

COMENIUS

PAMPAEDIA

A „DE RERUM HUMANARUM EMENDATIONE
CONSULTATIO CATHOLICA AD GENUS HUMANUM”

IV. része

Sárospatak
1992

COMENIUS
PAMPAEDIA

BIBLIOTHECA COMENIANA IV.

COMENIUS
PAMPAEDIA

A „DE RERUM HUMANARUM EMENDATIONE
CONSULTATIO CATHOLICA AD GENUS HUMANUM”

IV. része

Fordította:
BOLLÓK JÁNOS

Sárospatak
1992

A fordítás a Csehszlovák Tudományos Akadémia által
1966-ban Prágában kiadott szöveg (1 – 130 oldal)
alapján készült

Szerkesztőbizottság:
DR. CSORBA CSABA
DR. FÖLDY FERENC
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

A fordítást lektorálta:
KAPITÁNYFFY ISTVÁN

Comenius születése
400 évfordulójára
kiadja a
Magyar Comenius Társaság

Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében 1992-ben 1000 példányban A/4 formátumban
Felelős vezető: BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN
Felelős kiadó: DR. FÖLDY FERENC
ISBN 963 7535 01 2

COMENIUS: PAMPAEDIA

Előszó

I.

Comenius a német protestáns egyetemeken folytatott tanulmányai során ismerkedett meg egy változó, forrongó korszak új tudományos eredményeivel. A természettudományos kíváncsiság – Galilei és Kopernikusz, Newton és Hygens fellépése nyomán – korszakos felfedezéseket hozott. A világ rejtett titkai megnyílni látszottak a kutató emberi elme számára, a megismerés sikerei egy új, racionális filozófia alapjait vetették meg. Az ember, aki érzékei révén birtokba veheti a természetet, meg is tudja változtatni azt, akárcsak önmagát vagy társadalmi viszonyait. Ebből a felismerésből bontakozott ki a németalföldi és az angol polgárság mozgalma a feudális viszonyok felszámolására, a politikai hatalom birtoklásáért. Ez egész Európa – mindenekelőtt a feltörekvő, polgárosodó társadalmi rétegek, valamint a szabadságukért küzdő népek, nemzetek – számára ösztönzést, példát és ideológiát kínált. S ugyancsak ebből a felismerésből indult ki – *Bacon*, majd *Locke* filozófiai munkásságának hatására – az a pedagógiai felfogás, amely szembefordult a középkori skolasztikával és – a „természetes tanmód” elvét hirdetve – egy valóságos pedagógiai reformmozgalom elindítója lett a kontinensen, elsősorban Franciaországban, Hollandiában és a német tartományokban. Mindez hatalmas szellemi tőkét jelentett a Csehországba hazatérő, s hitsorsosait vezetni, tanítani akaró *Comenius* számára.

A maga szűkebb közösségének szolgálatára készülő protestáns lelkeszt azonban nagyobb feladatra jelölte ki a történelem. A harmincéves háború kirobbanása, majd a csehek tragikus fehérhegyi csatavesztése s a Habsburg-abszolutizmus és az ellenreformáció együttes fellépése súlyos csapást mért a cseh–morva protestantizmusra és a csehek függetlenségére. A Cseh Testvérek szétszóródó gyülekezetét idegen országba követő *Comenius* életfogytiglan szóló száműzetésre ítéltetett. A hontalanság, a hányattatások és a menekülések nehéz éveit során kristályosodott ki élete kettős célja, ami újabb és újabb próbálkozásokra sarkallta.

Elsődleges politikai célja a Habsburgok, a pápa és a katolikus egyház hatalmának megdöntése, a csehek és az elnyomott emberiség, egész Európa felszabadítása volt. Ehhez keresett szövetségeseket a protestáns nagyhatalmakban, a svédokban és az angolokban, majd a westfáliai béke után – s reményei fogytán hamis proféciákat követve – az erdélyi fejedelmekben. Ehhez szorosan kapcsolódó másik programja Európa és a világ népeinek felemelése, minden ember „emberiességre formálása” volt a nevelés, az iskoláztatás révén. Ennek a kettős – politikai és társadalmi – s a belőlük következő pedagógiai programnak az elméleti megalapozását kezdte el lelkeszként és iskolarektorként a lengyelországi Lesznóban, majd Elbagban, s folytatta – a magyar közművelődést is gazdagítva általa – Magyarországon, Sárospatakon.

A lengyelországi száműzetés évtizedeiben készült el nagyszabású politikai, társadalmi és pedagógiai programjának első megfogalmazása, az életpályát majdan lezáró és az életművet összefoglaló utolsó nagy munkájának, a „*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*” (Egyetemes tanácskozás az emberi viszonyok megjavítására) című művének több részlete. Már lesznói éveit többször – és sikertelenül – kezdeményezte a világ vezető tudósainak, teológusainak és politikusainak összefogását, egyetemes tanácskozását az emberiség bajainak orvoslására. Ekkor készült röpiratait, tanulmányait mégis fontos előmunkálatait jelentették a későbbi nagy műnek. Akárcsak a Patakon írott nevelésméleti összefoglalás, a *Pampaedia*, amely a „KÖNYV” tengelyét jelentő, azonos című negyedik kötetben nyeri majd el – kény-

szerűen újrateremtve – végső formáját. Ez a munka – Comenius magyarországi tevékenységének számos más gyakorlati és elméleti eredménye mellett – legalább részben igazolta a pataki vállalkozás célszerűségét, amit egyaránt motiváltak Comenius politikai és pedagógiai törekvései. A *Rákócziakban* ugyanis a Habsburgok elleni európai kereszteshadjárat vezéreit kereste, a jó hírű pataki iskolában pedig pedagógiai elgondolásainak gyakorlati megvalósításához remélt kedvező körülményeket. Azonban, mint tudjuk, politikai tervei kudarcot vallottak, s így – csaknem ötödfél esztendő után – 1654-ben hátat fordított pedagógiai sikerei színhelyének.

Comenius Patakról való távozása után rövid ideig ismét Lesznóban tartózkodott, ahonnan az otthonát feldúló háború, a könyvtárat, kéziratait – köztük az „Egyetemes tanácskozás...” elkészült fejezeteit – felperzselő esztelen pusztítás kergette tovább Hamburgba, majd Amszterdamba. Életének itt töltött utolsó másfél évtizede görcsös erőfeszítés volt annak az „egyetemes tanácskozásnak” az előkészítésére és megszervezésére, amely – reményei szerint – „a világ bajainak megjavítását” eredményezhetné. Korábbi tervei és tapasztalatai, valamint a pezsgő németalföldi szellemi élet, az új politikai kihívások és esélyek ösztönzései ötvöződtek az „Egyetemes tanácskozás...” újraírt lapjain. A nagy erőfeszítésekkel, szinte a semmiből újrateremtett kézirat nyomdai előkészítésén dolgozott még halálos ágyán is, megesketve Dániel nevű fiát, hogy a fogalmazványt kívánsága, tervei szerint rendezze majd, és gondoskodik a mű csonkítás nélküli, teljes szövegének kiadásáról.

Daniel Komenský – Nigrin cseh tudóssal együtt – apja végakarata szerint összerendezte a fellelt, megmaradt kéziratokat, de kiadását már nem tudták megoldani. A kézirat, annak ellenére, hogy többen tudtak róla, s néhányan szorgalmasan kutatták is a XIX. században és a XX. század elején, több mint 250 évig rejtve maradt egy hallei könyvtár kéziratárában. 1935-ben egy ukrán filológus, D. Csizsevszkij szerencsés lelete révén vált hozzáférhetővé a tudományos közvélemény számára. Ezután is még évtizedeknek kellett eltelniük ahhoz, hogy több részkiadás után, lelkiismeretes kutatói és szerkesztői munka eredményeképpen 1966-ban – a Csehszlovák Tudományos Akadémia gondozásában – nyomtatásban is megjelenjen a teljes latin nyelvű szöveg első kiadása. A cseh nyelvű teljes kiadásra – Comenius születésének 400. évfordulója alkalmából – 1992-ben került sor.

A mű néhány részlete 1970-ben magyar fordításban is megjelent. Most – Bollók János értő és gondos fordításában – a IV. könyv, a *Pampaedia* teljes szövegét adjuk közre. Reméljük, hogy ezt a szerény vállalkozást a következő években egy „comeniológiai” szempontból is megalapozott, jegyzetekkel ellátott kritikai szövegkiadás, illetve a teljes mű magyar nyelvű fordítása is követheti majd, csökkentve ezáltal évtizedes adósságaink terhét.

II.

Az „Egyetemes tanácskozás” mind tartalmilag, mind a művészi megformálás (szerkezet, stílus, nyelv) tekintetében gondosan kimunkált alkotás. Ahogyan Comenius művében saját életpályájának, tudásának és tapasztalatainak összegezését látja, úgy reméli, hogy az általa javasolt s több tételben megalapozott, eszmeileg előkészített megoldás, azaz a világ dolgait megjobbító egyetemes tanácskozás, betetőzése lesz majd az emberiség addigi fejlődésének. A könyv hetedik, záró fejezetének ezt az optimista végkicsengését alapozza meg – szigorú logikai rend szerint – az előző hat. Az itt is visszatérő bűvös hetes szám – akár a pánszofikus iskola osztályai esetén – a teljesség, a tökéletesség misztikus szimbóluma.

Az „Egyetemes tanácskozás...” előszavában Comenius a tudósokhoz és a hatalom képviselőihez fordul, mérhetetlen felelősségükre figyelmeztetve őket az emberiség eddigi szomorú állapotának megjobbításában. Személyes kudarcait, rossz tapasztalatait félretéve ismételten bizakodik abban, hogy felhívása visszhangra lel, és megtörténhet az első nagy lépés az emberi viszonyok részleges és fokozatos megreformálása érdekében.

A mű tulajdonképpeni bevezetése az I. könyv (*Panegersia* = Általános felhívás). Comenius abból indul ki, hogy az emberiség addigi fejlődése különösen három területen nem hozta meg a remélhető és elvárható eredményeket. A *tudomány* nem vezetett az emberek és az őket körülvevő dolgok harmonikus kapcsolatához, a *vallás* nem teremtett összhangot az emberi lelkiismeret és Isten között, a *politika* pedig nem valósította meg az emberek közötti békét. Ezeknek az ellentmondásoknak a feloldására kellene törekedni, annak érdekében, hogy összhang teremtsék az emberek szuverenitásra irányuló természetes törekvései és a társadalomban szükséges egység és rend között. Bírálja a *politikásokat*, mert hiányzik belőlük a társadalomirányítás módfelett nehéz feladatához és az emberi szabadság tiszteletben tartásához szükséges intellektuális és morális képesség. Az *uralkodók* – a megértés hiánya miatt – gögösen látják el dolgait, az

emberekkel megalázóan bánnak, a béke és a rend megteremtése helyett korlátozott hatalmi harcokat és értelmetlen háborúkat folytatnak. Csalódást okoznak a tudósok is, akik nem a világ megismerését segítik elő, hanem megtévesztő dogmákat hirdetnek. A vallás pedig fanatizmushoz, összeférhetetlenséghez vezet ahelyett, hogy a jót szolgálná.

Mégis úgy véli, hogy mivel az ember természeténél fogva törekszik a jobbra, eljött az ideje – az eddigi részleges és eredménytelen próbálkozások helyett – egy általános reformnak. A gazdaság és a társadalom fejlődése az emberiség egységesülése felé mutat. „Ha tehát mi valamennyien egyetlen világ polgárai leszünk – teszi fel a kérdést, – mi akadályozhat bennünket abban a reményben, hogy egy jól szervezett és az egymással egyenértékű tudományok, törvények és vallások által valóban jól összefogott társadalom legyünk?” Comenius válasza: ha az embernek veleszületett hajlama van a tökéletesedésre, elméletileg nyitva áll az emberi társadalom megjavításának az útja. Ehhez azonban egymásra kell találniuk, össze kell fogniuk azoknak a tudósoknak, egyházi vezetőknek és világi hatalmasoknak, akik elégedetlenek a dolgok jelenlegi állapotával és felelősséget éreznek az emberi viszonyok megjavításáért.

A II. kötetben (*Panaugia* = Általános felvilágosítás) Comenius a *Via Lucis* (A fény útja) című korábbi munkájának tanulságaira támaszkodva kifejti, hogy amilyen mértékben nő az emberiség műveltségi színvonala (= a terjed a fény), úgy szorítja ki mindjobban a tudatlanság sötétségét. Az emberiség fejlődése során kijárta a művelődés iskolájának alsóbb és középső osztályait, s kortársai már az „Akadémia” küszöbén állnak. A fény igazi forrásai a természetben, az emberi értelemben és a Szentírásban keresendők. Megjegyzendő, hogy ezen a ponton Comenius ökumenizmusa átlépi a kereszténység határait, amikor kifejti, hogy a világossághoz más vallások képviselői, így a zsidók és a muzulmánok is eljuthatnak.

Az „Egyetemes tanácskozás...” következő három kötete az általános módszertani kérdést követően a világosság terjedését gátló akadályok elhárításának konkrét lehetőségeit és eszközeit vizsgálja.

A dolgokról szól a III. kötet (*Pansophia* = Egyetemes bölcsesség). Ebben – kora enciklopédikus felfogásának megfelelően – nemcsak a világ dolgainak pusztán leírására törekszik, hanem a dolgok közötti alapvető összefüggések bemutatására, valamint az ezen összefüggésekről szóló különböző nézetek értékelésére is. Ez a terjedelmes fejezet kínálja a világ megértésének kulcsát. Az ismeretek végtelen sokaságából azokat igyekszik kiválasztani a szerző, amelyeket majd, mint a rendszeres képzés szükséges és elengedhetetlen tárgyait, vesz figyelembe. Különös figyelmet fordít az ember és a természet közötti kapcsolatra, kölcsönviszony kérdéseire. A kor filozófiai felfogásának megfelelően azt emeli ki, hogy ha az emberek megértik, hogy – bár változatlanul a természettől függenek –, ismereteik és tevékenységük révén átalakíthatják, megváltoztathatják azt, ezáltal új célokat és új értelmet adhatnak számára. A világ dolgait befolyásolni képes technikai készségek mellett különösen fontosnak tartja olyan emberi képességek fejlesztését, mint az önuralom és az emberi kapcsolatok kezelése, ami magával hozhatja az ember harmóniáját – önmagával a természettel és a társadalommal.

A IV. kötet (*Pampaedia* = Általános képzés) az emberi értelem művelésével foglalkozik. Comenius ebben a fejezetben az iskolai és a nevelési reformok terén szerzett élettapasztalatait foglalja össze. Itt mutatja be átfogó nevelési-képzési rendszerét, amely egyszerre szolgálja az egyén és a társadalom fejlődését. A siker alapvető feltétele az, hogy minden ember – anyagi helyzetétől, társadalmi és nemzeti hovatartozásától függetlenül – részt vegyen az általános képzésben. Ez az embernek természetből eredő joga. Az egész életet betöltő nevelés a gyermek születése előtti szakasztól a késő öregségig terjedően nemcsak az egyes ember életét teheti harmónikusvá, hanem elősegítheti az egységes, békés és harmónikus emberi társadalom megvalósítását is.

Demokratikus nevelési felfogásának lényege: minden embert minden szükséges ismeretre és a dolgok lényeges összefüggéseire minél tökéletesebben meg kell tanítani. Részletesen szól ennek feltételeiről: a pán-szofikus iskolarendszerről, a jó könyvekről, az alkalmas és képzett nevelőkről, valamint az eredményes, gyors és biztos tanítás módszereiről. A módszereket illetően nagy szerepet tulajdonít az érzékszervi tapasztalatoknak, a szemléltetésnek, a tanulók aktív, cselekvő részvételének, továbbá az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazásának mint az igazi tudás próbakövének.

Az V. kötetben (*Panglottia* = Egyetemes nyelv) kifejti, hogy a dolgok egyetemes összefüggéseinek megismerése elválaszthatatlan a nyelv kiművelésétől, tudatos és helyes használatától. Keresi a valóságot tükröző nyelv közvetítő szerepét az emberek és a népek közötti kapcsolatban. A latin nyelv tanulásának nehézségeit és fokozatos háttérbe szorulását elismerve, mérlegeli egy mesterséges nyelv kimunkálásának lehetőségét, amely egyesíti a különböző nyelvek előnyeit. Ennek az új nyelvnek véleménye szerint világosnak és könnyen elsajátíthatónak kell lennie, amelyben a dolgok, a fogalmak és a szavak szoros logikai összefüggésben vannak és semmiféle logikai vagy nyelvtani szabálytalanság nem nehezíti használatát. Ettől remélte a népek közötti gyors megértést, a művelődési javak cseréjét és az emberek testvérré válását.

Ugyanakkor hangsúlyozta a nemzeti nyelvek védelmét, pallérozásuk fontosságát, hogy mindenben megfeleljenek a pánszofikus műveltség igényeinek és alkalmas közvetítői legyenek az egyetemes műveltségnek. Fontosnak tartotta a különböző nyelvek – így például az Európán kívüli nyelvek – ismeretét – az emberek és a népek közötti közeledés érdekében is.

A dolgok, az értelem és a nyelv világossága készítheti elő a talajt az új tudomány, az új vallás és az új politika, azaz az egyetemes és általános reform számára. Ennek lényegét fejti ki a VI. könyvben (*Panorthosia* = Általános reform). Ezt a folyamatot, amely nem alapulhat erőszakon, hanem kizárólag az emberek önkéntes belátásán és akaratán, valamint a kölcsönös megértésen, különböző nemzetközi intézmények létrehozásával kívánja előmozdítani. Ezeknek az intézményeknek az a feladata, hogy az embereket és a népeket összekapcsoló tényezőket keressék és ezek érvényesülését szolgálják. Ezért kutatja a hagyományos vallásokat integráló *világvallás* és az *egyetemes egyház* megteremtésének lehetőségét, amelynek dolgait az *egyetemes egyháztanács* fogná össze. A tudomány kérdéseiben – a pánszofia elveivel összhangban – a *Fény Kollégiumát*, azaz a *tudomány nemzetközi akadémiaját* illetné az a feladat, hogy az egységes képzést az egész világon elterjessze. Az új politikának a törvényesség, a rend és a béke megteremtése és megtartása érdekében kell tevékenykednie. Az egyes országok megjavított igazgatási intézményeinek együttműködése mellett nagy hatáskörrel rendelkező nemzetközi intézményt: egy *nemzetközi békebíróságot* vagy világszenátust kívánt létrehozni e magasztos cél érdekében. Ez a világtanács felügyelné a nemzeti törvényeket és bíróságokat, megakadályozva azt, hogy tevékenységük, határozataik ellentétbe kerüljenek az „összemberi” alapelvekkel, valamint a természetjogból és az isteni törvényekből levezethető egyetemes igazsággal. Mindez az embereket is fegyelemre, önmegtartóztatásra és törekvő életre nevelné. A Cseh Testvérek hagyományai és a polgárságnak a kálvinizmusban testet öltő világfelfogása e nagyszabású comeniusi utópiában már a huszadik század második felének vízióját, egyetemes emberi törekvéseit vetíti elénk. A három említett nemzetközi intézmény – a békebíróság, a világakadémia és az egyetemes zsinat – mellett más nemzetközi szervezeteket is szükségesnek tart létrehozni, így például egy *koordináló „világgyűlést”*, amely tízévenként felváltva ülne a különböző kontinenseken, biztosítva ezáltal az egyes világrészek egyenlőségét.

A VII. – záró – fejezet (*Panuthesia* = Általános buzdítás) az emberiség szerencsésre forduló jövőjének látomásával zárul. Comenius hangsúlyozza, hogy az egyetemes béke és az emberi jólét világa csak a népek és vezetőik közös erőfeszítése alapján valósulhat meg. Nagy felelősség terheli az államférfiakat, a teológusokat és a tudósokat, hogy a Comenius által felismert és a könyvében felmutatott igazság fényében kitartóan keressék az emberi dolgok valóban átfogó megjobbításának útját. Az emberek és az emberi viszonyok megjavíthatóságába vetett makacs hit és a társadalmi-történelmi fejlődés reménye adja a himnikusan szárnyaló zárórész jövőbe – jövőnkbe? – mutató perspektíváját.

Az előszó műfaja mértéktartásra int. A *Pampaedia* immár magyarul is olvasható szövege pedig feleslegessé tesz minden bevezető ismertetést vagy kommentárt. „Itt az írás, olvassátok . . .!”
Budapest – Sárospatak, 1992.

Kelemen Elemér

IRODALOM

- Bakos József: A comeniusi örökség időszerűségének néhány kérdéséről. – Comenius és Magyarország. Sárospatak, 1990. (Bibliotheca Comeniana, III.). 78–85. o.
- Comenius, J. A.: De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. I–II. Praga, 1666.
- Comenius: Részletek az „Egyetemes tanácskozás” című műből. Ford. Waczulik Margit. Bev. Mészáros István. – Magyar Pedagógia, 1970. 4. sz. 376–404. o.
- Földes Éva: Társadalmi, tudományos fejlődés – neveléstudomány a 17. században. – Magyar Pedagógia, 1970. 4. sz. 371–375. o.
- Komensky, Jan Amos: Obecná porada o nápravě vecí lidských. I–III. Praha, 1992.
- Koncz Sándor: Comenius teológiája. – Comenius és Magyarország. (1. 1. sz. jegyzet.) 86–102. o.
- Kurdišbacha, Lukasz: Az Egyetemes Tanácskozás helye Comenius életművében. – Magyar Pedagógia, 1970. 3. sz. 249–268. o.
- Panek, Jaroslav: Comenius. Lehrer der Nationen. Prag, 1991. Az „Egyetemes tanácskozás” . . . tartalmi ismertetése során elsősorban a szerző összefoglalására támaszkodtam. (64–75. l.)
- Patocka, Jan: Komenského vse obecná porada. – Komensky: III. 533–564. o. Obecná porada . . .
- Réthy Endréné: J. A. Comenius: Egyetemes Tanácskozás című munkájának didaktikai tanulságai. – Comenius és Magyarország. (1. 1. sz. jegyzet). 117–125. o.
- Zibolen Endre: Comenius-émlékülés Prágában. – Magyar Pedagógia, 1970. 471–473. o.

Az emberi állapotok
MEGJAVÍTÁSÁRA

vonatkozó, mindenre kiterjedő javaslat

IV. része

PAMPAEDIA

amelyben

a szellem egyetemes műveléséről, az egész élet
tevékenységeinek oly módon történő korlátok közé
szorításáról értekezünk, hogy minden ember elméje
(minden életkorban kellemesen elfoglalva)
a gyönyörűség kertjévé válhasson.
Egyszersmind példákat nyújtunk
az ily jelentős dolgok szerencsés
megkísérlésére.

Támadj föl, északi szél, és jöjj, déli szél!
Fújd át kertemet, hogy áradjanak szét illatai!

Énekek éneke 4,16

CICERO

A bölcsesség kötelessége és feladata
az EMBER MŰVELÉSE

MÓZES

Ki teheti lehetővé, hogy az EGÉSZ NÉP prófétáljon?
Bárcsak árasztaná ki rájuk Lelkét az Úr! (Számkok 11, 29)
(A magyar Bibliában Mózes IV. könyve 11, 29.)

ISTEN

Ezután az lesz, hogy kiárasztom lelkemet MINDEN TESTRE (Joel 2,28).

KRISZTUS

Menjetek el az egész világra,
TANÍTSATOK MINDEN NÉPET MINDANNAK megtartására,
amit parancsoltam nektek (Márk 16, 15; Máté 28, 29).

Az APOSTOL

Mi Krisztust hirdetjük, a dicsőség reményét,
a TELJES BÖLCSESSÉG birtokában tanítva MINDEN EMBERT,
hogy MINDEN embert TÖKÉLETESSÉ tegyünk Jézus Krisztusban
(Kol.1,27 – 28).

UGYANŐ

Testvérek, kövessétek példámat! (Philipp. 3,17).

A Pampaedia áttekintése

Bevezetés: Mi a pampaedia és mi a célja?

Tárgyalás: Annak szükségessége, lehetőségessége és könnyűsége

hogyan MINDEN embert

MINDENRE

TELJESEN megtanítsunk.

Az egyetemes

ISKOLÁKKAL

KÖNYVEKKEL

TANÁROKKAL

I. fejezet

II. fejezet

III. fejezet

IV. fejezet

V. fejezet

VI. fejezet

VII. fejezet

kapcsolatos követelmények kifejtése.

Mindezek sajátos, gyakorlati megvalósítása, fokozatosan,
életkorra szabottan, vagyis a hét iskola, úgymint

1. a SZÜLETÉS

2. a KISGYERMEKKOR

3. a GYERMEKKOR

4. a SERDÜLŐKOR

5. az IFJÚKOR

6. a FÉRFIKOR

7. az ÖREGKOR

8. a HALÁL

iskolája révén.

VIII. fejezet

IX. fejezet

X. fejezet

XI. fejezet

XII. fejezet

XIII. fejezet

XIV. fejezet

XV. fejezet

Bevezetés

1. Ha helyesen mondotta Cicero, hogy a *bölcsesség feladata az EMBER MŰVELÉSE*; ha istenfélő volt Mózesnek, ISTEN emberének ama kívánsága, hogy ISTEN az EGÉSZ NÉPET ajándékozza meg *Lelkével*; ha vigasztaló a legszentebb Istennek az az ígérete, hogy egykor kiárasztja majd *Lelkét MINDEN TESTRE*; ha valamikor maradéktalanul engedelmeskednünk kell Krisztus parancsának, hogy *MINDEN NÉPET TANÍTSANAK MINDARRA, AMIT Ő PARANCSOLT*; s végül: ha egyszer utánoznunk kell a szent apostolok buzgalmát, hogy *minden embert műveljünk a bölcsesség teljességével, hogy minden ember tökéletessé váljék Krisztusban*, – korunkban e feladat megoldásához, ehhez a reményhez, parancshoz, törekvéshez közelebbről hozzájárulva meg kívánjuk találni azt a módszert, melynek révén, – miként a világosság erejével a *TÁRGYI VILÁG* dolgait rendbe tettük –, ugyanúgy a *rend erejével az emberi lelkek is alávetethetők lennének a tárgyi világnak*, hogy amennyire rendezett a dolgok összessége önmagában, és amennyire kapcsolódik egymáshoz az igazság örök törvényei által, (ezt már fölfedeztük a pansophiában), ugyanannyira részesedhessenek maguk az emberek is a dolgoknak ebből a világosságából, rendjéből és igazságából, miután önmagán belül külön-külön mindenkit, egymás között pedig az összes embert rávezettük a dolgochéhoz hasonló, vagyis az igazi harmóniára.

2. Egyfajta, saját jogába történő visszahelyezése volna ez a szemlélődő, irányító, a dolgok fölötti uralomra teremtett emberi *LÉLEKNEK*, annak elérése végett, hogy Isten nagyszabású művei, amelyeket alkotott és alkot, azok oly nagy ékessége ne maradjon tökéletesen megbízható tanú nélkül, s egyetlen tanú sem szem, nyelv, kéz nélkül, s a világ egyetlen polgára sem tudatlanságban előjogait illetően, sem úgy, hogy nem élvezi kiváltságát, amennyiben az állatokkal együtt állati életet él.

3. *Nehéznek tűnhet annak megvalósítása, hogy minden ember részesedjék műveltségben, mint egyetemes műveltségben, mint szilárdan megalapozott műveltségben, olyanban, amely őket valóban átforgalmazza Isten valódi képmásává.* De mert amit kívánunk, szép dolog, távol legyen tőlünk a lehetetlenség képzelete, hacsak – miután mindent megkíséreltünk –, nem válik nyilvánvalóvá, hogy hiába kísérleteztünk mindennel.

4. Mindenekelőtt rögzítsük tehát magunk között először is *kívánságunk CÉLJAIT*, hogy tudniillik egyértelműen világossá váljék, mi az, amit ezúttal javasolunk, és mindnyájan egyezzzünk meg egymás között abban, (úgy, hogy senki sem mond ellent), hogy *kívánva kell kívánnunk, amit indítványozunk*; továbbá, hogy *nem hiányoznak a lehetséges eljárások*, ha készek vagyunk az Isten által bőségesen rendelkezésünkre bocsátott eszközöket használni; s végül: hogy nem fognak hiányozni a mindent megkönnyítő, kellemes módszerek sem, ha a rendelkezésünkre bocsátott eszközöket használni tudjuk.

5. Jöjjetek, tanácskozzunk közösen minderről ennek a nagyszabású vállalkozásunknak a kezdetén, hogy ha azok, amiknek megvalósításába kezdünk, nemeseeknek, lehetségeseknek, könnyűeknek, kellemeseknek bizonyulnak, annál lelkesebben lássunk hozzá a munkánkhoz.

6. Te pedig, *örök Bölcsesség*, aki játszol a földkerekségen, és aki gyönyörűségedet leled az emberek fiaiban, tedd, hogy most már mi is gyönyörűségünket leljük benned, miután szélesebbre tártad számunkra az utat, hogy azon járva egyrészt jobban megértjük, másrészt annál buzgóbban terjesszük magunk között velünk űzött játékaidat, hogy kellemesen szórakoztassunk téged, örök gyönyörűségünket. Amen.

I. FEJEZET

Mi a pampaedia és miért kívánatos (1–10)? Milyen értelemben óhajtunk MINDEN embert kiművelni, MINDEN TEKINTETBEN kiművelni, és EGÉSZEN kiművelni (11–15)?

1. A PAMPAEDIA az egész emberi nem egyetemes műveltsége. Görögül ugyanis az „oktatás”-t és a „képzés”-t, melyek által az embereket neveljük, *πᾶν* -nak mondjuk, a pedig „egyetemesség”-et jelent. Az tehát a célunk, hogy *πάντες*, *πάντα*, *παντῶς* (mindenkit, mindenre, egészen) megtanítsunk.

2. Az egyetemes műveltség eme kívánalma kapcsán alkalmazzuk a vizsgálandó tárgyaknak a fogalmak vizsgálata közben használatos, a „*semmi*”-re, „*valami*”-re, „*minden*”-re történő, legáltalánosabb felosztását, hogy vágyunk és vágyunk oka világosabbá váljék!

3. „*Semmi*”, azaz *semmiféle műveltség*: ezt látjuk szálanommal vegyes borzadállyal a végletesen barbár népek körében, ahol barmok módjára születnek, élnek és pusztulnak a nyomorult halandók.

4. „*Valami*”, azaz *némi műveltség*: ami erre, arra, amarra való; amelyet a már pallérozottabb nemzetek körében tapasztalunk, akik felosztják maguk között a tudományokat, a művészeteket, a nyelveket és egyéb tanulmányokat.

5. „*Minden*”: ez lesz az *egyetemes műveltség*, melynek célja: birtokába kerülni mindannak, ami az Isten képmása, az ember számára lehetővé teszi, hogy a világon a legnagyobb méltóságot szerezze meg magának.

6. Ennek a kívánalomnak három következménye van. Az első, amit óhajtunk, az, hogy: *annyira teljesen lehessen teljes emberségre formálni nem egyvalakit, vagy keveseket, vagy sokakat, hanem minden embert, együtt és külön-külön, ifjakat és öregeket, gazdagokat és szegényeket, nemeseket és nem nemeseket, férfiakat és nőket, egyszóval mindenkit, aki csak emberek született, hogy végre-valahára az egész emberi nem művelté váljék, életkorra, társadalmi helyzetre, nemre, nemzetiségre való tekintet nélkül.*

7. Másodszor azt óhajtjuk, hogy: *nem egyvalamiben, vagy néhány, vagy sok dologban, hanem mindenben, ami csak tartozéka az emberi természetnek, kifogástalanul nevelt és hiánytalanul művelt legyen minden ember. Ismerje az igazat, ne szedjék rá a hazugságok; szeresse a jót, ne csábítsák el a gonoszok; azt tegye, amit tennie kell, tilosat ne kövessen el; mindenkivel, mindenről, amikor csak szükséges, bölcsen szóljon, egyetlen helyzetben se legyen kuka; s végül: a tárgyakhoz, az emberekhez és Istenhez ne meggondolatlanul, hanem minden vonatkozásban ésszerűen tudjon viszonyulni, és ez által soha ne térüljön el boldogsága végcéljától.*

8. Méghozzá EGÉSZEN. Nem színleg és látszólag, hanem valójában. Nyilvánvaló, hogy minden embert a lehető leghasonlóbbá kell tenni Istenhez (akinek képmására lett teremtvé): tudniillik valóban *értelmessé* és *bölcsé*, valóban *tevékeny* és *tettrekész*, valóban *erkölcsös* és *becsületessé*, valóban *istenfélővé* és *szentté* s ez által valóban *boldoggá* és *megelégedetté*, – az evilágon és mindörökké.

9. Rövidebben: *minden embert fel kell világosítani igazi bölcsességgel, rendezett körülmények közé juttatni igazi államrenddel, és az igaz vallás révén annyira egybefűzni ISTENNEL, hogy mindenki képes legyen az evilágra való küldetésének végcélját elérni.* Ez akkor válik valóra, ha majd mindenki megtanul:

I. Mindenütt nyitott szemmel járva mindent ismerni, ami szükséges;

II. A legjobbat választva és mindig békésen tevékenykedve mindenben örömet lelteni, ugyanakkor azonban kevéssel beérni;

III. A legfőbb jót megtalálva és azzal elszakíthatatlanul egybekapcsolódva boldoggá válni.

Egyszóval: az öröklét szempontjából bölcsnek lenni, de az evilágon sem ostobának.

10. Három nem szokványos dolgot javasunk tehát, (megismétljük, mivel azt akarjuk, hogy érthető legyen), tudniillik, hogy: I. MINDENKIT, II. MINDEN TEKINTETBEN kezdjünk el beavatni az egyetemes műveltségbe, III. hogy EGÉSZEN művelté váljék.

11. MINDENKIT: vagyis *nemzeteket, társadalmi rétegeket, családokat, személyeket, sehol senkit nem hagyva figyelmen kívül*, mivel mindnyájan emberek, akik előtt ugyanannak az örök életnek a reménye lebeg, és akiknek Isten ugyanazt az oda vezető utat mutatta meg, amely azonban tele van kelepccékkel, és járását különféle kátyúk nehezítik. Ezért ez utóbbiakra előrelátóan intenünk és figyelmeztetnünk is kell mindenkit, hogy – ha lehetséges – emberi nemünkől száműzzük az ostobaságot, és ezután feleslegessé váljék a bölcseknek ama panaszkodása, mely szerint: *Az egész világ ostobákkal van tele.*

12. MINDEN TEKINTETBEN: tudniillik, ami csak az embert bölcsé és boldoggá teheti. Hogy mik ezek? Az a négy tulajdonság, amelyet Bölcs Salamon a négy legbölcsőbb állatban magasztal:

I. A jövőről való gondoskodás, amit a *hangyákban* dicsér (Péld. 30, 25);

II. A jelennel szembeni óvatosság, hogy mindenben csakis a biztos utat válasszuk; ezt a *borzoknál* figyelte meg (Péld. 30, 26);

III. Az egyetértésre való törekvés, erőszak nélkül; amit a sáskákban dicsér (Péld. 30, 27);

IV. S végül: bármit teszünk, még a legjelentéktelenebb dolgot is, legyen harmonikus, szabályos, rendszeres, olyan, mint a pók munkája, még ha egyébként haszon nélkül való is (Péld. 30, 28).

A lelkek eme egyetemes művelésének az tehát a célja, hogy I. Minden embert megismertessünk a jövőendő örök élettel, fellelkesítsünk vágyával, s helyesen vezessünk a hozzá vívő úton; II. Mindenkit megtanítsunk az evilági élet foglalatosságait az óvatosság korlátai közé zárni oly módon, hogy (amennyire lehetséges) itt a földön is minden szempontból biztonságban legyenek; III. Mindenkit megtanítsunk oly eltökélten járni az egyetértés útján, hogy arról sem most, sem pedig a jövőben ne legyen képes ártó módon letérni, illetve másokat, akik letértek, képes legyen a békesség ösvényére visszavezetni; IV. S végül, tegyenek szert olyan tökéletes jártasságra a gondolkodásban, a beszédben és a cselekvésben, hogy ez a három bennük a lehető legnagyobb harmóniában legyen egymással. Csak miután ezt a négy dolgot elértük, akkor lehet a nyomorult halandóknak gyógyszerük boldogtalanságukra, akiknek többsége most nem törődik jövőjével, veszélyeztetni jelenét, mindegyikük meghasonlásban él önmagával (gondolataival, szavaival, cselekedeteivel), csak küszködik, s e belső viszály következtében tönkremegy és elpusztul.

13. EGÉSZEN: természetesen az igazságra, mert ha erre tökéletesen ráneveljük, a helyes utat követve ki-ki elkerülheti a tévelygés és a veszély szakadékait. Manapság ugyanis csak kevés ember támaszkodik önmagára, s kevesen állnak a valóság talaján; többnyire oktan indulatukat követik, vagy pedig ki ennek, ki annak a véleményét. S mivel ezek a tanácsok különféle módon eltérnek egymástól is és a valóságtól is, az eredmény az, hogy végül nincs vége a félrevezetésnek, a bukdácsolásnak, a botladozásnak és a romlásnak. Ha erre a bajra hatékony gyógyírt keresünk, az nem lehet más, mint az, hogy minden ember tökéletesen tanulja meg, tudja és legyen képes arra, hogy ne valamely vak szokás vagy hiedelem ólomvonalzóját, hanem az ISTENNEK és maguknak a dolgoknak acélvonalzóját kövesse, s ez által mindenütt szilárd talajon álljon, mindenütt biztonságban járjon.

14. Szabad-e harmadszor is megismételni vágyainkat? Kérném, szabadjon, hogy teljesen nyilvánvalóvá váljék, mit óhajtunk. Azt kívánjuk, hogy minden ember egészen bölcs (pansophus) legyen, vagyis:

I. Ismerje a valóság dolgainak, a gondolatoknak és a beszédnek a tagolódását.

II. Ismerje valamennyi cselekedetnek (sajátjainak és másokéinak) a célját, az eszközeit és a módját.

III. A tarkán szerteágazó és egymással egybefonódó tevékenységekben (szintűgy a gondolatokban és beszédekben) tudja elválasztani a lényegeset az esetlegestől, a közömböset az ártalmastól, következőképpen legyen képes fölfedezni a gondolkodás, a beszéd és a cselekvés eltévelyedéseit, és tudjon mindig mindenben visszatérni a helyes útra.

Vagyis: ha mindenki, minden tekintetben, egészen művelt volna, mindenki bölccsé válna, a világot pedig rend, világosság és békesség tölténé be.

15. Ezt tekintetbe véve, máris másképp és sajátosabban határozhatjuk meg a PAMPAEDIA fogalmát: „annak a módszernek a kifejtése, hogy miként árásszuk ki a teljes bölcsesség világosságát az emberek elméjére, beszédére és cselekedeteire”. Vagy: „annak mestersége, hogy minden ember elméjébe, nyelvébe, szívébe és kezébe átültessük a bölcsességet”. Ez utóbbi miatt díszítettük értekezésünk fedőlapját a kertészkedés tárgyköréből vett metszettel, amelyen a kertészek a pansphia fájáról tépett oltógallyakat ültetnek át vad alanyokba, arra vágyva, hogy ISTEN kertjét, az emberi nemet, hasonló természetű csemetékkel ültessék tele.

II. FEJEZET

Mennyire szükséges, hogy MINDEN embert emberhez méltóan kiműveljünk (1–13); mennyire lehetséges (14–20); mennyire könnyű (21–30).

1. Teljesen felesleges volna hosszadalmasan értekeznünk erről, ha több volna a Mózes, mint a Józsuá, akik azt kívánák, hogy AZ EGÉSZ NÉP prófétáljon. De mert a Mózeséhez hasonló vágyam kinyilvánítása után oly sokan mondtak ellent, nem hallgathatok. Ráadásul ezek nemcsak a nyílt ellenfeleim közül kerültek ki. – (akiknek elsőrangú érdekük, hogy a sötétségben uralkodhassanak, és akár az egész népet tudatlanságban tartsák), akik elhatározták, hogy a nagyközönség előtt becsmérlik ezt a célkitűzésemet, és fennhangon ordibálják: „Szembe kell szállni egy ekkora hebehurgyasággal, amelyből új, veszélyes eretnenségek támadhatnak”, – hanem még azok is, akiket mind az igazság, mind pedig a magam legjobb barátainak tartottam, – mint egykor Péter az ő Krisztusának – ezt suttogták a fülemben: „Vigyázz! Nevetségessé teszed magad! Azt tartják majd rólad, hogy felforgatsz mindenféle rendet. Ki fog megmaradni az eke szarvánál?” – és ehhez hasonlókat.

2. Úgy érzem, rákényszerülök, hogy mint amilyen fényesen ragyog a Nap az égen, úgy mutassak rá eme hármias egy igazságra:

I. *Amennyire buzgón szeretjük Istent*, (akinek dicsőségéhez hozzátartozik, hogy saját képmását a lehető legtündöklőbbnek lássa maga előtt), *amennyire őszintén szeretjük Krisztust*, (akinek királysága a világosság királysága), *s végül: amennyire igazán kedves számunkra az emberi nem*, (melynek nagyobbik része mindmáig a legmélyebb sötétségben senyved), *annyira igazul, őszintén és komolyan kell kívánnunk mindennemű, bárhol levő sötétség elűzését, és a világosság növelését mindenki elméjében.*

II. *E vágyunk eléréséhez megvannak az elégséges eszközök.*

III. *Ha nem fog hiányozni a sérénység, nem lesz hiány a módokban sem, hogy szent törekvésünket könnyen megvalósíthassuk.*

3. Annak szükségessége, hogy minden ember művelt legyen, akkor fog nyilvánvalóvá válni számunkra, ha felismerjük, hogy ez érdekében áll ISTENNEK, az embereknek és maguknak a tárgyakkal is. ISTENNEK: hogy az embert illetően ne csatlakozzék céljában; az embereknek, hogy ne essenek el Isten örökségétől, vagyis saját boldogságuktól; a dolgoknak: hogy ne legyenek állandóan a hiábavalóságnak alávetve, mivel az emberek nem helyesen használják őket, (tudniillik sem nem Isten dicsőségére, sem nem saját boldogulásukra).

Lássuk ezeket közelebbről!

4. *Kívánatos, hogy Isten az emberek megteremtésével kapcsolatos célját elérje.* Célon azt értem, amit maga Isten, (miután elhatározta, hogy megteremti az embert), ezekkel a szavakkal fejezett ki: „*Alkossunk embert képünkre és hasonlatosságunkra, hogy uralkodjék a vadállatokon és az egész föld felett*” (Ter. 1, 26). S mivel teremtményének ezt mondta: „*Vessétek hatalmatok alá a földet és uralkodjatok rajta*” (Ter. 1, 28), nyilvánvaló, hogy ISTEN ezt az értelmes teremtményét, az embert, azért hozta létre, hogy először is: *önmagán kívül legyen egy képmása, amelyben gyönyörködhet*; másodsor: *teremtése alacsonyabb rendű lényeknek legyen egy irányítója*; harmadszor: *hogy ugyanez az ember uralkodjék, vagyis legyen tudatában és birtokában saját szabad akaratának és önmaga irányításának.* Minden ISTEN bölcsességének dicsőségére szolgál, aki ennyire bölcsen rendezett el mindent (Péld. 16, 4). Ebből az következik, hogy ha valamely ember nem hasonló ISTENHEZ, (azaz nem tudja vagy nem képes Teremtőjét gyönyörködtetni, a teremtményeket uralni, saját magát irányítani) távol kerül a Teremtő szándékától, és dicsősége helyett gyalázatára válik ISTENNEK. Hogy ez ne következze be, kívánnunk kell és törekednünk kell rá, hogy Isten az embert illetően céljában ne csatlakozzék.

5. Az EMBEREKNEK is érdekük, hogy senki, (aki részese az emberi természetnek), *attól a céltól, amelyért a világra jött, el ne térjen.* Értelmetlen dolog ugyanis elindulni valahová, de meg nem érkezni, futni valami után, de el nem érni, keresni, de nem találni, végezni valamit, de el nem végezni, akarni valamit, de birtokába nem kerülni. Mi értelme tehát a világon lennünk, ha azokat a dolgokat, amelyekért itt vagyunk, nem ismerjük, nem tesszük és el nem érjük? Ez esetben jobb lett volna meg sem születnünk. De mert megszülettünk, el kell érünk, hogy végül egyikünk se bánja meg, hogy megszületett. De hogyan?

6. Először: *annak megvalósítása révén, hogy senki se oktan állat módjára, hanem az értelem parancsa szerint éljen*, melynek világosságát mindenki ajándéku kapja, csak hogy ezt, bár mindenki a birtokában van, nem mindenki tudja használni, csak ha megtanítják rá; – tanítani kell tehát őket. Mert különben állapotod olyan lesz, mint a tudatlané: van földed, de nem műveled; zeneszerszámod, de nem játszol rajta; szemed, de nem nézel vele; füled, de nem hallasz vele; lábad, de nem jársz rajta stb. *Mire való tehát természetünk értelmes része, ha nem tanítjuk meg az értelem használatára?* Miért akarnók, hogy egyesek, akik ésszel bírnak, (márpedig minden ember ilyen), hiába létezzenek? Más dolog, ha olyan földek hevernek műveletlenül, ahol nincs lakosság; ahol nincsenek, akik műveljék, mivel nincsenek, akik ennek szükségét érzik. A föld ugyanis, akár művelik, akár parlagon hagyják, mulandó, csupán evilági dolog. Az emberi lélek viszont az öröklét birtoka, örökre szóló veszteség (az emberi üdvösség elvesztése és az Isten dicsőségének sérelme) nélkül elhanyagolni nem lehet.

7. *Nemcsak az kívánatos, hogy az emberek ne oktan állatok módjára éljenek, hanem az is, hogy bölcsességben a lehető legtökéletesebbekké váljanak.* Mivel valamennyien a legbölcsőbb ISTEN képmására lettünk alkotva, törekednünk kell rá, hogy a képmás megfeleljen az eredetinek. És mert a világ üdvösségét a bölcsök sokasága biztosítja (Bölcs. 6, 26), teljes boldogságot csakis akkor remélhetünk, ha elérjük, hogy miként most ostobákkal van tele a világ minden zúga, úgy ezután bölcsekkel legyen tele minden, hogy ez által mindenki jól végezze dolgát, és ne rontsa el senki se.

8. Harmadszor: *mivel kívánatos, hogy egyetlen ember se zülljön nem emberré, kívánatos az is, hogy mindenkit műveljenek:* mivel magának az emberi természetnek hajlandósága révén igen könnyű elzülleni azoknak, akiket művelés szempontjából magukra hagynak. Bizony a lélek megismerő képessége, ha nem valós

tárgyakkal foglalkozik, hogy azok szabjanak irányt neki, mindenféle üres képzeteket kohol magának, és azoknak gyakran a legtermészetellenesebb módon játékszerévé válik. Az *akaraterő*, ha nem valóban igaz és jó célokra irányul, s ez által nem hasznosan éli ki magát, kapva kap a hamisságok után, és hasznos dolgok helyett ártalmasakban lelve örömré, elfecsérli önmagát. S végül a *tetterő*, ha nem olyasmik foglalják le, amiknek kellene, szükségtelen dolgokkal foglalkozik, s ezekkel fárasztja magát, mindenféle haszon nélkül, vagy ráadásul még kárt is okoz magának és másoknak. (Ebből származnak a rablások, a gyilkosságok és minden bűn; ezek szinte maguktól megszűnnek és véget érnek, amikor a tevékenység ereje teljes egészében az igazi és hasznos tevékenység felé fordul.) Hogy ilyesmi ne történjék, mindenkinek érdeke.

9. *És mert a mindenütt tapasztalható rengeteg botlás egyetlen oka a lelki vakság*, melynek következtében az emberek nem ismerik sem önmaguknak, sem a dolgoknak a célját, sem a célra vezető eszközöket, sem az eszközök szabályos használatának a módját, *nélkülözhetetlenül szükséges* mindezekről helyesen felvilágosítani minden embert, (akiket óvnunk kell az örök kárhozattól). Mert valójában bármi bűnt követnek el a halandók (gondolatukban, akaratukban, cselekedeteikben), ballépésük mindig egyetlen dologból ered, abból, hogy nem ismerik fel a dolgok célját, eszközeit és módjait, különösen nem a végcél, melyre az egyes dolgoknak, (legfőképpen azonban az embernek), valamennyi összetevőjét vonatkoztatni kell. Márpedig ha nem látják az alapvető célt, nagy a veszély arra, hogy a közbejövő csekélységek eltérítik őket, s az igazi céloktól a hamisak irányába tévednek. És ha ennek megengedése bármely más dolog vonatkozásában káros, összehasonlíthatatlanul inkább az, ha az ember tér el a céljától, mivel nem ismeri; mert míg az előző esetben tőle idegen dolgokat tesz tönkre, az utóbbiban önmagát. *Semmi hatásosabb eszközt nem lehet tehát kigondolni arra, hogy az emberi nem egészében megakadályozzuk (vagy legalább csökkentjük) a kisiklásokat, mint azt, hogyha MINDEN ember elkezdje mérlegelni, s ebből megértetni, hogy MIÉRT van itt, s ugyanígy azt is, hogy MIRE szolgálnak környezetének egyes tárgyai, és ennek megfelelően intézi cselekedeteit.*

10. *Kíváncs, hogy még a szélsőségesen barbár népek is felvilágosulhassanak és barbárságuk sötétségétől megszabadulhassanak*, mivel az emberi nem részei, akiket hasonlónak kell tenni annak egészéhez, és a hiánytalan egész nem hiánytalan, ha valamely részében csonka, továbbá, mert inkább akarni egy részt, mint az egészet, (bármiféle birtoklás esetében) nyilvánvaló jele annak, hogy hiányzik a helyes ítélőképesség vagy jó akarata. Bárki vagy tehát, ha nem akarod, hogy ostobaságról és rosszindulatról tégy tanúbizonyságot, inkább azt kell akarnod, hogy mindenkinek jó legyen, mint neked egyedül, vagy néhány hozzád tartozónak, vagy csupán a te népednek. Nem lehet ugyanis egészséges az egész test, ha külön-külön nem egészséges minden egyes tagja: oly szoros kötelék fűzi mindegyiküket egymáshoz, hogy ha bármelyik, (akár a legjelentéktlenebb) testrészt is baj éri, annak érzete máris elhat mindegyikhez, és ugyanígy: az egyik testrésztől könnyen megfertőződik a másik. Nem más az emberi társadalom törvénye sem; mert az embert egy másik ember fertőzi meg, a népet egy másik nép, a nemzetet egy másik nemzet; ha viszont mindenki egészséges volna, közösen részesedhetnének a közös jóból. Az egész emberiségnek ellensége tehát mindaz, aki nem kívánja komolyan az egész emberiség javát. De személy szerint önmagának sem igazi barátja az, *aki arra vágyik, hogy egészséges betegekkel, bölcs ostobákkal, derék hiúványakkal, boldog nyomorultakkal éljen együtt*, márpedig ez elkerülhetetlen, ha csak magának kívánja, hogy ép, bölcs, derék, boldog legyen, másoknak viszont nem.

11. Egyszóval: *ott, ahol az ISTEN nem tett különbséget, kíváncs, hogy senki se tegyen*, nehogy bölcsőbbnek akarjunk látszani magánál ISTENNÉL az által, hogy másként rendezzük el a dolgokat, mint ahogy ő maga elrendezte. Márpedig Isten azon dolgok szétszétválásában, melyek az emberi természetet alkotják, semmiféle különbséget sem tett, mivel MINDENKIT 1. ugyanabból a vérből alkotott (Ap. Csel 17, 26), egy tehát az anyaguk; 2. ugyanazon isteni képmás részesévé (Ter 1, 26), egy tehát az alakjuk; 3. ugyanazon mester alkotásaként (uo.), egy tehát az alkotó okuk; 4. ugyanazon öröklét részeséivé (Máté 25, 34), egy tehát a céljuk; 5. valamennyiünk küldetése a világnak ugyanabba az iskolájába szólni, és mindnyájan parancsba kaptuk, hogy készüljünk a túlvilági életre. Íme, egységes minden! Akkor vajon miért nem férhetünk hozzá mindnyájan mindahhoz, ami által mindenre alkalmassá válhatunk? Nyomorult, roppant méltánytalan és igazságtalan dolog, hogy az Isten színházába mindnyájan bebocsátást nyerünk, de nem mindnyájunknak van lehetősége arra, hogy mindent végignézzen. Mindnyájan az égbe vagyunk hivatalosak, ám az égbe vezető útra nem mindenkit tanítanak meg. Mindnyájan szemléljük a mindannyiunkért teremtetett dolgokat, de hogy mik ezek, mire valók, mi végett jöttek létre, az emberek többsége nem ismeri, akárcsak a barmok, (akikben nincs értelem).

12. *Sőt még azokban a dolgokban is, amelyek az embert kívülről vagy véletlenül érik, ISTEN nem akarta, hogy különbözzünk egymástól, olyannyira, hogy nyilvánvaló: ugyanazon bajok ellen ugyanazon gyógyszerekre van szükségünk.* A születést és a halált illetően valamennyiünknek hasonló a sorsa, még ha a közbeeső időben látszólag különbözzünk is; de még ekkor is valamiféle hasonlóság van a sorsfordulatok forgan-

dóságában. Megvannak a maguk nyavalyái és bajai a közembereknek, a parasztnak, a koldusoknak, a báróknak, de megvannak a királyoknak, a fejedelmeknek, a filozófusoknak is. Mindannyiunknak jó reménységben, de bajokkal küzdve telik az élete, ha bajainknak nem ismerjük az ellenszereit; márpedig ezek csakis az igazi bölcsesség tanulmányozásából származhatnak. S ha valaki úgy véli, hogy neki magának vagy övéinek nincs szükségük ilyesmire, az vagy nem tartja magát és övét a közös emberi sors részeseinek, vagy védtelenül veti magát a tömérdek időleges és örökös nyavalya elé, hebehurgyának mutatkozik, és másokat is arra kényszerít, hogy meggondolatlanul cselekedjenek. Ó, boldogtalan, aki sem saját boldogságának nagyszerűségét, amelytől elesett, sem boldogtalanságának nyomorúságát, amelybe sülyedt, sem az utóbbi elkerülésének, sem az előbbi megszerzésének útját nem ismeri!

13. Végül: *maguknak a dolgoknak is javát szolgálja, hogy minden embert értelmes életre neveljünk, hogy a bölcses bölcs irányítása alatt azok is jobb állapotban legyenek.* Nyilvánvaló: miként jó kertész alatt magának a kertnek, tapasztalt mester alatt magának a mesterségnek, okos családfő alatt a családnak, bölcs király alatt az országnak, kipróbált hadvezér alatt a seregnek, stb. jobb, mint tapasztalatlan alatt, ugyanúgy az egyes dolgoknak is olyan emberek irányítása alatt, akik ha birtokolják és jogosan használják őket, értenek rendeltetészerű használatukhoz. Figyelemre méltó, amit Salamon mond: *„Az igaz ember még igavonó barmának életével is törődik, a hitvány kegyetlen szívé.”* (Péld. 12, 9). Ó, mekkora kegyetlenséget kell tapasztalnia minden létezőnek mindenütt, mivel az emberek becstelensége vagy hozzá nem értése folytán meg nem engedett célokra használják őket! Ezt állítja az Apostol is, midőn amellett tesz hitet, hogy minden teremtmény a hiábavalóságnak van alávetve, sóhajtozik, reménykedik és kívánja, hogy megszabaduljon ettől a méltatlan szolgaságtól. (Róm. 8, 20). Feltétlenül kíváncsi, hogy a teremtményeknek ezt a kívánságát és reménységét támogassuk, hogy mindenütt minden jobb irányba haladjon, és minden teremtménynek legyen oka arra, hogy velünk együtt dicsérje Istent (Zsolt. 148). Kíváncsi tehát az is, hogy minden embert tanítsunk meg a világ dolgainak helyes ismeretére és megértésére, a dolgok helyes alkalmazására és használatára; – ez azonban az elmék művelése nélkül még soha nem valósult meg, és nem is fog megvalósulni soha.

14. Ily módon tehát, (Istent, az embereket és magukat a dolgokat tekintetbe véve), nyilvánvaló, hogy az egyetemes műveltség szükséges. Erre azonban esetleg ezt mondhatja valaki: *„Hiába kívánunk ily nagyszerű dolgokat, ha az, amit kívánunk, a lehetetlenek közé tartozik.”* Bevallanám, ha az volna, de tagadom, hogy az: mivel lehetetlen, hogy Isten, minthogy bölcs, a célhoz hozzárendelt eszközök meglelte nélkül tűzte volna ki a dolgok célját.

Vizsgáljuk meg most ezt is közelebbről, és rá fogunk jönni; *MINDENKI számára adva van MINDEN, ami által az emberek emberiségre nevelhetők. Mert:*

15. Az embert a saját célja eléréséhez hozzásegítő eszközök közé tartozik maga az ember, aki úgy lett megalkotva, hogy ha akarja, elérhesse saját tökéletességét; ezt pedig akkor akarhatja, ha ismeri, miután helyes felvilágosítást kapott róla; ha viszont ekkor sem akarja, hulljon vissza rá a vétke, Teremtőjének pedig legyen szabad ezt mondania: *„Én akartam, te nem akartad”* (Máté 23, 37). *Így hát Ádám, ha kitarzott volna saját helyén, (a Teremtőjének való engedelmségben), ISTEN tiszta, szent, bölcs, a dolgok fölött és önmagán uralkodó képmása, és mint az Írás mondja: ISTEN dicsősége maradhatott volna* (1 Kor. 11, 7). Annak következtében viszont, hogy szakított helyzetével, nem ISTEN vált tehetetlenné, hanem az ember, s ha nem marad meg hitetlenségében és megátalkodottságában, ISTEN képes őt visszahelyezni régi méltóságába (Róm. 11, 23). Miként tehát minden más létező megkapta az eszközöket ahhoz, amire teremtve lett, és miután szerkezetét helyesen elemeztük, feltárja előttünk célját, ugyanúgy az ember is, ha részletekbe menően helyesen megvizsgálja önmagát és feltárul maga előtt, önmagától képes felismerni fennkölt és isteni céljait, s készségessé válni azok szem előtt tartására, mint ahogy a pansophicusok esetében láttuk.

16. Továbbá: *az emberi természet, mivel teljes egészében tevékeny, bámerre fordul, abban az irányban fejt ki minden erejét; ennél fogva alkalmas a kiművelésre.* Ez nyilvánvaló: mivel része az egyetemes természetnek, mely nem képes nem tevékenykedni, miként ezt valamennyi természeti folyamat példája bizonyítja. A víz lefolyik a lejtőn, bárhol nyitsz is medret neki; ha nem nyitsz, majd talál maga, és áradást okoz. A Nap fénye, ha tükörrel felfogod, oda verődik vissza, ahová akarod; ha nem tartasz eléje tükröt, vagy a víz felszínére hull és minden irányba szétszóródik, vagy a földeket, erdőket, épületeket, felhőket stb. elárasztva hinti szét világosságát. S ez így van mindenben.

17. Nincs hiány abban a segítségben sem, amelyet Isten nyújt mindenkinek: mert *mindaz, ami csak az embert bölccsé teheti, mindenki számára adva van*, vagyis: egyrészt *Isten könyvei*, másrészt az Isten könyveinek olvasására szolgáló eszközök: *az érzékelés, az értelem és a hit.* A Világ Könyvének létezésében senki sem kételkedik, mert ezt mindenki látja nap mint nap a saját szeme láttára kinyílni; sem az Értelem Könyvének létezésében, melyet éjjel-nappal olvas nemcsak mindenki, hanem külön-külön a bölcses is és az ostobák is. A Szentírásba foglalt Kinyilatkoztatások Könyvének létezésében lehetne kételkedni, mivel ez nincs birtokában

mindenkinek, és azok sem olvassák mindnyájan, akiknek birtokában van, sokan pedig nem is tudják, hogy van a világon ilyesféle könyv. De mert létezik számunkra Isten parancsa, hogy tudniillik ettől senkit se tartsanak távol, még a csecsemőket se (Másod. Törv 31, 12), és dicséretben részesülnek, akik olvassák ezt a könyvet és éjjel-nappal elmélkednek rajta (Zsolt. 1, 2; Ap. Csel. 17, 11), méghozzá gyermekkoruk óta (2Tim. 3, 15), s végül mert minden néphez szól a buzdítás, hogy hallják meg, amiket az Úr szól (Zsolt. 49, 1), nem kételkedhetünk abban, hogy Isten azt akarta, legyen közös ez a könyv is mindenki számára, legalább végre most, a világ végének küszöbén. Bár egykor a pogányoktól bálványimádásuk (következésképpen tőle való elpártolásuk) miatt megbántódva időlegesen megvonta törvényét (Zsolt. 147, 9), Krisztus által azonban kibékült a világgal, és megparancsolta, hogy az egész világon hirdessék az üdvösség misztériumát. (Márk 16, 15), megígérve az egész földkerekség (Máté 24, 14) valamennyi teremtményének annak bekövetkezését, hogy az egész föld megtelik Isten ismeretével, miként a tenger tele van vízzel (Iz. 11, 9). Legalább tehát most, a világ utolsó korszakában legyen ez a könyv is közkinccse mindenkinek, és tanítsunk meg mindenkit Isten valamennyi könyvének használatára, hogy belőlük mindenki bölcsességet meríthessen, különösen mert az ehhez szükséges eszközök meglétét illetően semmi kétség. Nyilvánvaló: az ÉRZÉKELES mindenki számára adott, hogy megismerje mindazt, ami a világban van; adott az ÉRTELEM, hogy megvizsgálja mindazt a következtetést, amelyre az emberi bölcsesség jut; és adott a HIT, hogy elfogadja mindazt, amit szavahihető tanúk hirdetnek stb. Bőkezűen gondoskodott tehát Isten mindenkiről.

18. *A művelődés eszközei azonban nem csupán egy valamely népben adottak mindenki számára, hanem adva vannak az egész földkerekségen mindenkinek.* Vagyis az összes érzékszerv, a külsők és a belsők, az érzékelés valamennyi tárgyával együtt; az ész, mely bőségesen el van látva a fogalmak, az ösztönök és az általános képességek eszköztárával; a szív, az érzelmek és a legfőbb jó utáni vágy székhelye; a nyelv, hogy mindent közölhessenek egymással; a kéz, hogy minden hasonló munkát hasonlóképpen elvégezhesenek; a felnőttség és hosszú időtartama, amely elég minden elsajátítására stb. Egyetlen népnél sincs semmi másként.

19. *De mindezek nemcsak minden nép számára adottak, hanem a népek egyes egyedei számára is, mivel az emberi természet mindenütt azonos.* Olyannyira egységes ugyanis valamennyi ember belső szerkezeti felépítése, mint ahogy testük külső szerkezeti felépítése is az. Mert ami a természet folytán egyetlen ember, amit birtokol, akar, tud és amire képes, ugyanaz, ugyanazt birtokolja, akarja, tudja és ugyanarra képes az összes többi ember is. Erről valóban elmondhatjuk a költővel együtt: *ha egyet megismertél, mindet ismered.* A lényegben semmi különbség sincs, még ha esetleg a fokozatokban sok van is: mert az egyik gyorsabban fog fel, éleselméjűbben ad elő, vagy emlékezetében szilárdabban tart meg valamit, mint a másik. Azonban sem a szellem élesebb vagy tompább voltának, sem az ítélőképességnek vagy az emlékezőtehetségnek nincs köze ahhoz, hogy valaki ember-e vagy sem, csupán ahhoz, hogy gyorsabban vagy lassabban halad-e előre. Ha valaki azt mondja: *„megromlottunk”,* a válasz: 1. az új Ádám által helyreállítottunk, és 2. parancs kötelez bennünket, hogy fogyatékoságainkat kijavítsuk, ugarunkat felszantsuk, és ne vessünk tövisbokrok közé (Jerem. 4, 3) márpedig a szellem művelése teljes egészében erre törekszik. Mondhatod: *egyesek lassú észjárásúak.* A válasz: senki sem teljesen nyomorék; a lassúbb észjárásúak általában testileg erősebbek, s ezért alkalmasabbak a fáradozások elviselésére, – nem szabad tehát megvonnunk tőlük a segítséget.

20. *Végül: miért ne lehetne az embereket megtanítani arra, hogy a dolgokat helyesen használják, ne pedig visszaéljenek velük, vagyis felvilágosítani őket arról, hogy a dolgoknak akkor jó, ha mindegyikük a saját állapotában marad, és ha úgy bánnak velük, hogy könnyen használhassa őket az ember arra, amire kell.* A pansophia bebizonyította, (és általa erre minden ember megtanítható), hogy semmi sincs az égen, a földön, a vizen és a levegőben, és egyáltalán bárhol, aminek (közvetlenül vagy közvetve) ne az ember haszna volna a rendeltetése. Ez az, ami a természet világából nyilvánvaló. Az pedig, hogy minden csakis akkor szolgálhatja saját célját, ha helyesen alkalmazzák; maguk a dolgok viszont önmagukat nem képesek helyesen alkalmazni, a mesterségek világából válik kézenfoghatóvá. Ha mindenkit megtanítunk arra, hogy ezt az igazságot szem előtt tartsa, a világ megszabadítható lesz a töméredek sötét és kárhozatos visszaéléstől.

21. Nyilvánvaló tehát: egyáltalán nem lehetetlen javallunk, midőn azt javasoljuk, hogy kivétel nélkül MINDEN embert neveljünk emberiségre. De mivel nem elegendő, hogy valami lehetséges legyen, (mert az emberek munkájukban is a könnyűt keresik, s a nehezet lehetetlennek tartják, és meg sem igen értik, mit jelent, hogy: *„az erény a nehézségek felé törekszik”*), nyilvánvalóan be kell bizonyítanunk, hogy ez esetben egyáltalán nem olyasminnek a vállalását javasoljuk, ami nem ugyanannyira kíváncsú és lehetséges, mint amennyire kézenfekvő és könnyen kivitelezhető éppen az emberi természet által, ha az Istentől adott eszközöket helyesen tudjuk és akarjuk használni.

Osszuk fel most ezt a feladatunkat néhány problémára, mintha mechanikai kérdések volnának.

I. probléma:

22. *Minden egyes dolgot a saját céljának megfelelően elrendezni: az embert is.*

Ez korántsem bonyolult feladat, csupán a természetes hajlamot gátló akadályokat kell eltávolítani. Nem kell például gömbölyű tárgyat mozgásra, négyzetleget nyugalmi állapotra, súlyosat lefelé való haladásra kényszeríteni; mielőtt az akadályt eltávolítottuk, rögvess maguktól indulnak meg abba az irányba. Távolítsd el tehát az ember értelméből a homályt, mely az oktan állathoz hasonlóvá teszi, hogy saját természetének felséges voltát helyesen felfogva megértse: neki mindenek fölé kell törnie, (úgy mint: hogy a dolgokon uralkodjék; ő maga saját belátása szerint cselekedjék; és dicső módon hasonlóvá váljék Istenhez), és látni fogod: természete folytán az elégségesnél is jobban lelkesedik majd mindezt, s maga a tapasztalati valóság fogja bizonyítani, hogy nincs szükség itt semmiféle kényszerre, hanem csak bölcs és szent irányításra. Az emberek közül ugyanis senki, de senki nem értéktelen annyira önmaga számára, hogy ne kívánna önmagán belül a maga ura lenni, önmagán kívül a dolgokat használni és élvezni, s önmaga fölé emelkedni (akár egészen Istenig); és ne kísérelne meg ezeket bármi módon, ami csak adódik, elérni (még a legrosszabbakon is, amelyekkel tönkreteszi magát, és a méltóság legmagasabb csúcsáról a pusztulás feneketlen mélységébe zuhan). Így hát ahhoz, hogy ez a dolog könnyű legyen, minden embernek egyetlen dologra van szüksége: hogy kezénél fogva bölcsen vezessék.

II. probléma:

23. *Az embert elősegíteni abban, hogy felismerje saját javát, és hozzászokjék annak használatához és élvezéséhez.* Utánozzuk a Paradicsom iskoláját; ahol ISTEN az embernek bemutatta teremtményeinek összes seregét, azért, hogy miután közöttük semmi magához hasonlót nem talált, éppen ebből a körülményből legyen alkalma egyrészt annak felismerésére, hogy hol nincs olyan érték, mely egyenlő lenne az övével, másrészt arra, hogy saját létének forrása felé forduljon. Mindmáig nincs ugyanis más mód arra, hogy az embert a lehető legnagyobb mértékben felvilágosítsuk, s a legfőbb jó ismeretéhez és élvezéséhez elvezessük, mint az, hogy az embert visszavezessük önmagához, mintegy a kör peremén elhelyezkedő dolgoktól ahhoz a középponthoz, amelyben minden látható tükröződik, innen pedig a dolgok végcéljához, Istenhez, aki felé minden látható és láthatatlan törekszik. Miután ugyanis rávezettük arra, hogy egyedül Isten az, aki mindenek fölé magasodik, aki mindent magába foglal, és minden jó örök forrása, az ember (ISTEN segedelmével) szívesen hagyja majd, hogy Isten rátegye a kezét, felemelje és magával ragadja, és egyedül az Ő akarata szerinti dolgokat cselekedve és tűrve, boldognak fogja tartani magát, és valóban az is lesz.

III. probléma:

24. *Értelmes teremtményt könnyűszerrel ránevelni az értelem használatára.*

Ha valaki azzal kísérleteznék, hogy egy vakkal megismertesse a Napnak és a színeknek a szépségét, vagy süketet zenére, oktan állatot beszédre tanítson stb., joggal mondhatnók róla, hogy bohóságot művel, mert olyan alanytól várja el a cselekvést, akinek nem adatott meg az ilyesfajta cselekvés képessége, akarása, tudása. Ám nem művel bohóságot az, aki azt javasolja, hogy minden embert vonjunk be abba a tevékenységbe, amelybe bevonható, és amelybe akarja, hogy bevonják, feltéve, ha ismerik azt. Tanítsd tehát őket, hogy ismerjék: és ismerni fogják, akarni fogják, és képesek lesznek rá.

IV. probléma:

25. *Az embereket megtanítani a dolgok helyes használatára.* Ezek után eléggé nyilvánvaló, hogy az igazi bölcsesség a dolgok helyes ismeretéből, értéséből és használatából áll, és ezen alapul a mi igazi boldogságunk is. Tanítsuk meg tehát az embereket arra, hogy minden dolgot helyesen ismerjenek, helyesen értenek, és könnyen meg fogják tanulni, hogy a dolgokat helyesen is használják. És ez által vissza fog térni az elvesztett Paradicsom, vagyis az egész világ édenkert lesz ISTEN, mi magunk és a dolgok számára egyaránt. Tudjuk, hogy ez az örökkévalóságban válik teljessé, de kívánnunk kell, reménykednünk kell benne és munkálkodnunk kell rajta, hogy Isten segedelmével már most, az örökkévalóság előcsarnokában, a világ utolsó korszakában elkezdődjék.

V. probléma:

26. *Mindenkit bölccsé tenni.*

Érd el, hogy ISTEN könyveit mindenki olvassa, mindenki értse, mindenki alkalmazza a gyakorlatban és mindennapi tevékenységében, és máris bölcsök lesznek mindnyájan, ki-ki Krisztus adományának mértékében (Eph. 4, 7). Bármekkora befogadóképességű edényeket vetsz is a tengerbe, mind színültig megtelik vízzel, mindegyik befogadóképessége szerint, ugyanígy Isten bölcsességének ez a tengere is, (melyet mederként a világ, az értelem és az Írás foglal magába), színültig meg fogja tölteni a benne elmerült lelkek edényeit (Lásd még: Iz. 55, 10–11).

VI. probléma:

27. *Minden barbárt kiművelni.*

Nincs szükség különleges módszerre: Emeld ki az embert a barbárságból, vagyis az állati élet-körülmények közül, és helyezd át olyan környezetbe, ahol lehetősége van arra, hogy érzékszerveivel sokféle

dolgot kipuhatoljon, okoskodás útján sokféle dolgot megvizsgáljon, történetileg megismerjen sokféle, nem a szeme előtt lejátszódó, vagy tőle távol eső dolgokat, s a bárgyú lényekből hamarosan emberek lesznek, és akár Scythiában is láthatsz majd születni Anacharsisokat. Mi tiltja, hogy ennek lehetőségét minden népre kiterjesszük, ugyan mi? Hiszen aki egyvalakit sikeresen át tud vezetni pusztaságokon vagy labirintusszerű útvesztőkön, az át fog tudni vezetni kettő, három, tíz, ezer embert is, sőt mindenkit, aki hozzá fordul. Ha tehát mi, vagy bárki, akár csak egyvalakinek is képesek vagyunk megmutatni a bölcsességet, az erényt, az üdvösség helyes ösvényét, ez az egy dolog, – akár mesterség, akár tudás – elegendő lesz ahhoz, hogy az egész világot visszavezessük a sötétségből a fényre, a tévelygésből az igazságra, a pusztulásból az üdvösségre, mivel ugyanazoknak a dolgoknak, amennyiben ugyanazok, ugyanaz a törvényük.

28. Ennek a fejezetnek a bizonyító részét zárjuk le három evidens következménnyel.

1. *Egyetlen embert sem szabad megfosztani, de még távol tartani sem a bölcsesség tanulmányozásától és lelkének művelésétől.* Feltéve, ha nem akarunk jogsértést elkövetni nemcsak az illető egyénnel, hanem az egész emberi természettel, és a természet atyjával, ISTENNEL szemben is (aki azonos módon rendelkezett mindenkiről), s végül magukkal a dolgokkal szemben, amelyeket a hozzá nem értők hozzá nem értően használva önmagukkal együtt tesznek tönkre.

2. *De magával se tegyen kivételt, és ne vonja ki magát sem a művelődés hatálya alól senki,* hacsak nem akar újabb jogtalanságot elkövetni nemcsak magával, mint egyetlen egyeddel, hanem részint az emberi természettel, részint azzal a közösséggel szemben, amelyben majd élnie kell, (üdvére, ha bölcsen, ártalmára, ha ostobán), és végül: ISTENNEL szemben, (akinek dicsőségét nem fogja tudni előmozdítani, ha barom módjára magára marad, hanem gyalázatot fog hozni rá, ha emberből állattá válik), s végül magukkal a dolgokkal szemben (amelyek birtokában vannak vagy lesznek), mert tönkreteszi őket.

III. *Mindaz, aki embernek született, vagy tanuljon meg emberként élni, vagy szűnjék meg emberként létezni.* Csahogy nem szűnhet meg, mivel Isten alkotása, ISTEN alkotásai pedig az igazságban létesülnek: a megtörténtek meg nem történtekké nem válhatnak. Térjen tehát vissza oda, ahonnan természetének botlása miatt eltávolodott, hogy minden ember legyen is az, aminek mondják: *értelmes teremtmény, a dolgok ura, ön-maga királya, Teremtőjének gyönyörűsége.*

29. Igaz ugyan, hogy *elsősorban azoknak van szükségük bölcsességre, akiknek a mások tanítása, vezetése és irányítása a rendeltetésük: a jövődöbéli filozófusoknak, a teológusoknak, királyoknak és hivatalnokoknak.* Ha azonban az igazságnak megfelelően mérlegeljük a kérdést, meggyőződhetünk róla, hogy eleve szüksége van rá mindenkinek, mivel ki-ki elsősorban nemcsak a saját tanítója, vezetője, irányítója kell, hogy legyen, hanem a másoké is. Mindenkinek adott ugyanis ISTEN megbízatást felebarátjával kapcsolatban (Préd. 17, 12); tudniillik nemcsak azt a megbízatást, hogy szeresse, (ez általános parancs), hanem hogy ha tudatlan, tanítsa, ha megtévedt, jó útra térítse, ha vétkezik, visszatartsa stb. – az Írás tele van az effélékkel. *Minden egyes embernek filozófusnak kell tehát lennie,* mivel értelmes lénynek lett teremtve, és parancs kötelezi arra, hogy a dolgok törvényeit kutassa, és másoknak is megmutassa; *mindenkinek királynak kell lennie,* mivel az a rendeltetése, hogy irányítsa az alsóbb rendű teremtményeket, önmagát és felebarátait; *mindenkinek papnak kell lennie,* mivel az a hivatása, hogy az alsóbb rendű teremtmények helyett is szolgáljon ISTENNEK, teremtményének, és kötelessége, hogy példájával más embereket is erre ösztökéljen. *Éppen ezért mindenki számára elengedhetetlenül szükséges a bölcsesség, és bár a ranglétra magasabb fokán állóknak magasabb rendű bölcsesség szükséges, senki sem hanyagolható el teljesen.*

30. kérdés: *Vajon a vakokat, a süketeket és a nehéz felfogásúakat is be kell-e vonni a művelésbe,* (tudniillik akiknek az értelmébe eszközbeli fogyatékoságuk miatt nem lehet elegendő tudást csöpögtetni). Válasz: 1. Az emberi műveltség alól senki sem lehet kivétel, csak az, aki nem ember. Amennyiben tehát részesednek az emberi természetből, annyiban részesedjenek az emberi művelésből is. Sőt, még inkább: mivel esetükben nagyobb a külső segítség kényszerűsége, minthogy náluk belső fogyatékoságuk miatt a természet kevésbé tud segíteni önmagán. 2. Különösen azért, mert ha a természet valahol akadályozva van saját erejének kifejtésében, erejét másutt erőteljesebben fejti ki, csak támogassák ebben. Példák tanúsítják, hogy a vakon születettek közül, akiket csak hallásuk gyámolított, csakugyan kiváló zenészek, jogtudósok, szónokok stb. lettek: ugyanígy a születésük folytán süketekből kiemelkedően jó festők, szobrászok, kovácsok; a beteg lábúakból pedig kézügyességük révén remek írnokok váltak. S miért is ne? Hiszen mindig van valami út, mely elvezet a lélek gondolkodó részéhez, amelyen át az elmébe behatolhat a világosság. Ha viszont egyáltalán nics, (bár nem tudom, látott-e valaha is valaki annyira nyomorékot, akiben a lélek a magzat megformálásakor, amikor kialakította lakhelyét és szerveit, semmiféle kitekintési lehetőséget, vagy hozzá vezető bejáratot nem készített magának), az ilyen végül is rá kell hagynunk Teremtőjére.

III. FEJEZET

1. Mit jelent: az emberi természetet kiművelni mindabban, ami az emberi természetet alkotja? (1–12); miért szükséges? (13–20); mi ennek a lehetősége? (31–32); mennyire könnyű? (33–48).

Arról tehát, hogy mennyire szükséges minden embert kiművelni, legyen elég ennyit kifejtenuk. Most azt kell kimutatnunk, hogy I. nem csupán az ember egyvalamely részét, hanem az EGÉSZ EMBERT kell kiművelni MINDABBAN, ami az emberi természetet alkotja; II. ez a természet folytán lehetséges; III. s végül: hogyan érhető el, hogy ezt könnyen elérjük, előre bocsátva azt, hogy *honnan támadt bennünk ez a nagyszabású kívánság, és milyen részkívánalmakra oszlik.*

2. *A tehetséges emberekben a világ kezdete óta megvolt az a becsvágy, hogy a mindentudás dicsősége tekintetében a lehető legközelebb kerüljenek ISTENHEZ az által, hogy mindent ismernek (már amennyire lehetséges). Ez a vágy ugyanis elsődlegesen nem a beteges kíváncsiságból fakad, hanem magától a természet teremtettségétől, ISTENTŐL származik, aki atyánknak, Ádámnak, rögtön, kezdettől fogva, még ártatlanságának állapotában lehetőséget adott arra, hogy egyfajta rendszeres mindentudásra tegyen szert; nemcsak az által, hogy fölépítette előtte bölcsességének csodálatos változatosságú alkotóelemekből álló színpadát, hanem az által is, hogy kifejezetten parancsba adta neki a teremtmények megfigyelését, osztályokba sorolását, és nevekkel történő, egymástól való elhatárolását. Vajon mi, emberek, nem Ádám sarjai vagyunk-e mindnyájan és atyai jogon az örökösei?*

3. Később Salamonnak is oly *tág szívet adott*, amekkora a tengerparton a fővény (1Kir. 4, 29), úgyhogy a természettudományban a cédrustól az izsópig mindenről tudott véleményt nyilvánítani. S hogy ugyanilyen képességgel rendelkezett az erkölcstanban is, (hogy tudniillik éleselméjűen ítéljen az emberi cselekedetekről), arra a *Példabeszédek könyve* a tanú, és az a másik, melyet az élet véletlenszerű sorscapásairól írt, és amely a *Prédikátor könyve* címet viseli; s végül, hogy a teológiában úgyszintén tájékozott volt, azt az *Énekek éneke* bizonyítja, amelyben Krisztusnak az Egyházához fűződő szeretetét vizsgálta.

4. Amikor az ilyenfajta egyetemes tudás utáni vágy igen sok embert hatalmába kerített, a görögök a mindentudásnak ezt az együttesét *ἐγκυκλοπαιδείαν*-nak, a latinok a tudományok körének (doctrinarum orbis) nevezték el, és ilyen enciklopédikus műveltséggel rendelkezők minden nép soraiban föllelhetők voltak. Ezek majmai lettek a görögöknél a *szofisták*, akik, ha valaki kérte tőlük, bármely témáról előadást rögtönöztek, üres fecsegésből álló nagyképűsködésüket azonban a komolyabb filozófusok: Socrates, Plato és mások hibáztatták.

5. Ma sem hiányoznak olyanok, akik tudományos rendszerbe foglalják mindazokat a hasznos megfigyeléseket, amelyek a Nap alatt levő dolgokról megszerezhetők, és „*encyclopaedia*”, „*polymathia*”, „*pandectae*”, „*panaugia*”, esetleg „*pansophia*”, vagy hasonló, egyetemességre utaló címszó alatt hozzák nyilvánosságra és tárják a nagyközönség elé őket. Ugyanakkor nincs hiány olyan szellemekben sem, akik készséges lélekkel fogadják mindazt, amit mások bőkezűen felajánlanak nekik, és örömeiket lelik abban, hogy egyetemes tudással töltsék meg egyetemlegesen a lelkeket.

6. Mi azonban nem egyeseket kívánunk enciklopédikus műveltségre nevelni, hanem mindenkit. Nem is csak arra oktatni, amit *tudni kell*, hanem minden olyanra is, amit tenni kell, valamint szóban elmagyarázni, hogy az emberek azokban az isteni ajándékokban, amelyekben különböznek az okatlan állatoktól: az ÉRTELEMBEN, a BESZÉDBEN és a külvilág tárgyaival való változatos és tetszés szerinti TEVÉKENYSÉGBEN, a lehető legnagyobb mértékben különbözzenek. Az ÉRTELEM ugyanis az emberben az az isteni világosság, amely által az egyén egyrészt önmaga bensejét, másrészt a rajta kívül levő világot látva, vizsgálódik, és vizsgálódása közben megítéli őket. Ebből közvetlenül származik a *jó szeretete*, illetve *akarása*, melynek ösztönzésére nyomába szegődik mindannak, amit a világ dolgai közül kívánságra érdemesnek gyanít, miközben vágyát arra irányítja, ami mindig lesz, vagyis örök. A BESZÉD ennek a világosságnak az egyik emberből a másikba történő átadása, melynek révén az ember mindazt, amit ő maga ért, mások értelmé számára is világosan és érthetően hozzáférhetővé teszi és kifejti. S végül a TEVÉKENYSÉG az arra való képesség, hogy az ember mindazt, amit ért és szóban előad, ha akarja, bámulatos ügyességgel meg is valósítsa.

7. Helyesen írta tehát a keresztény filozófus: *az ISTEN az embert három fegyverrel szerelte fel: a szellemmel, hogy rátaláljon a szükséges dolgokra; a beszéddel, hogy segítse egymást; és a kézzel, hogy megvalósíthassa mindazt, amit szellemével kigondolt, vagy a beszéd révén másoktól eltanult* (Cardanus: A létezőkről XI). Így is kellett lennie: a teremtmények fölötti uralomra rendelt teremtménynek kapnia kellett ÉSZT, hogy mindent okosan megvizsgáljon, NYELVET, hogy lelkének valamennyi véleményét és a világ dolgaira vonatkozó elhatározásait másokkal közölje, s végül KEZET és egyéb testrészeket, hogy elhatározásait ténylegesen megvalósítsa.

8. Hogy az ember ilyennek lett alkotva, s hogy a teremtés folyamatában e három dologgal lett ellátva, arra a Szentírás a tanú. Ebben ugyanis az áll, hogy miután Isten létrehozta az embert abból a célból, hogy uralkodjék a teremtményeken (Ter. 1, 28), odavezette eléje a föld összes élőlényét, hogy LÁSSA (Ter. 2, 19), majd pedig nevükön SZÓLÍTSA őket (uo.), s végül a Paradicsomban helyezte el, hogy TEVÉKENY-KEDJÉK, vagyis őrizze azt (Ter. 2, 15). Íme, benne van mind a három: LÁTNI, SZÓLNI, TEVÉ-KENYKEDNI.

9. De az ember valamennyi cselekedetét máig is a GONDOLATOKRA, a SZAVAKRA, és a TETTEKRE lehet és szokás visszavezetni, és az Isten szintén azzal fenyeget, hogy a legutolsó napon minden embernek eme három dolga fölött fog vizsgálatot tartani. Következésként bölcsen mondta, aki azt mondta, hogy az iskolákban a bölcsesség sóját (SAL) kell keresni; vagyis: a tudást (Sapere), a cselekvést (Agere) és a beszédet (Loqui). Ez az, amit közkincsévé kívánunk tenni mindenkinek, aki embernek született, hogy ez által végre beteljesedjék az is, amit Krisztus mond: *Minden embert sóval fognak sózni* (Márk 9, 49).

10. És mert minden embernek, amennyiben ember, a világban hármass kapcsolatrendszere van, (mint ahogy ez a pansophicusoktól már ismeretes), szükségképpen meg kell vizsgálnunk azt, hogyan válhat alkalmassá erre a hármass kapcsolatra, és gondoskodni kell róla, hogy azzá váljék. Az embert kapcsolat fűzi először az alsóbb rendű teremtményekhez, hogy közülük egyeseket megismerjen, másokat használjon; másodsor: az emberekhez, az övével azonos természet részeihez, hogy kölcsönös egymásrautaltságuk miatt békében éljenek vele; harmadsor: magához a mindenség kormányzójához, ISTENHEZ, hogy az Ő kegyelme által kiérdemelje annak elnyerését, hogy Isten őt szeresse, irányítsa, oltalmazza, és végül mindörökre boldoggá tegye.

Ilyenformán az emberi természettel szemben támasztható elsődleges követelmények öt részre oszthatók:

I. Legyen sokra képes elméjével és bölcsességével;

II. Legyen jó beszédkésztségű és ékesszóló;

III. Legyen ura munkáinak;

IV. Legyen jó erkölcsű és jó polgár;

V. S végül: az ISTEN szeretete folytán istenfélő az evilágon, az örökkévalóságban pedig az Ő kegyelméből méltó a vele való boldog együttlétre.

11. Ha azonban az ember vele született vágyait a maguk egészében vizsgáljuk, az emberi műveltség tizenkét összetevőre osztható. Mindenki, aki embernek született, természetének legbensőbb ösztönzésére kívánja ugyanis, hogy:

I. Létezzék, vagyis éljen;

II. Erőben létezzék, vagyis egészséges legyen;

III. Érzékelésre képesen létezzék, vagyis megismerhesse, ami körülötte van;

IV. Ép elméjüként létezzék, vagyis megértse, amit megismer;

V. Szabadon létezzék, vagyis a megértett dolgokat, ha jók, akarhassa és választhassa, ha rosszak, ne akarhassa és elvethesse, s alkalomadtán, mindent saját belátása szerint intézzen;

VI. Cselekvőkésesen létezzék, vagyis azokat a dolgokat, amelyeket megért és választ, megvalósíthassa, hogy ne hiába értse meg és válassza őket;

VII. Birtokoljon, vagyis sokminden legyen a tulajdonában;

VIII. Használja és élvezze mindazt, ami a birtokában van, méghozzá háborítatlanul;

IX. Kiemelkedjék, vagyis köztiszteltetben álljon;

X. Amennyire lehetséges, ékesszóló is legyen, hogy ismereteit és akaratát könnyedén és hathatósan közölhesse másokkal;

XI. Érezze az emberek jóindulatát és háláját, akik nem irigykednek rá, hanem a javát kívánják, hogy még nyugodalmasabb, kellemesebb és gondtalanabb legyen az élete;

XII. S végül: Isten kegyes legyen hozzá, hogy lehessenek lelki örömei, és Istenben meglegelhesse boldogságának biztosítékát.

12. Íme, nyilvánvaló, mik azok a MINDENEK, amelyek vonatkozásában az emberi természet elvárja, hogy kiműveljék. S nem vakmerő lázadás, ami ezeket megköveteli, hanem számunkra maga az isteni akarat jelölte ki, s bizony oly mélyen bele vannak vésve az emberi természetbe, hogy közülük egyiket sem törölheti ki magából senki, – legalábbis akinek az érzékei épek –, még akkor sem, ha akarja. S ha úgy látod, hogy valaki nem figyel oda lelkének ezekre a kívánságaira, s ezért közömbös velük szemben, ébreszd csak tudatára, hogy életét, vagy egészségét, vagy szabadságát, vagy tulajdonát, vagy becsületét veszély fenyegeti, vagy hogy akadályozzák abban, hogy a maga dolgát végezve valamit világosan érzékeljen, megértsen és megvalósítson, vagy hogy megfosztják tulajdonának hasznától, vagy hogy az emberek részéről jóindulat helyett gyűlö-

let, illetve irigység leselkedik rá, vagy hogy az Isten haragja és csapása fenyegeti; meglátod majd, mily rémület fogja el tüstént. Ennyire ezek együttesén múlik az ember eszményi tökéletessége!

13. *Azt mondom tehát, hogy gondos művelés által MINDEN embert hozzá kell segíteni MINDEZEKHEZ:*

1. *Mivel ez teljes egészében érdeke (1) ISTENNEK, (2) az embereknek, (3) maguknak a dolgoknak;*

2. *mindenki számára lehetséges, aki embernek született;*

3. *és (ISTEN jóindulatát elnyerve), ha a dolgot is ésszerűen intézzük, könnyű.*

Ezeket most egyenként fogjuk sorra venni.

14. *Az emberről azért mondják azt, hogy „ISTEN dicsősége”, mert képmása ISTENNEK.* (1Kor. 11, 7). A képmás pedig annál dicsőbb, minél hasonlább az eredetijéhez; ha attól különböző lett, nem képmás, hanem torzkép, nem dicsősége, hanem szégyene alkotójának. Ezért mondja az Írás: *„Mindnyájan vétkeztek, és megfosztották magukat Isten dicsőségétől”* (Róm. 3, 23). Hogy tehát ne fosszák meg magukat Isten dicsőségétől, és ez által ne rabolják meg ISTENT a saját dicsőségétől, mindenkit meg kell tanítani arra, hogy ne vétkezzenek, ne tévelyegjen, és ne csüggedjen semmi olyan dologban, melynek révén Istenre hasonlíthat. Mivel pedig Isten legfőbb nagysága: I. *mindentudása*, II. *mindenhatósága*, III. *tökéletes szentsége*, IV. *önmagának való teljes elégségessége*, bizonyos, hogy az az ember, akiből észrevehetően sugárzik a bölcsesség, az erély, az életszentség és (Isten után) az önmagával való megelégedés, igazi képmása Istennek, és igazi dicsősége teremtetőjének. *Teljék tehát meg Isten dicsőségével az egész föld!* (Számok 14, 21), *az Egyház egész frigyszekrénye* (Kiv. 40, 34), *minden hívő szíve, egészen az Isten tökéletes teljességéig!* (Eph. 3, 13).

15. Ami az embert illeti: *mivel oly nagy, vele született vágya szívének, hogy elérje saját tökéletességét*, (mint azt a 11. §-ból láttuk), *nem engedhetjük meg, hogy ez a kívánság bárkiben hiába létezzék, hacsak nem azon akarunk munkálkodni, hogy magunkban leromboljuk Isten művét, az embertől pedig elirigyeljük boldogságát.* Ez azonban távol legyen tőlünk! Inkább (az Isten jóságának szolgálatába szegődve) segítsük elő minden embernek a teljes javát! Hadd szóljak ezekről külön-külön valamit!

16. Az embereket meg kell tanítani arra, hogy emberként úgy szeressék ezt a jelenlegi életet, hogy közben óhajtsák ama örök életet. Nem azt mondom, hogy meg kell tanítani őket az élet és az élés szeretetére, (ez ugyanis annyira közös java minden élőlénynek, hogy az embereket teljességgel szükségtelen az élet szeretetére biztatni, sőt erről inkább lebeszélni kell őket, mivel sokan az iránta való túlzott vonzódás miatt egész életükben túlon túl is sokat vétkeznek), hanem hogy úgy szeressék a jelenlegi életüket, hogy ha valami következik utána, az is élet, ne pedig halál legyen. Egyébként ha az életen át a halálba kellene érkeznünk, jobb lett volna meg sem születnünk.

17. *Mindenkinek érdeke, hogy gondosan óvja egészségét.* mert ha az emberi test sárkunyhója, melyben égi vendég lakik, egynémely részében megrogyan, kárt szenved vagy meggyengül, mi mást tehet a vendég, mint hogy megundorodva tőle ő maga is megbetegedik, és akadályozva lesz tevékenységében. Ezért helyesen mondta a költő: *Kérve kell kémünk, hogy ép testben ép lelkünk legyen.* A cselekedetek alapja ugyanis a cselekvőképes élet, vagyis az erőteljes egészség. Egész életünk folyamán tehát feltétlenül óvnunk kell egészségünket, (legfőképpen pedig az élet kezdeti időszakában), nehogy már ifjúkorunkban elveszük a betegség magvait, melyeknek majd öregkorban jön el kínkeserves aratásuk, *mivelhogy az a betegség, melyet kezdetben elhanyagolnak, gyógyíthatatlanná válik.*

18. *Elsőrendű érdekünk, hogy az embereket sok dolog megismerésére ösztönözzük,* (hogy mindazt, ami az érzékelés, az értelem és a hit által elsajátítható, elsajátítsák), eleve kiküszöbölendő az értelemben, s ennek folytán az akaratban és a cselekvésben megnyilvánuló hiányosságokat, amelyek a szükséges dolgok nem ismeréséből származnak. A dolgok ugyanis egytől-egyig az emberért vannak, hogy valami hasznot hajtsanak neki; hasznot hajtani azonban nem képesek, ha semmire sem használják őket; használni viszont nem használhatók, ha nem ismerik őket. Ilyen értelemben találóan mondja Sirach: *„Sem nagy dologban, sem kicsiben ne hagyjatok figyelmen kívül egyetlen részletet sem”* (5, 18).

19. *Nem elegendő azonban a dolgokat kívülről ismerni, belső megértésükre kell készíteni az embereket,* hogy eleve kiküszöböljük a tévedéseket, melyek a dolgok felszínes szemléletéből és meg nem értéséből erednek. Mindaddig, amíg az emberek nem értik a dolgokat, de mégis olybá akarnak tűnni, hogy értik, folyamatos lesz a torz képzetek születése, s a vélekedések és tévelygések tarka összevisszasága, (amelyek a tönk szélére sodorják a világot). Ennek nincs más ellenszere, mint a dolgok legbelső elrendezésének ismerete, melyet a pansophia derített ki, a pampaedia pedig igyekszik belecsöpögtetni a lelkekbe.

20. *Elsőrendű érdekünk, hogy az emberek megtanulják és tudják a helyesen megértett dolgokat saját elhatározásukból szabadon választani és elrendezni.* Természetesen azért, hogy Isten képmása az emberben semmilyen vonatkozásban ne szenvedjen csorbát, s legkevésbé abban, melyben a legszembetűnőbb: a választás szabadságában. Ha ezt elveszük tőle, és az embereket arra kényszerítjük, hogy akaratukat más döntésének rendeljék alá, *az akaratból nem-akarat, az emberből pedig nem-ember lesz.* Miként Seneca mondta: *„Az embe-*

reket tönkreteszik a példák, amíg inkább akarnak másnak hinni, mint önállóan ítélni, (s így inkább másvalakinek, mint saját maguknak a döntéséhez igazodni), és amíg barmok módjára követik az előttük haladók nyáját, nem arrafelé menve, ahová menni kellene, hanem ahová a többiek mennek." Mivel ez a nagy baj, (mint egy általános vízőzón) a dolgok jóságát és igazságát az emberi ítélőképességgel és szabadsággal együtt teljes egészében maga alá gyűrve, a világot állati szintre süllyesztette, általános gyógyírt kell találni ellene. Nem fogunk azonban mást találni, csak azt, ha az embereket alaposan megtanítjuk arra, hogy a mások otromba követéséről leszokva, csakis az Istent, a dolgokat, és a dolgok által helyesen tájékoztatott és helyes irányba terelt érzékeiket hordozzák akaratuk előtt fényesen világító fátylaként, s végre a világosság vezetését kövessék. Ez ugyanis végeredményben nem más lesz, mint az, hogy követik Istent és az ő vezetését, (vagyis Isten szájának, Isten kezének, Isten ösztönzésének vezetését) és hogy valóban Isten képmásának mutatkoznak. Azok, akik túlonúl lekötözöttjeivé válnak emberi tekintélynek, valójában arról is megfélemeznek, hogy emberek, mert lemondanak ítélőképességükről, az emberi természet legbecselesebb adományáról. Akik pedig másokat rákényszerítenek saját nézeteikre, (vak egyetértést és engedelmességet követelve), erőszakot követnek el az emberi természettel szemben. Az igazság kutatása az ember sajátossága – mondja Cicero. Ha sajátossága, nem szakítható el az emberi természettől. Azt kell hinnünk, mindenkihez szól a mondás, aki ember: „Mindent vizsgáljatok meg, és ami jónak bizonyul, azt tartsátok is meg.”

21. Az embereknek elsőrendű érdekük, hogy az emberek serényekké és munkaszeretőkké is váljanak. Bizony, nem egyedül Sodoma megromlásának volt eredendő oka a semmittevés (Ezek. 16, 49); az egész világ torzulásai elsődlegesen ebből származnak, olyannyira, hogy a paradicsombeli első bűnre is Éva semmittevő lófrálása szolgált indítéskul. Ezért a bünt még nem ismerő embernek a megromlás fő ellenszereként Isten azt írta elő, hogy szemlélje a teremtményeket és művelje a kertet (Ter. 2, 15 és 19), és miután elbukott, a már súlyosabb baj elleni orvosságnak az előzőek mellé kapta még az izzadságot, vagyis a kemény munkát (Ter. 3, 19). Jóllehet az igazi gyógyírt az emberek igazi orvosa mutatta meg, de már a pogányok emberi bölcsessége is fölismerte, mint ahogy ezt sok szólásmondásuk tanúsítja:

- Minden elvetemültség tanítómestere a semmittevés.
- A semmittevés és a tunyaság tönkreteszi az ember életét és erejét.
- A semmittevés a betegségek melegágya.
- Kérded, hogy mért vált Aegistus szoknyapecérré?

Könnyű megadnom okát: kóborogó, henye volt –, és még sok más hasonló. A még romlatlan népek példái bizonyítják: ahol a becsületes munkának tekintélye van, ott nem hatalmasodnak el úgy a bűnők, mint másutt, mert miközben ki-ki csendben végzi a maga dolgát, és szakértelme folytán mindenkinek bőven van mindene, senki sem szegény, senki sem gondol útonállásra stb. Mindennek az ellenkezőjét látjuk viszont ott, ahol az emberek a semmittevésnek és a cselekedni rest kenyélésnek adták át magukat. E vonatkozásban is akkor volna tehát boldog a világ állapota, a minden embert kitartóan serény munkára szoktatnánk.

22. Kíváncs, hogy minden embernek sok vagyona legyen, (kinek-kinek saját szükségletéhez mérten), ezért mindenkit meg kell tanítani a meggazdagodás művészetére. Vagyis: mindenki tudjon önálló lenni, másra nem szorulni, következésként a másét nem kívánni, az efféle sóvárgással nem megbolygatni a világ rendjét. Ó, mily nyugodt is volna a világ, ha mindenki önmagával és saját vagyonával megelégedve élne, ha senki sem pereskedne az enyémről és a tiédről, hanem ki-ki ülne a saját szőlőlugasa és fügefája alatt, mint Salamon idejében (1Kir. 4, 25).

23. Kíváncs, hogy mindenki gondtalanul éljen, és mindenkit meg kell tanítani arra, hogy ezt mi módon érheti el. A gondtalanság, vagyis a becsületes lélek belső nyugalma saját tulajdonunk békés és háborítatlan használatából és élvezetéből származik. A világi dolgok zűrzavaros állapotai közepette ennek nem mindenki örvendhet, még ha ezek vagy azok a jogsértő támadások kivédésére körülbástyázzák is magukat királyi ki-váltságokkal.

24. Kíváncs, hogy minden ember megbecsülten éljen, senkinek se legyen része megaláztatásban, egyrészt mivel az ember a legmagasabbrendű és az Isten előtt is a legnagyobb becsben álló teremtmény, másrészt mert nem tűri a megaláztatást, és ha megsértik, könnyen ragadtatja bosszúra magát. Ez a csírája a viszályoknak, a háborúknak, az öldökléseknek és más végtelenül sok bajnak. Feltétlenül kíváncs, hogy ez megelőzhető legyen, (az által, hogy egyetlen embert sem sértünk meg emberi méltóságában).

25. Kíváncs, hogy egyetlen ember se legyen kuka, hanem mindenki tudja világosan kifejezni ISTENNEK és embertársainak, hogy mire van szüksége. Nem arra lett ugyanis teremtvé, hogy néma szobor legyen, hanem azért kapta a nyelv adományát, hogy hirdesse teremtményének dicsőségét, felebarátait hozzájuttassa a szellem napvilágából való részesedéshez, (az által, hogy helyes magyarázatot ad nekik minden egyes szükséges dologról).

26. Minden embert nevelni kell a szelíd erkölcsökre, hogy azok, akik természetük folytán jóra hajlók, ne romoljanak el, akik viszont a rosszra, azokat helyes útra térítsük. Igaza van ugyanis a költőnek:

egy sem oly elvetemült, hogy csillapítóra ne leljen,
csak hallgasson a művelt ész-diktálta tanácsra.

27. Az embereknek azonban a legfőbb érdekük mégis az, hogy lelküket mindig, minden körülmények között betöltse az istenfélelem, hogy elnyerjék az Isten jóindulatát, akinek támogatása nélkül semmi nem létezhet az emberben. Ha ezt nem érzük el, minden igyekezetünk ellenére sem leszünk semmi más, csak *mókusok*, bezárva világi hívságaink odújába, s minél buzgóbban fogjuk gyakorolni *evilági hívságaink odújába*, s minél buzgóbban fogjuk gyakorolni *evilági* mesterségünket és földi tevékenységünket, annál jobban bele fogunk fáradni, és mégsem fogunk soha kimozdulni a világ odújából. Az istenfélelemre irányuló alázatos törekvés viszont szárnyakat fog adni, hogy valahányszor kedvünk tartja, kirepüljünk az evilág gépezetéből, és már most élvezzük az Istennel való majdani örökös együttlét gyönyörűségét. Nem hiába jegyezte meg tehát Mózes, hogy a világi mesterségek fölhalálásával Kain istentelen utódai, (még hozzá főként a földkerekség első törvénytelen sarjai, Lamechnek kettős házasságból született fiai) lettek hivatva, míg Seth jámbor nemzetsége, aki kitartóan hívta segítségül az Úr nevét (Ter. 4, 17-végéig), Nimródnak, Khám unokájának idejétől kezdve átvette az emberek fölötti uralmat. Ezért Krisztus, *midőn a világ megváltására készült, és arra, hogy a hiábavaló, de legalábbis a túlzott világi elfoglaltságoktól az örökkévalókkal való törődésre szólítson el bennünket, sem önmagát, sem apostolait nem látta el szakismeretekkel*, hanem a bölcsességnek és az Úr félelmének lelkével töltötte el őket, hogy nyilvánvaló legyen: az ember számára végső céljához az egyetlen út, s ezért az EGYEDÜL SZÜKSÉGES dolog az ISTENFÉLELEM, amely nélkül az összes többi semmi, és mitsem ér. Nyilván ez az, amiről ezt mondta Mártának, akit sok dolog nyugtalanított: *egyetlenegy dolog szükséges.* (Luk. 10). Gyermekedd játék tehát a halandók összes törekvése, ha ez az egy hiányzik belőlük. Miként ugyanis a különféle játékok csupán a ráérők és a felüdülést keresők kedvéért léteznek és semmivel sem járulnak hozzá egy feladat elvégzéséhez, és az, aki a játékokhoz nem ért, de az élet szükséges dolgaihoz igen, nem becsmérelhető, ugyanúgy a világi mesterségek és tudományok kellemes kirándulást nyújtanak ugyan a léleknek, de nem elégtik ki, mivel nem töltik be a lélek legmélyebb vágyait. És bármennyire ne ismerje is valaki a mesterségeket, ha jól ismeri Krisztust, és bármennyire ne legyen is okos a világot illetően, ha az égietket illetően az, több, mint okos. Erre, az égi bölcsességből fakadó, istenfélelem utáni törekvésre tehát mindenek előtt, mindenkor, és mindenek után fel kell hívni mindenkiné a figyelmét.

28. Eddig azt fejtettük ki, mennyire érdeke ISTENNEK és az embereknek, hogy minden egyes embert minden tekintetben kiműveljünk. Tegyük hozzá: *maguknak az ember hatalma alá vetett dolgoknak is érdekük, hogy csakis bölcssek* (még hozzá teljesen bölcssek) *irányítsák őket.* Ez magától értetődik: mert bármely ember bármely dologgal kapcsolatba kerülhet, de ha nem ismeri minden egyesnek sajátos természetét, nem tud bánni vele. Ez esetben pedig erőszakot szenved a természet és igában nyög majd, és méltatlankodik, hogy az értelmetlenség az úr fölötté, (mert bár kész a szolgálatra, mivel azonban nem hozzáértően bánnak vele, képtelen szolgálni). (Vesd össze ezeket azokkal, amiket az előző fejezet 13. §-ban mondtam!)

29. Ha valaki ezt mondaná: „A kovácsmesterség dolgaival foglalkozzanak tehát a kovácsok, és mindenki foglalkozzék saját szakmájának tárgyaival! Miért szükséges ehhez mindenkinek mindent megtanulnia?“, a válasz: A természet, a dolgok szülőanyja, valamennyi jövődöbéli embernek (az anyaméhben) ugyanazokat a testrészeket alakítja ki: *lábát, kezét, szemét, nyelvét*, még ha nem lesznek is mindnyájan *futárok, ímokok, kémeek, szónokok* stb. De mert mindezek emberi tevékenységek, egész embert alakít ki, hogy egyszerre és egyidejűleg gondoskodjék valamennyi emberi szükségletről. Másodlagos megformálással, (ami a művészet és a mesterség sajátja), *miért ne utánozhatnánk a természetet*, már amennyire lehetséges, hogy senki ember ne hordozzon semmi haszontalan eszközt magával, melynek nem ismeri használati módját? Az emberek ugyanis barbár állapotukban magukkal hordják mindenüket: *érzékszerveiket, szellemi tehetségüket, ítélőképességüket, emlékezőképességüket, nyelvüket, szívüket*, mint ahogy bárki más is, aki képzetlen, magával hordoz valami csiszolatlan gyémántot, ami az övé.

30. S ha most valaki így folytatná: „Tehát a rossz megismerésében is részesítenünk kell majd mindenkit, hogy mindenben jártassá tegyük őket?“ – a felelet: 1. *A rossznak elméleti ismerete önmagában véve nem rossz*, (ez nyilvánvaló Istennek és szent angyalainak a példájából, akik okvetlenül ismerik a rosszat is, de attól nem rosszak); 2. *sőt: számunkra még jó is és hasznos is, hogy a rossz igaz ismerete által elriasszuk magunkat az igazán rossz dolgoktól.* (ISTEN az első embernek azért mutatta meg rögtön a jó és a rossz tudásának fáját, hogy ne ismerje azt? Nem, hanem azért, hogy ismerje, és kerülje.) 3. *De mivel már romlott természetűek vagyunk, és a tárgyak ingerlik érzékeinket, kétségtelenül biztonságosabb a rosszat nem ismerni.* Később (a 48. §-ban) fogok szólni arról, hogyan védekezzünk az ellen, hogy a rosszat eltanuljuk.

31. Ezek azok, amelyek miatt kíváncsi, hogy minden ember egészen művelt legyen. *Most azt kell megvizsgálnunk, valóban KÉPESEK is-e erre mindnyájan.* Miért ne volnának, hiszen minden ember úgy lett megalkotva, hogy hasonlítson Istenhez, mint az Ő képmása. Tanúsítják ezt azok a képességek, amelyekkel a természet az emberi lelket felruházta. A lélekben nyilvánvalóan megvan annak a vágya, hogy 1. megismerjen, 2. megalkosson különféle dolgokat; 3. mindenben amit tesz, istenfélőnek, igazságosnak, jónak kívánjon látszani; 4. s végül: másoktól a legkevésbé, hanem (ha lehetne), teljes egészében önmagától függjön. Hiszen ki az, aki nem büszke rá, hogy sokat tud, ha sokmindenre képes, ha jó (vagy legalábbis ez róla látszik), és ha elégséges önmagának? Honnan vannak ezek a vágyak? *Vajon az, aki megadta, hogy az ember ilyesmiket AKARJON, nem akarta vagy nem volt képes megadni hozzá azt is, hogy ilyesmikre KÉPES LEGYEN?*

32. Ezekhez a velünk született vágyakhoz nincsenek-e adva az eszközök, amelyeket ha az ember használ, elérheti, amire vágyik? Magától értetődik: célok kitűzése eszközök nélkül nem egyeztethető össze ISTEN bölcsességével. Szívünk ama tizenkét vágyának ismertetéséből (11. §) nyilvánvaló: ugyanennyi hozzájuk rendelt képességünk is van, hogy ezeket kiaknázva elérhessük, elhanyagolva ne érthessük el őket.

I. A testi élet teljes egészében a szerveken alapszik: egyaránt alkalmas a fennmaradásra és a pusztulásra, attól függően, hogy a szervek épek maradnak vagy elpusztulnak-e.

II. A testi egészség az egyes testrészek szilárd kapcsolódásán és külön-külön mindegyikük erejének megőrzésén múlik: úgy óvható meg tehát, ha elkerüljük az ártalmakat.

III. Mindent meg lehet ismerni, amit Isten hármaskönyve elénk tár, és amelynek ebből történő megismeréséhez megkaptuk az eszközöket (az érzékelést, az értelmet és a hitet). A külső érzékszerveken át ugyanis az egész külső világ belénk hatol; az értelem segítségével azokat is kinyomozzuk, amelyek jórészt eltitkolják magukat; a hit által pedig felfogjuk mindazt, ami rejtve van ugyan, ISTEN azonban jónak látta világossá tenni. Mi hiányzik tehát ahhoz, hogy egyfajta mindentudás kincstárát szerezzük meg magunknak?

IV. Meg is érthető minden, aminek van létoka. Márpedig mindennek van; ha nem nyilvánvaló, bizonyos jelek alapján akkor is felismerhető: így csupán némi erőfeszítésre van hozzá szükség –, általában semmi lehetetlenség nincs benne.

V. Kinek nincs lehetősége arra, hogy a megértett dolgokat illetően döntsön és válasszon? Él is vele valójában mindenki, nem csak azok, akik valójában értik a dolgokat, hanem azok is, akik úgy vélik, hogy értik. Elvégre: melyik ostoba nem érez heves vágyat arra, hogy kénye-kedve szerint bánjék a dolgokkal, még ha nem érti is őket?

VI. Az ember mindent megvalósíthat, aminek megvalósításához megkapta az eszközöket; – és minnek megvalósításához nem kapott?

VII. *Miért ne lehetne birtokolni bármilyen javat?* ISTEN annyira bőkezűen ellátta házát, amelyet átengedett számunkra lakásul, hogy mindenkinek minden bőven áll rendelkezésére, amire csak szüksége van, ha okosak vagyunk.

VIII. Mindenki használhat és élvezhet mindent, ami valami jónak a látszatával magához tudja csábítani, márpedig az Isten alkotásai közül melyik nem képes erre? Hiszen minden dolog jó, mindegyik a maga idejében (Sirach 39, 26 és 40).

IX. Mindenkinek osztályrészül juthat, hogy kiemelkedjék, csak tudja, mit jelent valójában kiemelkedni, és ismerje a helyes utat, amelyen át valóban a magasba törhet. A teremtés jogán ugyanis eleve fölülmúlunk az összes látható teremtményt (Zsolt. 8, 6–7), megváltásunk jótéteménye folytán az angyalokat is (Zsid. 2, 6), megszentelődésünk által pedig egészen az isteni természet sorsközösségeig emelkedünk (2Péter 1, 4). Milyen egyszerű ajándékok ezek!

X. Minden embernek, aki csak Istentől ép elmét, nyelvet és fület kapott, megvan a lehetősége arra, hogy ékesszólóvá váljék, – néhányunkat azonban valami véletlen szerencsétlenség megfoszt ezektől az eszközöktől.

XI. Lehetséges, hogy erkölcsök ékesítsenek és az emberek szeretete övezze az embert, ha elsajátította az erkölcsi szép szabályait, és megismerte (az önmagával és a felebarátaival való) békesség javát, – márpedig ezekre ki ne volna megtanítható?

XII. S végül: lehetséges, hogy a szeretet és az odaadás által ISTENNEL egybekapcsolódjék minden ember, aki már megízlelte (a csupán csak Istentől létező, és onnan mindenkire és mindenre kiáradó) legfőbb jó édes-ségét. S miért ne kísérleteznénk annak megvalósításával, hogy mindenki megízlelhessen?

Isten szava mindenesetre így szól: „Ízleljétek meg és lássátok, mily édes az Úr” (Zsolt. 34, 9).

XIII. Most már csak annak vizsgálata van hátra; hogyan váltható valóra könnyen az ily kíváncsi dolgok lehetsége? Fejtsük ezt ki néhány probléma felvetésével!

Az általános probléma:

34. Az embereket arra ösztönözní, hogy valamennyi vágyukat elérjék.

1. Fel kell bennük ébresztenünk a természet szerinti vágy érzékelését. 2. Meg kell nekik mutatnunk e vágy kielégítésének a módját, hogy föltámasszuk bennük a lehetségesség reményét. 3. S végül saját és mások példájának a segítségével be kell mutatnunk nekik, hogy ez miként válhat könnyűvé stb.

Most vegyük sorra külön-külön is mindazt, amit bizonyítani akarunk!

Az I. sajátos probléma:

35. Az embereket rábírní az eljövendő örök élet iránti vonzalomra és a vele való törődésre.

Lépésről lépésre be kell bizonyítanunk, hogy az evilági élet után valami vár rájuk, (természetesen vagy az örök élet, ha sikerült egyesülniük az élet forrásával: ISTENNEL, vagy az örök halál, ha az élet forrásától eltávolodtak). Amennyire valóság, hogy mindnyájan áthaladtunk első lakhelyünkön, ki-ki a saját anyja méhén, (ahol a jelenlegi, evilági élet leélésére kialakultunk); és amennyire valóság, hogy mindnyájan áthaladunk e második, evilági szálláshelyünkön, (ahol az eljövendő örök életre készülünk), annyira valóság, hogy mindnyájunknak meg kell érkeznie harmadik lakásába, amely maga az örökkévalóság, ahonnan nincs többé semmiféle kiút, akár azt fogja látni valaki, hogy az örök világosságba került, akár azt, hogy az örök sötétségbe tántorodott. De mert senki sem kíván a sötétségbe aláhullani, hanem mindenki a világosság és az öröm forrásához szeretne bebocsátást nyerni, fogja fel tehát mindenki:

I. Az embernek semmire sincs annyira szüksége, mint hogy megismerje, mi szükséges számára az (evilági és a jövendő) élethez.

II. Az a legbölcsebb, aki az örökkévalóság szempontjából bölcs. Isten tanúbizonysága szerint ugyanis a bölcsesség a jövendőbeli dolgokról való gondoskodással azonos (Másodtörv. 32, 29), márpedig leginkább az a jövő és az a végső, ami örök.

III. Kétszeresen bölcs azonban az, aki az evilági életben sem ostoba, (mivel jobb a jóból mindig és mindenütt részesedni, mint csupán valamikor és valahol).

A II. probléma:

36. Úgy haladni át az evilági életen, hogy eljussunk az örök életbe. Ez akkor válik valóra, ha az emberek megtanulják, hogy evilági életüket ne annyira élvezzék, mint inkább felhasználják arra, hogy ez által az egész jelenlegi, mulandó élet ama eljövendő örök életnek ne csupán megelőző, hanem előkészítő szakasza legyen. És akkor lesz azzá, ha az emberek megszokják, hogy az evilágon főként azokat a dolgokat ismerjék meg, válasszák és cselekedjék, melyeknek ismerete, kellemsége, kincse csak a boldog öröklétben válhat teljessé. Hogy melyek ezek, mindenki tudni fogja, ha majd mindenkit megtanítanak rá; és mindenki ezeket fogja választani, ha majd a mulandó javaktól nem elvakítva mindenki átlátja, hogy ezek az ő legfőbb javai; és mindenki meg is fog mindent cselekedni egy ily magasztos cél elérése érdekében, ha majd mindenki pontosan megismerte az ama örökkévaló boldogsághoz vezető utat, (mely szűk és göröngyös ugyan, ám mégis kellemes). Meglehet, ennek elérését alig remélhetjük valaha is, (akkora az emberi vakság és rosszindulat), de ha legalább megkíséreljük, olyat teszünk, ami ISTEN számára dicső, az emberek számára pedig üdvös.

Evidens következmény.

A leghasznosabb az lesz, ha az embereknek a lehető legsokoldalúbban és legpontosabban elmagyarázzuk a két élet közötti különbséget. Tudniillik, hogy az evilági életnek létformája a *mozgás*, azé a *nyugalom*; ennél fogva ez *mulandó*, *maradandó*; ez *rövid*, az *végtelen ideig tartó*; ez *zűrzavaros* és *lármás*, az *nyugodalmas* és *békességes*; ez *bizonytalan* és *veszélyekkel teli*, az *szilárd* és *gondtalan*; s végül: ez csak ahhoz vezető út és ösvény, mely tele van nehézségekkel, kerülőkkel és akadályokkal; vagy olyan tenger, amelyen át kell kelniük azoknak, akik az égi hazába igyekeznek, amelyet azonban szírték, zátonyok és viharok tesznek veszedelmessé. A lehető legnagyobb körültekintéssel és aggályossággal kell tehát gondoskodnunk arról, nehogy bármelyik emberrel, aki az égi hazába készül, az történjék, ami sok földi hazájába hajózával történni szokott, (hogy a tenger hullámai máshová sodorják őket, mint ahová gondolták, esetleg épp az ellenségeikhez, vagy a heves vihar okozta hajótörés következtében a tengerbe fulladnak).

A III. probléma:

37. Az evilági életben mindvégig jó egészségnek örvendeni.

Ez oly módon érhető el könnyen, ha az egészségre ártalmas dolgokat kerüljük, az azt megóvókat pedig alkalmazzuk; ha nem élvehajhászóan, hanem dolgoosan, jámboran és istenfélően élünk. S ha mégis érme bennünket valami baj, „tiszteljük az orvost, az Úr miatt, aki őt megteremtette” (Sirach 38, 1).

Az egészségre ártalmas dolgok: külsőleg minden veszélyes esés, ütés, sebesülés; belsőleg minden túlzás: a túl hideg, vagy a túl meleg, a mértéket meghaladó mozgás vagy nyugalom, (azaz: a tunyaság és a restség); az étellel vagy itallal való túlzott töltekezés, vagy ennek ellentéte: a túlzott kiürülés éhezés, böjtölés, gyógyszerek stb. következtében.

Az egészséget megóvjá: a helyes életrend evésben, mozgásban, alvásban és az imént említett egyéb dolgokban; ahol ugyanis a túlzás és a hiány ártalmas, ugyanott a szükségletek mértéktartó kielégítése hasznos. Gyomrunknak adjunk megfelelő táplálékot megfelelő módon; testünknek biztosítsuk a kellő mozgást és pihenést; elménknek adjuk meg a kellő felüdülést és a tisztes szórakozást; Istennek adjuk meg a kellő tiszteletet, és abban a szilárd meggyőződésben, hogy ő az úr az életünk fölött, mindig imádjuk; legyünk jámborak, hogy ne gerjesszük fel haragját; bánjunk emberségesen mindenkiel, hogy az embereket ne ingerljük magunk ellen; s végül: éljünk jó reménységben.

Különösen akkor, *ha hozzászoktattuk magunkat az egymással ellentétes dolgokhoz*, (az első latin orvos, Cornelius Celsus szerint), úgymint: *felváltva a hideg és a meleg elviseléséhez; az erőfeszítéshez és a lazításhoz; az átlagosnál több evéshez, és viszont: a koplaláshoz; a sok alváshoz és a sok virrasztáshoz stb.*, így ugyanis nem egykönnyen támad majd meg betegség, vagyis az életműködések károsodása, mivel szervezetünk hozzászokott mindenhez. De közben ne feledkezzünk meg arról, amit Celsus még hozzátesz: *gyakrabban kell pozitív irányban eltérni: többet enni, mint koplalni: többet aludni, mint hosszabban virrasztani stb.*

A IV. probléma:

38. *Elémi, hogy az egyén mindent felfogjon.*

1. Tárj érzékelhető tárgyakat az érzékszervek elé; mindegyiket *αὐτοπλῆν* által a neki megfelelő érzékszervnek;

2. az értelemmel megragadhatót példázatok és hasonlatok segítségével vezessük vissza az érzékelhetőre;

3. mutassuk meg *αὐτοπιστίαν* által az evidens bizonyosságot, és a tárgyat az érzékelés máris megragadja, a gondolkodás megérti, a hit pedig megnyugszik annak világosságában. *Az érzékszervek* ugyanis kapuk, amelyeken át a külvilág belénk hatol (minden tárgyával egyetemben). *Az értelem* olyan kapu, amelyen át az ember önmagába hatol be, mint ISTEN képmásába, hogy önmagán belül fölfedezze a szám, a mérték, a súly fogalmát, melyek segítségével (még az elvont és homályos) dolgok rejtelseibe is behatol. Végül a *hit* olyan kapu, amelyen át ISTEN igéje, sőt maga ISTEN lép belsőnkbe a maga örökkévalóságával. Íme, az ember olyannak lett teremtve, hogy mindennek (ha elébe tárják) a felfogására képes legyen. A szem nem telik be a látással, sem a fül a hallással, sem más érzékszervek a saját tárgyaikkal, sem az emlékezet mindannak befogadásával, amit az érzékek nyújtanak neki, csak valóban nyújtsák, ne pedig árásszák azokat. Ide illik az a „*tiszta tábla*”, amelyhez Aristoteles az emberi szellem befogadóképességét hasonlította: érthető módon, mivel bár lelkünkbe születésünkkor semmi sincs felírva, de (az érzékszervek, az értelem és a hit közreműködésével) minden felírható. *Am mégis sántít a hasonlat*: A tábla, lévén testi természetű, határolt, tele lehet írni annyira, hogy végül semmi több ne férjen rá. Az emberi értelem viszont, mely magán hordja alkotójának pecsétjét (a végtelenséget), a tárgyak semminemű tömegével nem tölthető meg annyira, hogy ne volna képes még többnek a befogadására. Ezért az óriási adományáért végtelen hálával tartozunk Istennek.

Az V. probléma:

39. *Elémi, hogy minden érthetővé váljék.*

A dolgok megértésének forrása: a dolgok okainak helyes megismerése. Ha tehát valakivel meg akarunk értetni valamit, magyarázzuk el neki világosan, (hogy látva lássa): I. hogy az mi, a legközelebbi nemfogalma és sajátos megkülönböztető jegye szerint, amelyet többnyire a dolog legközelebbi céljából vezetünk le; II. *honnan származik*, mi anyagi és létesítő oka; III. *hogyan létezik*, belső formája és kapcsolódása szerint, mert az egészben minden részt ez a kettő határoz meg. *Ezek helyes megértése után érthető lesz a dolog is.*

A VI. probléma:

40. *Elémi, hogy döntési szabadságukkal helyesen éljenek az emberek.*

Az emberi természet olyannak lett teremtve, hogy mindenben saját akarata szerint akar cselekedni, nem akarja, hogy kényszerítsék, s ez nem is lehetséges természetének megsértése nélkül. Az e mellett szóló érvek egyikeként álljon itt az, hogy *minden emberben megvan a múlt, a jelen, és a jövő megismerésének a vágya*, s ez az oka annak, hogy *vonzódik a történelemhez, érzékszerveivel vizsgálja a körülötte levő összes tárgyat, rajong a próféciáért, és tanulmányozza a jövőbe látás módszereit.* Mindennek az alapja az, hogy az ember, mivel a tárgyi világ urának lett teremtve, minden fölött rendelkezni kíván, még a jövőendő események fölött is, az által, hogy már a jelenben gondoskodik róluk. Ha pedig arra nincs lehetősége, hogy előre elrendezze, azt kívánja, hogy legalább előre ismerje őket, s ha erre sincs, – mivel már megtörténtek –, legalább azt tudni akarja, hogyan történtek meg, s ne egyszerűen csak úgy tudja, mint tőle idegen események szemlélője, hanem mint a fennhatósága alá tartozó dolgok ítélője és bírója. Mindig mindenütt jogot formál ugyanis arra, hogy azon dolgok közül, amelyeket maga előtt megvalósuló félben levőként vagy már megvalósulva lát, a helyesen véghez vitteket helyeselje, a rosszul intézetteket kifogásolja, s így ítélőbírájukként léphessen fel. S ez nem is lehet másként.

Íme, ez a kitörölhetetlen jellemvonása az emberi természetnek, melynek minden fölött hatalma van! – és az alapja annak, hogy mindenben teljesen szabadon cselekedjék. Ezért:

I. Engedjük meg mindenkinek, hogy megítélje a dolgokat, de csak azokat, amelyeket jól megértett:

II. Engedjük meg, hogy szabadon válasszon, de csak ha előbb pontosan megismerte a jó és a rossz, (a jobb és a rosszabb, a legjobb és a legrosszabb) közötti különbséget, úgy, hogy nyilvánvaló: értelme nem téved.

III. Engedjük meg, hogy saját választását kövesse, de csak akkor, ha teljesen nyilvánvaló, hogy a jobbat, nem a rosszabbat választja. Ha az ilyenféle emberi szabadság mindenütt érvényesülne, mekkora világosság és rend hatna át mindent! Ha a kényszer és az erőszak árva helyett az önkéntes cselekvés szelíd folyója hömpölyögne, béke és gondtalanság járna nyomában.

A VII. probléma:

41. Az embereket cselekvőkké, serényekké és leleményesekké tenni.

Az emberi természet élénk: örömet leli a mozgásban és a tevékenységben, csupán csak bölcs irányításra van szüksége. Miként ugyanis az ész mindig valaminek az elgondolásával, az akarat mindig valaminek a választásával van elfoglalva, a végrehajtó képességek ugyanígy nem tehetik, hogy ne foglalkozzanak az elgondoltak és a választottak végrehajtásával. E vonatkozásban semmi szükség külső ösztönzésre, – ezt ki-k magában hordja –, csupán irányításra, hogy a szabályozatlan tetten lévő következtében szélsőségekbe ne tévedjenek.

E célból az embereknek főként a következő három dolgot kell tenniük:

I. Idejekorán kezdjenek el mozogni és tevékenykedni, természetesen azért, hogy mozgékonyásra tegyenek szert, amelyről, ha a megszokás megszilárdította, nem egykönnyen szoknak le. Meg kell tehát engednünk a gyerekeknek, hogy játsszanak, futkossanak; mindig csináljanak valamit, csak semmi tisztességtelent ne tegyenek.

II. Meg kell tanítanunk őket arra, hogy bármit tesznek, komolyan tegyék, azaz lelkesen, ne pedig ímmel-ámmal.

III. És mindent valami célból: – akár komoly, akár játékos a cél –, a dicséretért vagy a győzelemért tegyenek. A helyes értelem alapelve az, hogy nem foglalkozik értelmetlen dolgokkal, hanem nagyszerű feladatokba vág bele lelkesen, miután maga elé valamilyen célt tűzött ki. Lelkünk ugyanis a lánghoz hasonló: minél hevesebb, annál tevékenyebb. Szokjanak tehát hozzá, hogy mindenben célirányosan cselekedjenek, s tartsák magukhoz méltatlannak a céltalan sodródást és a haszontalanságokkal való foglalkozást, hacsak néhanapján – fontos feladatok hiányában – nem látszik jobbnak, ha kevésbé fontosakkal ugyan, de lefoglalják tettvágyukat, mint ha semmittevés közepette lustálkodnak. Mert ez esetben is komoly feladat a semmittevésnek, a Sátán kelepécéjének az elkerülése.

A VIII. probléma:

42. Elérni, hogy az emberek ne szenvedjenek hiányt, hanem inkább bővelkedjenek.

Isten mindig jó, mindig szokott adni jótéteményeiből, csak legyen kezünk hozzá, hogy elfogadjuk. És természetünk sem eleve kielégíthetetlen, csupán egyesek vélik olykor, hogy az, sőt boldogabban él, ha kevese van, mivel kevésbé van megosztva. Egyébként akinek ISTEN és a saját erénye nem elég, annak semmi sem elég.

A gazdagság tudománya három dologból áll: imádságból, munkából és megelégedésből. Erre a háromra miért ne volnának megtaníthatók az emberek?

I. Először is: imádnunk kell Istent, hogy ő, aki mindenkinek ad, tőlünk se tagadja meg adományát; és birtokában vagyunk az isteni ígéretnek: „aki kér, az kapni fog”.

II. Továbbá: mert az ígéret azoknak szól, akik keresnek és kopogtatnak, nem várhatjuk el, hogy ISTEN adományai úgy áradjanak hozzánk az égből, hogy semmit sem teszünk értük, hanem szántanunk kell földünket, művelnünk kertünket, legeltetnünk nyájunkat stb., vagyis keményen munkálkodnunk, kinek-kinek a maga helyén. Ekkor válik ugyanis valóra az, amit az Igazság mond: aki keres, talál, és a zörgetőnek ajtó nyílik.

III. Végül pedig: bármit kínálnak is fel a keresőnek és a kopogtatónak, hálás kézzel kell elfogadnia, ne hogy a hálátlansággal megbántott Isten megvonja további áldását, vagy azt is visszavegye, amit már megadott. Nem hiábavaló ugyanis a mondás: „akinek van, még adnak, s akinek nincs, attól még azt is elveszik, amije van” (Lukács 19, 26). Rövidebben: I. inkább a forrást keressük, mint a patakot, inkább ISTENT, mint a gazdagságot; II. ebből a forrásból ássunk csatornát magunknak kertecskénkhez; III. s bármennyi folyék is benne hozzánk, elégedjünk meg vele, és hálás szívvel használjuk.

A IX. probléma:

43. Elérni, hogy az emberek, miközben javaikat élvezik, biztonságban legyenek.

Ezt először is akkor érjük el, ha megtaníttuk őket arra, hogy javaikat használják, ne pedig visszaéljenek velük. Továbbá: vigyáznunk kell, hogy ne ingereljük, és ingerlésünkkel ellenségünké ne tegyük: ISTENT,

önmagunkat, vagy bármelyik embertársunkat. S mivel ISTENT a bűnök ingerlik, lelkünket a gonosz vágyak és a bűntudat, az embereket pedig az, ha arcátlanul lépnek fel velük szemben: *aki törekszik arra, hogy ettől a háromtól a lehető legnagyobb mértékben óvakodjék, gondtalanul és kellemesen használhatja és élvezheti vagyonát.* Ha pedig netán nem sikerül valami, békétűréssel kell viselnünk, figyelembe véve az ember sorsát az ég alatt, és a legbölcsebb isteni gondviselést, (mely mindent úgy rendez el, hogy végül javára válják övéinek).

A X. probléma:

44. *Köztisztelettől övezve élni.*

Ez három csálhatatlan módszerrel érhető el:

I. Ha nem követünk el semmi becsstelenséget sem önmagunkkal, sem egyetlen más emberrel, sem egyetlen dologgal szemben sem. II. Nem arra törekszünk, hogy becsületesnek lássanak bennünket, hanem hogy azok legyünk, III. és eközben nem az emberekre vagyunk tekintettel, hanem az ISTENRE, az igazság bírójára, valamint a saját lelkiismeretünkre, legmeghittebb tanúnkra, mint ahogy a mondás tartja:

„Mert a világ mindünk számára az énje, ne kívül próbálkozz magadat meglelni.”

Ha valóban ilyenek leszünk, tiszteletben állunk majd Isten előtt, mint az ő legeredetibb képmásai, s szintúgy az angyalok és a derék emberek előtt is, akár a közéletben, a nyilvánosság előtt folyik az életünk, akár rejtett magányunkban. Ekkor ugyanis semmi jelentősége sem lesz annak, hogy a sokaság és a tömeg tisztel-e bennünket vagy sem: mivel a tömeg nem érti a dolgokat, s gyakran imádja oltár gyanánt a szennyvízgyűjtő medencét. Ne vegyünk tehát tudomást róla: az erény trónján ülő igazi megbecsülésre törekedjünk.

A XI. probléma:

45. *Minden egyes embert ékesszólóvá tenni.*

Ha ékesszólón nem a szószátyárt értjük, (amilyené inkább a természet teszi az embereket, mint a képzés), hanem azt, aki beszédével megfelelően tudja közölni gondolatait, ezt bárkinek megígérhetjük, ha megtanulta az egyik dolgot a másiktól értelmileg helyesen megkülönböztetni, az egyes dolgokat helyesen nevükön nevezni, s végül: a szavakat egymással helyesen összefűzni. Ekkor ugyanis képes lesz fontos dolgokat kimondani, s nem ostobaságokat; szavak, s nem szószörnyetegek segítségével, s képes lesz jól felépített beszédet szerkeszteni, amit mond, nem lesz mész nélküli malter.

Így végül a legnehézkesebbek és a beszédtehetséggel kevésbé megáldottak is ékesszólókká válnak, így szólnak Istenhez folytonos fohászaikkal, embertársaikhoz pedig egyszerűen és igazat szólva „igen, igen; nem, nem”-mel beszélnek.

A XIII. probléma:

46. *Az embereket jó erkölcsökre és emberiségre nevelni.*

Az erkölcsök alapja: részint az önmagunk fölötti uralom, részint más fennhatóságának az elviselése. Az első annak megszokását követeli meg, hogy az ember semmit se ösztönösen, hanem mindent az értelmé szerint cselekedjék, Claudianus szavainak megfelelően:

mindez jogosan lesz

akkor majd a tiéd, ha királya leszel temagadnak.

De mert az embereknek életük elején (tapasztalatok hiányában) még nincs olyan letisztult elméjük, hogy minden esetben önmaguktól rájöjjenek, mi hasznos számukra, ezért tesszük meg a jó erkölcsök és a tisztesség másik alapjává a más fennhatóságának elviselését. Ez természetes, mivel csak az cselekszik jól, aki maga is jó. Szokjanak tehát hozzá az emberek ahhoz, hogy előbb őket irányítsák, és majd csak ez után irányítsanak ők; s először mindig is magukon legyenek úrrá, s csak ez után más dolgokon és más embereken. Mindkettőt közös módszerrel lehet a legkönnyebben elérni: 1. ha erre minduntalan rámutatunk egyrészt a mindennapi gyakorlatból, másrészt a történelemből vett példákkal; 2. ha pontos magyarázattal kifejtjük annak okait, hogy ezt vagy azt a viselkedést miért kell kerülni vagy utánozni; 3. ha ezt elővigyázatosan, de folyamatosan a gyakorlatban is megvalósítjuk, nem erőszakos és zord, hanem szelíd és önkéntességen alapuló vezetéssel. *Ily módon minden ember rávehető lesz az emberiségre.*

A XIII. probléma:

47. *Hatékonyan csöppögtetni istenfélelmet a lelkekbe.*

A Szentírásból világos, hogy maga az istenfélelem is tanítható, (azaz Isten nem közvetlenül és természetfölötti módon oltja belénk, hanem rendes nevelés útján jut az emberbe). Máskülönb nem dicsérte volna Isten Ábrahámot, amiért háznépét istenfélelemre nevelte (Ter. 18, 19), és nem parancsolta volna meg oly gyakran a szülőknek, hogy gyermekeiket az Úr ismeretére és félelmére oktassák (Másod. Törv. 6, 20; Eph. 5, 4 és másutt). S miért is ne volna tanítható az istenfélelem, miután ennek adva vannak:

1. *A példái:* elsődlegesen magáé ISTENÉ, aki ezt mondja: *Legyetek szentek, mint én stb., és a fiáé, Jézus Krisztusé, aki azért lett emberré, hogy az embereket örökértékű példáival megtanítsa arra, hogyan kell viselkedniök minden helyzetben.* Az istenfélelem másodlagos példái részint az angyalok, (akikkel kapcsolatban

azért tudtunk meg oly sokat arról, hogyan szolgálják Istent, hogy tanuljuk meg utánozni őket), részint az Ó- és az Újszövetség valamennyi szentje, a mennybéli lelki egyház tündöklő fénnel ragyogó (az Igazság napja után következő) csillagai.

2. *Nem hiányoznak az istenfélelemre való nevelést előíró parancsok és szabályok*, (melyek az Írás egészében szétszórva találhatók, ezért gyűjtésük istenfélő és bölcs férfiak feladata volt és maradt.

3. *És végül: megvannak a módszerek is arra, hogyan kell az istenfélelmet a mindennapi életben gyakoroltatni, s az eltévelyedéseket*, ha felismerjük, kijavítani, mígnem teljesen az Isten embereivé válnak, akik tökéletesen fel vannak készítve minden nemes dologra (2Tim. 3, 17).

A következő tehát a tennivaló:

I. *Idejekorán kezdjünk hozzá, mielőtt még zsege lelkük bármilyen vonatkozásban ténylegesen megromolnék*: ISTEN ugyanis a tanúja, hogy egyedül ez a zsege kor alkalmas erre a legbensőbb nevelésre (Iz. 28, 9), Krisztus pedig azt mondja: ezeké az Isten országa (Márk 10, 10).

II. *Legyenek állandóan jó példák előttük, részint a mieink, részint a másokéi*; minden adandó alkalommal és minden egyes esetben hívjuk fel figyelmüket Krisztusra és szentjeire.

III. *Állandóan serkentsük őket a példák utánzására*, úgy, hogy időről időre sürgetéseinkbe beleszöjünk a parancsokat és szabályokat, Isten ígéreteit és fenyegetéseit, s végül az értük és velük együtt Istenhez küldött őszinte fohászokat: ha mindezt komolyan tesszük, reménykedhetünk mindabban, amit Krisztus megígért. (Márk 4, 26 stb.)

A XIV. probléma:

48. *Senki ember ne tanuljon rosszat sem magától, sem másoktól, de még kevésbé tanáraitól.*

A rosszat magától tanulja el minden semmittevő, aki átengedi magát kósza képzeleteinek; másoktól mindaz, aki rossz társaságba keveredik, és lehetősége nyílik a bűn látására, hallására, elkövetésére; a nevelőtől és a tanártól az, akit a kíváncsiság módszerével vagy pogány könyvekkel foglalkoztatnak. Tehát:

I. *Foglaljunk el minden embert jó dolgokkal, hogy ne legyen ideje a bűn elkövetésére. Ezért van ugyanis ez a szabály: Aki kerülni akarja a bűnt, kerülje a tétlenséget.*

II. *Ne engedjük meg más, csakis a jó társaságot.* (Kerülniök kell tehát a hitványakkal való érintkezést, és amennyire lehet, megszüntetni. Ha ezt nem tehetik, és nagy ritkán mégis közéjük keverednek, fordítsák el szemüket, fogják be fülüket, és sietve távozzanak. Ha pedig netán valamit megpillantottak, láttak és kátrányhoz értek, mossák meg kezüket, mossák tisztára lelkiismeretüket, és még szilárdabban határozzák el, hogy az ilyesmiket kerülik.)

III. *Tanítsuk meg az embereket mindannak a megtanulására, aminek a tudása hasznos, és mindannak a meg nem tanulására, aminek a tudása árt.* Az előbbiekre tehát lehetőséget kell teremteni nekik, az utóbbiaknak pedig meg kell vonni tőlük a lehetőségét. Mivel mindazt, amivel érzékeikre hatunk, megtanulják, mindazt, amit megvonunk érzékeiktől, nem fogják megtanulni, mint ahogy a tükör is, ha eléje tartunk valamit, (a földet vagy az eget), csak azt tükrözi vissza, semmi más. El kell tehát tüntetni a rossz könyveket, a megbotránkoztató festményeket, és megszüntetni minden rosszra vezető alkalmat.

IV. *Ha lehetetlen, hogy ne szerezzenek tudomást valami olyasmiről, aminek pusztán a tudása is árt, ne engedjük, hogy ellenszer nélkül szerezzenek tudomást róla.* (Például, aki a Bibliát olvassa, annak ilyen Kain testvérgyilkossága, Lamech kettős házassága, Lóth vérfertőzése stb. a rákövetkező büntetés ismertetése nélkül.

48. Zárja be kívánságaink sorát az Apostol: *Kívánnunk kell és törekednünk kell rá, „hogy mindnyájunk szellem, lelke, teste feddhetetlenül őriztessék meg a mi urunk Jézus Krisztus eljöveteleig”* (1Thessz. 5, 23).

Ez jelentené azt, hogy az embert műveljük, nem az ember egy részét, gondoskodva arról, hogy egyik embernek se legyen hiánya semmi olyasmiben, amivel fenntarthatja életét, táplálhatja szellemét (művészetek és tudományok), és végül: amivel megőrizheti lelkét (énünk legmagasabbrendű részét, mely által ISTEN képmása vagyunk) az örök életre.

IV. FEJEZET

Mit jelent az, hogy: mindenkit, minden tekintetben TELJESEN kiművelni? (1); mi végett? (2–6). Mi ennek a lehetősége (7–11), és mikor könnyű? (12–18). Átmenet a továbbiakhoz (19–22).

1. Ígéretem szerint azt kell bebizonyítanom: az emberi nem műveltségének alapvető feltétele nemcsak az, hogy mindenki mindenben művelődhessék, hanem hogy *TELJESEN kiművelődhessék és pallérozott lehessen.* De mit jelent az, hogy: *TELJESEN kiművelődni?* Azt, hogy nem látszat szerint művelődni, hanem való-

jában, az evilági és a jövőendő örök élet lényegi szükségletének megfelelően. Nyilvánvaló: kit hogyan nevelnek bölcsességre, ékesszólásra, művészetekre és mesterségekre, polgári erkölcsökre és istenfélelemre, attól függően válik *nem félművelté, hanem művelté; nem fecsegővé, hanem beszélni tudóvá; munkája terén nem nagyhangú kísérletezővé, hanem alkotásainak hozzáértő kivitelezőjévé; nem a tisztesség árnyképévé, hanem magává a tisztességgé; s végül: nem az istenfélelem álszent színlelőjévé, hanem lélekben és igazságban ISTEN jámbor és szent tisztelőjévé.*

2. Ezért ha szem elől tévesztjük a pampaedia célját, munkánk kárba vész, becsapjuk ISTENT is és magunkat is, semmivel sem járulunk hozzá (sem a köz-, sem a magánügyek vonatkozásában) a világ jobbá tételéhez, és jobb lesz egész célkitűzésünket feladni, mint vele hasztalanul kísérletezni.

Mennyit haladt előre ugyanis a világ a dolgok felszínes ismerete által? Annyit, hogy elbolondította magát üres vélekedések káprázatával, és teljesen átítatódott a különféle téveszmék bájitalának mérgetől. S mennyit haladt előre a szószátyár, bár szépen hangzó fecsegés révén? Annyit, hogy megtelt hiú szórakoztatásul szolgáló számtalan léhasággal, és teljesen belebonyolódott a vég nélküli, egymás kölcsönös megcáfolására irányuló vitákba. S mennyit haladt előre a földi hiúság tekintetében elmés, ám ISTEN dicsőségének és az ember üdvösségének valós haszna szempontjából többnyire felesleges talányok és alkotások révén? Annyit, hogy a hiúság gőzéből táplálkozva, a hiúság színháza lett belőle. S mennyit haladt előre az erkölcsök kendőzött finomsága, vagy az emberek megzabolozását célzó machiavellista mesterkedések révén? Annyit, hogy a világon minden álarcot öltött, senki sem bízhat senkiben, mivel minden álnoksággal, ravaszsággal, cselvetéssel, éppen ezért: tettetéssel, színleléssel, fortélyoskodással, csalárdsággal van tele; egyetlen ígéretnek, szerződésnek, eskünek, pecsétnek, egyezésnek, tanúskodásnak, bizonygatásnak sem adhatunk hitelt, sőt mi több: a világ minden szöglete hemzseg a hamis erküdtől, szerződösszegéstől, erőszakoskodástól, háborúktól, rombolástól és egymás kölcsönös dúlásától. Az Isten tisztelete viszont vagy nem létezik, vagy lagymatag, vagy hamis. A vallásosság sehol sem őszinte, sehol sem mentes a képmutatás és a farizeizmus mázától. Egyszóval az egész világ, (még ott is, ahol kellőképpen műveltnek, jólneveltnek, pallérozottaknak, finomnak és vallásosnak akar látszani), semmi más, mint álság, annak a hétezernek a kivételével, akik titokban szolgálják Istent, áldoznak az igazságnak, és akiket Isten jól ismer (1Kir. 19, 18).

3. *Ha azt akarjuk, hogy a világnak ez a képe megváltozzék, szükségképpen alapjaiban kell hogy megváltozzék az ember oly módon, ahogyan azt a pansophia élénk tárja. Nyilván úgy tehát, hogy mindaz, amit az emberek tanulnak, és amire tanítják őket:*

I. *Ne szétszabdalt és részleges, hanem csorbítatlan és teljes;*

II. *Ne felületes és látszólagos, hanem szilárdan megalapozott és valóságos;*

III. *Ne zord és kényszeredett, hanem szelíd és vonzó, következképpen elviselhető legyen.*

Ennek a hármas kíváncságnak (a már elkezdett módszer szerint bemutatom először szükségességét, azután lehetségességét, s végül könnyen kivitelezhetőségét, ha teljes komolysággal vállalkozunk rá.

4. Mindent a maga teljes egészében kell elsajátítani, nem pedig apró darabonként és részenként ezt vagy azt. Hogy ez cáfolhatatlan igazság, azt az elméleti megfontolás, és az elméleti megfontolást alátámasztó gyakorlat bizonyítja. Mert ha az emberi természet képessége teljes egészében csupán csak egyetlenegy valamire összpontosul, s nem a tárgyi világ egészének nagy színháza felé fordul, nem képes magát egyensúlyban tartani, hanem eltévelyedik önmagának, a tárgyi világnak és a többi embernek biztos sérelmére. Mert ha nem fogadjuk el, hogy valamennyi emberi vágyat egyidejűleg kell kielégíteni, hogy helyes legyen közöttük az arány, kölcsönösen kiegészítsék és kölcsönösen kioltásák egymást, ennek az lesz a következménye, hogy egyesek csak a megismerés, mások csak az akarás, ismét mások csak a cselekvés tárgyaival foglalkoznak majd, a többi dolgot meg közben elhanyagolják és undorodnak tőlük. S miközben túlságosan lefoglalják magukat a részletekkel, s eltelnek ezekkel, egyfelől felesleges bőségre tesznek szert, másfelől hiányt szenvednek szükséges dolgokban. Például: akik túlságosan kíváncsiak a mások fölötti hatalmat, s eközben minden egyébről elfeledkeznek, ha sikerült elérniök vágyukat, könnyen zsarnokká válnak, önmaguknak és másoknak a veszedelmére; másokból pedig, miközben csak szép tárgyakkal törődnek, Epicurus kondájába illő disznók lesznek. Az emelkedettebb természetűek inkább a tudomány kincseire áhítoznak, de ha ez a vágyuk túlzott, és a tudományt nem ültetik át a gyakorlatba és nem hasznosítják, hiábavaló a tudásuk. De még így sem érik el vágyaik végcélját sem ezek, sem azok, sem amazok. Mert akik a hatalom és az uralom szerelmesei, még ha a világot adnád is nekik, – sőt, netán világokat –, az sem elégitené ki őket, mint ahogy ez Nagy Sándor példájából kitűnik. Akik elmerülnek az élvezetekben, azokra is csak az vár, hogy – minél többet isznak, annál szomjasabbak. Akik a tudás felhalmozásának szentelik magukat, nem lelik meg a végét, még ha Salamon bölcsessége jut is osztályrészükül, mivel a bölcs, minél többet lát meg a dolgokból, annál jobban látja a maga hiányosságait, úgyhogy a tudás megsokszorozása végül is a kín megsokszorozásával, az egyéb javak halmozása pedig az irigység, a gyűlölet és a nyomorúság halmozásával válik egyenlővé. Mégsem

hagynak fel vele a halandók, mivel nem képesek arra, hogy levetkőzzék természetüket, és szakítsanak a külvilág felé forduló vágyaikkal. Ha mármost erre a kőrra gyógyszer keresünk, nem találunk mást, csak azt az általános orvosságot, hogy: *szűnjék meg a részlegesség, és térjünk vissza mindnyájan az egységes, harmonikus egészet alkotó örökségünkhöz*, (amilyen a Paradicsomban volt); *hagyjunk fel azzal, hogy egymás közt felosztjuk a tudást, a vagyont és a tisztségeket, majd kölcsönösen elragadjuk egymástól, aztán újra visszavesszük, és így módon felőrldünk.* Azon legyen mindegyikünk, hogy inkább az egészét, mint valamely részét TUDJA, AKARJA és LEGYEN KÉPES MEGTENNI mindannak, aminek a tudását, akarását, megvalósítási lehetőségét megadta ISTEN, mivel úgy válhat végre teljessé, s szűnik meg töredékes lenni boldogságunk, ha nem darabokra szabdalt, hanem csorbítatlan, ép egész lesz.

5. *Kíváncos, hogy mindenki szilárdan megalapozott, ne pedig felszínes nevelést kapjon, az igazságnak, ne pedig a látszatnak megfelelőt*, mivel a látszat tartalom nélkül semmi másra nem jó, csak megtévesztésre. Ez pedig mire való? Ha valaki álmában azt látja magáról, hogy – kincset talált és gazdag, vagy méltóságra emelték, és fölötte áll másoknak, vagy lakomán vesz részt és jókedvűen lakmározik, miután azonban felébredt, rájön, hogy nincstelen, alacsony sorú, és korog a gyomra, vajon mi haszna van álmából? Márpedig a próféta jövendölése szerint ez fog történni a halottak föltámadásakor azokkal, akik az evilágon nem igazi javakkal töltkeztek (Zsolt. 73, 20). És mert Salamon fennen hirdeti, hogy a nagyhatalmú képzelgők helyzete reménytelen, („ha olyat látsz, aki saját szemében bölcs, a bolondnak is több a reménye, mint neki” (Péld. 26, 12), képzelgőkkel pedig tele van az egész világ, miért csodálkozunk azon, hogy minden reménytelen, és mindenütt ostobák nyüzsögnek? Mindenki lenézi magához képest a másikat és verseng vélt bölcsességével, vallásosságával és kiválóságával. *Erre a bajra nincs megfelelőbb orvosság annál, mint ha mindenkit az igazi és a tartós javak megismerésére, megízlelésére, keresésére, megtalálására és birtokba vételére serkentünk, sőt, kezüket megfogva elvezetjük hozzájuk őket.* Végre ekkor válhat ugyanis majd minden tartóssá és nyugodalmassá.

6. *Kíváncos az is, hogy az embereket gyengéden és szelíden neveljük a bensőjükből fakadó finomságra és a jóban való állhatatosságra, mindaddig, amíg tartós eredményeket el nem érünk.* Erre három okból hívom fel a figyelmet.

Először azért, mert miként hajdan egyes filozófusok a bölcselkedés látszatával az erkölcsök semmibe-vevására tanítottak, (ezért is nevezték el őket cynicusoknak, vagyis „kutyafajták”-nak, „koszosok”-nak), ugyanígy manapság szintén megtörténhet, hogy egyesek az istenfélelem ürügyén nem vesznek tudomást az emberi élet egyéb ékítményeiről. Ezt nem szabad megengedni, mert rút dolog a legnemesebb teremtményt értelme, nyelve, alkotókészsége tekintetében faragatlan bunkóságban hagyni, hiszen a drágakövek is csak akkor csillognak, ha kicsiszolják őket.

A szelídség kíváncalmának második oka az, hogy egy ilyen nemes célkitűzés (önmagunk és mieink jobbá tételének) megvalósítása közben a szigor és a kényszer ne szüljön undort, hanem a kedvesség és a szelídség hívjon elő spontán örömet és váltson ki lelkesedést inkább, hogy ez az egyszer már elkezdett mű félbe ne maradjon, és az emberek ne süllyedjenek vissza megszokott lomhaságukba, tunyaságukba, faragatlanságukba. Mert mi haszna elkezdni a kertészkedést, ha utána abbahagyjuk és engedjük, hogy a fák elvaduljanak? Mi haszna reszelni és élesíteni a vasszerszámokat, ha félretesszük őket, és hagyjuk, hogy ismét berozsdásodjanak? Nyilvánvaló: ez az oka annak, hogy jóformán az egész emberi nem a szennyben fetreng és önmagát pusztítja ostoba próbálkozásaival; mert bár az igaz, a jó és a lehetséges iránti szeretet természet-től fogva mindenki-ben megvan, amíg azonban hiányzik a szellem igazi, szigorú és állhatatos nevelése, az általánosan tapasztalható részekre tagoltság, a próbálkozások felületessége és kapkodó jellege miatt mitsem haladunk előre, hanem az egész világ visszasüllyedőben van a maga őskáoszába.

Nézd az iskolákat! Örökké vitatkoznak, s közben nem győzik meg egymást, hogy magukat a lármától, a kívülállólakat pedig a kételytől megszabadítsák.

Nézd a vallást! Némelyik ember egész életén át látogatja Isten iskoláját, az egyházat, ennek ellenére a vallásnak még az alapjait sem sajátítja el helyesen.

Nézd az államokat! Hatezer éve elmélkednek, vitatkoznak a kormányzás legjobb formájáról, sőt, harcolnak érte, olyannyira, hogy oly sokszor oly sok államot döntöttek már romba, és csaknem az egész emberi nemet kiirtották. S ennyi véráldozat árán elértük végre azt, amire törekszünk? S még mindig nem látjuk be, mennyire másképp kell kívánnunk, elkezdenünk, intéznünk a dolgokat (hogy végre TELJESEN valóra váltsuk vágyakozásunkat)?

7. Mondhatja valaki: *„Lehetetleneket felesleges kívánnunk: hiába kísérletezünk, minden vissza fog térni a maga rendezetlen őállapotába, mint eddig még mindig.”* Válasz: Akkor mi célt szolgál Istennek annyi szemrehányása és csapása, s az ezzel egyidejűleg mindig jelen levő, folytonos buzdítása? Mire szolgál a bennünk magunkban folytonosan munkálkodó ösztön: a jobb utáni vágyakozás? Vajon ISTEN és a

természet soha nem fogja elérni a célját? Hamarosan látni fogjuk, hogy van más reményünk. Noha nem tagadjuk, hogy nagyszabású vágyaink nehézségekbe ütköznek, azt az ellenvetést azonban senki ne tegye, hogy lehetetlenek.

8. *Elismerjük, az emberek ennyire tökéletes képzése nehézséggel jár, mégpedig négy ok folytán. Először: az ember a legösszetettebb teremtmény, mely – ha meg akarjuk óvni a romlástól – egymaga annyi féltő gondoskodást igényel, amennyit az összes többi együttvéve. A tárgyi világ eszközeinek esetében látnivaló, hogy minél finomabb és összetettebb közülük valamelyik, annál jobban ki van téve a meghibásodásnak, és ha elromlott, annál nehezebb megjavítani. Vegyük például a napórát; miután a Nap felé eső oldalon a falra felszerelték és egyszer jól megszerkesztették, mindvégig használható marad. A vízóra vagy a homokóra viszont, mivel összetettebb szerkezetek, és működésük mozgáson alapul, könnyebben törnek, nehezebben javíthatók. Még inkább ilyen a szerkezetes óra. Ha mindössze két vagy három fogaskerekből áll, (hogy mutatójával csupán csak az órákat mutassa), kevesebb veszély és gond van vele; ha más fogaskerekeket is felszerelnek rá, (hogy el is üsse az órákat), kétszer annyi; háromszor annyi, ha a negyedórát is elüti; s jóval több, ha az égitestek pályáit is megjeleníti, vagy valami dallamot is játszatnak vele. Egyszóval: minél több a szerkezeti elemük, melyek külön-külön is gondoskodást igényelnek, annál könnyebben hibáznak az egész vezérlésben. Márpedig az ember ilyen teremtmény: természeti elemi, ásványi, éltető, lelki és anyagi összetevők együttese, s ezek mindegyike ismét sok részből áll, s az egyes részeknek megint csak megvannak a maguk részecskéi, és születése folytán ez utóbbiak mindegyike alkalmas arra, hogy bárhol károsodást szenvedjen, és ha elszennvedte, a szomszédos részekre is áttérjessze.*

9. *Tapasztalhatjuk továbbá: az emberi természet alkata, éppen kiemelkedően nagyszerű volta miatt, olyan, hogy nem egykönnyen fogadja el az irányítást. Mivel az ember sem nem a kőhöz, sem nem a fához, sem nem az oktalan állathoz hasonló, (ezek mozgásuk révén egyvalamire korlátozódnak vagy ha többre, akkor is meghatározott módon végzett, meghatározott tevékenységre), hanem a végtelen Létezővel rokon teremtmény, aki rendelkezik azzal a képességgel, hogy végtelenül sok dolog felé forduljon, és (ha alkalma adódik rá), végtelenül sokféle módon alakítsa önmagát, mint ahogy ez a pansophistáktól már ismeretes. Innen van az, hogy a természet dolgainak összességében semmi sem mozgékonyabb az embernél, és semmi sem tűri kevésbé, hogy korlátok közé szorítsák.*

10. *Növelte a bonyodalmakat összeleinknek ama szerencsétlan bűnbeesése. Ennek következtében egyfajta szédület kerített hatalmába mindnyájunkat: a fényben is vaksik vagyunk, a jobbra intők szavára siketek, a kézzelfoghatókat is másra véljük, sík területen is botladozunk és elesünk; a jót rossznak tartjuk, a rosszat jónak; a világosságot megteesszük sötétségnek, a sötétséget világosságnak; ezért az élet útja helyett a halál útján indulunk el. Mindig hajlamosabbak vagyunk a magunk feje után járni, mint ISTENT vagy az Ő képviselőit követni, mindig későbbek vagyunk érzékeinknek, mint értelmünknek engedelmessé válni, ráadásul inkább a külvilág csábításaitól elvakított és rabul ejtett érzékeinknek, mint az azoktól szabadoknak. Ez a veleszületett hajlama Ádám valamennyi utódjának, ez a szörnyűség származik át örökségként egyik nemzedékről a másikra. És bár ISTEN Bölcsessége, hogy visszavezessen bennünket a helyes élet zsinórmértékéhez, emberi testbe öltözött, és példát mutatott arra, hogy a saját akaratunkról lemondjunk és az Isten akaratát kövessük, ennek ellenére az emberek, – még a nemrég napvilágra jött kisgyermek is – csak nehezen vehetők rá arra, hogy Őt utánozzák, mivel szívesebben sülyednek a többi emberhez hasonlóan bárgyúságba, és hagyják magukat oktalan állatok módjára érzékeiktől terelni, mint hogy mások értelmes vezetését kövessék. Ezért van az, hogy a legbölcsebbek is meg-megtévednek, a legistenfélőbbek is vétkeznek, és többen a legkiválóbb nevelés ellenére is elzúllanak. Bár Krisztus lelke, mely kiáradt Egyházára, és a keresztség kegyelme által belénk szállt, és amelyet az istenfélők imáikkal és fohásaikkal segítségül hívnak, gyámolít bennünket gyengeségeinkben, (hiszen senki ember nem igazulhatna meg, ha ennek híján volna), de mert ez a kegyelem a természetnek nem megszüntetésére, hanem igazzá tételére törekszik, a természet viszont, ameddig csak képes rá, védelmezi saját hajlandóságát, ez a kegyelem a természetnek nem megszüntetésére, hanem igazzá tételére törekszik, a természet viszont, ameddig csak képes rá, védelmezi saját hajlandóságát, ez eredményezi a testnek és a léleknek ama tusakodását, melyet a Szentírás is leír, és amelyet mindenki tapasztal magában, aki az Istentől újjászületett; s ebben a küzdelemben hol a lélek bizonyul erősebbnek, és ekkor a test hal el, hol a test, és akkor ez elnyomja a lelket.*

11. *Ehhez járul még egy jelentékeny akadálya annak, hogy az embert a helyesre neveljük: a fonák példák az erkölcsök és a nézetek terén, amelyek az ifjúság körébe is eljutnak, (még hozzá elsősorban oda), és az ellenkező irányba ragadják őket. Ezt már Cicero is megfigyelte és szenvedélyes szavakkal így juttatta kifejezésre, (bár nem tudott az első ember botlásáról és az emberi természetnek ezt követő megromlásáról, s szavait nem teljes értelmükben használta, ezért keresztény szellemben kell értelmezni őket): „Lelkünkben megvannak az erények velünk született csírái, és ha ezek kisarjadhatnak, maga a természet vezetne el bennünket az élet*

boldogságához." Jelenleg viszont, mihelyt a napvilágra jöttünk és fölemeltek bennünket, szüntelenül minden-fajta erkölcsi visszasság, a torz vélekedések legteljesebb zűrzavara közepette élünk, olyannyira, hogy úgy tűnik: szinte dajkánk tejével együtt szívjuk magunkba a tévelygést. Miután pedig visszaadnak szüleinknek, vagyis átadnak tanítóinknak, annyira átítatódunk különféle téveszmékkel, hogy az igazság meghátrál az üres szöbeszéd, maga a természet pedig a megerősítést nyert hamis vélekedés előtt. *Midőn azután, mint valami fő-fő tanítómester csatlakozik oktatóinkhoz a Nép, vagyis a bűnökkel egyetértők szedett-vedett csöcselékének egésze, akkor végül teljesen megfertőződünk a fonák nézetektől, és elpártolunk magától a természettől is.* Íme, a tévelygők és a bűnösök bennünket körülvé, s hasonló tévelygésre és bűnelkövetésre csábító tömege is oka annak, hogy az ifjúságba nem lehet igazi, jó, mindig biztos eredménnyel járó ismereteket csöpögtetni.

12. Nagyon igazak a művelést nehezítő ezen okok, de egyben az is nagyon igaz, hogy az okok megszüntetésével maguk a nehézségek is megszüntethetők vagy csökkenthetők. Lássuk most már ezeket sorjában!

Egyesek úgy vélik, hogy *az emberi természet sokféleségének*, (melynek következtében figyelme minden teremtményre ráterelődik, s azok hatnak rá és megfertőzik), *legjobb ellenszere az egyszerűség, melynek lényege nézetük szerint az, hogy az ember érzékszervei által a lehető legkevesebb dologgal kerüljön kapcsolatba, és tartsa távol magát a tárgyi világ sokféleségétől és változatosságától.* Ha ezt a véleményt magunkévá tennénk, kénytelenek volnánk a gyermekeket visszatartani a dolgok megismerésétől. Ez azonban távol legyen tőlünk! *Ez a gyógyszer sem nem méltó az emberhez, sem nem nyújtja azt, amit kellene. Nem méltó: mert az emberi értelmet, (melynek minden alá van vetve), kivetkőzteti méltóságából és megfosztja örömeitől; de hallgatlagosan magát az Istent, a tárgyi világ változatosságának szerzőjét és alkotóját is valamiféle bűn gyanújába keveri. Nem nyújtja azt, amit kellene: mert csekély számú tárgy éppúgy lefoglalja az érzékszerveket, és a képzelőerőt a test és a lélek számára egyaránt ártalmas, különféle képzelgésekre készíti, annál inkább, minél kevésbé változatos tárgyak hatnak az érzékekre, és az emberi természet egész képessége szenvedélyesen erre a kevésre szegeződik.* Ez a falusi lakosság és a barbár népek körében szembetűnő, akik abból a kevésből, amit érzékszerveikkel felfognak, a legszörnyűbb és a legveszedelmesebb véleményeket és szokásokat alakítják ki maguknak a világ dolgaival kapcsolatban, s ezekhez oly szívósan ragaszkodnak, hogy gyakran inkább meghalnak, mint hogy megváltoztassák őket, s teret engedjenek a jobbaknak. Ha tehát ilyen módszerrel akarnánk jámborrrá tenni az embert, az volna a legbiztonságosabb, ha minden tárgytól távol tartanánk, vagy – ami ugyanaz –, megfosztanánk érzékszerveitől: vakká, süketé, érzéketlenné tennénk, (mint tudjuk, néhányan ostoba vakbuzgóságukban hajdan el is követték ezt magukkal), ami egyenlő volna azzal, hogy emberből nem-emberré változtatnánk. *Mi azonban az emberek tökéletessé tevésének, nem pedig tönkrezúzásának az útját keressük. Így hát üdvösebb lesz, ha úgy döntünk, hogy érvényben hagyjuk azt a törvényt, melyet a legbölcsebb ISTEN hozott, vagyis akkor; hogy a legösszetettebb teremtményt, az embert, távol tartsuk minden ártalomtól, ellássuk jó előre mindenféle oltalommal. Ez az, aminek valóra váltására egyedül a pansophia lesz képes, mely minden dolognak megmutatja helyes használatát, és megakadályozza a velük való visszaélést.*

13. Miként arra is, hogy megfékezze a korlátatlan szabadság féktelenségét, az értelem sorompóit állítva a minden irányba kítőmi vágó akarát elé, hogy az ember világosan átlátva: ártalom nélkül nem lehet a vakvilágba rohanni, maga fékezze meg önmagát. Könnyebben fogja eltűnni az idegen fennhatóság kantárszárát úgy, ha hozzászokott önmaga legyőzéséhez azokban a dolgokban, amelyeket az értelemmel ellentétesnek talál. Főként mert minden el is rendezhető úgy, hogy bármit is kell az embernek cselekednie, azt ne kényszerűségből, hanem mintegy önként, (saját akaratából és saját gyönyörűségére) cselekedje.

14. *A természet megromlása ellen az égvilágon nem lehet hatékonyabb gyógyszert kigondolni annál, mint amelyet emberré válásakor Isten fia mutatott fel, rögtön gyermekiségétől fogva, tudniillik annak feltett szándékát, hogy alávetjük magunkat Istennek, megteszünk és eltűnünk mindent, amit akar. Íme, jövők, – mondta, midőn a világba lépett –, hogy tegyem a te akaratot, Istenem (Zsid. 7, 10).* Hogy az ember ezt hasonlóképpen elérje saját magával, meg kell tanítani arra, hogy higgye és megértse: vágyaink teljes egészükben romlottak, és mi a magunk vezetése mellett nem haladhatunk máshová, csak a pusztulásba. Semmi biztonságosabbat nem lehet tehát kigondolni, mint hogy az ember ISTENT válassza magának vezérül, (aki, mint atyánk, jót akar nekünk, és ezerszer jobban tudja, mint mi, hogy mi válik hasznunkra vagy kárunkra), Őt imádja és önmaga feletti hatalmát teljes egészében Őrá ruházza át, mert így végül nem veszhet el. Bár az értelmes engedelmességnek ezt a misztériumát a gyermekeknek, (különösen kiskorukban), még nem lehet elmagyarázni úgy, hogy megértsék, lehet azonban egyengetni az utat ennek megértéséhez az által, hogy a kisgyermekeket következetesen hozzászoktatjuk ahhoz, hogy inkább másvalaki akarata, mint a sajátjuk szerint cselekedjenek, tudniillik mindenben szüleik, dajkáik, nevelőik utasításainak engedelmeskedjenek. De roppantul vigyázni kell, nehogy értelmetlenek legyenek parancsaink és tilalmaink, amelyekben a gyermek,

(midőn már gondolkodni kezd), valami sületlenséget vagy igazságtalanságot fedezhet fel. Ha ugyanis ez történik, szét fogja törni az engedelmesség korlátait, és elhatározza, hogy (titokban, nyíltan) inkább a saját akaratát követi. Mivel tehát értelmes teremtményt nevelünk, ne feledkezzünk meg róla: mindig csak értelmesen bánhatunk vele.

15. *A negyedik nehézségre könnyű megtalálni az ellenszert, bár csak könnyű volna betartani is! Természetesen arról van szó, hogy minden megbotránkoztató alkalmat és minden rossz példát tartsunk távol az emberek szemétől és fülétől, (különösen zseni korukban). Mivel pedig bűn nem létezik utánzás nélkül, sem utánzás példa nélkül: ha nincsenek példák, nem lesz utánzásuk sem. Hogy miként gondoskodhatunk arról, hogy ne legyenek, alább, a saját helyén majd előadjuk. Most legyen elég annak bizonyítása, hogy kíváncsiainknak, (a velünk született helyeshez való visszatérésnek), semmi sem állhatja annyira útját, hogy lehetetleneknek kellene tartanunk őket, csak – amennyire lehetséges –, távolítsuk el akadályait.*

16. Az emberi természetben megvan a szellem, az akarat és a végrehajtás képessége, ezek tápláléka: az igaz, a jó, az egy vagy egyesítő (azaz a lehetséges); és az emberi természet oly nagy tiszteletben tart minden igazat, hogy a hamisat is elhiszi, ha az igazság álarcában közeledik hozzá; oly nagy mértékben szeret minden jót, hogy a rosszat is megkívánja, ha az a jó látszatába burkolja magát; és annyira lelkesedik a jó minden lehetőségéért, hogy a lehetetlent is megkísérli, ha az a lehetséges külszínét mutatja. (Az emberek ugyanis csak azért hiszik el a hamisat, mert igaznak vélik; a rosszat is csak azért szeretik, mert meg vannak győződve róla, hogy jó; a lehetetlennel is csak azért kísérleteznek, mert azt remélik, hogy lehetséges. (Kínáljunk fel tehát a szellemnek valami igazán igazat, rögtön megragadja, az akaratnak valami igazán jót, máris kapva kap utána, és a cselekvőképességnek valami igazán lehetségeset, máris tenni fogja, ha még ráadásul meg is könnyítjük számára mindezeket.

17. És mert az ember végtelen befogadóképességű lelket kapott, (annak részeivel: az értelemmel, az akaratral, az emlékezőtehetséggel egyetemben), mely olyan, mint egy feneketlen mélység; és ezt a feneketlen mélységet nem lehet megtölteni sem kevés, sem sokkal, hanem végtelen anyagra van szükség betöltéséhez, olyannyira, hogy ha e fölött a mélység fölött nem a világosság teljességét gyújtjuk meg, és nem az Isten lelke (a szellem ereje) fog fölötté lebegni, a feneketlen mélység feneketlen mélység marad, és nem fogadja majd be magába a világegyetem fenséges képét. Bocsássuk tehát bele nyugodtan Isten teljes világosságának hármasságát, (Isten valamennyi alkotását, melyek érzékeléssel vizsgálhatók; Isten bennünk levő mécsesét, az értelem parancsainak fényét; és a hittel felfogható isteni kinyilatkoztatásokat), s meg fogjuk látni, mit művel majd Isten hatalma.

18. De mert lelkünk, noha végtelen befogadóképességű, mégis viszolyg a végtelentől, (ha nem látja azokat a határokat, amelyekkel a dolgot körülírhatja és megragadhatja), rendkívül nagy segítséget nyújthatunk neki, ha semmit sem elvont általánosságként tárunk eléje, hanem mint saját lényegének változatlan ismertetőjegyei által szilárdan meghatározottat. És ne tárjunk eléje mindent valamennyi apró részletével egyetemben, hanem csak a leglényegesebb vonásokat és a jelentősebb részleteket, amelyek vagy maguktól vonják maguk után a jelentéktelenebbeket, és szinte foglyaikként állítják őket az értelem, az akarat és a cselekvőképesség elé, vagy ama jelentősebbek birtokba vételét követően elhanyagolhatókká teszik őket. Kiváltképpen mert az ember igazi boldogsága nem a javak sokaságának birtoklásában, hanem az igazi javak élvezetében rejlik, annyira, hogy az, aki keveset birtokol, de igazi javakat, az kevesebbet nyugtalanodik és bosszankodik, több nyugalma és öröme van, mivel kevésbé van kitéve az elvesztésüktől való félelemnek. Az a kereskedő, aki megszokta, hogy arannyal, drágakövekkel, selymekkel foglalkozzék, nem ereszkedik le egykönnyen a silányabb áruféleségekhez. Mi is könnyebben fogjuk elfordítani a világi foglalatosságok szedett-vetett ócskaságaitól a lelkeket, ha sikerül eljuttatnunk őket a világ legjelentősebb dolgainak szemlélééhez.

19. Az előző három fejezetből három következmény adódik; Nyilvánvaló, hogy:

I. MINDEN embert ki kell művelni: a művelődés műhelyeiként szükség lesz tehát általános ISKOLÁKRA, hogy mindenkit nevelhessünk; ezt hívjuk majd PANSCHOLIANak;

II. MINDEN TEKINTETBEN; szükség lesz tehát a művelődés általános eszközeire, mármint olyan könyvekre, amelyek mindent tartalmaznak; ezt hívjuk majd PAMBIBLIÁnak;

III. TELJESEN; szükség lesz tehát egyetemes képzettségű TANÁROKRA, akik mindenki számára, mindent, mindenféleképpen hozzáférhetővé tudnak tenni; ezt hívjuk majd PANDIDASCALIANak.

20. Mivel ezt a hármat mindeddig még nem valósították meg megfelelő módon, a világ a műveltlenség szennyében hever. Hiszen néhány nép körében egyetlen iskola sem volt soha, ezért ezeknél nincs is semmiféle műveltség, hanem csak végtelen elmaradottság és barbárság; némely népnél voltak, de nem jók, ezért műveltségük torz, mely nem az emberi természet megjavítására, hanem inkább megrontására szolgál; egy-néhánynál azután elég jó, istenfélő és szent az iskola és célkitűzése is, de nem jól szervezett: olyan, mint egy taposómalom, vagy mint egy labirintus. Gondoskodni kell tehát róla, hogy az iskolák mindenütt meg-

alakuljanak, az egész emberi nem hasznára, az Isten szándékának megfelelően, hogy az emberekben megújítsák, ne csupán díszként rátegyék az ISTEN képmását; és tegyék kellemessé mindenben, hogy édenkertté váljanak.

21. Hasonlóképpen a KÖNYVEK bizonyos népeknek egyetlen egy sincs, másoknak fölös bőségben van belőlük, de nem a szellem megsegítését, hanem elnyomását szolgálják. Vagy hemzsegnék a különféle (filozófiai, orvosi, államelméleti, vallási) tévedésektől, vagy ha igazat tanítanak is, módszertani fogyatékságaik következtében bonyolultan teszik, úgyhogy nem használhatók arra, mire kellene. Rendet kell tehát teremtenünk az emberi kultúrának eme segédeszközei, a KÖNYVEK terén, úgy, hogy egyetlen népnél se hiányozzanak, megszámlálhatatlan sokaságukat a megfelelő számra mérsékeljük, felesleges anyagukat az elegendőre csökkentve, ingatag tanaikat az igazság szilárd alapjára helyezve, fárasztó használatukat kellemessé téve.

22. Ugyanez a szabály lesz érvényes az emberi nem nevelőire is: sehol se hiányozzanak, kivétel nélkül derék emberek, tanultak és tanításra alkalmasak legyenek, tudniillik, akik maguk is tudják mindazt, ami az embert emberré teszi, és mindezekre oktatni is tudnak másokat.

23. Miután ezeket kijelöltük mint helyes alapelveket, ezek fogják meghatározni a következő fejezetek tárgyalási módját is, vagyis hogy miképp kell gondoskodni az egyes emberi életkoroknak megfelelő ISKOLÁKRÓL, KÖNYVEKRŐL, TANÁROKRÓL; s hogy ezek milyenek legyenek; nyilván a pansophia szabályainak megfelelőek, hogy fokozatosan minden a tökéletesség felé törekedjék.

24. Sőt jó lesz arra is ügyelnünk és a gyakorlatban megvalósítanunk, I. hogy mindenki, aki embernek született, és rávezették értelme használatára, maga legyen önmaga iskolája, könyve és tanítója, és hogyan; II. hogy ki-ki a kölcsönös társadalmi érintkezésben a hozzá legközelebb álló számára is szolgáljon iskola, könyv és tanító gyanánt; II. s végül: hogy sehol se hiányozzanak a közös iskolák, a közkönyvtárak és a nyilvános tanárok.

V. FEJEZET

vagyis

hogy minden helységben iskolát kell nyitni. Mi ennek a szükségessége, a lehetősége, és mennyire könnyű a gyakorlati megvalósítása, ha a dolgokat ésszerűen intézzük?

1. Mint ahogy az emberi nem egésze számára iskola az egész világ, az idők kezdetétől fogva egészen az idők végezetéig, ugyanúgy az egyes ember számára iskola egész élete, a bölcsőtől a koporsóig. Így hát nem elégedhetünk meg azzal, hogy Senecával együtt valljuk: *„Egyetlen életkor sem kései a tanulásra”*, hanem ezt kell mondanunk: *„Minden életkor tanulásra lett kijelölve, és az ember esetében az élet és a tanulás végső határa egybeesik”*. Sőt, az emberi életnek még maga a halál vagy maga a világ sem szab határt: mindenkinek, aki embernek született, mindezeken túl el kell jutnia, mint egy égi akadémiába, az örökkévalóságba is. Mindaz tehát, ami ezt megelőzi, út, előkészület, alsóbb iskola.

2. Ezért úgy kell beosztani az élet egészének egyrészt minden idejét, másrészt minden feladatát, hogy életének vége előtt minden ember elmondhassa: *életét befejezte és felkészült a jövőző örök életre*. Miként ugyanis az Isten bölcsessége a világban mindent úgy rendezett el, hogy minden egyes dolog rendben elérje a maga célját, úgy a mi életünk is tökéletesen elegendő mindarra, amire evilági küldetésünk szól, feltéve, ha jól szemünk előtt tartjuk a célt, amelyért az evilágra jöttünk, és megfelelően alkalmazzuk az eléréséhez szükséges eszközöket: ha takarékosan bánunk életidőnk szakaszaival, egyiket sem engedjük feleslegesen eltelni, és mindig a jobbat választjuk a rosszabb helyett. Manapság többnyire céltalanul hanyódnunk, méghozzá úgy, hogy többet bajlódunk hiábavalóságokkal, mint amennyi fáradságunk lenne (a dolgok rendjének betartása mellett) a komoly dolgokkal; örökös kábulatban élünk, herdálva életünk jutalmát. Ez az, amiről le kell szoktatni az embereket, ugyanakkor mindnyájukat megtanítani arra, hogy egyenes úton haladjanak a cél felé.

3. Ennek legcélszerűbb eszközei: az *istenfélő tanulmányok*, amelyekkel mindenkinek foglalkoznia kell, hogy Isten életükben és halálukban mindnyájukhoz kegyes legyen; továbbá az *életbölcsesség*, hogy előre kivédjük az élet mindennemű ártalmas eltévelyedéseit; a *tisztességes erkölcsök*, az emberi érintkezés egyetemes alapjai; a *művészetek*, a *mesterségek* és a *tudományok*, melyek elengedhetetlenül szükségesek az élet tisztességes fenntartásához; a *betűk*, az *írás* és az *olvasás ismerete*, mivel adódhatnak olyan esetek, hogy valakinek nincs lehetősége a beszédre, csak a betűk jóvoltából, vagy nem hallgathat meg valakit, csak írásának olvasása által. Mivel a legalacsonyabb rangú emberek is kerülhetnek ilyen helyzetbe, és mert a betűk megtanulása nem jelent akkora nehézséget, hogy ne tanulhatná meg őket bárki ember, (még azok is, akik fizikai munkára vagy mesterségek végzésére vannak ítélve), továbbá mert (az említett vészhelyzeteken kívül

is) egész életük folyamán nap mint nap hasznuk lehet belőle, gondoskodnunk kell róla, hogy a betűket mindenki megtanulja és ismerje.

4. Azt, hogy mindenki mindent megtanuljon, minden nép körében, semmiféle lehetetlen körülmény és semmiféle nehézség nem akadályozhatja meg, ha nem tévesztjük szem elől a dolgok Istentől megszabott rendjének határait, és betartjuk törvényeit. Minthogy a bölcs Teremtő a saját képmását, (aki megkapta a végtelenhez való hasonlóságot, még ha magát a végtelenséget nem kaphatta is meg), egyrészt részekre: szellemre, észre, nyelvre, kézre stb., másrészt (életkoroknak nevezett) időbeli szakaszokra: csecsemőkorra, gyermekkorra, serdülőkorra, ifjúkorra, férfikorra, öregkorra tagolta, ezért ha ezt nem vesszük figyelembe, életidőnk kárba vész, méghozzá kettős lesz a veszteség. Egyrészt elveszítjük magát az időt: mert ami csecsemő- vagy gyermekkorban megtanulható lett volna, azt végül serdülőkorban kell majd megtanulni, és amiket serdülő- vagy ifjúkorban lehetett volna, azok a férfi- vagy az öregkorra halasztódnak, és így vagy nem lesz idő az utolsó dolgok elvégzésére, vagy mindent sebtében, azaz kapkodva kell intézni. Másrészt elveszítjük az alkalmakat, s a végrehajtás képességét; aminek elvégzésére ugyanis az első életkor alkalmas volt, nem lesz alkalmas a második, sokkal kevésbé a harmadik stb. Mondok egy példát. Nyelvet (bármelyiket) a gyermek könnyen tanul, a serdülő és az ifjú már nehezebben, aki pedig férfikorba lépett, roppant nehezen, és eléggé jól szinte sohasem tanulja meg. S ez így van más dolgokkal is. Így hát miként az idő bölcs beosztása a bölcsesség alapja, ugyanúgy az élet egész idejének bölcs beosztása a bölcsesség teljességével azonos.

5. Azt tehát, hogy az egész élet iskolává váljék, igen könnyű lesz megvalósítani, csak minden életkornak adjunk olyan feladatot, amelynek elvégzésére alkalmas, s máris meglesz az egész életnek a programja: mit tanuljon, mit csináljon, miben lépjen előre, és honnan gyűjtse be életének örömeit. Miként ugyanis a nap és az év minden szakaszának megvannak a maga kisebb részei és sajátos tennivalói, úgy az élet egészének is. A csecsemő- és a gyermekkor a reggelhez, illetve a tavaszhoz hasonlít, a serdülő- és az ifjúkor a délelőthöz, illetve a nyárhoz, a férfikor a délutánhoz, illetve az őszhöz, az öregkor az estéhez, illetve a télhez. Miként tehát a természet tavasszal, nyáron, ősszel, télen: mindig el van foglalva saját tennivalóival, mindig dolgozik, soha sem tétlenkedik, szintúgy a mi életünk is, ha helyesen irányítjuk, minden szakaszban és életkorban foglalkoztatható, akarja és örül neki, ha foglalkoztatják.

6. Mint ahogy az emberi élet időtartamának egésze, (melyet testünk, értelmünk és lelkünk formálására kaptunk), hét korszakra oszlik: ezek közül az elsőhöz tartozik a fogamzás és az anyaméhben való első kialakulás; a másodikhoz a születés és az ezt követő csecsemőkor; a harmadikhoz a gyermekkor; a negyedikhez a serdülőkor; az ötödikhez az ifjúkor; a hatodikhoz a férfikor; a hetedikhez az öregkor, melynek a halál vet véget, úgy az a legalkalmasabb, ha az ember fokozatos tökéletesítésére is hét iskolát szervezünk meg, úgymint:

I. a SZÜLETÉSÉT, mely az év kezdetéhez, a január hónaphoz hasonló;

II. a CSECSEMŐKORÉT, mely a csírárt eresztő és rügyfakasztó februárhoz és márciusához hasonló;

III. a GYERMEKKORÉT, mely a növényzetet virágdíszbe öltöztető áprilishoz hasonló;

IV. a SERDÜLŐKORÉT, mely a minden termés kialakítását megkezdő májushoz hasonló;

V. az IFJÚKORÉT, mely a termést és a gyümölcsöt érlelő, s a korán érőket be is érlelő júniusához hasonló;

VI. a FÉRFIKORÉT, mely a július, augusztus, szeptember, október, november hónapok képmása, melyek mindenfajta termést betakarítanak, s ez által gondoskodnak a küszöbön álló télről;

VII. az ÖREGKÖRÉT, mely az év körforgását lezáró, és a mindent befejező decemberhez hasonlít.

7. Az első iskola helye ott lesz, ahol csak emberek születnek; a másodiké valamennyi házban; a harmadiké minden faluban; a negyediké minden városban; az ötödiké minden országban vagy tartományban; a hatodiknak helye az egész világ lesz, a hetediké pedig minden olyan helység, ahol nagy kort megért emberek találhatók. Az első kettő magániskolának is nevezhető, mivel ezek gondja egyedül a szülőkre hárul, mint magánemberekre; a három középső iskola nyilvános, melyek az Egyház és a hatóságok nyilvános felügyelete alatt állnak; az utolsó kettő egyszemélyes iskola mindenki számára, aki eljutott abba az életkorba, hogy saját szerencséjének kovácsa lehet és kell, hogy az legyen, ISTENRE és önmagára hagyatkozva.

8. A nyilvános iskolákról (már itt előljáróban) el kell mondanunk, hogy: I. mik ezek, és miért kell őket felállítani mindenütt; II. hogy felállításuk lehetséges; III. méghozzá olyan barátságos és kellemes intézményekként, hogy ne fárasztó taposómalmok, hanem a szellem legkedvesebb játszóterei legyenek.

9. Nyilvános iskoláknak nevezem azokat a közösségeket, amelyekben egy egész faluból, városból vagy tartományból való ifjúságot feddhetetlenül tisztességes férfiak (vagy nők) felügyelete alatt, csoportosan nevelik a tudományokra és a művészetekre, tisztas erkölcsökre és igazi istenfélelemre, annak elérése végett, hogy mindenütt bővíben legyünk a jól művelt, embereknek. Hogy ez érthetőbbé váljék, részletesebben kell szólnom róla.

10. *Egész falu, város, tartomány ifjúságáról beszélek, hogy világos legyen: mindenütt létre kell hozni az ifjúság ilyenfajta nevelőhelyét, ahol csak családok valamiféle közössége él.* Ennek az elgondolásnak nyomós okai vannak. Az *első* az: hogy maguk a szülők nem képesek gondoskodni övéiknek helyes neveléséről, mert sokan közülük nem tudnak semmit, lévén ők maguk műveletlenek; sokan elfajzott hajlamaik miatt nem hajlandók rá, ti. a gazdagok és az élvhajászok; s végül mások elfoglaltságaik következtében nem bírják vállalni, mivel sok a munkájuk. Közösen, nyilvános iskolák felállításával kell tehát gondoskodni arról, hogy sehol senki ne kallódjék magára hagyva, ezekbe az iskolákba mindenkinek legyen joga és lehetősége elküldeni az övéit, sőt, mindenkit kényszerítsenek is erre. *Továbbá:* többeknek együttes tanítása nemcsak a munkában jelent megtakarítást, hanem a tanítót és a tanulót is serkenti; (a példa folytonos szemlélete és a kölcsönös versengés révén) az előmenetel is gyorsabb és megalapozottabb. *S végül:* amely okok folytán ISTEN az egyházi gyülekezeteket, az emberi bölcsesség az állami testületeket létrehozta, ugyanazok érvényesek itt is, az egyháznak és az államnak mintegy az előiskoláiban, hogy tudniillik *mindenki szokjon hozzá a szentegyházbeli és a világi viselkedésmódhoz, a kölcsönös egyetértéshez, a közösség javát szolgáló törvények szerinti élethez.* Szögezzük le tehát: mindenütt fel kell állítani a nyilvános iskolákat, mint a gazdasági helyzet előmozdítóit, az egyháznak és az államnak az alapjait.

11. Azt mondom: ezeket az iskolákat feddhetetlenül tisztességes férfiak és nők felügyeletére kell bízni, hogy hangsúlyozzam, *először:* ily fontos feladatot nem szabad rábízni a nép közül bárkire, hanem csak a legválogatottabb egyénekre; 2. ifjakra sem, akik talán még magukat sem tudják irányítani, hanem csak megállapodott korú és letisztult erkölcsű személyekre. 3. A szemérem végett a két nemet egymástól elkülönítve kell nevelni. De mire?

12. *Először is betűvetésre,* mivel írni és olvasni mindenkit egyetemlegesen meg kell tanítani. Ehhez fűzöm hozzá: *a mindennapi élet mesterségeire,* mivel semmiképpen sem megengedhető, hogy az ifjúság az iskolában olyasmikkel foglalkozzék, amiknek később semmi hasznát nem veszi, hanem olyasmikben buzgólkodik, amik bevezetésnek számítanak az élet valóságos tevékenységeibe. Ezen a ponton magunkévá tesszük azt a helyes elvet, melyre Cicero hívta fel a figyelmet az iskolai szónoklattangyakorlatok kapcsán (A szónokról II.): *„Az előgyakorlatnak tehát ilyennek kell lennie, nem olyannak, mint amilyen a samnisoké volt, akik ütközet előtt csóválni szokták dárdáikat, amelyeket azután harc közben egyáltalán nem használtak, hanem hogy ugyanazokkal a mondásokkal, amelyekkel előzetesen gyakoroloznak, később hadakozni is tudjanak.”* Ugyanezt valloam az iskolai ifjúságról: olyan gyakorlatokkal tanítsuk őket játszani, amelyek, miután az iskolát kijárták, a komoly munkában is alkalmazhatók.

13. *Fontos a nyilvánosság figyelmét felhívni arra, hogy az ifjúságot a közösségben tisztességes erkölcsökre kell nevelni.* Mint ahogy mi sem könnyebb, mint a gyermekek erkölcsében zavart kelteni, (mivel egyesekben vagy már eleve megvan valamilyen velük született rossz tulajdonság, vagy az otthoni helytelen nevelés hibájából szert tettek ilyenre, és a társas érintkezés révén másokra is átszarmaztatják), ugyanúgy semmi hatékonyabb eszköz nincs az erkölcsök kifogástalan formálására, mint ha gondoskodunk arról, hogy az erényeknek a nyilvánosság színe elé tárt folytonos példái által a rejtett szikrákat kicsiholjuk, és azok a kölcsönös versengés révén lánggra kapjanak. Kiváltképpen biztosítani kell tehát azt, hogy valamennyi nyilvános iskola az erények nyilvános műhelye legyen, nehogy a gyermekhad előbb tanulja el, mint ismerje meg a bűnöket, (mert amikhez már hozzászokott, azoktól kemény dolog lesz visszatartani), hanem inkább lassanként, észrevétlenül vegye fel az erényes szokásokat, hogy az iskolából kilépve visszatetszést keltsen benne a rossz. Mint ahogy a Platonnál nevelkedett gyerekekről írják, hogy miután hazatért, és apját nyerítve nevetni hallotta, azzal juttatta kifejezésre nemtetszését, hogy ezt mondta: *„Platonnál ilyeneket nem tapasztaltam”.* Még ha tehát otthon, (az anyai iskolában) ragadt is rá valami rossz, (szüleinek tudatlansága vagy hanyagsága folytán), a legnagyobb mértékben gondoskodni kell arról, hogy emitt leszokjék róla. Máskülönben mire jó a fürdő, ha nem mossák le benne a szennyet, és mire jó az iskola, ha a rosszat, (a lélek szennyét) nem távolítják el benne?

14. *Az istenfélelemre szintén nyilvánosan kell tanítani az ifjúságot,* mivel ez is, ami egyrészt egész társadalmi rendünknek, másrészt életünknek a lelke, *elsajátítható, vagyis példák, tanítás és utánzás révén oktatható és tanulható,* a hív és alázatos buzgalmunkat segítő Szentlélek együttműködésével.

15. Állítom: az ifjúságot *csoportosan* kell nevelni, kétféle értelemben is. Ezen egyrészt magának az ifjúságnak a csoportját értem, hogy mindenkit, akit iskolába adtak, egyenlő gondoskodással tiszteljük meg és neveljük, másrészt azon *tantárgyak csoportját,* melyek által nevelnünk kell őket. Így, közösségben ugyanis a lelkekbe több tudást lehet csöpögtetni, jobb erkölcsöket lehet átplántálni, több tévedést lehet onnan (idő múltával) eltávolítani, s végül: nagyobb megtakarítást lehet elérni a költségekben és a munkában, mivel nem egyesek számára fogadják fel a legjobb tanítókat, hanem mindenkinek, hogy egyidejűleg mindenkit beavassanak minden szükséges ismeretbe. Ily módon elérhető lesz, hogy minden nyilvános iskola legyen a közös-

ség: I. *egészségháza*, ahol megtanulnak élni és egészségesnek maradni; II. *testgyakorlótere*, ahol hozzászoknak az egész élet szempontjából hasznos fürgeség és testi erő gyakorlataihoz; III. *felvilágosító helye*, ahol a tudományok fénye ragyogja be mindenki értelmét; IV. *szónokiskolája*, ahol mindenkit oktatnak nyelvtudásra és beszédgyakorlatra; V. *munkahelye*, ahol senkinek sincs megengedve, hogy úgy töltse idejét (az iskolában, majd utána az életben), mint réten a tücskök, akik semmittevő ciripeléssel mulatnak, hanem mint saját bolyukban a hangyák, akik mindig mindnyájan szorgoskodnak; VI. *az erények műhelye*, ahol azok mind-egyikére nevelik az iskola valamennyi polgárát; VII. *az állam mása*, ahol mindenkit megtanítanak felváltva: hol alattvalónak, hol előljárónak lenni, (mint valami parányi köztársaságban), és gyermekkoruktól fogva hozzászokhatnak az uralom gyakorlásához a tárgyak, önmaguk és mások fölött) azok, akiknek a sors esetleg majd a mások fölötti uralom kényszerűségét szánja); s végül: VIII. *jelképes egyháza*, ahol a melléjük beosztott lelkipásztortól, lelkiismeretük őrzőjétől, ISTEN ismeretével együtt a Legfelsőbb lény tisztelétét is mindenki magába szívja, miközben nemcsak vasárnapokon, hanem minden nap hitoktatásban és (fiatal koruk felfogóképessége szerinti) rövid szentbeszéd meghallgatása révén változatos tanítással buzdításokban és lelki vigaszban részesülnek.

16. Végül essék szó a gyakorlásról. Minden nyilvános iskolában minden téren buzgó munka kell, hogy folyék, inkább *bemutatással és gyakorlással, ezen a mintegy rövid és hatékony úton, sem mint szabályokkal, ezen hosszú és nehéz úton*. Bámolni való, amit Clenard alapján Hoornbeck ír arról a módszerről, amellyel a mohamedánok tanítják iskoláikban az arab nyelvet. Náluk az a szokás, hogy a tanulók rögtön az első évtől kezdve szórul szóra betanulják a Koránt, és emlékezetükbe vésik a könyvet, noha nem értik. Ennek kódexét azonban egyetlen iskolában sem látni, hanem az iskolamester emlékezetből idézi fel és felírja egy fatáblára a napi adagot, amelyet a gyerek elraktároz a lelkében, majd másnap újabb adagot ír fel, míg egy-két év alatt az egész Koránt meg nem tanulják. Sokkal több olyan embert lehet találni, akik így tudják a Koránt, mint olyat, akinek otthon kódexe van belőle. Íme, ezek gyakorlataik jóvoltából azt, amit tanulnak, a lelkükben őrzik, nem papírlapokon.

17. Utolsóként említjük a célját ennek az elgondolásnak, hogy tudniillik mindenhol nyitni kell ilyen nyilvános iskolákat, ez pedig az: *hogy mindenütt bőviben legyünk jól művelt embereknek*. Ha ugyanis az emberek művelés nélkül nőnek fel, úgy nőnek fel, mint az erdő fái, a tövises bozót, a csalán és a csipkebokor; ha azonban arra van szükség, hogy úgy nőjenek fel, mint a kerti növények és a gyümölcsfák, akkor gondosan plántálni, öntözni és metszeni kell őket. *Azon népek körében, amelyeknél az írástudás és az iskolák a mindennapi élet tartozékai, többet tanulnak, tudnak, értenek a gyerekek, mint másutt az öregek*, – írta valaki. Ha ez igaz, el kell érünk, minden nép körében megjelenjenek a tanulni vágyó, ismeretekkel rendelkező, értelmes emberek; miután mindenütt föllátták majd az iskolákat, el fogjuk érni amire törekszünk.

18. Nincs ok arra, hogy bárki azt az ellenvetést tegye: *Voltak nyilvános iskoláink, nem látjuk azonban, hogy ebből oly nagy hasznunk volna*. Meg kell ugyanis vizsgálni az okokat, miért volt ez eddig így. 1. Az iskolák, amilyen helyzetben most vannak, olyan gyerekeket kapnak, akiket az első nevelési szakasz már elrontott: ezeknek a rosszról való leszoktatása és végül a jóra való megtanítása kétszeres, (s bizony bonyolult, fáradságos és sok esetben hasztalan) erőfeszítést igényel. 2. Ezeket a gyermekeket nem is bízzák rá teljesen az iskolára, hanem csak meghatározott számú órára, aminek az a következménye, hogy a megszokott környezetbe visszatérve továbbra is fertőződnek, s továbbra is irtóznak a jobbtól. 3. Különösen mert mind-eddig csaknem ismeretlenek voltak annak a módszerei, miként kell kellemesebb körülményekkel megnyerni a lelkeket. Szigorúságukkal és ütlegeikkel, de legalábbis gyötrelmes módszerükkel az iskolamesterek inkább elriasztották maguktól és az iskolától a gyermekeket. Ez azonban, amit most javaslunk, egészen más, nevezetesen: (1) az erkölcsöknek és a lelkeknek megromlását előzzük meg az által, hogy idejekorán hozzálátunk a helyes neveléshez; (2) azok, akik bölcs, becsületes, szorgalmas társak körében élnek, csakis bölcs, tisztességes, istenfélő dolgot láthassanak, hallhassanak, tehessenek; (3) mindezt ne fárasztó módszerrel és kényszerítéssel érjük el, hanem folyamatos, üdítő és kellemes gyakorlatok, közös játékok stb. révén, miként az majd a VII. és a VIII. fejezetből kiderül.

19. Itt fel lehet és fel is szokás tenni a kérdést: *Vajon az iskolákban egymással vegyesen legyenek-e nemesek és nem nemesek?* Fontoljuk meg: mindkét irányban bőven akadnak érvek. Arra, hogy a jövőendő előkelőségeit nem szabad a köznép közé keverni, meggyőző érvnek látszik Dávid példája, aki fiát, Salamont, azzal adta oda Náthánnak, hogy külön foglalkozzék vele. Bizonytalan azonban, hogy akkor és ott voltak-e olyan nyilvános iskolák, amilyeneket mi javasolunk. Bizonyosabb az, hogy nem. S megfontolásra javaslom: vajon nem vehetné-e kezdetét ezzel ama híres jövőendő beteljesedése, mely szerint: az oroszlánok az ökrökkel együtt szalmát esznek, és az oroszlánkölyökök együtt heverésznek a borjúkkal. (21z. 6-7).

20. *Javasoljuk tehát, hogy mindenütt nyissanak nyilvános iskolákat*, mivel ahol csak emberek születnek, mindenütt szükség van nevelésre ahhoz, hogy az emberek természeti adottságaikat lehetőségből valósággá

változtassák. *Bár csak mindenhol lehetne nyitni – mondhatja valaki. Előfordulhat azonban, hogy nem mindenhol lehet találni mások nevelésére alkalmas embereket, előteremteni az eltartásukhoz szükséges eszközöket, meg az egyéb szükséges kellékeket.* De gondoljuk meg: az iskola leglényegesebb kellékei: *a tanárok, a tanulók és a jó könyvek, amelyekből műveltség, erkölcs, istenfélelem árad a tanárok közvetítésével a tanulóba. Kiegészítő kellékek az épületek, ahol a közös foglalkozásokat tartják; a fizetés, amiből a tanárokat eltartják; s végül az előjárók, akik biztosítják a tekintélyt és szemmel tartják a munkát. Ezek közül egyik sem hiányozhat sehol, ahol emberek élnek a szokott módon.*

21. *Ahol csak emberek születnek a világra, ott nincs hiány tanulóiban, mivel születésünkkor Isten úgy küld bennünket az életbe, mint egy iskolába.* Miként tehát ott, ahol nem hiányzik az építőanyag: a kő, a fa, a vályog, lehet épületeket emelni, ugyanígy, mivel az iskolák alapanyaga: az ifjúság, mindenütt adva van, iskolák is mindenhol emelhetők.

22. *Ahol csak az emberek között egyesek megelőznek másokat életkorban, műveltségben, gyakorlottságban, ott nem lehet hiány tanárokbán.* Hiszen mások tanítása nem más, mint szavakkal és példákkal *előtte járni* azoknak, akik tanulni szándékoznak. Mihelyt tehát előttük járnak, az már iskola, és kezdetét veszi a tanítás; ugyanúgy, mint akkor, amikor a pallér mesterségének szabályai szerint hozzáát a gerendákkal vagy malterrel való munkához, megkezdődik az építkezés.

23. *Ahol pedig már megvannak a tanárok és a tanulók, ott a könyvek sem hiányozhatnak, mármint Isten könyvei.* A teremtett dolgok nagy könyve, *a világ* mindenütt ott van mindenki szeme előtt; tanuljanak meg tehát olvasni belőle. Bensőjünkben ott van egy kisebb könyv is, *az értelmük*, velük született fogalmakkal, velük született vágyakkal, a cselekvésre sarkalló, velük született ösztönökkel, mely mindig magától kinyílik; tanuljanak meg tehát figyelni rá. De a harmadik könyv, ISTENÉ, az isteni kinyilatkoztatások könyve is bármely nemzet számára hozzáférhető, mivel már lefordították, vagy lefordíthatják a nép nyelvére őket. S végül más könyvek sem hiányozhatnak, ha meglesz a jóakarát.

24. Végül: ahol nem hiányoznak olyanok, akik családjuk fenntartása végett táplálni tudják nyájuk pásztorát, (a gulyást, a kanászt, a juhászt, egyet vagy többet) *olyanok, sem hiányozhatnak, akik gyermekeik zsege nyájának az őrzését eltartják, egyet vagy többet.* Ez azért indokolt, mert az emberi utód több gondoskodást érdemel, mint az állatok, és mert az utóbbiakból származó jövedelem egy részét az előbbiekre lehet fordítani, hogy az oktalan lény az értelmesnek, a testi táplálék a lélek táplálására szolgáljon.

25. Ha valaki még most is kiötöl valami nehézséget, annak az igazsággal együtt ezt mondhatjuk: *minden könnyebb lesz így, mint a csak egyeseket érintő, manapság divatos, részleges műveltség esetében, mely mitsem törődik a rajta kívül állókkal.* Először is: könnyebb eltartani az egész ifjúság egyetlen nevelőjét, mint (ahogy most) a sok magántanárt. 2. Könnyebben fog egy oktató egyidőben sok tanulót oktatni, mint külön-külön egyeseket. Kérdezzük meg egy kiképzőtisztől, mit akar inkább; egyenként vinni ki az újoncokat a gyakorlóterre fegyveres kiképzésre, vagy csoportosan. Bizonyos, hogy az utóbbit fogja választani, és bizonygatni fogja, hogy a dolog így egyrészt könnyebb, másrészt összehasonlíthatatlanul eredményesebb. 3. Maguk a tanulók is könnyebben tanulnak mindent csoportosan, mint külön-külön, a versengés következtében. *A versenyparipa akkor fut jól a sorompók felnyitása után, ha van kit megelőznie, és van kit utolérnie – mondja a költő.*

26. Némi könnyebbséget jelenthet, *ha a nyilvános iskola helyét úgy választjuk meg, hogy az ifjúság könnyen megközelíthesse, vagyis a város közepe táján, vagy ha lehetséges, a templom mellett, mint a sekrestyét; lehetőleg kellemes környezetben: kertben vagy árnyas fák alatt, ligetben; legyen festményekkel díszítve, és akkora befogadóképességű, amekkora az ifjúság létszáma külön-külön az egyes korosztályok szerint.* Ami az időt illeti: állandóan, vagy legalább egész nap egy fedél alatt legyenek, hogy az iskolába, illetve az onnan haza járással ne adjunk lehetőséget arra, hogy valami csínytevést kövessenek el, de legalábbis elvesztegessék az időt, vagy elfelejtsék, amit tanultak.

27. *A tanulás megkönnyítésének egyik módja: a szigorú rend betartása mindenben.* Ez annyit jelent: minden iskola olyan legyen, mint egy *lánc*, amelyet az egymásba kapcsolódó láncszemek tartanak egybe, vagy mint egy *óraszervezet*, amelyben az egyik fogaskerék úgy illeszkedik a másikhoz, hogy egynek a mozgásától az összes többi mozgásba jön, gyönyörű összhangban egymással. Minden iskolának kell tehát, hogy legyen *határa*: kezdete és vége, valamint legyenek közbülső *határai*, amelyeken át lehet a kezdettől a cél felé haladni. E vonatkozásban igen hasznos lesz tekintettel lenni arra, hogy *bármely nyilvános iskolának és osztálynak a munkarendje az év körforgásához hasonló legyen.* Vagyis: mint ahogy az év kezdetét és végét a téli napforduló idejére tesszük, úgy az iskolának és az osztályoknak a kezdetét is ekkorra kell tenni, és nem máskorra. *Először* is azért, hogy minden mindennel összhangban legyen; *azután meg* mert ekkor kevésbé foglalják le az embereket a hivatalos teendők, mint bármikor máskor; *végül:* mivel bensőjünkben az emberek lelke, (az ifjúságé is) télen összeszedettebb, mint tavasszal, (nem beszélve a nyárról és az őszi), mivel a

levegő nyomása minden élőlény testében tömörebbé teszi a természet erejét. (Így hát Szent Gergely ünnepét, mely sok iskolában használatos, át kell helyezni a téli napforduló idejére.)

28. *Az iskola élvezetességének savát-borsát azonban a tanulmányoknak teljesen gyakorlatias, teljesen szórazóköztató módszere fogja adni, mely olyan lesz, hogy általa az iskola valóban a játék helyévé, vagyis az egész élet előjátékává válhat.* Ez akkor lesz valóság, ha az élet tevékenységeit gyermeknek megfelelő formába öltöztetjük, nemcsak a megértést, hanem a gyönyörködtetést is szem előtt tartva, és nyilván olyan tárgyakat alkalmazva, amelyekben lehetetlen, hogy ez az életkor ne lelje kedvét; hogy miután kijárták az iskolát, és belekerülnek az élet dolgainak sűrűjébe, úgy érezzék, semmi lényegesen újat nem látnak, csak a megtanultak újszerű és érdekes alkalmazását a komoly tevékenységekre. E célból jó lesz a dolgokat úgy elrendezni, hogy minden iskola legyen szinte 1. *kis háztartás*, mely tele van az étrendre vonatkozó gyakorlatokkal; 2. *kis köztársaság*, mely osztályokra tagozódik, mint a polgárok kerületei, és mindegyiknek legyen consula, bírása, tanácsa, esküdtszéke; és minden szempontból jó törvénye; 3. s végül: olyan, mint egy *kis egyházközség*, melynek életét betölti az Isten dicsérete és a vallásgyakorlatok. Egyszóval: mint egy *kis Paradicsom*, tele örömmel, kellemes sétákkal, látványosságokkal, beszélgetéssel: egyrészt rögtönzött társalgással, kedvtelésül, másrészt megadott témákról, elmélkedés végett; továbbá a megvilágítandó kérdésekre adott válaszokkal, levelek fogalmazásával, végül színi előadásokkal, hogy mindenki megtanuljon tisztességesen beszélni. Ha ez így lesz, az iskola kiérdemli majd ezt a dicséretet: *igazi iskola, merő játszadozás.*

29. Hogy mindezek, miután egyszer létrehozták őket, helyes formában fennmaradjanak, szükség lesz arra, hogy (az osztályok tanítóin és az igazgatón kívül) minden iskola fölé felügyelőket vagy ellenőröket állítsanak, akiknek testületét iskolaszékek hívják, tudniillik a hivatalnokok, a lekipásztorok és a polgárok közül kiválogatott férfiakat. Ezeknek ahhoz, hogy mindent kellő rendben tartsanak, nem mindig szükséges különösebben tanultaknak lenniök, de legyenek a legnagyobb mértékben istenfélők, tekintélyesek, okosak. Legyen tudásuk, akaratuk és – mivel nyilvános (hivatalos) tekintéllyel vannak felruházva – hatalmuk ahhoz, hogy az eltévelyedetteket mindig a legszelídebb szigorral megrendszabályozzák és a rend útjára visszatérítsék.

30. Hozzáteszem: pansophicusnak lehet nevezni mindazokat az iskolákat, – és valóban azok is – amelyek fokról fokra végigvesznek minden: I. *érzékszervekkel megragadható*, II. *értelemmel felfogható*, III. *és a lélekkel kapcsolatos*, (azaz fizikai, metafizikai és hiperfizikai) dolgot. Nem egyenként, egymástól elválasztva, hanem együttesen, az emberi élet hét korszakán át, az alaptól, a kezdetektől egyre magasabb és szélesebb lépcsőfokokon haladva fölfelé egészen a csúcsig, ahol az ég kapujához lehet megérkezni. A pansophicus iskola nem lesz túl nehéz, hanem inkább nagyon is könnyű, mivel nem lesz szüksége fászsztó könyvtárra, tanítókra, módszerekre. A *könyvtár* a következő lesz: I. ki-ki önmagának; II. minden teremtmény, amely az illetőt körülveszi; III. és a Biblia, melyet mindig a keze ügyében kell majd tartania a pansophia valamennyi tanulójának; a *tanár* pedig: I. ismét csak ki-ki önmagának; II. Isten minden teremtménye, ha a józan ész szabályai szerint vizsgálja; III. lelkiekben pedig Isten tanító Lelke, akit mindig alázatosan hívnak segítségül; s végül az egyetlen és örök *módszer*, mely egyszerű és könnyű: mindig az *elmélettel* kezdeni, majd áttérni a gyakorlásra, és eljutni az *alkalmazáshoz*. Mindezekről részletesebben majd a következő fejezetekben.

VI. FEJEZET PAMBIBLIA

A KÖNYVEKRŐL és a szellem egyetemes művelését szolgáló egyéb segédeszközökről

1. PANORGANIA-nak is nevezhetnők, amennyiben a szellem csiszolására szolgálnak. E címszó alatt szokás kifejteni, hogyan kell alkalmazni először is I. a TÁRGYAKAT, amelyekkel közvetlenül hatunk az érzékszervekre; azután II. a dolgok képi és faragott-vésott ÁBRÁZOLÁSAIT; III. s végül: a dolgok nyelvi formába öntött LEÍRÁSAIT, amelyeket KÖNYVEKNEK nevezünk. De mert az összes tárgyat nem lehet az iskolába magunkkal hordani, de állandó jelleggel még a képeket sem, – vagy legalábbis ez nem valami kényelmes –, elegendő lesz arra felhívni a figyelmet, milyen könyveket kell iskolai használatra készíteni.

2. PAMBIBLIÁNAK nevezzük tehát az *egyetemes műveltségnek szentelt, az egyetemes módszer szabályaival összhangban levő könyvek teljes eszköztárát*. Egész könyvtárakat tehát? Általában úgy vélik, hogy a jövő bölcseinek sok könyvet kell olvasnia, s mivel ezek nem állnak mindenki rendelkezésére, csak kevesen juthatnak el a bölcsességhez. ISTEN azonban csupán három könyvet adott nekünk, amelyek viszont mindenre elegendőek: a *körülöttünk levő világot*, mely tele van alkotásaival; a *bennünk levő ész*, mely tele van

értelemmel; és szóbeli kinyilatkoztatásait, melyeket a Szentírásba foglalva tárt elénk. Ez utóbbiakról bölcsen mondja a bölcs Sirach: *A bölcsesség forrása Isten Igéje a magasságban* (1, 5); Isten Igéje ugyanis hármas: *gondolat, szó, tett*. ISTEN *tettei*: ISTEN alkotásai, vagyis a világ, mely tele teremtményeivel; ISTEN *szavai*: az Istentől sugalmazott vagy tollba mondott könyvek; ISTEN *gondolatai*: az Isten képmására teremtett lelkünk tevékenysége, melyben az ősképmásolata felragyog. Ezt a három könyvet nevezzük a *bölcsesség forrásának*, mivel ezzel a hárommal összehasonlítva még a legkiválóbb emberi könyvek is csak a részmegfigyelések eső-vize táplálta csermelyekből összegyűlt patakocskák, melyek csupán helyenként és időnként csörgedeznek, eme isteni könyvek viszont olyanok, mint a föld hatalmas méhe, mely örök forrásokat buzogtat magából, vagy mint a nyílt Óceán, mely szüntelenül árasztja a nedvességet, a felhőket és az esőket. Vagy másként: az emberi könyvek olyanok, mint az otthon megnyújtott gyertyák, amelyek csupán egyetlen szobát világítanak meg, vagy mint a fáklyák, amelyek az utcákon közlekedőket segítik; Isten könyvei viszont olyanok, mint az égbolt fényforrása: egész világot beragyogják.

3. *Az isteni bölcsességnek ez a három könyve alkotja az igazi és teljes könyvtárát mindannak, amire az embernek tudás és hit, tett és remény szempontjából most és mindörökké szüksége van: a legteljesebb törvénygyűjtemény, de csak azok számára, akik már eljutottak a tökéletes bölcsességhez. Akik viszont még csupán útban vannak feléje, azoknak szükségük van bizonyos útbaigazító, az Isten eme teljes könyvtárába bevezető könyvecskékre; most ezek helyes elkészítésének módjáról lesz szó. Ezekkel szemben a legfőbb követelmény az, hogy saját, igazi céljuknak, az egyetemes emberi műveltségnek, közvetlenül, teljesen és akadálytalanul megfeleljenek.*

4. *Közvetlenül*: hogy senki, aki az ezek által kijelölt úton halad az igazi céljától el ne térülhessen, hanem ahhoz mindenki elérhessen. Ez akkor valósul meg, ha ISTENT, a mi legfőbb jónkat mindenütt úgy tételezzük, mint aki mindent örökké átjár, úgy tudniillik mint mindenek élete és lelke, és aki a mi életünket és lelkünket is örökké élteni egészen az égig.

5. *Teljesen*: hogy senki, akit ez az út vezet, a saját javából, – az evilági és a jövőendő örök életet is figyelembe véve –, semmit el ne veszíthessen. Ez akkor valósul meg, ha ezekben is bemutatásra kerülnek mindazok a dolgok, amelyeket ISTEN a saját színházában szemlére bocsátott, hogy az emberek minden téren műveltté váljanak, vagyis: *értelmükben bölcsé, akaratukban szentté, műveikben Isten által hatalmassá.*

6. *Akadálytalanul*: hogy ezen út során senkinek semmi ne tűnjék elérhetetlennek. Ez akkor valósul meg, ha az iskolakönyvek, amennyire lehet, *fajtlára kisszámúak és rövidek* lesznek, sokaságukkal és anyaguk tömegével nem ijesztők: sehol sem hiányzik belőlük, ami szükséges, és sehol sem terheli őket, ami felesleges. *Másodszor*: ha élvezetes módszerrel íródván, mindig új érdekességeik és állandó világosságuk folytán csábítóak, s nem váltanak ki undort ugyanannak ismételtetésével és homályos buktatókkal. *Harmadszor*: ha annyira világos és szilárd alapokon nyugvó igazmondással tanítanak mindenre, hogy minden emberi értelem szükségképpen elismeri, hogy bennük van az igazi kulcs Isten könyveihez, az összes azokban foglalt dolog értelmének feltárásához. Ezekről a követelményekről egy kicsit részletesebben kell külön-külön is szólnom.

7. Azt mondtam: ezekkel a könyvekkel szemben követelmény a *kis szám*, hogy ne ijesszen el sokaságuk, ám mégis többféléknek kell lenniök, ezek viszont valójában különbözzenek is egymástól: nyilván az életkorok egymástól elkülönülő fokainak megfelelően, amelyeken át minden ember a bölcsőjétől fokozatosan jut fel életének ἀκμὴν-jára (delére). Mint ahogy két életkor sem létezik egyidejűleg soha, hanem egyik követi a másikat, ugyanígy osszuk fel az elvégzendő feladatokat is az egyes életkoroknak megfelelően, hogy semmiféle lehetőséget ne hagyjunk az elbukásra. Bizonyos, hogy aki egyszerre akar felhágni két vagy három létrán, vagy aki egyszerre akar megállani ugyanannak a létrának különböző fokain, annak szeme elhomályosul, keze, lába összegabalyodik, a szédüléstől eszméletét veszti, és nagy a veszélye annak, hogy nyakát töri.

8. *Hányféle könyv legyen tehát?* Számra annyi, ahány korosztály van, és ahány kölcsönösen egymásra épülő szakasza van az előrehaladásnak. Az iskolai osztály azoknak a tanulóknak csoportja, akiket ugyanabban a szaktárgyban egyenlő mértékű előrehaladás kapcsol össze, és akiket azért válogatnak egybe, hogy együttesen ugyanabban az oktatásban részesülve, ugyanazon gyakorlatokkal foglalkoztatva, a kölcsönös versengés révén gyorsabban haladhassanak előre. De a szükség az ugyanazon tanulmányt folytató ugyanazon osztályon belül is megköveteli fokozatok megállapítását; ezek közül a három legjelentősebb: *I. a kezdőké, II. a haladóké, III. a végzősöké.*

9. *(A könyvek) még ha többfélék is, nem fog ártani, ha rövidek lesznek.* Ez akkor válik valóra, ha csakis azt tartják majd méltónak a tankönyvbe belevenni, ami bizonyítottan igaz, s az (evilági meg a jövőendő örök) élet szempontjából nyilvánvalóan hasznos: nem kevernek bele apróságokat, különösségeket és vitatott dolgokat. Mivel egyrészt nem a mi feladatunk sem viták elindítása, sem azok lezárása, másrészt az ifjúság lelkébe sem szabad olyasmiket töltögetni, amik így is, úgy is értelmezhetők, jobb, ha a tanulók először azt tudják, ami

Így kora gyermekségüktől fogva hozzászokhatnak: csak biztos dolgokra támaszkodjanak, s ez egész életükön át alapja lesz megfontoltságuknak. Ezzel eleve elzárjuk az utat Seneca panasza előtt: *A szükségéseket nem ismerjük, mivel nem szükségéseket tanultunk.* De ha azután valamelyiküknek később kedve támad, hogy a csak valószínű, így is, úgy is értelmezhető dolgokat is vizsgálja: mindenkinek, aki az iskola kapuján át már eljutott a nyelv, a természettudományok és az emberi gondolkodás megértéséhez, nyitva áll majd valamennyi szerző munkássága. Isten Noénak ezt nem parancsolta meg, hogy férgeket, tetveket, legyeket, szúnyogokat stb. is bevigyen bárkájába, hanem csak a nagyobb testű állatok bevitelét adta parancsba, hogy a fajok újra elszaporodhassanak. Mivel ezek a parányi állatok a természet játéka, mindenütt maguktól teremnek, ahová csak a Nap ereje elhatol. Hasonlóképpen az értelem fénye is vele született képességénél fogva végtelenül sok dolgot hoz létre; amennyiben helyesen rakták le alapjait. Ezeknek tehát elég az alapelvét tudni.

10. A rövidségnek azonban más módja is van, s ez nagyban hozzájárul a világossághoz és a dolgokkal kapcsolatos ítélet szilárdságához. Az iskolakönyvek úgy is megírhatók, hogy ugyanaz az olvasásra kiadott szöveg egyaránt szolgálja mind a kezdőket, mind a haladókat, mind a végzősöket, s nincs szükség külön-külön egy alapismereteket tartalmazó, majd később egy bővített kiadásra, hasonlóképpen a fejezetek elé írt összefoglalásokra vagy széljegyzetes magyarázatokra sem. Ez úgy valószínűsíthető meg, ha *szöveg különböző betűtípussal elkülöníti egymástól a feladatokat*: ha azt, amit a kezdő nebulóknak kell olvasniuk és emlékezetükbe vésniük, nagybetűvel, amit a haladóknak, azokat antikvával (álló betűvel), amit a végzősöknak, azokat dőlt betűvel nyomtatják. Például: „ISTEN, *ama alapelv nélküli alapelv, minden létező forrása*, mivel ki akarta nyilvánítani felségének végtelen hatalmát, bölcsességét, jóságát, a semmiből MEGTEREMTETTE és végtelen változatosságú, gyönyörű formákkal ékesítette fel ezt a látható VILÁGOT, mint örök szépségének, gazdagságának és jóságának szívderítő látványát”. A kezdő kisiskolással csak azt olvassassuk, ami nagybetűvel van nyomtatva, és három szóval kifejezve máris tudni fogja az egész tétel lényegét: A VILÁGOT ISTEN TEREMTETTE; A haladóval olvassassuk el ugyanezeket, de vegye hozzá az álló betűkkel nyomtatott részeket is; így a tételt kibővítve, tíz szóban fogja elsajátítani: ISTEN, *mivel ki akarta nyilvánítani felségét, a semmiből megteremtette ezt a látható világot* (sic!). Végül az egészet szóról szóra végigolvasva meg fogja találni a teljes mondatot, mely harmincöt szóból áll.

11. A következő okokból merném javasolni, hogy az iskolakönyvek (és a kézi használatra szánt Biblia is) ilyen formában íródjanak. *Először*: mert a dolgok nagy vonalakban való ismeretének meg kell előznie részletes ismeretüket, és egy kérdés összegezésének a részletes magyarázatot, s erre ez esetben folyamatosan megvan a lehetőség. Szokás ugyan a fejezetek élén megadni a fejezet vázlatát, vagy ugyanezt a lapszálon elhelyezni; de elegánsabb az összefoglalásnak ez a módja, és nem jár a lényeg megsokszorozásával. *Továbbá*: takarékoságot jelent a papírral és csökkenti a könyv súlyát, ha a könyv margóját nem foglaljuk le széljegyzetek számára. *Harmadszor*: ez az olvasóknak, különösen a fiataloknak, jobban csiszolja ítélőképességét, mert könnyebben észrevehetik: egy előadásban (és ennek folytán a dolgokban s a dolgokról alkotott fogalmakban) mi a lényeges, és mi a járulékos vagy csupán a díszítő elem.

12. Mindezek a könyvek lépcsőzetes felépítésűek lesznek, melyeknek részei szinte láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, egyrészt könyv a könyvhöz, másrészt fejezet a fejezethez, vagyis úgy, hogy minden következő valami előzményből származzék, mint ahogy egy fán minden új gally, levél, virág, gyümölcs a saját ágáról sarjad. Egyszóval, hogy mindegyik ilyen könyvről elmondhassa majd szerzője: *Könyvünkek, lásd, nem kell sem védő, sem ítélő, mert minden ragyogón áll, ime, benne helyén.*

13. Különös figyelmet kell fordítani arra, hogy mindezek a könyvek egyfajta teljesen áttekinthető módszerrel íródjanak, s ez által ne csak az iskolákban, magyarázat mellett legyenek könnyen érthetőek, hanem az iskolán kívül, a magántanulóknak is segédeszközként szolgálhassanak. Tudniillik, hogyha vannak egyesek, akiknek nem jut osztályrészükül, hogy nyilvános iskolában nevelkedjenek, (ha legalább az olvasási készséget megszerezték), önszorgalomból pótolhassák hiányosságaikat, és a maguk erejéből a dolgok mélyére hatolva, hasonlóképpen mindent elsajátíthassanak. Ily módon elérhető volna, hogy azok, akik a maguk tanítványai, a nyilvános iskolában neveltektől csak annyiban különbözzenek, hogy ez utóbbiakban, mivel rengeteget gyakoroltak, egészen biztos tudásra tesznek szert, az előbbieken viszont, még ha van is valami bizonytalanság, mégis megvan bennük az előbbiekével közös azon vonás, hogy ártalmas hiány nincsen tudásukban.

14. Ezt elsősorban azzal lehet majd elérni, ha ezek a könyvek többnyire párbeszédes formában íródnak, hogy a lehető legszórakoztatóbb legyen a használatuk. Ha ugyanis Platónál helyesen mondta Trasymachus: *Kérdezni könnyebb, mint válaszolni*, (és senki sem kételkedik abban, hogy ez a kijelentés igaz), ime, megvan a kész módszer a tanítók és a tanulók munkájának könnyebbé tételére. Ez által mindnyájan hozzászokhatnak ahhoz, hogy mindenről okosan kérdezzenek, és az okosan feltett kérdésekre okosan válaszoljanak, akár a tanár, akár a tanuló kapja a kérdező szerepét. Mindkét szerephez hozzászokik majd, ugyanis mindkét

fél mindegyike, mind tanulás, mind pedig vizsga közben. És ha majd mindenki megtanul mindenről okosan kérdezni, és mindenre okosan válaszolni, mindenki bölcsé fog válni.

15. Ugyanezen a módon az is elérhető lesz, hogy az iskoláskönyvek *ne a tananyag és a bölcsesség tárházai*, (mint ahogy mindmáig hívni szokás őket), *hanem tölcseiei legyenek*, amelyeken mint csöveken és csatornákon keresztül átfolyik a figyelmesen olvasók lelkébe mindaz, ami az Isten hármaskönyvéből árad. A tanítók és a tanulók iskolai munkája ugyanis semmi más, mint a világosság átárasztása világos könyvekből világos elmékbe.

16. Összegezve: az új korszak valamennyi könyve (különösen az iskolakönyvek) teljes egészében *pansophicus*, teljes egészében *pampaedicus*, teljes egészében *panglotticus*, teljes egészében *panorthoticus* kell, hogy legyen. *Pansophicus*: vagyis a bölcsesség teljességének legjavát közvetítse a maga szintjén tömörebb vagy bővebb formában; *pampaedicus*: vagyis mindenben legyen szolgálatára minden elemének, ismét csak a maga szintjén; *panglotticus*: vagyis legyen minden nép nyelvére lefordítható egyszerű stílusának könnyűsége folytán; *panorthoticus*: azaz olyan, hogy hathatósan szolgálja a dolgok fogyatkozásainak vagy megelőzését, vagy kijavítását, ismét csak mindegyik a maga helyén és módján.

17. *De hogyan?* A válasz: készítsük el a földkerekség megreformálását célzó kézikönyveket: *a pansophiát, a pampaeditát, a panglottit, a panorthosiát*, mégpedig a pansophicus könyvekben elválasztva *az igazat a hamistól*, a pampaedicusokban *a lényegre törőt a terjengőstől*, a panglotticusokban, *a világosat a homályostól*, a panorthoticusokban *az üdvöset az ártalmastól* úgy, hogy az előbbieket mindegyikben bentmaradjanak, az utóbbiak pedig mindennünnen eltávolíttassanak.

18. Jónak látszik azonban megállapítani a könyvek írásának szabályait is, hogy ezeket majd mind a világosság hívei, mind mások, akik ezután könyvek írásával szorgoskodnak, szem előtt tartsák. Megfelelő lesz-e a következő tizenkét szabály?

1. *A felvilágosodott korban nem a könyvek számának megsokszorozásáról, hanem a károsak eltüntetéséről, a haszontalanok tekintélyének megszüntetéséről, a jóknak viszont összegyűjtéséről kell gondoskodni.* (A vidámságot kell ugyanis növelni, nem a számot: Iz. 9, 3; és egyengetni Sion útját, hogy egyszerű és egyenes legyen: Iz. 35, 8.)

2. *S ha valaki mégis írásmániában szenved, csak azzal a feltétellel legyen szabad írnia, hogy nem másolhat.* Valaha az egy Chrysippus volt az, akiről az athéni Apollodorus ezt mondta: ha valaki Chrysippus könyveiből törölné azokat a részleteket, amelyek mástól valók, az üres lap maradna előtte. A mi időnkben viszont végtelen a könyveket összeollózók száma, innen a könyvek megszámlálhatatlan sokasága, a legtöbbjükben viszont semmi új dolog, semmi új felfedezés sincs. Mivel ez az eljárás csak arra jó, hogy a szellemet elhomályosítsa és összezavarja, teljességgel gátat kell vetni neki.

3. *Aki ír, könyvet írjon, ne idézetgyűjteményt.* Szakítani kell azzal a szokással is, melyre egyrészt a kishitűség, másrészt a nagyképűsködés szolgál indítékkal, hogy tudniillik mindent tekintélyek idézésével támasszunk alá; aki ugyanis így tesz, vagy attól fél, hogy nem adnak hitelt neki, illetve hogy nem fog tetszeni, ha nem állít tekintélyes tanúkat arra, amit mond, vagy azt akarja, hogy fenemód olvasottnak tűnjék. Ez az oka annak, hogy hivatkozásokkal terhelik nemcsak állításait, hanem egyes fordulataikat, sőt szavait is, s ezzel az eljárással nemcsak az olvasóban keltenek viszolygást, hanem a dolgot is, melyet rövidebben el lehetett volna mondani, hosszú lére eresztik. Ezt tehát a továbbiakban meg kell tiltani, mivel a dolgokat kell szem elé tárunk, nem pedig a dolgokról alkotott vélekedéseket. Ha van egy velős mondás, éljünk vele mint közkinccsel, s ha érdemes tudni, hogy egyik vagy másik kitől származik, azt tüntessék fel külön kiadott mondásgyűjtemények, hogy az olvasót akkor, amikor a lényegre kíváncsi, ne zavarják mellékes megjegyzések. Vadászat közben sem szokás annak számbavételével fenntartani magunkat vagy másokat, hogy ez vagy az a kutya honnan való, illetve hogy ki kölcsönözte számunkra a vadászgerelyt; és akik az egyes fogásokat felszolgálják az asztalra, azok sem sorolják fel, hogy mi melyik kertből vagy hentesüzletből származik, mert mint ahogy a szakács sem törődik ezzel, még kevésbé a gyomor, mely az étket testnedvekké változtatva minden idegent magához hasonlít.

4. *Semmit se adjanak közre, csakis valami új, hasznos felfedezést:* vagy legfeljebb a már korábban felfedezett dolgokkal kapcsolatos új, hasznos, a dolgok rejtélyének jobb megértését célzó megfigyeléseket, vagy olyanokat amelyek azok hasznos célokra való, megfelelőbb alkalmazását szolgálják. Vesszen ki az a rossz szokás, hogy könyveket írnak már ismert dolgokról, (vagyis máshonnan kimásolják, és a már megfőzött káposztát újra főzik). És ha valaki úgy akar írónak tűnni, hogy csak a stíluson változtat, és így a sajátjaiként akarja más gondolatait eladni, a plagizátorokkal azonos bánásmódban részesüljön, vagy váljék nevetség tárgyává, akárcsak Plautusnak az a szakácsa, aki újra megfűszerezte azt, csak másként, amit a másik szakács már megfűszerezett.

5. Ha valakinek van valami új felfedezése, vagy a már korábban felfedezett dolgokkal kapcsolatban valami hasznos megfigyelése, pusztán azt közölje a világgal, korábbi ismeretek hozzákeverése nélkül. Vesszen ki az a rossz szokás, hogy egyetlenegy új megfigyelés okán teljesen új könyvet írnak. Jobb a drágakövet pusztán, önmagában, a maga ragyogásában bemutatni, mint homok, sár, vagy pelyva között. Ismétlem, jobb, több okból is. 1. Krisztus megtiltotta, hogy mécsvilágot gyűjtsanak, és véka alá rejtsek; helyezték a mécestartóra, és világítson mindenkinek a házban. Márpedig mi mást tesz az, aki egy hasznos megfigyelés megtelt lángocskáját elfedi a már ismert dolgok hamujával? (Az ismert dolgok ugyanis nem gyűjtanak tüzet.) 2. *Magának a feltalálónak is érdeke*, ha bölcs és hasznos gondolatait úgy közli a világgal, hogy bölcs találmányai révén könnyebben válják híressé. Miközben ugyanis drágaköveit nem ássa el, hanem csak egyszerűen kiteszi őket a fényre, azok rögvest a szemébe tűnnek mindenkinek, aki vágyik a bölcsesség drágaköveire, és velük együtt ismert lesz feltalálójuk neve is. 3. *Hasznos lesz ez abból a szempontból is, hogy könnyebben gátat lehet majd vetni azon könyvek oly ártalmas áradatának*, amelyek a félműveltek és a naplopók hebehurgyaságának termékei. Miután ugyanis nem lesz annyjuk, hogy magukéból adjanak, fölhagynak majd az írással, s ily módon sokkal kevesebb dolga lesz a világnak. 4. Ez egyben *fellendíti majd az irodalmat*, mivel a feleslegeseiktől való megszabadulás a béklyóktól való megszabadulással lesz egyenlő. 5. *Elő fogja ez mozdítani magának a bölcsességnek a gyarapodását is*, mivel az új felfedezések mindenki szeme elé eljutnak majd. Aligha lesz ugyanis olyan értelmes ember, akinek ne jelentene gyönyörűséget évenként számba venni, hogy hol milyen hasznos felfedezés látott napvilágot, s ily módon a világosság valamennyi szikrája, a jó tehetség taplójába hullva, könnyen fog új, hasznos lángocskát támasztani. 6. A közélet okos szabályának az utánzása lesz ez, ahol egyetlen polgárt sem engednek, – de nem is kíván egy sem – más vagyonával vagyonbecsléshez járulni, és az évi szemle alkalmával egyik tisztnek sem szabad idegen katonákkal vagy idegen fegyverekkel felvonulnia, csakis a sajátjaival. 7. Végül: ily módon visszatérünk majd a régi bölcssek nyomdokaiba, akik azon voltak, hogy szavaik olyanok legyenek, mint az ösztökék, és mint a mélyen levert cövekek (Préd. 11, 12). Egészen nyilvánvaló, hogy a hét görög bölcs velős mondásairól, mint ahogy a legtöbb híres ember is szállóigéiről lett közismert, s Hippocratesről, mivel tömören írt, azt tartották, hogy isteni igék lejegyzője; s végül: Wottonus, angol lovag, azt akarta, hogy csupán ezt írják síremlékére: „Itt nyugszik, aki elsőként fogalmazta meg ezt a tételt: A SZÓSZÁTYÁRSÁG AZ EGYHÁZ RÜHE.”

6. *Semmit se tegyenek közzé, csak azt, ami a világosságot és az emberek javát növeli*. Ebből természetesen nyilvánvaló: a könyvekben az eddig ismeretlent kell kutatni, a zavaros dolgokat rendbe tenni, ami ingatag, szilárd alapra helyezni, egyszerűen: az embereket a tudatlanság homályától, a vélekedések gőzétől, az álviták káprázatától megszabadítani, és a fény világosságába, kellemetességébe és biztonságába eljuttatni.

7. *Ezentúl ne írjanak és ne adjanak ki semmit, csak ami bizonyítottan igaz, és egészen biztosan hasznos*. Jobb ugyanis *akármilyen parányi igazság, mint minden önkényes kitalálás* – mondja Augustinus. A nagy emberek tévedése tévedésbe szokott vinni másokat is; vigyázni kell tehát; és ha valakit rajtakapnak, hogy valami nem igazat árul igaz gyanánt, nyilvános megbélyegzés legyen a büntetése.

8. *Minden új könyv matematikai módszerre leíródjék: semmit sem vitatva, mindent bizonyítva*. Ami tárgyat, elrendezésüket, stílusukat illeti, minden szempontból olyanok legyenek, mint ha a Nap sugaraival írták volna őket. Ugyanis: mint ahogy egészséges szemnek aligha van szüksége fényes nappal gyertyafényre, látszóra(?) vagy vezetőre, és mint ahogy aligha tagadhatja le ekkor, hogy fenn van a Nap, és azt, ami a napvilágon van, ugyanígy egyetlen ép elmének sincs szüksége az ilyen könyvek olvasásakor kiegészítő magyarázatokra, és ugyanígy nem mondhat nemet a kézzelfoghatóan bebizonyított igazság elfogadására. Ha pedig valamit nem lehet így megírni, se ne állítás, se ne tagadás, hanem kérdésfelvetés formájában írják meg: a tárgyat mindkét irányban alaposan megvizsgálva és világosan jelezve, hogy az igazság mozzanatai mely irányba látszanak hajolni, tartózkodva azonban az állásfoglalástól és meghagyva azt szabadon másoknak; így legalább a dolgok teljesebb vizsgálatára ösztönzik majd mások serénységét. Ily módon nyilvánvalóvá válik, hogy nyomós okai vannak a τοῦ ἐπέχειν -nek (az ítélettől való tartózkodásnak), s jó példával fognak járni mások előtt, hogy ne siessenek elhamarkodottan ítéletükkel, és az igazság pontosabb kiderítésére serkentik majd őket. Így tarthatjuk szem előtt a gyakorlatban az apostol törvényét (Phil. 3, 15 és 1 Kor. 3, 13); így utánozhatjuk dicséretes módon a régieknek ama dicséretre méltó őszinteségét, hogy: NEM VILÁGOS. Ily módon véget ér majd az a kárhozatos vitairódalom, mely korunkban már túllontúl erőre kapott.

9. *Senki se engedje meg tehát magának, hogy könyvei a sietség következtében torzszülöttek legyenek, hanem mindenki szokjék hozzá, hogy át-átdolgozva formálgassa, át-átfésülve alakítgassa minden munkáját, hogy végül az összes kiadott könyv feleljen meg POLYCLITUS MÉRCÉJÉNEK*. Ami gyorsan születik, gyorsan elvész: a hosszadalmasan és a pontosan kimunkált dolgok az időtállóak. Zeuxis a szintén festő Agatharchusnak, aki azzal hetvenkedett, hogy ő milyen gyorsan fest, ezt felelte: *Én lassan festek, mert az öröklétnek festek*. S midőn Vergiliusnak, aki arról panaszkodott, hogy három álló nap alatt alig három verssort adott ki, egy

másik költő azzal dicsekedett, hogy ő bezzeg egy nap alatt háromszázat gyártott, Vergilius ezt válaszolta: *Meglehet, csakhogy a te meg az én verssoraim között az a különbség, hogy a tied három napig, az enyém viszont örökké fognak élni.*

10. *Egyetlen nagyobb könyvet se adjanak ki betűrendes tárgymutató nélkül.* Könyv tárgymutató nélkül olyan, mint ház ablak nélkül, test szem nélkül, birtok leltár nélkül: nem egykönnyen használható. Lehet ugyan egy könyv annyira rendezetten megírva, hogy ha egyszer átlapoztuk, lehetetlen nem tudni, mi hol áll benne, (természetesen a maga helyén, a vele rokon dolgok között), de még egy ilyen könyv áttekinthetőségét is fokozza, ha nemcsak a dolgok helyes sorrendjével, hanem betűrendes tárgymutatóval is rendet mutat. Azt a bizonyos verset tehát, hogy „Könyvünkhöz, lásd nem kell, sem mutató, sem ajánló; önmaga fényében tündököl, ím, az egész” – a maga módján kell értenünk.

11. *Az új könyvek, bármiről szólnak is majd, semmi mások ne legyenek, mint kulcsok és bevezetések Isten könyveihez: a természethez, a Szentíráshoz és saját gondolkodásunk műhelyéhez.* Már most el kell ugyanis jutnunk oda, hogy az emberek *θεοδίδακτοι*-okká (Isten tanítványaivá) váljanak, akiknek nincs szükségük emberi tanításra és intésre, hogy: *Ismerd meg az Urat*, hanem mindegyikük, a legkisebbtől a legnagyobbig, mindenütt: munkájában, szavaiban, ösztöneiben önmagától lássa, érezze, hallja és ismerje fel Istent, amiként az ígéret szól (Jer. 31, 34).

12. *Senki egyetlen könyvet se adjon közre a Világosság Társaságának tudomása és megkérdése nélkül.* Sőt, ez utóbbiak se tegyenek semmit az Egyház vagy az állam helyzetét érintő dologban teológusok és államjogászok bevonása nélkül. *Megjegyzés.* Legyen végérvényesen vége annak a rossz szokásnak, hogy a tollforgatók kényük-kedvük szerint adnak közre mindenféle firkálmányt, minden zűrzavar örök melegágyát.

13. S hogy minél nyilvánvalóbbá váljék, hogy ezek az útmutatások helyesek, s hogy minél könnyebben emlékezetbe vésheetők legyenek, kapcsoljuk össze őket a pansophicus kategóriákkal, és úgy fogjuk találni, minden ponton akad majd valami hasznos intelem.

1. A *létezés* kategóriája arra int, hogy könyveket valóságos dolgokról kell írni, s olyanokat, amelyek valóban hasznosak. 2. Az *idő* kategóriája: hogy évente egyszer adják ki őket, vagyis az egész év folyamán bárhol írt és elkészült könyveket együtt és egyidejűleg jelentessék meg; legyen ez olyan, mint a világosság aratása, amelyet epedve várnak és örömmel fogadnak a világosság fiai. 3. A *hely* kategóriája arra intsen, hogy csakis az akadémiákról, a világosságnak mintegy a legfőbb műhelyeiből kell, hogy származzanak a világnak ezek a fáklyái, s nem máshonnan, hogy megelőzzünk mindenféle *ἀταξίας*-t (zűrzavart). 4. A *mennység* arra figyelmeztethet, hogy az új könyvek, amennyire lehetséges, kis terjedelműek legyenek, számra kevesek, de tartalomra súlyosak, hogy a szellemnek ne új fáradozalmakat okozzanak, hanem csakis új örömet nyújtsanak: könnyen emészthető, ízes zamatú, új táplálékokat. 5. A *mindőség* parancsa az, hogy bizonyító erejűek legyenek, az igazság ragyogó fényét árasztók, nem pedig a vélekedések füstfelhőjét eregetők. 6. A *cselekvés* kategóriája azt ígéri, hogy ezt a módszert tartva szem előtt kevesebben írnak majd, de jobbat, nagy hasznára a világnak. 7. A *hatás* azt, hogy minden új könyv nyomban ismertté fog válni mindenki számára, minthogy a földkerekség valamennyi akadémiája még a megjelenés évében közli egymással az új címjegyzékeket, hogy hol mi új, hasznos dolog látott napvilágot. 8. A *rend* azt ígéri, hogy megszüntethető lesz az ezzel a dologgal kapcsolatos oly sok zavar, és a bölcseknek oly sok erre vonatkozó, már Salamon idejétől áradó panaszkodása (Préd. 12, 12). 9. A *hasznosság* arra hívja fel a figyelmet, hogy ennek a dolognak oly nagy lesz a haszna, hogy az egész világot képes lesz boldoggá tenni. Vége szakadhat ugyanis végre annak, hogy könyvek áradata borítsa el, és nem tekintélyek vezetnek majd orrunknál fogva bennünket, mivel minden dolog a maga pusztá valóságában bemutatva válik mindenki számára láthatóvá és kézzelfoghatóvá. Így végre a világ megszabadul majd a vélekedésektől, és megindul a tudomány felé. 10. A *szeretet* kategóriája arra figyelmeztet, mekkora gyönyörűség az, ha mindenkinek az élete így telik, világosságban, s ráadásul évről évre kellemesebben. 11. Meg fognak szűnni a *fogyatékoságok*, hiszen milyen hiányosságot nem tudunk majd pótolni, ha a felvilágosult elmék ily szép és fegyelmezett versengést folytatnak a világosság növelése érdekében? 12. *Torzulás.* Miféle torz forma maradhat fenn továbbra is az irodalom területén? Semmi, szép lesz minden. 13. *Társulás és szövetkezés.* Nem árt majd, ha két vagy több tudós férfiú, (vagy akár egész akadémiák) munkaközösségre lépnek egymással, ugyanannak a tárgynak logikus bizonyítására, akár azért, hogy később kettejük vagy valamennyiőjük munkáját egy művé egyesítsék, mielőtt kiadják, akár azért, hogy mindegyiküké különálló mű legyen ugyan, ám mégis egy kötetben adják ki, hogy a földkerekség többi tudósának lehetősége legyen valamennyiről és mindegyikről külön-külön ítéletet alkotni stb.

14. *A világosság növelése érdekében a Világosság Társaságának* gondja lesz rá, hogy elkészüljenek és kinyomassanak az egyetemes könyvek, a *pancosmographia* (világföldrajz), a *panchronologia* (egyetemes időrendi táblázat), a *panhistoria* (egyetemes történet), a *pandogmatia* (a nézetek egyetemes tárháza), és a *pansophia* (egyetemes bölcsélet), továbbá az Isten könyveiről szóló teljesen egységes magyarázatok, együtt

egy héber nyelvi bevezetéssel és egy görög nyelvi bevezetéssel; ezek a könyvek a maguk nyelvén szólnak hozzánk, amely utat nyit nekünk a próféták, illetve az apostolok irataihoz; s végül: a teljes *pangnomica* (teljes mondásgyűjtemény) és a *Nehéz kérdések megoldása*, valamint a *Tévedések megsemmisítő bírálata* és mindaz, aminek egyetemleges kutatását később a körülmények időszerűvé teszik. Mindezekről egyenként fogjuk világosabban kifejteni szívbeli meggyőződésünket, elnézést kérve olvasóinktól, hogy ezen a ponton, a könyvügyi helyzet megjavításánál, mint a panorthosia (minden helyessé tétele) leglényegesebb kérdésénél, hosszabban idézzünk.

15. A *pancosmia* vagy *pancosmographia* (világföldrajz) akkor lesz tökéletes, ha végre megszületnek az égneek, a földnek – mégpedig mindkét féltekének – pontos földrajzi táblázatai és atlaszai. Ez úgy válhat valóra, ha minden egyes nép buzgó fáradságot fordít hazája földjének leírására. Ezekből azután majd egy teljes kivonatot lehet összeállítani a célból, hogy ne legyen olyan halandó, aki egyáltalán nem ismeri lakóhelyét, illetve hogy bármely nép összehasonlíthassa magát a szomszédaival, látva, mekkora a részesedése az egészéből, s milyen természeti adottságokkal és mesterséges létesítményekkel rendelkezik.

(A szigetek, hegyfokok vagy folyók nevével kapcsolatban felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy ezeket a felfedezőjükről szokás elnevezni, vagy arról az ünnepnapról, amelyiken felfedezték őket, – bár ennek semmi köze a dologhoz. Jobb ezeket az ott lakó népek elnevezésével jelölni, nem pedig másként, mint ahogy azok hívják őket. Miért hívna ugyanis engem valaki Pálnak, ha egyszer János vagyok? És miért hívnám Madagaszkárt inkább Szent Lőrinc szigetének, mint Madagaszkárnak?)

16. panchronologia a. m. panchronia.

17. Panhistoria.

18. A *Pandogmatia* az a könyv lesz, mely számba veszi a különféle népeknek és a közöttük élt kiemelkedő személyiségeknek az egyes dolgokról alkotott véleményét. Ennek, ha jól szerkesztik meg, hármashasznos volna: 1. A fogékonyabb elmék számára kedvesebbé válnának a régiek könyvei, mivel ily módon mindegyikükből minden vonatkozásban ízelítőt kapnának. 2. Továbbá: láthatóvá válnék a világosság fokozatos térnyerése az emberi nemben, valamint Isten adományainak különbözősége és az igazság ereje, mely a tévelygések és a képzelgések sötétsége közepette is fel-felragyog. 3. Végül: a tévedések oly sokféle és oly gyakori kitérője megfelelő módon a nyilvánosság elé tárva még kíváncsabbá tenné, erősítené és fokozná a pansophicus igazság világosságát. Igaz, (Iz. 43, 18 és 65, 16, 17 stb., 66, 24 és Ezek. 39, 12.13 próféciai értelmében) úgy tűnhet, hogy a korábbi korok tévedéseit inkább a feledés homályába kellene temetnünk, de mert azoknak, akik már megtalálták az igazságot, mitsem árthat más tévedésének vizsgálata, hanem inkább hálát ébreszthet bennük az Isten irántunk való oly nagy jótevényéért, a világosság ily nagymérvű elterjedéséért, és a felvilágosult férfiaknak kedvező alkalmat adhat arra, hogy a tévelygések sötétségének visszatérése előtt minden rést betömjenek, ezért készüljön el minden, aminek csak nyilvánvaló haszna lesz.

Mindazt, amit emberi felfedezésnek nevezhetünk, ebben a könyvben meg kell tanítani; egyetlenegy könyvet, egyetlenegy alkotót sem szabad mellőznünk, bármikor és bárhol élt is, bármelyik emberi közösségben, illetve bármelyik filozófiai, orvosi vagy teológiai iskolának volt is a tagja –, anélkül, hogy tanait újra át ne néznénk, át ne tanulmányoznánk, és az igazság próbakövével meg ne vizsgálánánk, hogy összeszedjük és egybegyűjtjük a világ dolgainak mindenütt szétszórta föllelhető igazságát. Mivel minden tévedés valami igazságon alapul, – nem más ugyanis, mint a nem helyesen megértett igazság egyfajta eltorzulása –, az, ami a tévedés eltávolítása és leleplezése után megmarad, igaz, és ezt hozzá kell adnunk a mindenben szétszórta töredékként létező közös és egységes igazsághoz. Ez annyit jelent, hogy nemcsak Ennius, de Vergilius, Cicero, Seneca és bármelyik ISTENT nem ismerő bölcsetől is válasszuk külön az aranyat. A pansophia építőmunkásai tehát semmit sem hagyhatnak érintetlenül: egyeseknek szörnyszülött paradoxonjait is meg kell vizsgálniok, hogy felfedjék, milyen lappangó igazság rejtőzik bennük, hogy annál erőteljesebben harcolhassanak a beléjük lopakodott tévedés ellen, és megszilárdíthassák elménkben az örök igazság uralmát. Miként ugyanis ahhoz, hogy a méregnek ellenállhassunk, semmi hatékonyabb szert nem lehet találni annál, mint amelyet a méreggel átitatódott, majd attól megtisztult testből nyerünk, (mivel az, ami valamilyen természetes érintkezés révén kapcsolatba került a méreggel, de volt benne erő, hogy megmaradjon, s a méreg ne pusztítsa el, ugyanezt a méreggel szembeni ellenállóképességet másra is átvissza), ugyanígy semmi hatékonyabb eszköz nincs az igazság oltalmazására, mint a legsötétebb tévelygések béklyóiból kiszabadított igazság.

19. Külön meg lehetne írni azon *tévedések katalógusait*, amelyek elhatalmasodtak, és egyben az igazság erejével máris szétzúzni őket, hogy hathatósabban védekezhessék mindenki mindegyikükkel szemben, és tökéletesen, miként erre az orvosok tévedéseiről írva Jacobus Primrosius példát mutatott. *De bizonyító erővel kell írni*, nem mint ahogy ezidáig szokta volt ki-ki a másik tévedéseit ostorozni, (filozófus a filozófusét, teológus a teológusét), úgy, hogy azok, akiket tévedéssel vádolnak, tévedésüket nemcsak el nem ismerik,

hanem még körmönfontabban igyekeznek védelmezni. Ez az eljárás ugyanis a tévedések meggyökereztesével, sőt megsokszorozásával azonos: mert miközben egy nem elég hatásosan cáfolt, s emiatt le sem lepleződött képtelenséget védelmeznek, rajta kívül más képtelenségeket is kiötlenek és halmozzák őket, s így az emberek nem megszabadulnak tévedéseiktől, hanem még inkább beléjük bonyolódnak és még vakabbak lesznek.

Jegyezzük meg. Módszerünk alapelve az, hogy csak az igazat szabad tanítani, a tévedéseket nem kell sem cáfolni, sem szóba hozni. De mert néhány tévedés veszedelmes módon hatalmában tartja az értelmet, nem árt megmutatni, hogyan kell kigyomlálni őket az igazság talajából. Mivel azonban ez zavarossá tenné a pansophia folyamatát, külön könyvet fogunk szentelni neki, melynek *Epitagma pansophicum* lesz a címe, és ehhez csatlakozhat egy másik *A tévedések válaszája* címen, amelyben rámutatunk, hogy ez vagy az a filozófus, illetve teológus hol és mikor tévedett. Mivel ugyanis minden tévedés valami igazságon alapul, mely a hamis vélekedésnek valamiféle valószínűséget kölcsönöz, fel kell fedni, hogy a tévedés miként telepedett rá erre vagy arra a dologra. Például: ha ezt a tételt magyarázzuk: *„Forma nem vihető be az anyagba, csak ha az előző formát eltávolítottuk”,* miután példákkal elmagyaráztuk, hozzátehetjük: *„A formától való megszabadulásnak ez a kényszere elkerülhetetlenné tette Aristotelés számára, hogy a formától való megszabadulást az alapelvek közé sorolja, nagyobb jelentőséget tulajdonítva neki, mint ami megilleti.”* Ha azt magyarázzuk, hogy a világ világossága a Bölcsességnek, vagyis Isten fiának az alkotása, tegyük hozzá: *„Ez készítette a manicheusokat arra, hogy Krisztus helyett a Napot, a valóság helyett annak jelképét, az alkotó helyett az alkotást, stb. imádják. Ahol arra hívjuk fel a figyelmet, hogy életkörülményeink kellemes volta a jó szerves tartozéka, tegyük hozzá: „Epicurus abban tévedett, hogy a gyönyört a legfőbb jónak tette meg”.*

20. A *Pansophiát* oly tökéletessé kell formálni, hogy hozzá képest minden zűrzavarnak tűnjék, s egyedül ez látszék Isten tökéletes rendszeréhez, a világ gépezetéhez hasonlónak, hogy miként a természet alkotásai mércéi mindazoknak, melyek a művészet által jönnek létre, úgy a tökéletessé tett pansophia is mércéje legyen minden részletkérdéssel foglalkozó könyvnek. A pansophia formája, mércéje és alapja pedig az értelem világossága lesz, a dolgoknak a legfőbb nemektől az alsóbb fajokon át alászálló sora. Ez önmagában véve szilárdan meghatározott ugyan, számunkra azonban nem mindig, figyelmetlenségünk miatt. Ezt példával lehet megvilágítani. Ahány ember csak élt a földkerekségen és ahányan ma is élünk, szinte megszámlálhatatlanul sokan, mindnyájan egy vérből, egy őstől származunk, tudniillik nemcsak ősatyánkat, Ádámot, hanem Noét, az egész vízözön utáni világ atyját illetően is. Úgy tartják, hogy ugyanezen ősatyától származik fia, Japhet révén az összes európai. Sem révén az összes ázsiai, és Cham révén az amerikaiakkal együtt az összes afrikai. Később ezek fiaitól származtak a különböző nemzetek, és unokáiktól a különböző nemzetiségek stb. S ki tudná most megmondani, hogy bármelyikünket hány nemzedék választja el a másiktól? A főnemesek geneológiái kiterjednek ugyan őseiknek bizonyos sorára, (feltéve, ha ez is mindig és mindenütt biztos), mi, többiek viszont nem ismerjük az egymástól való származásbeli távolságot. A zsidóknál mindenki nagy buzgalommal foglalkozott a családfájával, de már náluk is zavaros minden. S ezt már ki sem lehet nyomozni, mivel a dolgok elmúltak, és történeti könyvek nem állnak rendelkezésünkre. Ez tehát itt lehetetlen. Ám a dolgok rendszere, ahogyan ISTEN megteremtette (a fogalmi és a valóságos világban), mindig érvényes, és mindig az értelem látkörén belül van. Így tehát, mivel a legfőbb nemektől az alsóbbrendű fajokon keresztül alászálló és egymástól kölcsönösen elkülönülő dolgoknak nem olyan hosszú a lánc, mint amekkora az emberi nemé, (mely messze túl van már a száz nemzedéken), ezért amennyire lehetetlen az emberi családfák számbavételére vállalkozni, annyira lehetséges a tárgyi világ neveit és fajtaikat számba venni és sorrendbe állítani. Ha majd erre képesek leszünk, az hihetetlenül kellemes és hasznos lesz.

21. El kell készíteni a pansophicus *Pandectae*-t (teljes példatár). Mivel ISTEN a természetbe belehelyezte mindazt, ami csak a mi világainknak jelképe lehet, (tudniillik nemcsak a mesterségek és művészetek világának, hanem az erkölcs, – az erények és a bűnök – világának, mintúgy lelki világunknak jelképei is, miként arra Wardus a mágnesesség elemzésében és a napraforgók esetében rámutatott), hasznos volna, ha a természet dolgainak összességét, vagyis a világ könyveit, a Szentírás könyveit, a lelkiismeret könyveit (egymással rokon) részművekre csoportosítanánk: Például:

Ábrahám: vagyis az élő és igaz hit erényeiről;

Ácháb: vagyis a zsarnokról;

Az ürm az egészséges volta, vagyis a kereszt haszna;

A konkoly, vagyis arról, hogy az istenfélők között mindig születnek istentelenek;

A kutya, vagyis az irigység betegségről;

A medve, vagyis a zsörtölődő türelmetlenségről.

így lehetne a természetnek (még a leghitványabbnak is, amit valaha csak láttunk), minden sajátosságát a mesterségek és művészetek, a bölcsesség, az istenfélelem és az örökkévalóság misztériumának felfedezésére szellemesen és hasznosan alkalmazni.

22. Az Isten könyveiről, (a világról, az értelemről, a Szentírásról) szóló *általános magyarázat*on háromszor hármass magyarázatot értünk. Úgy mint

I. a világ megvilágítását

I. maga a világ által; a természetét a természet által;

II. az *értelem*, vagyis ama fogalmak által, melyek elménkben vannak a világ dolgairól, és arról tanúskodnak, hogy mindennek olyannak kell lennie, amilyen;

III. a *Szentírás* által, hogy az isteni szándék olyannak határozta és rendelte el, amilyennek valójában létezni látjuk.

II. az értelem megvilágítását

I. a gondolkodás alapszabályai által;

II. mindannak érzéki bizonyítása által, amit az értelem sugall;

III. a *Szentírás* tanúbizonysága által;

III. a *Szentírás* megvilágítását

I. maga a *Szentírás* által, melynek írásai mindig összhangban vannak egymással;

II. mindennek a természetes ész alapján történő megokolása által;

III. az igazságnak érzékelésen alapuló bizonyítása által. Tudniillik annak ragyogó példái által, hogy hősi hittel miként hitte el valaki azt, amit ISTEN mondott, (noha nem is hatolt bele értelmével, és távol esett érzékelésétől), és az Isten iránti szeretetből fakadó hősi engedelmességgel hogyan hajtotta végre mindazt, amit ISTEN parancsolt, (még a hús és a vér számára a legkegyetlenebb dolgot is), és hogyan csüggött hősi bizalommal mindazon, amit ISTEN ígért, (reménye ellenére reménykedve), s ami végül az ígéretnek megfelelően következett be.

Rendkívül hasznos lenne a *Szentírás* értelmezésének egybehangolása kizárólag a szent könyvek alapján, vagyis a *Szentírás látszólag egymásnak ellentmondó helyeinek az összehétközése*. Jó megoldásnak látszik, (s egyben a jegyzetelést és az áttekinthetőséget is elősegíti), ha az összes teológiaiilag egymással ellentétes állítást két szemközti, szélső hasábjára írjuk magának a *Szentírásnak* látszólag egymással ellentétben álló szavaival, a középső oszlopba pedig ugyancsak a *Szentírásnak* azokat az idézeteit, amelyek kezükbe adják eme egymásnak ellentmondó állítások kibékítésének, vagyis az ellentmondás feloldásának a kulcsát. Így nyilvánvalóvá válnék, hogy a vitatkozó teológusok részrehajlók, akik az egymásnak ellentmondó állítások egyikéhez ragaszkodnak foggal-körömmel, s az azzal szemben állót, amilyen ürüggyel csak tudják, igyekeznek megkerülni, s hogy csupán csak azok a megbízhatók, akik a *Szentírás* egészét, – a két szélső oszlop állításait a középsőéivel, még a látszólag ellentmondókat is –, ki tudják békíteni egymással.

23. A *Pananthea* vagy *Gnomológia* könyve a szerző nevét feltüntetve, ábécé sorrendbe állítva tartalmazza azokat a mondásokat, amelyeket bármely dologról bármikor szállóigészerű tömörséggel és találóan megfogalmaztak. Például: „A bátrakat segíti, a gyávákat megveti a szerencse”. (*Vergilius*.) „A féktelenség mindnyájunkat hitványabbá tesz”. (*Terentius*.) „A viszketegsége az Egyház rühe”. (*Wottonus*.) És így tovább mindenről, betűrendben.

24. Nem hagyhatjuk itt említés nélkül a *Lexicon panglotton*-t és a *Grammatica panglottá*-t; ezekről majd a *Panglottia* IV. fejezetében.

25. Az emberi tudás fehér foltjainak a felsorolása;

1. Amelyekről már tudomásunk van Isten kegyelméből.

2. Amelyeket még fel kell tárnunk, mert most kezdenek ismertté válni.

3. Azon tévedések listája is, melyen már diadalmaskodott az igazság ereje, és melyek fölött diadalmaskodnia kell, mígnem minden a paradicsomi boldogság képét mutatja, hogy mindenki mindenütt lássa ISTEN igazságát és bölcsességét, élvezze jószágát és boldogságát.

VII. FEJEZET PANDIDASCALIA vagyis

a szellem egyetemes művelőiről, a pampaedicus tanítókról, azokról, akik mindenkit, mindenre, teljesen meg tudnak tanítani. Milyen szükség van rájuk, és mik a követelmények velük szemben?

1. A helyesen megszerkesztett pampaedicus könyvekben arra kell majd törekedni, hogy a tanulók az iskolából ne tudós könyveket, hanem pallérozott elmét, szívet, nyelvet, kezet vigyenek magukkal, s ily módon életük napjaiban bölcsességüket ne könyvekben, hanem keblükben hordozzák, és juttassák érvényre tetteikben. Ez akkor válhat valóra, ha mindenkit megtanítunk arra, hogy a könyveket ne gyaloghintóként használja, hogy tétlenül lófráljon és édesdeden szundikáljon velük, hanem kocsi vagy csónak gyanánt, hogy segítségükkel gyorsan eljusson oda, ahová minél előbb meg kell érkeznie, tudniillik a bölcsességhez. Nem lesz tehát elég, hogy jó könyvek legyenek, hanem az kell, hogy szorgalmasan olvassák, s nemcsak hogy olvassák, hanem hogy valóban megértsék, emlékezetükbe szilárdan bevéssék, és munkájukban megfelelőképpen érvényre is juttassák őket. Hogy az utolsó, bölcs korszakban ehhez mindenki értsen, ahhoz *pandidascalusok vezető tevékenysége szükséges*.

2. *De mi a pandidascalus?* Pampaedicus tudós, aki ért ahhoz, hogy *minden* embert oktasson *mindarra*, ami az emberi természet tartozéka, hogy az embereket *egészen* tökéletesekké tegye. Ilyenek voltak a Krisztustól rendelt apostolok (Kol. 1, 28), és ügyelni kell rá, hogy azok is ilyenek legyenek, akik az apostoli idők után vállalkoznak emberek nevelésére, és gondoskodni róla, hogy ilyenek lehessenek.

3. Erről pedig úgy gondoskodhatunk, ha a pandidascalus esetében határozottan szem előtt tartjuk az alábbi három követelményt: 1. mindegyikük olyan legyen, amilyenné másokat kell tennie; 2. ismerje a módszereit annak, hogy másokat olyanná tegyen; 3. s végül: legyen buzgó munkájában. Szóval: olyan legyen, aki *képes, tud és akar* pansophusokká tenni másokat.

4. Az emberek nevelőinek tehát a legválogatottabb, istenfélő, becsületes, komoly, szorgalmas, dolgos, okos embereknek kell lenniök, röviden: olyanoknak, amilyenné kívánjuk, hogy válják e végső korszak egész népeisége: felvilágosulttá, békességessé, vallásossá és szentté. Ezért, mint mondtam, kell, hogy:

istenfélők legyenek, testben-lélekben odaadó hívei ISTENNEK, hogy ISTEN a munkatársuk legyen;

becsületesek, az emberek előtt minden szempontból szeplőtelenek;

komolyak, hogy mindent szelíd szigorral intézzenek;

serények, akik sohasem unják foglalkozásukat, sohasem fásulnak bele, és a fáradalmak sem törik meg egykönnyen őket; s végül *okosak*, mivel az emberi egyéniségek, (különösen a nyugtalanabbak) Proteusok, akik sokféle szörnyalakká képesek átváltozni, ha nem ejtik foglyul és a fegyelem kötelékeivel a leghatározottabban nem kötik meg őket.

5. Hogy ilyené tudjanak tenni embereket, ahhoz ismerniök kell: 1. hivatásuk valamennyi célját; 2. minden ezekhez vezető módszert; 3. a módszer valamennyi változatát.

6. Mivel a cél határozza meg a hozzá vezető eszközöket, s mivel minden egyes dolognak több célt lehet tulajdonítani, pandidascalusi vezető tevékenységét az fogja helyes alapokra helyezni, aki ismeri ezeket a célokat, és e jól megismert célok érdekében s nekik megfelelően szervezi meg munkáját.

7. Minden pandidascalusnak szem előtt kell tartania egyrészt az emberi műveltség egészének egyetemes célját, másrészt a maga pandidascalus hivatásának részleges és sajátos célját. Az előbbi célja az, hogy újjá alakítsuk magunkban Isten elvesztett képmását, vagyis az elvesztett akarat szabadság tökéletességét, amely a jó választásából és a rossz elutasításából áll, azaz: hogy az emberek tanulják meg *ismerni az igazat, akarni a jót, és tenni, ami szükséges*, vagyis: 1. obulusért ne herdálják el talentumukat; 2. mulandókért ne hanyagolják el az örök javakat; 3. silányságokért ne cseréljék el értékeiket. Másként jobb lett volna meg sem születnünk, vagy oktan állatnak születnünk, akiknek, minthogy lelkük haladó, egyetlen tévedésük sem okoz örök károsodást. Az emberek nevelői tartsák tehát emlékezetükben: kötelességük az embereket megtanítani mindarra, ami bennünk Isten képmásának helyreállítását szolgálja, (sőt mindenkit megbarátkoztatni Isten hármaskönyvével), hogy mindenkinek 1. *legyen tudása*, vagyis bölcsé válják, aki érti önmagát, a világot és Istent; 2. *legyen képessége* arra, hogy irányítsa önmagát, a világot és Istent; 3. s végül: *legyen jó*, vagyis istenfélő, könyörületes, igazságos. Ugyanerre tanították magát Immanuelt, (embervoltunkban számunkra példaként), aki azért jött, hogy a világ romlottságát kijavítsa, miként az Iz. 7, 15-ből kiolvasható, ahol egyúttal a próféta jelképesen rámutat a biztos eszközökre is: „*aludt tej és méz*”. A jó példák az aludt tejjel azonosak, a szent parancsok – legfőként a Szentíráséi – pedig a mézzel.

Hogy az ifjúságot tanítói mindezekre megtaníthassák, ahhoz az szükséges, hogy – mint már említettem – a legválogatottabb emberek legyenek, s nem kisebb bölcsességgel és gyakorlatias ügyességgel rendelkezzenek, mint az egyházak lelkipásztorai vagy az államok előljárói, sőt nagyobb, mert ez utóbbiak készségeit is az iskolában kell megalapozni. Minden szempontból méltók tehát arra, hogy a legközeltekintőbben válasszák ki, becsljék és javadalmazzák stb. őket. Mármint az elsőrendű cél, valamennyi nevelő közös célja, amelynek egyben az egész emberi műveltség céljának kell lennie, az, hogy megújítsák bennünk Isten elvesztett képmását.

8. A pandascalusnak, hogy valóban az legyen, amit a neve mond, oktatómunkájában hármast kell maga elé tűznie:

1. Az egyetemeséget, hogy mindenki tanítható legyen;

2. Az egyszerűséget, hogy módszereivel bizonyosan biztos eredményt érjen el;

3. Az önkéntességet, hogy kellemesen és élvezetesen tanítson, szinte játszva, hogy az emberek oktatási folyamatának egészét ISKOLA-JÁTEK-nak lehessen nevezni. Vagy hogy tömörebben, – mint mondani szokás – három szóval fejezzem ki *mindenkit, mindenre, mindenféleképpen* tanítson.

9. Hogy mit jelent *mindenkit minden szempontból teljesen* kiművelni, s hogy ez mennyire szükséges, lehetséges és könnyű, kellő részletességgel és alaposággal kifejtettük a pampaediáról szóló, előző négy fejezetben. Éppen ezért, mellőzve ugyanazok unalmas ismételtetését, most nagyon röviden azt fogjuk vázolni, mit takarnak ezek a kifejezések, majd néhány megoldandó feladat kapcsán bemutatjuk, hogyan taníthat, és kell hogy tanítson minden pandascalus iskolában és könyvből mindenkit mindenre mindenféleképpen.

10. *Mindenkit* tanítani annyit jelent: minden életkorú és szellemi képességű embert beavatni a dolgok teljesebb ismeretébe; *mindenre*, ami az emberi természet tartozéka, vagyis: *minden igazat megismerni, minden jót választani*, és mindazzal foglalkozni, *aminek ismerete az életben és a halálban szükséges*. Teljesen tanítani azt jelenti; úgy tanítani, hogy 1. megalapozott és szilárd ismereteket sajátíttassunk el; 2. mindazonáltal kellemesen és élvezetesen; 3. gyorsan: mindenben mindig okosan. Ezek tisztázása után most megoldandó feladatok formájában rámutatunk azokra az eszközökre és módszerekre, amelyekkel minden pandascalus elérheti ezt a hármast egy célra.

11. Az I. feladat:

Minden ember legyen képes az isteni bölcsesség teljességének felfogására.

Ehhez hármast vezet. 1. Részesítsük nevelésben, mihelyt csak lehet, tudniillik csecsemőkorától kezdve. 2. Tartsuk a szellem nemes gyakorlóterén, ameddig csak lehet, mármint önálló életének elkezdéséig. 3. Mindez alatt az idő alatt folyamatosan, kedvesen, gondosan foglalkoztassuk, és elérjük majd, amire törekszünk. S hogy ez mennyire könnyű? Mennyire méltó és igazságos, az ifjúkornak másra nem használható valamennyi évét ennek szentelni, hogy minden egyes ember úgy kezdhesse el az életét, hogy tud önmaga, felebarátai és ISTEN hasznára élni!

12. A II. feladat:

Minden egyes embert, akit művelünk, jó modorúvá tenni.

A helyes viselkedés minden szabályát példákkal mutassuk be és oktatás útján magyarázzuk el nekik, (hogy mindenképp megértsék és megszeressék), s végül mindez a tanítók felügyelete alatt, hosszas és folyamatos gyakorlás által nyerjen megerősítést bennük, és akármelyik tuskóból Mercurius válik, – tuskón minden faragatlan, Mercuriuson minden szépen kicsiszolt egyéniséget érve –, még ha a jó modort illetően lesznek is közöttük különbségek és fokozatok.

13. A III. feladat:

Elérni, hogy mindenki mindent megtanuljon.

Fordítsuk érzékeiket minden érzékelhető, értelmüket minden értelemmel felfogható, hitüket minden kinyilatkoztatás felé, s minden utat talál majd hozzájuk.

14. A IV. feladat:

Minden igazat megismerni, minden jót választani, minden szükségeset megtenni.

Ehhez hármast vezet. 1. Irányítsuk rá minden ember érzékeit, és értelmét a dolgokra, önmagára és ISTENRE, tudniillik Isten mindenki számára adott, jól ismert hármaskönyve által, hogy onnan ismeretet, okosságot és élethossziglan tartó istenfélelmet merítsenek. 2. Szorítsuk rá akarataikat a felsőbb, leginkább pedig a legfelsőbb akarat iránti engedelmisségre, hogy legfőképpen azt kövessék, aki javukról öröktől fogva legfőképpen gondoskodik. 3. Foglalkoztassuk szüntelenül az emberek külső és belső erőit, hogy a semmittevés következtében el ne ernyedjenek és el ne satnyuljanak, hanem folyamatos erőfeszítéssel folyamatosan haladjanak céljaik felé.

15. Az V. feladat:

Elérni, hogy mindenki könnyen vegye végig Isten összes könyvét.

Fokról fokra kell előbbre lépniük: az érzékelhetővel kezdve a szellemieken át haladnunk a kinyilatkoztatás igazságai felé. Erre a módszerre, úgy tűnik, maga Isten mutatott példát jó előre, aki először ezt az érzékelhető világot formálta meg, utána az értelemmel teljes embert, s végül (az embert megszólítva), mindent kiegészítette saját szavával. Krisztus ugyanígy: az érzékelhetőkön át emelt fel a szellemiekhez, a láthatókon át a láthatatlanokhoz. Az ezeknek megfelelő képességek is ilyen sorrendben bontakoznak ki az emberben: 1. az érzékelés kisgyermekkorban, 2. a gondolkodás serdülőkorban, 3. majd az istenhit ezt köve-

tően alakul ki. A pansophicus tanok esetében mi is ezt a módszert követtük, kivéve, hogy az értelem világosságát előbbre vettük, miután olyanokhoz szoltunk, akik előzőleg már át lettek itatva érzéki ismeretekkel.

16. A VI. feladat:

Teljesen megtanítani.

Ez megvalósítható:

1. *A hármas lét folyamatos párhuzamossága, vagyis az értelem, a nyelv és a kéz gyakoroltatása által.* Nyilvánvaló, hogy az iskolákban ezt a hármat kell képezni és foglalkoztatni, mivel 1. ettől a háromtól függ minden; 2. István vértanú (ApCsel 7, 22) azt állította Mózesről, hogy az egyiptomiak minden bölcsességében képzett, s szavaiban és tetteiben hatékony volt. 3. Maga az égi tanítómester, ISTEN fia, miután emberi testet öltött és az emberek között élt, szintén erre tanított példájával. Először ugyanis, midőn *serdülőként* a templomban a törvénytudókkal vitatkozott, *bölcsességének* adta tanújelét; férfivá válva (tudós bölcsességén kívül) nyilvánvalóvá tette *hatalmát*, az által, hogy oly sok és oly nagy csodatettével leigázta a természet erőit; s végül győztesként a Szentlelket küldte le az égből a *nyelvek* adományával, mely a tudásnak és hitnek mintegy a szállítóeszköze egyik embertől a másikhoz. Nem mintha azt akarta volna, hogy ezeket ilyen időbeli egymásutánban tanítsuk, (mert lehetséges, sőt szükséges egyidejűleg tanítani őket, csak fokozatosan), hanem mert hatástalanok, ha nem ebben a sorrendben alkalmazzuk őket. Senki sem lesz ugyanis hatékony a munkájában, csak akkor, ha sokra képes a dolgok megértésében, és ékesszólásban sem lesz hatékony senki, ha nem ura értelmének és munkáinak. A lépcsőzetesség módszerére akart tehát tanítani minket, és arra, hogy Isten adományainak felhasználásában tartsuk be a sorrendet. Magától értetődik: először értelmünket kell a világosság fényével átítatni, hogy megértsük, mit kell tennünk, és hogyan, ezt követően egész életünkön át munkálkodnunk, végül pedig amikor értelmünk érett, és cselekvésünk hathatós, eljutnunk oda, hogy másokat tanítsunk. Ebből az életkorokat tekintve könnyen megérthetjük: a gyermekkor és a serdülőkor éveit a tudományok tanulmányozásának kell szentelni, az ifjúnak pedig szert kell tenniük az erények ajándékozta erőre, hogy végül alkalmamssá váljanak részint saját életük élésére, részint mások tanítására és nevelésére. Krisztus a maga példájával arra is megtanított, hogy az ifjúkor tanulmányainak mi legyen a legfőbb célja. Természetesen az, hogy *bölcsességünk* ISTEN ismeretére (mely Isten alkotásainak szemléletéből és ISTEN törvényeiből tevődik össze), és ISTEN tiszteletére irányuljon *lelki erőnk* pedig leginkább romlott természetünk megjavításában nyilvánuljon meg, s végül: *nyelvünket* ISTEN hatalmas tetteinek hirdetésére használjuk (ApCsel 2, 11).

2. Mindig és mindenütt összekapcsolva a *szemléltetést, a szóbeli tanítást és a gyakorlást.*

Szemléltetés nélkül semmit sem lehet könnyen, szóbeli tanítás nélkül semmit sem lehet értelmesen, gyakorlás nélkül pedig semmit sem lehet maradandóan megtanulni. Mivel ugyanis a fül csak másnak hisz, a szem azonban önmagának, s a kéz, a nyelv, az értelem pedig a dolgot meg is tartja, ügyelni kell arra, hogy a dolgot a fülből átvigyük a szembe, innen pedig a kézbe, s ezt a sorrendet mindig tartsuk be, mivel: 1. a DOLGOKHOZ a legrövidebb úton kell közeledni, s ebben az érzékelést a szemléltetés vezeti; 2. a dolgoknak mindig be kell hatolniuk az értelembe, ahová a pontos magyarázatok vezetik be őket; 3. s a dolgok megértése mindig vezessen el alkalmazásukhoz, s ehhez az ismételt próbálkozások és alapos gyakorlatok fognak elvezetni.

3. A teljes módszer alkalmazásával, tudniillik hozzákapsolva az analízishez és a szintézishez a *szinkrizist*.

Ha ugyanis valaki alaposan meg akarja ismerni valamely bonyolult tárgy szerkezetét, például az óráét, más úton-módon nem teheti, csak ha kézbe veszi és figyelmesen 1. *szétszedi*, majd ismét *összerakja* és megfigyeli, hány és milyen részből, részecskékből állították össze, s ezek külön-külön mire szolgálnak. Tökéletesen azonban csak az ismeri meg, aki különböző formájú órákat egymással 3. *összehasonlítva* megfigyeli, hogy lényeges változás nélkül mi hányféleképpen térhet el bennük. Hasonlóképpen a dolgok megértéséhez is szükséges: a dolgok *analízise* (elemzése), a dolgok *szintézise* (összegezése) és a dolgok *szinkrízise* (összehasonlítása). Az *analízis*: az egésznek alkotórészeire történő bontása, minden igazi megismerésnek az első és legvégső alapja. Azok a dolgok ugyanis, amelyeket nem osztottak fel és nem különítettek el részekre, homályosak, zavart jelentenek az érzékelés, az értelem, de önmaguk számára is, miután viszont elkülönítették őket, világosak. Ennek három módja van: 1. valamely egésznek más egészekből való *elkülönítése*, vagyis a *megkülönböztetés*, 2. valamely egészenk részeire való *elkülönítése*, vagyis a *felosztás*, 3. valamely egésznek a fajtáira való *elkülönítése*, vagyis az *elosztás*.

De nem akármilyen, hanem gondos elemzésre van szükség, mert máskülönben akadály gördül a dolgok megértésének útjába, és a megismerési folyamat homályossá, bizonytalanná, hamissá válik. Vegyük a kőboncnokot és a mészáros! Mindkettő élőlények testét vágja darabokra, de mennyire eltérő módon. Az előbbi apránként bontja szét a testrészeket: az ereket és az ízületeket, gondosan ügyelve arra, nehogy valami összetartozó részt szétvágjon, vagy nem odavalót le ne fejtessen; az utóbbi találmányra trancsírozza fel az állat

tagjait, átvagdossa az ereket, kénye-kedve szerint alakítja a darabokat, éppen ezért az előzőétől ugyancsak eltérő mértékű előrehaladás tesz a dolgok megismerése terén. Az előbbi ugyanis egy vagy két boncolás révén a test egész szerkezetét megtanulja, az utóbbi, ismételve bár ezerszer transzírozását, sohasem fogja átlátni a természet fortélyait. Hasonló a különbség azok között, akik a dolgokat maguknak a dolgoknak az útmutatása szerint, illetve önkényesen, találomra elemzik. Az előbbieket ugyanis a dolgokat az ész vigyázó szeme előtt, óvatosan bontva szét, megvilágítják az értelmet, az utóbbiak viszont a dolgok szétszabdalásával az értelmet elhomályosítják, elkendőzik és erőszakot tesznek rajta. Innen van a mondás: *Aki jól tagol, jól tanít*; s ez olyannyira igaz, hogy a filozófusok legbölcsebbje, Socrates, (Plato tanúsága szerint) ezt szokta volt mondani: *Ha szert tehetnék olyan vezetőre, aki ért a dolgok felosztásához, annak úgy követném nyomdokait, mint ha Istenéi volnának.* Ily nagyra értékelte azt a szakértelmet, mely a dolgok lényeges jegyek alapján történő felosztásában nyilvánul meg. Gondosan, sőt bizonyos értelemben vallásos tisztelettel kell tehát eljárunk a dolgok elemzésében.

A szintézis, mivel a részeknek a maguk egészévé történő összeállítását jelenti, ha helyes, igen hasznos a dolgok ismeretének megszilárdítása szempontjából. Minthogy a részek önmagában vett megfigyelésének semmi haszna sincs, és ebből nem is lehet könnyen megérteni, hogy azok mire valók, viszont kellő sorrendbe állítva és egymással kölcsönösen összekapcsolva hamarosan megmutatkozik, sőt kézzelfoghatóvá válik a hasznuk, ahogyan ez az óra szétszedésének és összerakásának esetében látható.

S végül a szinkrízis, mivel nem más, mint a részeknek a részekkel, az egészeknek az egészekkel való, kellő egybevetése, roppant világossá teszi és végtelenül megnöveli a dolgokra vonatkozó ismeretet. Tudniillik egyenként ismerni a dolgokat, (ahogyan az emberek tömege szokta), részleges valami, de érteni a dolgok összhangját, mindennek a közös arányait mindenhez, végül is ez az, ami mindenhová szétáradó, tiszta világosságot gyújt az értelemben.

17. A VII. feladat:

Elérni, hogy minden egyes ember valóban tudja, akarja mindazt, és képes legyen mindarra, amit valóban tudnia, akarnia kell, és amire képesnek kell lennie.

Úgy tűnik, ennek megvalósítása nagy hozzáértést igényel, de valójában nem így van. Amiről ugyanis ISTEN úgy akarta, hogy az ember, az ő képmása, tudja, akarja és képes legyen rá, annak tudását, akarását és képességét megadta számára, vagyis minden tudásra érdemes tudásának, minden akarásra érdemes akarásának, minden lehetséges képességének a csírait elültette benne, amelyek akár maguktól is gyökeret eresztenek, mint ahogy ez az önképzés útján tanulók esetében nyilvánvaló. Mennyi ember van, aki tudja, amit nem tud, akarja, amit nem akar, és képes arra, amire nem képes! Vagyis: az emberek sok mindent tudnak, amiről nem tudják, hogy tudják, sok mindent akarnak, amiről nem veszik észre, hogy akarják, és sok mindenre képesek, amiről nem fogják fel, hogy képesek rá. Arra az egyre kell tehát leginkább törekednünk, hogy az emberek kezdjék el MEGISMERNI MAGUKAT: miféle teremtményei Istennek, mire lettek megalkotva, mennyire megbízható eszközökkel rendelkeznek magasztos céljaik eléréséhez, és ezeket mi módon használhatják szabadon, úgy, hogy céljaiktól el ne térjenek. Értjük el, hogy ezt világosan megértsék, s egyben azt is el fogjuk érni, hogy akarjanak, képesek legyenek és tudjanak erőfeszítéseket tenni boldogságuk céljának elérése érdekében, miközben ISTENNEK mindig készséges kegyelme segíti komoly igyekezetüket és alázatos bizakodásukat.

A VIII. feladat:

18. *Az embereket biztos úton vezetni el a végtelen tudatlanság sötétségéből a megismerés ragyogó világosságához.*

1. *Gyűjtsük meg számukra az összes fáklyát,* vagyis: tárjuk eléjük a dolgokat, ébresszük fel gondolkodásukat, és hallassuk meg velük, mit mond ezekről ISTEN.

2. *Nyissuk fel szemüket mindre,* vagyis: fordítsuk érzékelésüket a dolgok, értelmüket a fogalmi ismeretek, hitüket ISTEN tanúságtétele felé.

3. *Fokról fokra vezessük őket,* hogy az általános ismeret megelőzze a sajátosat, az egészre vonatkozó a részleteset, a homályos a pontosat, hogy a legsajátosabb, a legrészletesebb és a legpontosabb ismeretekhez jussanak el. Másképpen ugyanis nem lehet belső világosságot gyújtani elméjükben, miként azt a külső vakságból meggyógyított beteg példája mutatja (Márk 8, 24–25), aki mielőtt pontosan megismerte volna az embereket, járó-kelő fákna láta őket.

Ha tehát a tananyagba fölveszünk minden érzékelhetőt, az egész világot; minden értelemmel felfogható, a fogalmak teljes körét; minden hittel megragadható, a kinyilatkoztatások egész rendszerét, és ezek ismeretése során a legelsőktől a legvégsők, a legáltalánosabbaktól a legegységibbek, a legnagyobbaktól a legkisebbek felé fokozatosan haladunk előre, fokozatosan tért fog hódítani a bölcsesség ragyogó világossága. Mind-egy, honnan kezdődik a tanulás, csak a jól ismert dolgokból induljon ki, hogy erre támaszkova a legközelebbi

ismeretleneken keresztül a távolabbiak megismeréséig, és a legkisebbektől a nagyobbakon át a legnagyobbakig haladhasson előre. Például az ábécét és az olvasás ismeretét a nebuló megtanulhatja, akár az „a”-nál, akár a „z”-nél, akár máshonnan kezdi, csak tanulja meg: először az összes betűt, majd ezeket szótagokká, utána szavakká fűzni, a szavakat pedig mondatokká, stb. S ugyanígy kell megítélnünk az összes többi tanulási folyamatot is. Mert mint ahogy az egész földkerekségen nincs olyan parányi forrás és olyan ebből felbuzgó vízer, hogy az, ha követjük, ne lenne képes elvezetni bennünket egy nagyobb vízgyűjtőhöz, s végül magához a tengerhez; ugyanígy a megismerésnek nincs annyira parányi eleme, hogy a többihez hozzáadva ne növelné a megismerés folyamatát, és végül ne vezethetne el, ha egészen addig kívánnánk követni, az emberi mindentudás feneketlen mélységéhez.

A IX. feladat:

19. Az embereket biztosan eljuttatni minden jóhoz.

Ez általánosságban három módon érhető el:

1. Az emberi akarat egyesüljön Istenével: amiről úgy látjuk, hogy ISTEN azt akarja az emberrel, mi is ugyanazt akarjuk, kívánjuk és kérjük tőle.

2. Az emberi okosságot rendeljük alá az isteni gondviselésnek, hogy amely eszközök által az jónak látja vezetni bennünket a számunkra kitűzött cél felé, azok vezetését mi magunk is tartjuk jónak, és kérjük tőle, hogy tegye sikeressé ezeket az eszközöket.

3. Az isteni ígérethez társuljon emberi törekvés, és az úgy biztonságosan fog haladni előre, – mivel ISTEN nem teheti, hogy ne működjék együtt azzal a teremtményével, amelyik saját akaratát az övéhez igazítja, és helyesen, (vagyis körültekintően és állhatatosan) munkálkodik a jón; de az ember sem képes arra, hogy a helyesen felismert célját ne akarja, és ne lelje gyönyörűségét benne.

A X. feladat:

20. Az embereket hozzászoktatni ahhoz, hogy a legtökéletesebb alkotásokat hozzák létre.

1. Mutassuk be egy jól sikerült mintadarabon, hogy a műnek milyennek kell lennie, s melyek azok a hibalehetőségek, amelyekre vigyázni kell.

2. Adjuk kezükbe Polyclitus mércéjét, s tanítsuk meg őket annak pontos használatára, szóban és szemléltetés révén.

3. Szólítsuk fel őket, hogy utánozzák, és ha próbálkozásuk közben tévednek, térítsük vissza őket a helyes útra, ahányszor, annyszor, míg meg nem tanulnak nem tévedni, és semmi hibát el nem követni. Így fogjuk mesterekké tenni őket.

A XI. feladat:

21. Elélni, hogy mindazokat, akiket nevelünk, tartós eredménnyel neveljük, hogy ne csússzanak vissza és ne fajuljanak el.

Valójában egyetlen mesterember sem biztosíthatja, hogy keze között nem törik össze, amin dolgozik; hogyan lehet akkor egy olyan változatos, bonyolult, minden irányban változékony teremtményt, mint az embert egy oly merev szabály szerint alakítani? Figyelemre méltó, mit nyilatkozik erről a dologról maga Isten (Jer. 18, 1). Ám mégis ügyelnünk kell arra, hogy ha egyesek a kezünk alatt elromlanak, ne a mi, hanem a saját hibájukból bukjanak el.

Az ember esetében éppúgy, mint más dolgokéban, a hozzáértés és a gondosság arra az egyre szolgál, hogy az illető dolgot távol tartsuk azoktól a hatásoktól, amelyek megromthatják, és megtartsuk azok között a körülmények között, amelyek megóvhatják. Mivel tehát az emberi természet, akár egy malomkő, mindig mozgásban van, tartsuk távol értelmétől a hamisságokat, akaratától a rosszakat, cselekedeitől a hiábavalóságokat, s ügyeljünk arra, hogy mindig igazán igazat, igazán jót, igazán hasznosat nyújtsunk neki, és megakadályozható lesz megromlása, ha ISTEN, akinek kegyelmét segítségül hívtuk, támogat bennünket.

XII. feladat:

22. Elélni, hogy az emberek mindazt, amit tanulnak, megtanulják.

1. Az egyszer megkezdett tanulmányt, bármi is az, ne hagyjuk abba, míg be nem fejeztük.

2. Mindent theoria, praxis és chresis, vagyis: szóbeli magyarázat, szemléltetés és gyakorlás útján tanítunk. A szóbeli magyarázat legyen rövid, de világos; a szemléltetés gazdag és a tárgyhoz alkalmazkodó; a gyakorlás pedig rengeteg, egészen a készség kialakulásáig.

XIII. feladat:

23. Elélni, hogy amit egyszer megtanultak, el ne felejtsek.

ISTEN az embernek szerencsére oly tanulékony természetet adott, hogy mindent nehezebben felejt el, mint ahogy megtanulja. Socrates ezért sóvárgott inkább a felejtés, mint az emlékezés tudománya után, mivel amit látott vagy hallott, könnyen felidézte emlékezetében, s amit akaratlanul látott meg, azokra sem volt képes nem emlékezni, még akkor sem, ha akarta. Mindazonáltal az emlékezőtehetség nem veti meg az

különböző eljárásokat sem, mint azért, hogy könnyebben bevessen, mind hogy szilárdabban megőrizzen, mind pedig hogy könnyebben felidézzen valamit, vagy ha valami kiesett belőle, könnyebben visszaemlékezze rá.

XIV. feladat:

24. *Mindent biztos eredménnyel tanítani.*

1. 1. *Semmit sem az érzékelés nélkül*, hogy világossá váljék a tanult dolog létezése.

1. 2. *Semmit sem megokolás nélkül*, hogy világossá váljék, miért így létezik, és másként miért nem létezhet.

1. 3. (Jelentősebb dolgok esetében) *semmit sem ISTEN igéjének tanúbizonysága nélkül*, hogy világossá váljék: az érzékelés és a megokolás nem téves.

Ez esetben azonban elővigyázatosságra van szükség.

1. Nem szabad az érzékelés elé tárnunk olyasmit, amiben valami veszély vagy tisztességtelenség rejlik.

2. Nem kell mindent megokolnunk, csak azt, amit szükséges. Erre pedig kétes esetben van szükség: vagy akkor, amikor a dolog mindenki számára kétes, vagy akkor, ha nem annyira nyilvánvaló, hogy ne tűnhetne kétesnek valaki számára; egyébként mindent érvekkel alátámasztani bohóság volna. ISTEN ezért parancsolatainak első feléhez hozzáfűzte azok megokolását is, mindegyikhez a neki megfelelő, parancsolatainak második feléhez azonban már nem. Érthető: mivel ezek, hogy „Ne ölj!”, „Ne lopj!” a természet törvénye alapján eleve világosak, nincs szükségük bizonyításra; ama fennköltebb, az érzékeléstől távolabb esők számára viszont szükség volt, különösen olyan időszakban, amikor erős volt a *Polytheia* (sokistenhit) és a bálványimádás. Ha tehát valakinek bármi szokatlant, kevésbé közismertet nyújtunk, érveléssel kell körülbástyáznunk, hogy annak elfogadása ésszerű, önkéntes, komoly legyen, mind az emberi, mind az isteni dolgok esetében.

3. Hasonló a helyzet a Szentírás tanúbizonyságaival: alkalmaznunk kell ugyan őket, de csak ha a tárgy megköveteli; egyébként csupán akadályok és hátráltató tényezők.

2. Adjunk a tanulóknak (1) kevés *szóbeli magyarázatot*, de kivétel nélkül igazakat; (2) sok *szemléltető anyagot*, mindig átgondoltan kiválogatottakat; (3) és következetesen *gyakoroltassuk*, egészen a készség kialakulásáig, – és elérjük majd, hogy mindenben úrrá lesz.

E harmadiknak akkora a hatása, amint az oktalan állatok példája is bizonyítja, hogy hihetetlen eredményei vannak, (mármint olyanok, amelyek meghaladják a természetes képességeket, vagy azzal ellentétesek). Bizonyos, hogy a kutyát, a lovat, az elefántot stb. a vádnorcirkuszosok mindenre begyakoroltatják, amire csak akarják, és mi az értelmes teremtmény, az ember esetében erre ne volnánk képesek? Ezért ők lesznek bíránk. Lycurgus ugyanannak a nőténykutyának a kölykeit különböző dolgokra szoktatta rá. A helvétek között egy plébánosnak nap mint nap négy asztaltársa volt: egy kutya, egy macska, egy egér és egy kismadár, akiket szelíd neveléssel és szoktatással annyira megbarátkozott egymással, hogy ahányszor csak akarta, ugyanabból a tányérból reggeliztek, ebédeltek és vacsoráztak együtt. Ezt olyan valaki mesélte, aki a saját szemével látta (Drexel. Auris. 114. o.).

A XV. feladat:

25. *Mindent könnyen tanítani.*

Ez akkor válik valóra, ha követni fogjuk a következő tanácsokat.

1. *Az idő tekintetében:*

1. Idejekorán kezdjük el.

2. Folyamatosan tanítsunk.

3. Erőltessük a gyakorlást szelíd kényszerrel, és nagyon nagy előrehaladást teszünk.

2. *Az eszközök tekintetében:*

1. Minden legyen előkészítve.

2. Minden legyen kéznél.

3. Minden legyen a lehető legegyszerűbb és a leghelyesebb.

3. *A tárgyak tekintetében:*

1. Először mindent az érzékekkel ragadtassunk meg.

2. Utána kísérletezzünk az alkalmazással.

3. Végül beszéljünk a dolgokról.

4. *A fokozatok tekintetében:*

1. Felületesen és nagyjából az egészet.

2. Utána részenként mélyebbre hatolva és jobban szétbontva.

3. Végül a legrészletesebben és a legpontosabban.

A XVI. feladat:

26. *Elérni, hogy az emberek mindent élvezettel tanuljanak.* Tudatosítsuk bennük, hogy:

Természetük folytán akarják, amiről azt tanácsoljuk nekik, hogy akarják, és később örülni fognak neki, hogy akarják.

Természetük folytán képesek arra, amit kívánnak, s később örülni fognak annak, hogy képesek rá.

Tudják, amiről úgy vélik, hogy nem tudják, és örülni fognak annak, hogy tudják. Az emberi természet ugyanis olyannak lett alkotva, hogy érzékelése, értelme, akarata és valamennyi képessége állandóan keresi a maga táplálékát. Ha ezt megtagadjuk tőlük, elszomorodnak, elbágyadnak, elsorvadnak, elpusztulnak; ha viszont gondosan biztosítjuk számukra, örülnek, erőre kapnak, felélénkülnek és mindenre képesek; ha azonban túl sűrűn tesszük eléjük az ételt, legyengítjük, megrontjuk, elpusztítjuk őket. Tehát csak arra kell vigyázni, hogy ügyesen adagoljuk a fényt a szemnek, – és bármiről akarjuk, világossá válik –, a dolgok igazságát az értelemnek, a jóságot az akaratnak, az anyagot és az eszközöket a képességeknek, s máris látni fogjuk, hogy a szem és a többi, külső meg belső érzékszerv mily készségesen befogad mindent, az akarat kapva kap utána, és az összes testrész készségesen átadja magát a maga tevékenységének.

Továbbá: másutt már bebizonyítottuk, hogy ISTEN nagy színháza (a világ, az értelem és a Szentírás) telve van világossággal. Mivel tehát Isten alkotásainak világossága mindenkire kiárad, ISTEN szavának világossága mindenki számára ragyog, miért ne volna minden világosan előadható minden emberi szellem számára *filozófikus ridegség* nélkül is, népszerű formában? Hogy mi a *filozófikus ridegség*? A dolgoknak rideg tételek útján való közlése. Mi a *népszerű forma*? A rávezetés, meggyőzés, buzdítás útján való tanítás; szóval: inkább beszélgetve, mint előadva, nem megfellebbezhetetlen kijelentésekkel, hanem serkentve tanítani. Az előbbi módszer ugyanis egyfajta erőszakot alkalmaz a szellemmel szemben, vagy ezzel fenyegeti, s ez által elriasztja, az utóbbi viszont előcsalogatja belőlük a velünk született világosságot, hogy az tündöklően ragyogjon. A világosságnak ugyanis az a sajátossága, hogy ne bezárva és elfojtva legyen, hanem hogy szétterjedjen és szétáradjon. Ha majd tehát az embereknek megmutattuk saját belső világosságukat, az örök és változhatatlan világosságot, (vagyis az eleve ismert örök igazságokat), csak arra lesz szükség, hogy mindenén végigmenve megtanítsuk alkalmazni azt, (vagy inkább, hogy az értelem színe előtt alkalmazzuk) mindenemű részleges dologra, és máris fel fogják fedezni a dolgoknak mind az igazságait, mind a tévedéseit. Nem lesz szükség arra, hogy aggályosan mindent új érvekkel bizonyítsunk, mivel önmagától fog napfényre kerülni a dolgok igazsága.

A XVII. feladat:

27. *Úgy tanítani, hogy azt, amit tanítunk, lehetetlen legyen nem megérteni.*

A gyermek, amennyire könnyen megtanítható az olvasásra és az írásra, ugyanolyan könnyen megtanítható minden másra is, ha mindent

1. egyforma mesteri pontossággal és érthetően,
2. apró alapelemeiből levezetve,
3. a létra fokaihoz hasonlóan elrendezve tárunk eléje, úgy, hogy minden előzmény az utána következőkhöz egyengeti az utat.

Az lesz tehát pandidascalus, aki tanítványának

1. A dolgot először a maga egészében mutatja be, hogy annak világosan álljon a szeme előtt, mi az, amit meg kell tanulnia;

2. Ezt követően a dolgot, mint egy mester, alkotórészeire bontja, hogy nyilvánvalóan láthatóvá váljanak az alkotórészek egymáshoz való viszonyai;

3. Végül felszólítja tanítványát, hogy utánozza: elméleti dolgok esetében bemutatással és megnevezéssel, gyakorlati dolgok esetében cselekvéssel.

Eközben figyelemmel kell lenni arra, hogy:

1. *Folyamatos vezetésre van szükség.* Egyetlen első kísérlet se történjék vezető nélkül, mivel a járatlanok és az először kísérletezők könnyen eltévednek, akár sík területen is. Az eltévedés pedig együtt jár, ha nem is mindig veszedelemmel, de a visszatérés fáradalmával onnan, ahová eltévedtek. Jobb tehát el sem indulni, mint rosszul elindulni, majd még hosszabb úton visszatérni. A nebulók tehát tanítójuknak (irányítójuknak és helyreigazítójuknak) távollétében inkább játsszanak és szellemük felfrissítésével foglalkozzanak, mint hogy magukra maradva nemcsak hogy hasztalanul gyötrődjenek, hanem hibás dolgokat tanuljanak.

2. *Az első kísérletek legyenek lassúak, de szigorúak, a későbbiek oldottabbak.* Mert ahogyan az első sikerül, úgy sikerül az összes; a későbbi gyakorlás csupán csak a biztonságot és a gyorsaságot növeli. Először tehát le kell nyelniük a kellemetlenséget, hogy túljussanak a buktatókon. Vigyázni kell arra, hogy az első tévedés nehogysok ezt követő tévedés kiindulópontja legyen.

Ide tartozó feladat: *elérni, hogy mindenki könnyen vegye végig Isten minden könyvét.*

Feladat:

Az embereket sok tudással rendelkezőkkel tenni.

Ehhez három út vezet:

1. Sok szerzőnek vagy könyvnek az olvasása; ez a fajta szorgalom tanulttá tesz.
2. Különféle kísérletek és próbálkozások; ez járatossá és tapasztalttá tesz.
3. Azon ideák megértése, amelyek által mind az általános, mind a részleges dolgok szükségképpen így vagy úgy léteznek, illetve nem léteznek; ez teszi a bölcseket.

Az első út a legkönnyebb, de bizonytalan; s mivel számtalan mellékút ágazik le róla, ki van szolgáltatva a tévedéseknek. Alapja a dolgokkal kapcsolatos előadás, vagyis okfejtés és vélemény, s az ezek elfogadásához szükséges hit. Azok tehát, akiket ezen az úton oktatnak, azokhoz hasonlóak, akik kolduskenyéren tengetik életüket.

A második út nehezebb, de biztonságosabb; mivel az értekek tanúbizonyságára támaszkodik, amelyek, ha helyesen használják őket, nem tévesztenek meg. Ennek ellenére is bizonytalan az élet rövidege miatt, mely egy valamely tudomány vagy mesterség elsajátítására is alig elegendő. Példák rá a vegyészek stb. Akiket tehát ezen az úton oktatnak, azokhoz hasonlóak, akik pénzen vásárolják kenyerüket, bármennyiért.

A harmadik út a legnehezebb, helyesen megszervezve azonban a legrövidebb, a legkellemesebb és a legbiztosabb, és akik erre lépnek rá, azokhoz hasonlóak, akik a földet művelve örök bőségre tesznek szert kenyérből, vízből, borból, aranyból. Ilyen ISTEN tudása, aki minden tekintetben mindent lát és szemmel tart öröktől fogva mindörökké, de jórészt az angyaloké is, akiknek nincs szükségük hosszú leírásra és levezetésre a dolgok megértéséhez; ilyen a prófétáké és a fennkölt bölcseké, akik a dolgokat mindig jelképekbe burkolják, s az egyiket a másik által jelenítik meg önmaguk és mások értelme számára. Nekünk viszont ezt a három módszert össze kell kapcsolnunk egymással, de lépcsőzetesen. A tanulók először tanuljanak meg hinni és más értekeit követni; ez után mindenben a saját értekeikre támaszkodni, s végül a dolgokról elvont fogalmat alkotni. Akit ilyen módon oktatnak, tanult, gyakorlott és bölcs lesz.

Akarsz tehát sokat megtanítani tanítványoddal?

1. Tanulékony tanulót válassz ki, és kezd el!
2. Szánj rá annyi időt, amennyit elegendő, (egy év alatt többet lehet megtanítani, mint egy hónap alatt), és ennek egyetlen részét se töltsd el hiába!
3. Nyújts sokat és sokfélét az értekszerve, az értelme, az akarata és a cselekvőképesége számára, sok kellemetességgel vegyítve, és nagy előrehaladást fogsz tapasztalni.

Akarsz mindent megtanítani?

1. Válassz ki magadnak egy egyetemes szellemet, aki mindent képes és mindent vágyik befogadni.
2. Használd ki erre minden időt: az ifjúkor összes esztendejét, sőt, az életét is!
3. Fokról fokra, minden nap taníts valamit, míg semmi sem marad hátra. Az emberi elme ugyanis, amennyiben a végtelen képmása, minden befogadására alkalmasnak lett teremtvé, de csak meghatározott módon: ezért nem egyszerre fogad be mindent, hanem csak részletekben az egyiket a másik után, és csak lépésről lépésre képes mindenre.

Röviden: Akarod-e, hogy az ember

1. *Mindent tudjon?* Vezesd körül Isten egész színházán, és mindent tudni fog.
2. *A legjobbat akarja?* Mutasd meg neki a jó és a rossz közötti különbséget!
3. *Mindenre képes legyen?* Edzd az erejét minden lehetségesre kötelessége kapcsán, és megszerzi a készséget!

Paradoxon

Akarod, hogy tanítványod sokat tudjon és alaposan? Tanítsd meg arra, hogy sokmindent ne ismerjen, tudniillik azokat a bohóságokat, amelyekkel a tömeg foglalkozik.

A XVIII. feladat:

28. *Elérni, hogy minden magától menjen.*

Ez akkor válik valóra:

1. *Ha mindent valami új ismeret kilátásba helyezésével tanítunk;* senki sincs ugyanis, aki ne örülne annak, hogyha valami újat tanul.
2. *Ha mindent szelíden tanítunk, hogy jóleső érzés legyen hallani;* senki sincs ugyanis, aki nem szereti, ha így nevelik.
3. *Ha mindent nyilvánvaló és tévedéstől mentes bizonyítással tanítunk;* senki sem akarja ugyanis, hogy megtévezzék.
4. *Ha mindent az αὐτοπία elve szerint tanítunk;* senki sincs ugyanis, aki ne hinne jobban önmagának, mint másoknak.

5. *Ha mindent az αὐτονομία elve szerint tanítunk; senki sincs ugyanis, aki ne követné szívesebben a saját, mint a mások akaratát.*

6. *Ha mindent az αὐτοκαταία elve szerint tanítunk; vagyis önálló, saját próbálkozások révén.*

7. *Ha mindent az elégségességig (αὐταρκεία) tanítunk, vagyis amíg minden tanuló nem mondja azt, hogy mindenben kielégítettük.*

A XIX. probléma:

29. *Az összes iskolának nevezett taposómalmot és műhelyt játszótérre változtatni.*

Ez akkor válik valóra:

1. *Ha szem előtt tartjuk az életkor szerinti alkalmasság időpontját.* Nyilván úgy, hogy semmit se csináljunk, (és ne is kezdjük el csinálni), csakis abban az időpontban, amikor a természet megindítja a maga szülését; minden tevékenységünk csak a természet feletti bábáskodás lehet.

Minden iskola egyetemes játszótérre válhat, ha azon vagyunk, hogy helyesen és szelíd módszerekkel irányítsuk a természetes ösztönöket amikor jelentkeznek. Mivel ugyanis jóformán minden emberi tevékenységre maga az emberi természet késztet bennünket, miért ne lenne könnyebb, ha nem tiltunk, hanem tiltás helyett csupán csak irányítunk. Vajon a kisgyerekek nem szeretnek hosszú nádszálon lovagolni? Vagy kis házakat építeni? Vagy katonákat sorozni? Csatasorba állni? Birkózni? Királyt választani? Tisztségeket kiosztani? Egymás fölött ítélkezni? S így utánozni az államot? Mások gyűlésbe rohannak, vagy temetési szertartást rendeznek stb. Itt persze az is jól kitűnik, hogy kit merrefelé vonz a természete, és az is világossá válik, hogy ahelyett, hogy magukra hagynánk, hogyan kell őket okosan tanítani. Lovagolni akar? Ismertessük meg vele a zablát, a nyeret, a háttakarót, a kengyelt – és ezek nevét – és játszva fogja megtanulni a lovászmesterséget. Építeni akar? Halászni? Harcolni? Ismertessük meg vele az eszközöket és azok használatát, s máris megtanítottuk az építészetre. Államot akar szervezni? Engedjük meg neki; tanítsuk meg a hivatali tisztségek nevére és fokozataira, ismertessük meg az ítélkezés formájával és szakkifejezéseivel, – s máris mindent becsempésztünk a lelkébe.

Az ifjúság nevelésének alkalmas időpontjait, mint mindenét, ki kell tehát várni, nem pedig megelőzni; úgy kell időben elkezdni, hogy az ne időnap előtti legyen, segítve, nem rombolva a természetet. Mint ahogy az anyja sem szült meg senkit időnap előtt, sőt kényszeríteni sem lehetett volna arra, hogy megszüljön, ugyanígy egyetlen lélek sem képes időnap előtt létrehozni magából az értelmet, mert különben elvetél. Mindennek megvan a maga ideje. Az ostoba bába, ha (akár szavakkal, akár orvossággal) túlzottan siettetni a nő szülését, vagy a nőt teszi tönkre, vagy a magzatot; – arra viszont alig akad példa, hogy azzal tette tönkre, hogy időt hagyott neki. Madárfióka sem törte még el soha a lábát, ha ottmaradt a fészkeben, de ha a fészkéből idő előtt kimerészkedik vagy kifúzik onnan, eltörheti. Inkább korlátozni kell tehát a túlzottan mohó vágyat, mint gyermekek esetében a futkosási kedvet szoktuk, nehogy a kíváncsisága, ha engedünk neki, bajt hozzon rá. Ámbár ezen a téren kevésbé gyakran szokás hibát elkövetni, de mégis történik hiba; amidőn a kevésbé meggondoltak túl gyorsan akarják kinevelni a maguk doktorait és filozófusait; s ha ezeket még gyötrik is, vagy a halálba kergetik, vagy gyengeelméjűekké és félőrültekké teszik őket. Minerva akarata ellenére semmivel se próbálkozzunk: mert amit ő még nem alakított ki, azt nem tűri, hogy mi alakítsuk ki; amiről viszont azt akarja, hogy kialakuljon, azt meglehetősen biztos ismertetőjegyekkel elárulja. Ilyen értelemben igaz, amit Cato mondott: „*A természet a legjobb vezető*”; vagy amit Cicero: „*Ha a természetet követjük vezetőnként, sohasem fogunk eltévedni*”; vagy amit Seneca: „*Ragaszkodnunk kell az úthoz, melyet a természet kijelöl, és nem szabad letérnünk róla. Azoknak, akik ezt követik, minden könnyű és egyszerű; azoknak viszont, akik ezzel ellentétesen élnek, olyan az útjuk, mint azoké, akik az ár ellen hajóznak.*”

S hogyan ismerhetjük fel, hogy érettek-e már valamely tanulmányra? Tegyük a szemük láttára olyat, vagy gondoskodjunk róla, hogy mások olyat tegyenek, amit majd utánoztatni akarunk velük! Ha felfigyelnek rá és utánozni kezdik, engedjük, hadd utánozzák. Ha lelkesen utánozzák és tévednek, javítsuk ki őket. Ha, bár kijavítottuk őket, mégis foglalkozni akarnak a dologgal, tisztában lehetünk vele, a természet már működésbe lépett; igyekezzünk előttük járni, tanítani és kijavítani őket, – és az ügy haladni fog előre. Ha ezt a törvényt betartanánk (márpedig be kell tartanunk), *kisgyermekkorban a külső érzékszerveket kell leginkább fejlesztenünk*, mivel ezek ekkoriban bontakoznak ki, és ekkor fordulnak legjobban a nekik megfelelő tárgyak felé; *gyermekkorban az emlékezőtehetséget*, mivel ez ekkor a legerősebb; *serdülőkorban* azután a *gondolkodást*, *ifjúkorban* a *tiszta értelmet*, *férfikorban* a dolgok alkalmazását és gyakorlati használatát.

2. *De fokozni is kell a megismerés utáni vágyat, hogy mindent örömmel végezzenek.* Így valósul meg az, hogy „semmi sem nehéz annak, aki akarja”, mivel, (mint Augustinus mondja), az, amit szeretünk, vagy nem okoz fáradságot, vagy magát a fáradságot szeretjük benne. És *hogyan fokozzuk bennük a megismerés utáni vágyat?* Egyrészt az illető dolog dicséretével, másrészt annak kellemes bemutatásával (1) *autopsia* (önálló megsejtelés), (2) *autolexia* (önálló megnevezés), (3) *autopraxia* (önálló alkalmazás), (4) *autochresia*

(önálló gyakorlás) által. Vagyis: mindent tegyünk oda a tanulók elé, hogy saját szemükkel lássák (és a többi érzékszervükkel is érzékeljék), majd nevezzék meg, ezt követően készítsék el őket, (a kis majmok szeretik ugyanis az utánzást), ezután mutassunk rá, mi hasznuk van a dolog ismeretéből, és engedjük meg, hogy hasznosságát a gyakorlatban is kipróbálják. Ily módon nem lehetetlen, hogy minden fáradozás édessé váljék végül, még tunyább természetűek esetében is. Mekkora gyógyír minden vonatkozásban az unalomra, ha mindig tevékenyek vagyunk! Ez a célja, (hogy megőrizzük a munkára való készséget és fűrgeséget) a mértéktartásnak is: semmit se túlzottan! Méltán lehet kárhozatni egyes tanítók túlbuzgalmát, amellyel a tanulók szellemét kimerítik, reggeltől estig komoly dolgokkal foglalkoztatva őket. Valami hasonlót olvasunk *Socratesről*, akiről azt írják, hogy midőn a Nap természetét figyelte vagy fürkészte, kora hajnaltól napestig szokott volt egy helyben állni szemét a Napra szögezve, és oly mélyen elmerülve gondolataiban, mint ha lelke a testétől különvált volna (Gellius I, 2, 1). Ha ezt a példát mi átvinnénk az ideák Napjára, vagyis Isten Igéjének Napjára, mely a legméltóbb a folytonos szemléletre, dicsérhetnénk a serénységet, de annak mértékét nem. ISTEN ugyanis nem azért teremtette a Napot, hogy egyedül csak azt bámuljuk, hanem azért hogy általa ISTEN többi alkotását szemlélhessük; s nem is azért, hogy megvakuljunk tőle, hanem hogy megvilágosodjunk.

3. Mindig a legelsőktől és a legelsőktől kell kezdenünk, és innen kell a legmagasabbrendűek és a legvégsők felé haladnunk előre; ugyanígy a legkönnyebektől a nehezebbek felé, míg a legnehezebbekben is úrrá nem leszünk; az elemi dolgoktól a kisebb összetételeken át a tetszőleges összetételekig. Például az olvasásban 1. az ábécétől, 2. a szótagolási táblázatokon át, 3. a szavakig, mondatokig, közmondásokig, szövegekig. Ugyanígy a számtanban és mindenben a leghasznosabb az, ha a nebuló a legnyilvánvalóbbal kezd.

4. (Különösen az első időkben) lassan haladjunk előre, hogy csak akkor vegyék észre, hogy valami munkát adtunk nekik, amikor rájönnek, hogy amit elvégeztek, munka volt.

5. Mindent fokozatosan. Miként ha a létrából akár csak egy, (nem beszélve arról, ha kettő vagy három) fokot eltávolítunk, a rajta felkapaszkodóknak nehézséget támasztunk, sőt, leesésüket okozhatjuk, és balesetveszélyt teremtünk, úgy ez esetben is. A dolgok rendszere ugyanis egységet alkot: minden része úgy kapcsolódik egymáshoz, hogy sehol sincs közben foghíj, és az, aki megfelelő sorrendben megy végig a dolgokon, semmi olyannal nem találkozhat, ami merőben új, hanem csak olyannal, ami az előzőekhez képest viszonylag új, s egy szükségszerűen következő lépték vagy fokozat. Az emberi lélekben a dolgok ismeretének ugyanígy kell kapcsolódnia egymáshoz, sőt, láncolatot kell alkotnia, hogy a gyermek, az ifjú és a férfi, stb. semmivel se úgy találkozzék, mint valami merőben újjal, hanem csak mint korábbi ismereteinek részletesebb kifejtésével. A kisgyermekkorban kell tehát mindennek elültetni a gyökerét, miközben a kisgyermek nem is tudnak róla és észre sem veszik, úgyhogy amikor elkezdik észrevenni, csak akkor jöjjenek rá, hogy már megvan bennük: 1. az élet, 2. az egészség, 3. a tettekkészség, 4. a cselekvőképesség, 5. az erkölcs, 6. az istenfélelem gyakorlati ismerete.

6. Mindig kapcsoljuk egybe a szemléltetést, a szóbeli magyarázatot és az alkalmazást. (Ezekről föntebb.)

7. A hármast lét örök párhuzamosságával tanítsunk, vagyis egyidejűleg foglalkoztatva az elmét, a nyelvet és a kezet. Lásd föntebb!

8. Mindent játékosan és vetélkedők formájában végezzünk, az életkor értelmi képességének megfelelően, a gyermekkor, a serdülőkor, az ifjúkor stb. iskolájában. És mint ahogy a nyelvkönyvet nyolc színpadi párbeszéd formájában szerkesztettük meg, ugyanígy valamennyi iskola és osztály számára minden más is megszerkeszthető színpadi jelenetként – az autopsia és autopraxia végett – sőt az egész pansophia is. Így megszervezhetők például:

- ábécés,
- olvasási,
- írási,
- festési,
- számtani,
- mértani,
- zenei,
- történelmi,
- metafizikai,
- fizikai,
- technikai,
- erkölcsi,
- vallási

de különösen bibliatörténeti *játékok*, s itt jegyezzük meg, ez utóbbiba a történelmi korok egész sora, sőt, a világ története is beleszerkeszthető kilenc színpadi jelenetbe; úgy mint:

I. A világ kezdetétől Noéig (tragédia).

II. Noétól a fáraóig (úgyszintén).

III. Mózesről Dávidig.

IV. Salamontól a Babiloni Birodalom megdöntéséig (tragédia).

V. Zorobabeltől Krisztusig, belevéve a Perzsa és a Görög Birodalom bukását.

VI. Krisztustól az Antikrisztusig, a mi korunk után számított 600. évvel bezárólag.

VII. Innen az Antikrisztus bukásáig (tragédia).

VIII. Krisztus uralma, a paradicsomi boldogság.

IX. Góg és Magóg – a világ vége (tragédia).

9; Szervezzünk különféle testi és lélekfrissítő foglalkozásokat. Így:

1. az *egészség* végett: mozgást, futást, birkózást;

2. az *érzékszervek* fejlesztése végett: különféle újdonságok, festmények megtekintését;

3. a *szellem* fejlesztése végett: különböző vetélkedőket;

5. az *emlékezőtehetség* fejlesztése végett: ismétlési vetélkedőket;

6. az *ítélőképesség* fejlesztése végett: rejtvényeket és vitákat;

7. a *fürgesség és az ügyesség* fejlesztése végett: okosan kiosztott feladatokat;

8. az *ékesszólás* fejlesztése végett: rögtönzött beszélgetéseket, levélírói és szónoki gyakorlatokat.

És így joggal mondhatjuk majd az ISKOLÁT JÁTÉKNAK.

A *versengésről*. (Megjegyzés).

Hihetetlen, mily sokra képes az ember, ha egy másikkal a kiválóságával kel versenyre, ha egy olyan célra törekszik, amelyet világosan lát maga előtt, s végül ha úgy véli, hogy a jeles szorgalomtól végül semmi sem lesz megtagadva. Bennünk, halandókban ugyanis létezik egy halhatatlan isteni erő, amelynek semmi sem elérhetetlen, semmi sem megközelíthetetlen, és amely örömét leli abban, ha fáradalom és undor nélkül bejárhat mindent, csak ne hiányozzék az okos vezetés. És valóban: ha a dolgoknak egy igaz alapját helyesen megértettük, végtelenül sokat megértünk, miként ha egyszer egy jó szerszámot elkészítettünk, azzal rengeteg alkotás hozható létre; ha erős a lábunk, rengeteg utat megtehetünk vele; ép szemmel rengeteg megfigyelés végezhető; jól forgó nyelvvel rengeteg beszélgetés folytatható stb. Összegezve: a természet, (vagyis a természet atyja) annyira gondoskodott rólunk, hogy semmink sem hiányzik, ha nem hiányzik az akarás. Nem más a Múzsák segítségül hívása sem, (a költők magasztos szokása), mint működésbe hozni a bennünk rejlő isteni adományokat, felfrissíteni az emlékezetet, feltüzelní a szellemet.

10. A fegyelmezés szelíden, gyengéden történjék, erőszak alkalmazása nélkül. Ezzel kapcsolatos a XX. feladat:

30. *Elérni, hogy a fegyelmezés a tanulókat a tanulástól ne riassza vissza.*

Ez háromféleképpen érhető el:

1. *Megelőzéssel, hogy ne legyen szükség fegyelmezésre és büntetésre.* Ezt úgy érhetjük el, ha éppen a fegyelem szép voltának hangsúlyozásával csábítunk a tanulásra, az érzékeket kellemesen tápláljuk a tudományok táplálékával, és nem terheljük meg túlzott feladatokkal őket.

2. *A helyes arány megtalálása által, hogy a fegyelmezés, ha sor kerül is rá, ne legyen túlfűtött bántó.* Nyilván: óvatosan, okosan, mértéktartóan, nem dühöngve, hanem a büntetésben is kimutatva a szeretetet, és mindig mértéktartást mutatva. Mindig a legenyhébb fokozatokkal: a figyelmeztetéssel és fedéssel stb. kezdjük.

3. *Ne sújtsunk büntetéssel a tanulásképtelenséget (ha nagyon buta), vagy a tanulni nem akarás miatt, (ha a tanulót elfogta a tanulási undor), hanem csakis a dac miatt, ha a tanuló akkor sem cselekszik helyesen, ha már elmagyaráztuk neki. – Nem másért, csak azért, hogy legyen tisztában a makacsság rossz voltával, és a későbbiekben óvakodjék tőle.*

Nem ok nélkül hívják az iskolát *játéknak* (*ludus*), hanem azért, hogy hangsúlyozzák: ott mindent úgy kell intézni, mint a játékban: hogy jókedvvel és kellemesen menjenek a dolgok. Hiszen játék közben ki szokott haragudni, dühöngeni, pofozkodni, korbácsolni? Sőt, ennek még az ipari iskolákban sincs helye – és a humán iskolákban vajon rosszabb lehet a helyzet? Az iskolák megújítói a saját körükben éppúgy játsszanak tanítványaikkal, ahogy ISTEN bölcsessége játszik a földkerekségen teremtményeivel, elsősorban az emberek fiaival. Látnivaló ugyanis, hogy mindaz, ami természetes úton létesül, születik és alakul ki, önmagától, erőszak nélkül jön létre. Mindaz, amit ISTEN az emberi nemmel tesz, meghívás, rábeszélés, csalogatás. Mi is tehát ugyanígy, ne csak hasznosságra, hanem gyönyörködtetésre is törekedjünk.

Amit a tanítás könnyed és kellemes voltáról mondtunk, az a következő megfontolásokra vezethető vissza:

A műveltségnek keserűek a gyökerei, de a gyümölcsei édesek – mondotta a bölcSocrates, s nagyjából így is tapasztaljuk. De vizsgáljuk meg: nem tehetők-e édessé a gyökerei is?

Úgy tűnik, ez lehetséges:

I. ha a tanításból kiküszöböljük az undort, és a félelmet;

II. ha mindent csábítóvá és szinte önkéntessé teszünk;

III. és ezenkívül mindent vonzerővel töltünk meg.

Az *első*t úgy érhetjük el:

1. ha mindig kerüljük a rossz és a torz példákat, és mindig szép, jó, kellemes példákról gondoskodunk;

2. ha mindenről vonzóan tanítunk, úgy, hogy az szinte az érzékek számára is nyilvánvaló;

3. és szelídebben fegyelmezzünk annál, mint ahogy jóformán a mai napig gyakorlatban volt.

A *másodikat* úgy érhetjük el:

1. Ha kívádjuk a megfelelő időpontokat, amikor a vágyai által hajtott természet mocorgásával maga figyelmeztet rá, hogy: itt az idő, hajtanak a rügyek és a virágok. (A tanító csak a természet szolgája.) Távol legyen tehát a sietség és a heveség: az irányítói tevékenység várja be azt, akit irányít. Csikót nem szabad társzeker elé fogni, míg nem erős.

2. Lassan haladjunk előre, ne terheljük meg túlzottan a természetet, még ha szenvedélyesen ficáncol is. (Lassan járj!)

3. Inkább fogjuk vissza, hogy majd annál hevesebben törjön elő a vágy.

A *harmadikat*: a vonzerőről.

A XXI. feladat:

31. *Elérni, hogy a tanuló érzékelése, értelme, keze gyorsan ragadjon meg mindent.*

Bőkezűen és nagyvonalúan tárjunk eléje mindent, amit csak akarunk, és gondoskodjunk arról, hogy amit eléje tártunk, ne homályos, tekervényes és agyafúrt, hanem világos és egyszerű legyen, s nyújtunk alkalmas fogódzót neki ezek megértéséhez, – így gyorsan felfog majd mindent.

A XXII. feladat:

32. *Mindent gyorsan tanulni.*

Ne vegyünk sorra mindent egyenként, hanem 1. először a lényeges dolgokat emeljük ki helyesen; 2. válasszuk külön a kevésbé fontosakat; 3. újra foglaljuk össze a többi, ha zavarosak. Ha folyamatosan így haladunk, hihetetlen, mennyire sok mindent tudunk meghódítani érzékszerveikkel, értelmükkel, kezükkel. Legyen példa erre Nagy Sándor, aki oly fiatal korában oly nagy dolgokat művelt, mivel EGY PILLANATIG SEM KÉSLEKEDETT. Ha egy várost vagy egy népet legyőzött, nem ragadt le ott és nem csücsült egy helyben, – nem úgy, mint Hannibal Campaniában –, hanem mindig valami többre törekedett. S nem is foglalt el minden várost és erődöt, (ehhez nem is lett volna elég az életideje), hanem csak az elsőrendűen fontosakat, a többiek, a jelentősebbek legyőzése után, önként adták a kezére magukat. Csupán korai halála, mely győzelemsorozatot félbeszakította, akadályozta meg abban, hogy az egész föld felett diadalmenetet tartson. Hogy ezek a kis Nagy Sándorok így ne járjanak, mindenekelőtt azon legyünk, hogy életük szépen fejlődjen, de legalábbis megmaradjon. Hanem itt vannak azok a módszerbeli fortélyok, amelyek által minden könnyebbé válik, – mivel minden láncszerűen kapcsolódik egymáshoz, nincs semmi akadály, minden úgy folyik, mint víz a folyóban; önmagától folyik. Sőt, a bölcsességre való törekvést még a halál sem szakíthatja meg, inkább előmozdítja: az öröklét örökkévaló teljességéhez juttatja hozzá a jelölteket. De ha ennek (a teljes bölcsességnek) a tanulmányozása földi életünk időtartamára korlátozódik, és valaki nehezkesebb felfogásának esetleg az ennyire világosan elrendezett dolgok is ellenállnak, tegyük ugyanazt, amit Nagy Sándor tett: a különösen fontosakra fordítsunk különösen sok energiát. Így módon a többi vagy önként megadja magát, vagy legalábbis hallgatni kényszerül, és az uralom a mi kezünkben van.

A tudásnak pedig különösen azok az alapelemei fontosak, amelyeknek helyes megállapítása és megértése után a többi magától nyilvánvalóvá válik. A tanulóknak mindenekelőtt ezeket kell alaposan elméjükbe vésniük. Aki olyan kertre vágyik, amelyik bőven terem virágokat és gyümölcsöket, annak nem szükséges nagy fáradsággal máshonnan hozni bele fákat, bokrokat és füveket, csupán a magokat kell elszórnia, és a növények vesszejébe jó oltóvesszőt oltania, s egyedül a Nap és az ég jóvoltából sarjad, és évről évre bőségesebb termést hoz. Ha a tudás alapelemeit ugyanígy helyesen megalapoztuk, önmagától válik majd világossá végtelenül sok dolog.

Továbbá: akarjuk, hogy tanítványunk sokmindent tudjon és alaposan? Tanítsuk meg arra, hogy sokmindent ne tudjon, – tudniillik a bohóságokat, amelyekkel a tömeg foglalja le magát.

A XXIII. feladat:

33. *Elérni, hogy a tankönyvek a tanulók számára hasznosak legyenek.*

1. A tanító, valahányszor új könyvet kezd tanítani, a sajtóhibák kiküszöbölésével kezdje, ha vannak ilyenek. Hibás példányból hibásan tanulnak.

2. Ne dobja oda csak úgy a tanulók elé, mint kutyának a csontot, hanem – mint ahogy a jó dajkák a még fogatlan csecsemőnek előre megrágott ételt adnak, – mindig szálljon le a zsenge kor szintjére.

3. Ez úgy valósítható meg: ha mindig úgy tanítunk, hogy 1. (helyesen bemutatjuk nekik a példát; 2. rámutatunk az utánzás módjára; 3. és az utánzót irányítjuk, s ha téved, felhívjuk rá a figyelmét.

Ez folyamatos legyen, például:

1. A tudományok esetében: a dolgok megértését segítse az érzékelés, úgy, hogy a dolgot a látás, a hallás és az ízelelés elé tárjuk, – elmagyarázva a dolog mikéntjét, és ellenőrizve, hogy jól megértették-e.

2. Hasonló a teendő a művészetek és a gyakorlati ismeretek esetében: úgy tanítsunk, hogy magunk is tegyük, amit tanítunk, és mi járunk elől, majd szólítsuk fel őket, hogy utánozzanak. Azt, aki jól utánoz, dicsérjük meg, aki hibázik, javítsuk ki, de harag nélkül.

3. A filológiai tárgyak esetében, amikor beszélni tanítunk, előbb magunk ejtsünk ki mindent, ők bennünket követve utánozzanak, amíg a dolgot nem tudják. És jól jegyezzük meg, semmivel se hagyjanak fel addig, amit csak kézbe vettek, amíg nem lesznek úrrá rajta.

4. Ugyancsak fő alapszabály, amit igen gondosan be kell tartani, a következő: mindenkit tökéletesen hozzá kell szoktatni a dolgok tagolt, pontos, világos 1. megértéséhez, 2. szóbeli kifejezéséhez, 3. tevékenységgel való utánzásához. Az egész élet tévedéseit ebben a három dologban szokás elkövetni, mert zavarosan fogjuk fel a dolgokat, hogy tudniillik mit minek tartunk, – innen van a rengeteg zavar és tévedés az emberek gondolataiban, beszédében, cselekedeteiben és egész életében. Erre a rosszra másutt nem lehet gyógyírt keresni, csak az alapképzésben; és semmi más hathatósabbat nem találunk, mint a dolgoknak, a beszédnek és a gondolkodásnak eme tagolását és rendjét.

A XXIV. feladat:

34. *Mindent meghatározott rendben és fokozatosan tanítani.*

Ez akkor válik valóra, ha a sorrendben előbbit előbb, a későbbit később tanítjuk. Jól ismert Horatiusnak ez a sora:

Osztatlan tetszést az arat, mi a hasznosat, édest jól elegyíti,

de úgy helyes, ha a „hasznos” és az „édes” elé odatesszük a „tisztességes”-t, az „istenfélő”-t és a „szent”-et. Az előző kettőt ugyanis a tömeg magától, sőt egymással versengve hajszoja; ezekre tanítanunk semmi szükség, ezekre mindenkit eléggé hajtanak saját ösztönei. Főként a „tisztességest” kell a tanulóknak elméjébe vésni: hogy saját felséges voltára való tekintettel, mindenki, aki embernek született, ne annyira az „édes”-sel vagy a „hasznos”-sal törődjék, hanem mindenk előtt a tisztességgel. Ez legyen mindig az alap és a cél, valamennyi törekvésünk lényegi alkotórésze, s ehhez a hasznost úgy vegyük hozzá, mint ami a tisztességest jobba teszi, s ezekhez a kellemest, (ha szert tehetünk rá), ami a tisztességest jobba és édesebbé is teszi. Horatiust tehát így kell helyesbíteni:

Tisztesség: ez az *első*, és csakis ennek utána állhat a *hasznos*, s ezt követően végül az *édes*, ám a világ az utolsóvá teszi azt, ami *első*.

Elő helyen tehát az *istenfélelem* áll, a lelkek tápláléka, a másodikon a *jó erkölcsök*, az emberi együttélés szabályozói, s ezután az *irodalom*, az emberi szellem tápláléka.

A tanulóba mindenekelőtt istenfélelmet kell csöptetni, mivel ennek ígérte Isten mind az evilági, mind a túlvilági élet jutalmát. Az bölcs ugyanis, aki előre gondoskodik a végső dolgokról, és azokról is, amelyek oda vezetnek.

Az evilági élet célja tehát az örök életre való felkészülés, s ha életükben ezzel nem foglalkoznak, életük elvész.

De mert az örök életbe a halálón át visz utunk, az embereket elő kell készíteni arra, hogy helyesen fogadják a halált.

De mert a jó halálhoz csak jó életen át lehet eljutni, az élet kezdetétől fogva készülni kell a jó életre.

De mert a jó élethez nem lehet eljutni, csak a jó megszokása által, az ifjúságot első éveitől fogva hozzá kell szoktatni ahhoz, hogy bármit tesz, jól tegye.

De mert a jó cselekedetekhez való hozzászoktatás csak az állandó jó példák, a jó szabad akaratból történő folytonos választása és a rossz elutasítása révén valósítható meg; a választás pedig csak a megértés révén lehet helyes, a megértés viszont a tudás révén, melynek segítségével megszerzi a jó és a rossz megkülönböztetésének képességét, – a dolgok eme szétválasztására tehát tanítani kell, méghozzá egészen a serdülőkor első éveitől kezdve, azután pedig az egész életen át.

És ez az a SZÜKSÉGES EGY, és ama JOBBIK RÉSZ, amelytől nem lehet megfosztani azokat, akik ezt választják (Lukács 10, 42).

Az istenfélelem után a második hely a *jó erkölcsöké* legyen, amelyek az emberi együttélés szempontjából az egész életen át hasznosak. Erre vonatkozik a közmondás: *Aki előrehalad a tudományban, de hátramarad az erkölcsökben, többet marad hátra, mint halad előre.* Ezen a téren arra kell leginkább ügyelni, hogy zsenge korától kezdve ne a semmittevéshez, hanem a fáradalmakhoz és a serény munkához szokják hozzá mindenki. Az iskolák akkor válnak végül érdemessé arra, hogy az emberiség igazi műhelyeinek mondják őket, ha nem semmittevésre, hanem fáradalmakra szoktatják az ifjúságot; ha nem csupán a dolgok tétlen szemlélőivé teszik őket, vagy fecsegőkkel, akik bármilyen – jól meg sem értett – dologról elfecsegnek, vagy ugyanazt bizonyítani is, cáfolni is tudó agyafúrt vitatkozók, hanem a dolgok tetters végrehajtóivá és körültekintő intézőivé nevelik az által, hogy gyakorlással felkészítik őket a szakadatlan tevékenykedésre, és a rájuk bízott feladatok jó elvégzését célzó ügyességre. Minden nyilvános iskola legyen nyilvános *kísérletező műhely*, az élet szempontjából leghasznosabb dolgok gyakorlótere, hathatós gyógyszer a tömeg tunyasága ellen, melyet a legtöbb halandó az iskolákban szív magába, utána pedig egész életén át folytatja, úgy, ahogy Seneca felpanaszolja: *„Az élet nagy része úgy telik el, hogy rosszul cselekszünk, a legnagyobb része úgy, hogy semmit sem teszünk, és az egésze úgy, hogy mást teszünk.”*

Végül: az *irodalmat*, amely kellemes és szórakoztató voltával alkalmas az emberi szellem táplálására és gyönyörködtetésére, miért tettük az utolsó helyre? A válasz: Nagyon szép dolog sokat, sőt – amennyire lehetséges – mindent tudni. ISTEN ezért ültette a Paradicsomba a jó és a rossz tudásának a fáját, mely szemre oly szép és ránézésre oly gyönyörködtető volt, hogy Évát, aki elővigyázatlanul közeledett hozzá, képes volt rászedni csáberejével. Üdvösebb lett volna azonban számára, ha az *Élet fája*ra tekint, ennek gyümölcséből eszik és életben marad, ahelyett hogy ezt semmibe véve, arról a másik fáról szakít és meghal. *A szép dolgok ártalmasak, ha önmagukért kívánják őket. Az embereknek tehát kitartóbban kell kívánniuk az élet, mint a jó és a rossz tudásának a fáját, ha csak nem akarnak inkább állandóan bukdácsolni és tévelyegni; Salamonnal együtt engedelmes szívet kell kérnünk ISTENTŐL, mielőtt elkezdenénk vele együtt az emberi természet különbségeiről értekezni.* Maga az égi Salamon, Krisztus mutatott erre példát, amidőn emberre lett: előbb igyekezett ISTEN szemében előre haladni tudásban és bölcsességben, mint az emberekében; és előbb igyekezett ISTEN törvényének megismerésében előrehaladni és alávetni magát ISTENNEK (már tizenkettedik életévében), mint a természetet leigázni (harmincévesen). Amiként a vak, akár világos van, akár nincs, sötétben ül, úgy az istentelent is, akár van benne tudás, – az elme világossága –, akár nincs, sötétség veszi körül, úgyhogy Istent, a legfőbb jót, és benne saját boldogságát nem látja, ezért nem is keresi, ezért nem is találja meg, hanem őtől és az ő örök fényétől az örök sötétségbe taszítja le magát. A legjobb folyadék is megromlik, ha szennyes edénybe töltik, ugyanígy a legjobb tudomány is, ha torz és nem megigazult lélekben. *A bölcsesség elsajátítására irányuló egész törekvésünknek tehát azzal kell kezdődnie, hogy beléoltsuk az ISTENTŐL, az emberektől és önmagunktól való félelmet.*

ISTENTŐL: hogy féljenek tőle, amikor elképzelik, hogy Ő képes a bűnös testét elpusztítani, és lelkét a pokol tüzére ítélni;

az emberektől: hogy szokjanak hozzá rettegni szüleik, előjáróik és más derék emberek haragjától;

önmaguktól: hogy saját gyengeségük tudatában, ha megszokták, hogy önmagukkal szemben ne csak bizalmatlanok legyenek mindig, hanem féljenek is önmaguktól, örvendezzenek annak, hogy ISTEN lelke irányítja őket és szívesen kövessék derék intelmeit. Ha ezt elérték, nemcsak az válik majd érthetővé számunkra, hogy mit jelent, hanem az is, hogy mennyire igaz az, amit a Szentírás oly sokszor igyekszik elménkbe vésní: *„A bölcsesség kezdete az Úr félelme.”* De mert félelem csak kellően alázatos, a szemtelenségtől, hazugságtól, haragtól, megátalkodottságtól mentes lélekben létezhet, eléggé világos, hogy mennyire jelentős a bölcsességre vonatkozó tanulmányokat az erkölcsökkel és az istenfélelemmel kezdeni.

Továbbá, a pandiascalusnak figyelembe kell vennie az életkorokat, hogy tudniillik melyik életkorban mit kell tanulni és tudni. Az erre vonatkozó okosság alapja az, hogy ismerje a dolgok megismerésének fokozatait, amelyekből három van.

1. *Intuitív:* midőn a megismerendő dolog, miután közvetlen kapcsolatba került az érzékszervekkel, képi lenyomatot hagy az értelemben. Például: amikor a Jupiter bolygót látva, ezzel egyidejűleg valakitől megtanulom a nevét is. Itt három összetevő van: a leképzett, ennek a képe és a leképző.

2. *Összehasonlító:* midőn egy korábbi ismert dolgot összehasonlítunk, ha újra elének kerül, önmagával vagy más hasonlóval, és mérlegeljük, hogy ugyanaz-e, vagy más. Mint amikor egy új csillagot látva, mely hasonlít a Jupiter bolygóhoz, bizonytalanságban vagyok: vajon a Jupiter-e az, vagy hozzá hasonló, – s ekkor a nagyság, a szín, a hely, az időpont (ahol a Jupiternek akkor lennie kell), egybevetése alapján következtetek arra, hogy a Jupiter-e az, vagy nem. Itt hasonlóképpen: két leképzett, két kép, (a korábbi ismert és eme új), valamint a leképző képzeletnek együttéléséről van szó. Ez az eljárás a következtetés alapja, amikor kijelentem a hasonlókról, hogy hasonlóak, a különbözőkről, hogy különbözők, az ellentétekről, hogy ellen-

tétesek: mert az a két dolog, amelyik egy harmadikkal megegyzik (ill. nem egyezik meg), megegyezik (ill. nem egyezik meg) egymással.

3. *Fogalmi*: midőn a dolgok tökéletesen ismert fogalma alapján egyszerre felismerjük mindazokat a dolgokat, amelyek többé vagy kevésbé részesednek az illető fogalomból, és megítéljük, mekkora a távolságuk a fogalmi tökéletességtől. (Itt is három összetevő van: 1. a fogalom, 2. ami a fogalom alapja, egy vagy több, 3. az értelem, amely összehasonlít és felismer.) Ez a legmagasabbrendű, a legmegvilágosítóbb megismerési mód, így hát mint legvégső a valóban pansophicus.

Megjegyzés. Ezeket a megismerési módokat nevezhetjük:

egyedi megismerésnek: minthogy csupán egy dolog megismeréséhez jutunk el;

kettős megismerésnek: minthogy két összehasonlított dolog megismeréséhez vezet;

csoportos megismerésnek: minthogy minden olyan dologról ismeretet ad, amelyik bármilyen módon részesedik a fogalomból.

Az első fok tehát az első korosztályhoz: a kisgyermek- és a gyermekkorhoz illő, a második a serdülő- és az ifjúkorhoz, a harmadik az ifjú- a férfi- és végül az öregkorhoz, mely a dolgokról tökéletes ítéletet formál, akár közvetlenül mondja ki, akár példázat vagy előadás formájában.

Mit tegyünk, ha akad olyan, aki teljesen ellenáll a világosságnak, makacs, ellenszegülő, a jó tanácsoknak és intelmeket még meg sem akarja hallgatni?

A válasz. Mondják, vannak olyan vad és kezelhetetlen lovak, amelyek bár engedik, hogy az ember befogja és vezesse őket, vagy akár a hátukra is üljön, de nem tűrik, hogy bármelyik istállóba bevezessék őket. Fortélyt alkalmazva ennek ellenére is bevezetik oly módon, hogy előbb valami kendővel bekötik a szemüket, s ezt követően, miután nem tudják, hová viszik őket, követik vezetőjüket. Ha ez igaz, és ha valóban akadnak az emberek között is olyanok, akik ellenszegülnek és vadak ahhoz, hogy a nemesebb tudományokhoz tuszkolják őket, miért ne volna megfelelő ezt a módszert utánozni? Csakhogy ennek kapcsán fölmerül három kérdés:

I. *A kezelhetetlen ember, aki képtelen a tudományok befogadására, hogyan fogható meg.*

II. *S hogyan kössük be a szemét, hogy ne álljon ellent?*

III. *Ezt követően hogyan vezessük oda, ahová vezetni akarjuk?*

Az elsőre a válasz: *Az embert más lasszóval nem lehet befogni, csak a saját szívével*, vagyis a jó utáni vággyal, amely mindenkivel vele született; Pál példájára (ApCsel 17, 23) megígérve neki ennek a jónak biztos megszerzését, birtoklását és élvezését, az esetben, ha hajlandó követni azt.

A másodikat úgy érhetjük el, ha megszüntetjük benne mindennemű tekintély tiszteletét, vagyis a példákra való pislogást, hogy mások mit mondanak, mit nem mondanak; mit tesznek, vagy mit nem tesznek; mit remélnek vagy nem remélnek, és meggyőzzük, hogy kinek-kinek önmagát kell önmaga vezéréül választania, a saját vele született fogalmainak, indulatainak, képességeinek saját világosságát. Ekkor ugyanis könnyebben fog szakítani más vezetőkkal, többé nem fog félni attól, hogy elveszíti önmagát, miután minden megítélése a saját hatalma alá került. Ha ezt elértük, további vezetése már könnyebben fog menni, ha mindig fokozatosan, lassan, szelíden vezetjük, nehogy valami árkot felfedezve megriadjon, következként megtorpanjon vagy visszahőköljön. Ezt úgy érhetjük el, ha nem beszélünk vele soha másként, mint a mindenkivel vele született, közös világosságnak megfelelően, hogy ő maga, midőn látja, hogy nem más, mint a saját maga tanácsadásával és vezetésével halad előre mindenütt, haladjon tovább anélkül, hogy hátat fordítana azon az úton, amelyet saját szeme mutat nekik és az tanúsítja, hogy az út biztonságos, – míg el nem vezetjük a már valóban megpillantott, valóban megízlelt *legfőbb jó* jászolához, (vagyis a teljes bölcsesség gyakorlásához). Ott már, mint a világosság és az öröm országában, elbocsáthatjuk. *Sőt, mi is így próbáltunk előrehaladni a pansophicusokról írt fejezetben*, (és másutt is); hogy helyesen-e, azt megítélik majd a bölcsék, bizonyítja majd maga a valóság, és az okos pandidascalusok utánozni fogják.

Amit ennek a könyvnek három fejezetében, (az egyetemes iskolákról, könyvekről, tanárokról) előadtam, azok lesznek alapszabályai a későbbi, következő fejezeteknek is: annak tudniillik, hogy az egyes kororszályok számára hogyan kell megszervezni az ISKOLÁKAT, megírni a KÖNYVEKET, képezni a TANÍTÓKAT, hogy minden pampaedicussá váljék, vagyis ami minden ember minden módon való kiművelését eredményezi.

VIII. FEJEZET

A SZÜLETÉS ISKOLÁJA

vagyis

hasznos felvilágosítás a szülőknek arról,
milyen legyen az emberi sarj első gondozása az anyaméhben

1. A Teremtő az ő mindenhatósága révén az emberi nemet teljes létszámúnak is megteremthette volna, mint ahogy az angyalokat annak teremtette, de úgy tartotta jónak, hogy másként mutassa meg bölcsességét; csupán a törzset: a férfit és a nőt teremtse meg, hogy a többiek szaporodás útján őtőlük sokasodjanak el. Ezt maga ISTEN árulja el prófétája által: a férfit és a nőt azért alkotta meg és azért fűzte egybe a házasság szent kötelékével, hogy Isten ivadékát keressék (Mal. 2, 15). Ebből nyilvánvaló: 1. Az emberi utód Isten ivadéka. 2. Mindazonáltal olyan szaporodás által jön létre, mint más élő és lelkes lények ivadékai. 3. Annak gondja viszont, hogy szentül történjék ez a szaporodás, a szülőkre hárul ISTEN helyett, akinek ivadékát a parancs értelmében azoknak keresniök kell.

2. Az embert tehát, (az örök boldogságra kijelölt teremtményt) nem illik úgy szaporítani, mint a barmokat: oktan, érzéki aktus által, hanem istenfélően és szentül nemzeni, mint Isten fiait és leányait. S nem illik, hogy csak kitolják az anyaméhből, mint az állatokat, minden további gondoskodás nélkül, hanem a szülőknek úgy kell vállalniok őket, mint Isten drága kincseit, akik az ő hűséges őrizetükre lettek bízva; gondozniuk és nevelniük, mint a világ zsenge polgárait, az öröklét jövődő örököseit. Mivel ezek nagy dolgok és nagy odafigyelést igényelnek, minden szempontból fel kell világosítanunk velük kapcsolatban a szülőket, hogy megtanulják: utódukat ISTENNEK s nem maguknak, az égnek, és nem a világnak nemzik. Nem mulaszthatjuk el tehát, hogy néhány szóval már itt felhívjuk valamire a figyelmet.

3. *Jól születni, jól élni és jól halni: az ember áldott állapotának három sarkalatos pontja;* de úgy, hogy az elsőtől függ a második, a másodiktól a harmadik. Először tehát az elsőt kell számba vennünk.

4. *Az születik jól, aki először is: tisztességesen születik, tisztességes szülőtől.* Ne legyen tehát a házasságon kívül semmiféle nemi kapcsolat, hogy egyetlen fattyú se szülessék. Másodszor: *az aki ép testtel, ép érzékszervekkel, ép elmével születik.* A házastársak tehát előrelátóan lépjenek testi érintkezésre egymással, miután előbb gondjuk volt saját egészségükre, mint olyan gyökérre, amelyből az utód ki fog sarjadni. S végül: *az születik jól, aki az egyházban születik, szent szülőtől.* A jövődő szülők tehát mindenekelőtt istenfélelemre törekedjenek, hogy ivadéukat a magáénak ismerje el ISTEN.

5. Jól pedig az él, aki 1. *tisztességesen* él, dicséretes tetteivel az emberek körében jóindulatot és jó nevet szerez magának; 2. *jó egészségben* él, életkörülményei nyugodtak; 3. *istenfélően* él, ISTEN kegyelmében és áldásában.

6. S végül: *az hal szépen*, aki úgy hal meg, hogy 1. *tisztességes* emléket hagy maga után; 2. *békés körülmények között*, természetes, s nem erőszakos halállal; 3. *istenfélelemben* úgy, hogy halála által életbe lép át.

7. Ama első, a jó születés az, ami ehhez: a SZÜLETÉS iskolájához kapcsolódik, a másik kettő a többi iskolára tartozik. És mert a halandók csakis akkor lehetnek igazán bölcsék, és élhetnek helyesen, ha alapelvekhez igazodnak, pontosan meg kell állapítanunk tehát ezeknek, (a nemzés iskolájához tartozó) dolgoknak az alapelveit. Röviden tehát erről, néhány tömör mondatban:

1. *Mihelyt az ember kialakulása elkezdődik, gondoskodni kell róla, hogy ne torzuljon és ne korcsosuljon el,* vagyis rögtön, a fogantatás pillanatától kezdve, sőt már a fogantatást megelőzően, midőn a szülők elhatározzák, hogy utódot nemzenek, egészen addig, amíg az utód megfelelően ki nem alakul és meg nem születik; de még inkább születésének pillanata után, csecsemőkorában, s még ennél is inkább gyermekkorában, méghozzá következetesen: mivel mindig egyre több alkalom adódik a rosszra. Maga a dolog követeli meg, hogy a születés iskolájában a leggondosabban rakjuk le az alapokat, – mivel az első tévedések alig helyesbíthetők, és ha az alapot hibásan raktuk le, a többit csak azért építjük, hogy tönkremenjen.

(Helyes ugyan a mondás, hogy az istenfélelmet a jó erkölcsökkel egyetemben az anyatejjel együtt, vagyis a csecsemőkor kezdetétől fogva kell a gyerekekbe beléjük csöpögtetni, de jobb lenne, ha azt mondanánk, már az anyatejet megelőzően is, az apa és az anya vérével együtt, amelyből az utód kialakulása legkezdetét veszi, mert a szülőknek, ha istenfélő és jó erkölcsű utódot akarnak nemzeni, már ekkor istenfélőnek és jó erkölcsűnek kell lenniök. A gyermekekkel való törődésnek tehát már születésük előtt el kell kezdődnie, mivel a szülőknek szóló parancs az, hogy Isten ivadékát keressék; (keresni pedig azt szokás, ami még nincs birtokunkban; az ivadék gondozását pedig, ha egyszer vállalták, folytatniuk kell, míg csak fel nem nő és gyümölcsé nem érik.)

II. *A házastársaknak, akik gyermekeket akarnak maguknak, leginkább három dolgot kell meggondolniuk: Először: a látható világot a maga létében Isten nem más célból tartja fenn, mint hogy Isten ivadékának szaporítására, a választottak számának feltöltésére szolgáljon. Továbbá: mekkora megtiszteltetés a házastársak számára az, hogy Isten, az emberi nem teremője mintegy átruházta rájuk saját szerepét, hogy Isten ivadékát keressék. Végül: minden erejükkel azon kell lenniük, hogy a szent Istennek ily értékes alkotását csakis szent tisztelettel övezzék, istenfélő szülőkként csakis Isten magvát vessék el, vagyis Isten, ne pedig a Sátán képmásait.*

III. *Hogy ez valóra váljék, tudják meg: kötelességük mindent istenfélően, imák közepette, tiszta és szent szándékkal intézni.* Nevezetesen: 1. csakis tisztességesen kössenek házasságot; 2. miután összeházasodtak, csak mértékkel használják a hitvesi ágyat; 3. a már megfogant utódnak mértékletesen, szentül élve, okosan, istenfélően viseljék gondját. Így ugyanis előkészítik a talajt, mielőtt bevetik, egyben gondoskodnak a magról is, hogy csakis jó és tiszta vetőmagot vessenek, az elvetett magot jól beboronálják s végül az ég áldására bízzák. Hasonló történik a fáskertben, a gyümölcsösben, a szőlőben, de a baromfik, a ludak, a kutyák, a lovak tudatosan irányított szaporítása közben is. Bizony megfogamzásától kezdve kell gondját viselni mindannak, ami hűséges gondozásra szorul.

8. *Ennek az iskolának tehát három – hogy így mondjam – osztálya van. Ezek közül az első az, amelyikben távolról gondoskodnak a jövő utódról az által, hogy okosan, tisztességesen és istenfélően kötnek házasságot;*

A második a házasságkötés utáni, midőn már közel van az utód reménye; harmadik: a már megfogant utódról való gondoskodás, egészen a születésig.

Az I. osztály

9. Házasságkötéskor leginkább a következő háromra kell ügyelni. *Először:* Ne kössenek házasságot olyanok, akik korban még nem érettek rá: túl fiatal lányok vagy serdülő fiúk, mert különben kárt okoznak maguknak és utódaiknak is. A gyenge facsemeték ugyanis, (mielőtt az életerő megizmosodik bennük), vagy nem képesek gyümölcsöt hozni, vagy ha mégis, csak satnyát, könnyen lehullót. Ezért a pátriarchák, mivel későn kötöttek házasságot, életerős utódokat nemzettek. A spártaiak törvényhozója pedig, Lycurgus, mivel a férjhez menést csakis szülés céljából engedélyezte, csupán csak érett, a terhesség kihordására testileg erős nőket kívánt házasságkötéshez engedni, és ugyanezt tanúsítja Julius Caesar is a régi germánokról. De a korban előrehaladottabbak, ha netán betegesek, vagy valamilyen fertőző betegségben szenvednek, szintén tartózkodjanak a házasságtól. A szegényekről és szűkölködőkről, akiknek nincsenek eszközeik önmaguk és utóduk fenntartására, általában ugyanígy szokás ítélni. Ha azonban egészségesek, életerősek és bírják a fáradalmakat, bőven van az égi Atyának miből táplálnia őket utódaikkal egyetemben.

A II. osztály

10. *A házasságban a jövődöbeli apa, aki gyermekeket akar magának, ügyeljen arra, hogy helyes életmóddal, munkával, mértékletességgel megőrizze természetadta erejét, hogy se magát, se nemzőképességét, se a tőle születendőket, mármint utódait ne gyengítse le és ne tegye tönkre. Ugyanez szól az anyáknak is. A világ fiai bizony betartják ezt az okos szabályt, úgy hogy miután jó magvú anyaállatot választanak és azt jól táplálják; s jól tudják azt is, hogy ezeken kívül mire kell még figyelniük.*

A III. osztály

11. *A terhesség idején az anya, (mihelyt észrevette, hogy Isten áldásából terhessé vált), az alábbi hármat tartsa figyelmesen szem előtt. Először: kerülje az ártalmakat, nemcsak az egészségi, hanem az erkölcsi ártalmakat is. A magzat testén és lelkén ugyanis nyomot hagy minden, amit az anya tesz, vagy ami őt éri. Bizonyítják ezt azok a jegyek, amelyeket az újszülöttek napvilágra hoznak, ha a terhes anya valamit túlzottan kíván de nem kapja meg, vagy hirtelen megriadva felsérti testének valamelyik részét. Erre a Szentírásban is találunk érveket és példákat: Egyrészt az állatok szaporítása közben így gondoskodtak a szőrzet színéről: Ter. 30, 37–38, (ami Isten ösztönzésére történt: Ter. 31, 10–11), másrészt az emberi utód, így Sámson esetében, mivel nazarénusnak, vagyis józan életűnek kellett lennie, az anyja szintén azt a parancsot kapta, hogy tartózkodjék a bortól és általában a szeszes italtól (Bírák, 13, 4–5). És mert Keresztelő Szent Jánost már anyja méhében be kellett tölteni a Szentléleknek, az anyjának magának is szentül kellett élnie (Lukács 1, 5), mert ha anyja istentelen lett volna, ez nem történhetett volna meg. Bizony, az anyja méhébe zárt magzat olyan, mint kisebb kör egy nagyobb körben, amelyeknek ugyanaz a középpontjuk, és minden tekintetben párhuzamosak. Miként tehát a nagyobb kör sugarai középpontjuk felé haladva képtelenek nem metszeni a kisebb kör ívét, ugyanígy: bármit tesz vagy szenved el az anya, hasonló cselekedetek vagy szenvedélyek iránti hajlamot örököl a magzat, akit a méhében hord. Ha iszákos, ha pajzán, ha hirtelen haragú, ha irigy, ha tolvaj stb. mindezeknek a csírái, bizonyos, hogy láthatatlanul átplántálódnak a szülőtteibe is. A gyermekek számára szüleik testi és lelki betegségei ezért válnak örökletessé egész családok esetébe is.*

12. Másodsor: *az anya úgy éljen, hogy az hasznára váljék egészségének és erkölcsének.* Folytasson helyes életmódot, mértéktartóan mozogjon, és olyan gyógyszereket használjon, amelyek gyermekének egészséget, szépséget és szellemi erőt biztosítanak. Az egészséges életmód jelentős része abból áll, hogy a jövőbeni anya, aki azt akarja, hogy magának és jövőbeni gyermekének erőt és állóképességet szerezzen, szoktassa hozzá magát, (ha ezt korábban nem ismerte), az egymással ellentétes dolgokhoz, vagyis: kicsivel többet aludjék, kicsivel többet virrasszon; mozogjon, majd tartózkodjék a mozgástól; egyen sokat, majd koplaljon; viselje el a hideget, majd a meleget stb.; szóval: óvakodjék az elpuhulástól és mindkét irányban a túlzástól.

13. Harmadsor: *állandóan imádkozzék Istenhez,* nemcsak ezért, hogy hárítsa el a szerencsétlenségeket, adjon szerencsés szülést és szépen fejlett, egészséges, virgóc, életerős gyermeket, hanem még inkább azért, hogy ezt az új teremtményt az anyja méhétől kezdve töltsen el Lelkével, és az ádám (bűn folytatója) szeples szülését sötétjét szentelje meg és töltsen be jóságának világosságával (Ter. 1, 3).

14. A szülő nő a szerencsés szülés után, akárcsak az apa, adjon hálát a lelkek atyjának, Istennek, annak, aki kinyilatkoztatta, hogy az újszülött olyan örökség, mely tőle jön és a méh gyümölcse az ő ajándéka (Zsolt. 127, 3). Dicsérjék tehát a javak adományozójának, Istennek a nevét, és adják neki hálás lélekkel a maguk ajándékait, buzgón könyörögve, hogy ő, aki utódukra életet adott, adjon meg életét folytatásának a lehetőségét is, nemcsak az evilágon, hogy ideje legyen fölkészülni az örök életre, hanem később önmagánál is, vég nélkül.

15. *Az anya saját tejével szoptassa csecsemőjét:* 1. Isten rendelkezése értelmében, aki az újszülött csecsemőnek ezt rendelte „éléstárként”; 2. A legbiztonságosabb a csecsemő egészsége szempontjából, ha ugyanazon, az anyja vérből származó táplálékon él, amelyhez már hozzászokott, – de ez az anya számára is egészséges. 3. A csecsemő erkölcsi szempontjából a legbiztonságosabb, ha az apja és az anyja vére és lelke táplálja, (más bevonása nélkül) –, *azon eset kivételével*, ha az anya meghalt, vagy halálos beteg, – vagy netán rossz erkölcsű, és lehet találni más táplálásra, aki egészséges, életerős és erkölcsileg kifogástalan.

IX. FEJEZET

A KISGYERMEKKOR ISKOLÁJA, AZ ANYAÖL,

vagyis

az emberi sarjnak a születéstől körülbelül hatéves koráig tartó
gondos neveléséről

1. Az egész világ megromlása gyökereinél kezdődik, ennél fogva az egész világ megújulásának is a gyökereknél kell kezdődnie. A pampaedia célja tehát a 8. zsoltár szavainak beteljesítése lesz, hogy tudniillik gyermekek és kicsinyek ajkáról zengjen a dicséret. Ennek előképe Krisztus első eljövetele volt, midőn a templomban gyermekek énekeltek Hozsannát. Most az egész világ Isten temploma lesz (Zsolt. 100, 1; erről szól az egész zsoltár), és Isten fiává válik minden ember. Kezdjünk tehát Hozsannát énekelni, s komolyan és őszintén legyünk rajta, hogy az egész világon ezt énekeljék.

2. Meghatározás: *A kisgyermek zseni ember, aki újonnan jött a világra, minden szempontból műveletlen, akit következképpen minden tekintetben művelni kell.*

Az összes vele kapcsolatos tennivaló tehát a nevelés kezdetével egyenlő, ezeket viszont művelt ember módjára, vagyis körültekintően és okosan kell végeznünk.

A meghatározásban az szerepel, hogy „műveletlen ember”, és hogy „művelni kell”; ezek közül az első minden iskolának az anyagára vagy alanyára, az utóbbi a nevelésnek és az iskolai munkának a céljára utal. Érdeklünkben áll tehát, hogy tudjuk, mit jelent műveltnek, és mit műveletlenné lenni, és a kettő között mi a különbség, hogy ne maradjon rejtély előttünk, milyen emberekként lépünk be az iskolákba, és milyennekként kell őket befejeznünk, s ugyanígy az sem, mi a kötelességünk, s vajon maradéktalanul teljesítettük-e, és hogy célunktól eltértünk-e, vagy elértük-e azt. Ezeket fogjuk tehát röviden kifejteni.

A mesteremberek bármi olyat látnak, ami megmunkálatlan, kidolgozatlan és a megfelelő használatra alkalmatlan (éret, követ, fát, bőrt stb.), azt mondják rá, hogy *nyers*; ha pedig bármi olyat látnak, ami már átment valamelyik mester keze alatt: amit formába öntöttek, kikalapáltak, megfaragtak, megcsiszoltak, megvéstek, valami új formát adtak neki, s így alkalmas arra, hogy valamire használják, (talán még ki is fényesítették), azt *kidolgozott*nak mondják. Hasonlóképpen arra az emberre, aki emberi külsőt visel ugyan, egyébként azonban elméje híján van a gondolatoknak, nyelve botladozó, keze tehetetlen, semmi mesterséges dolog létrehozásához nem ért, ezenkívül nincsenek erkölcsai, és nem ismeri Istent, azt szokás mondani, hogy

műveletlen ember, és valóban az is, akitől semmi mást nem várhatunk, csak műveletlen gondolatokat, műveletlen beszédet, műveletlen cselekedeteket, műveletlen érintkezést az emberekkel és Istennel.

Ezzel szemben MŰVELT az, akinek *elméje* olyan világos, mint a legfényesebb tükör, és akár sötétben is megjeleníti az egész világot; *nyelve*, valahányszor az értelme át kívánja árasztani másvalakire a világosságát, a legkészségesebb közvetítőként működik; *keze* minden esetben, amikor nem szavakra, hanem tettekre van szükség, kész mesterművek létrehozására; olyan szelíd *erkölcsökkel* rendelkezik, hogy senkinek sem árt, ám buzgón áll mások szolgálatára; s végül: *szíve*, melyet betölt az Isten, mindig attól a vágytól ég, hogy neki tessen és élvezze kegyelmét. Röviden: *valóban művelt ember az, aki mint ISTEN élő képmása, értelmével mindent felfog, beszédével mindent kifejez, mindent tetteivel bizonyít*, amennyire véges természetű lény számára ez lehetséges. A mindezekre való *képesség jelenti az ember igazi pallérozottságát, igazi műveltségét*. Minden iskolának ilyen műveltség a célja, és kell, hogy ez legyen a célja különösen az elsőeknek, és egész nevelői tevékenységünknek. Ennek csíráit ekkor, a kisgyermekkorban kell elültetni, alapjait ekkor kell megvetni.

Hogy ilyenfajta gondos nevelésre kisgyermekkortól kezdve szükség van, azt bizonyítják:

1. a Szentírás könyvei, 2. az ideák, vagyis az észérvek, 3. az előképek és a példák.

I. A Szentírás könyveinek fontosabb helyei: Zsolt. 8, 3; Iz. 28, 9; Zak. 13, 7; Iz. 40, 11; Iz. 60, 22; Márk 10. – Máté 18, 3; „engedjétek hozzám a kisdedeket”, továbbá azok, ahol ISTEN azt ígerte, hogy a kisdedeknek nyilatkoztatja ki titkait: Zsolt. 19, 8 és 119, 130; Máté 11, 25; Lukács 10, 21. A földkerekség legutolsó megújulását azért nevezzük *παραγγελλία*-nak, mivel mindnyájunknak úgy kell újjászületnünk, mint ha az imént világra jött csecsemők volnánk.

II. Észérvek.

1. A körülmények egyetemes jobbá tételének reménye teljes egészében a nevelés első szakaszától függ. Erre nemcsak a Szentírásnak azon helyeiből lehet következtetni, amelyekre az imént utaltunk, hanem még nyilvánvalóbbá fog válni az alábbi észérvek nyomán.

2. (Testünket, lelkünket, erkölcsünket, hajlamainkat, beszédünket, mozdulatainkat, taglejtésünket tekintve (nagyjából olyanok vagyunk, amilyenre nevelésünk első szakasza, majd serdülőkorunknak ezt követő képzési időszaka tett bennünket. Ha ez a kettő helyes volt, s megfelelt az igaz és a jó mércéjének, lehetetlen, hogy rájuk támaszkodva ne emelkedjünk az átlag fölé. E kettőtől függ egész életünk boldogsága, mert az erkölcs és a szellem világa, csakúgy mint a természetes és a művi világ, olyan marad, amilyennek kialakult. A kert olyan marad, amilyennek beültették, a ház és a város pedig, amilyennek felépítették.

3. Siránkozunk korunk gonoszságán, a társadalom minden rétegében, nemében, korosztályában elhatalmasodott zűrzavar miatt. Mindnyájan próbáljuk is megjavítani egymást: otthon, az iskolában, az egyházakban, az államokban különféle, többnyire erőszakos módszerekkel. Látjuk ugyanis, hogy a szülők husággal próbálják jó útra téríteni siheder fiaikat, az uralkodók börtönnel, pallossal, hóhérvetéllel, kerékbetöréssel alattvalóikat. Maguk a királyok is macchiavellista módszerekhez: csaláshoz és félrevezetéshez folyamodnak népeikkel szemben, ezek viszont lázadásokkal állnak bosszút királyaikon, ezért van mindenütt háború, erőszak, szerencsétlenség. Pedig mennyire jobb volna az embereket az értelem kantárszárával, miként a törvények és a megtorlás erejével féken tartani! „Csakhogy nem követik az értelem vezetését” – mondják –, „mert a legtöbb halandó olyan, mint az állat. Hiába vagyunk szelídek ilyen mérhetetlen gonoszsággal, a mindenütt oly mély gyökeret vert megátalkodottsággal szemben.” De ki kell deríteni az okát, hogy értelmes teremtmény miért nem irányítható az értelem kantárszárával. Vajon a vezetés, ahogyan alkalmazzák, maga nem alkalmaz-e értelem ellenes eszközöket? Az orvosok, véleménye szerint: „*az emésztés első szakaszának hiányosságait a második vagy harmadik szakasz nem képes kiküszöbölni*”. A hibát a kezdetekben követjük el. Nem készítjük fel jól az értelmet, hogy helyesen világítson az akarat előtt, sem az akaratot nem hajlítjuk oly mértékben a jó felé, hogy a lelkiismeret ne tűrje az erőszakot.

A kisgyermekkor tehát előre tekintő gondoskodást igényel.

4. *A magban benne van az egész növény megvalósulási lehetősége; bármilyen hatás éri tehát, az az egész növényre kihat.* Ennek igazságára ragyogó példával szolgál a vetőmag trágyázásának az a módszere, melyet nemrég találtak ki ott, ahol homokos talajú földek vannak, és trágyázásukra nem elég az alom és a ganaj. Fogják a magokat és három vagy négy napon át megfelelően előkészített trágyában áztatják, utána pedig elvetik, vagy inkább kiültetik őket, hogy egymástól meghatározott távolságra legyenek, (mert bizonyos, hogy mindegyik kicsírázik), s ez a módszer a vetést erőteljesebbé teszi, sokkal inkább, mint ha magát a földet trágyázták volna meg a lehető legalaposabban.

A találmány az angol Platziusé, aki rájött arra, hogy a vetőmag háromnegyed része megtakarítható, ha nem szórják, hanem gondosan kézzel ültetik el a magokat, és a termés mégis háromszor akkora, mint ha a földet az elterjedt szokás szerint trágyáznák és vetnék be.

Mindezekből a hasonlóság elve alapján szükségképpen következik, hogy: 1. hihetetlen megtakarítást jelent a munka terén, ha az első, alapvető ismereteket helyesen alakítottuk ki, és gondosan csepegtettük bele a lelkekbe, vetésünk hozama pedig nagyobb lesz; 2. a lélek művelésének első szakaszán, – mivel ebben mint magban bezárva benne rejlik minden –, több múlik, mint az élet és a tanulmányok összes többi korszakán.

A kisgyermekkor az élet tavasza, amikor is nem szabad elmulasztanunk annak lehetőségét, hogy előkészítsük a szellem talaját. Márpedig annak, aki bő aratást kíván, a birtokában levő összes földterületet be kell vetnie, semmit sem hagyhat belőle megműveletlenül. Mint ahogy a soron következő aratás magvait (ha nem az előző év őszen), ugyanazon év kora tavaszán vetik el, ugyanígy a jó élet magjait is az élet kezdetén kell elvetni. Miként az a facsemete, melynek fejlődése rendellenesen indult, nem könnyen, miután pedig már megnőtt és úgy kérgesedett meg, hogy nem igazították ki, sehogy sem vetkőzi le torzulását, ugyanígy az ember is azokkal a szokásokkal együtt öregszik meg, amelyeket életének első szakaszában felvett. Nevelésünk kezdetének hiányosságai egész életünkön végigkísérnek bennünket. Az emberi faj a bölcsőjében rendkívül nagy törődést igényel, s ha erre az átlagosnál több gondot fordítunk, az rendkívül hasznos a közvetlenül ez után következő életkor szempontjából, elhanyagolása viszont rendkívül káros. Versenyfutásban a célba érés szempontjából sokat számít, hogy jó legyen a rajt.

4. Tegyük hozzá ezekhez: *sikamlós talajra lép mindaz, aki a világba lép*; és hogy *innen vagy az örök világosságba, vagy az örök sötétségbe kell majd távoznia*, ezért idejekorán kell elhárítani az utóbbit, s keresnie az előbbit.

6. Az élet közbeeső része feladatokkal terhes; az embereket tehát időben kell elkezdni nevelni, nemcsak a saját érdekükben, hanem a másokéban is, mivel (mint Cicero mondja, helyesen): *„Az egész állam alapja az ifjúság helyes (nevelése) oktatása”*. De nemcsak az államra kell tekintettel lennünk, hanem az Egyházra is, az égi hazára is, hogy ezek érdekei szintén érvényesüljenek.

III. Ezeket az érveket kiegészítik a bibliai előképek és a példák.

Előképek:

1. Kánaán földjét nem az öregek, hanem azok fiai kapták örökül (Másod. Törv. 1, 39).

2. Izainak hét fia volt, akik közül a legfiatalabból és a legkisebb termetűből lett király.

3. A leprától megtisztultak teste olyan volt, akár egy kisgyereké (2 Kir. 5).

4. Krisztusnak, mindenek megújítójának, kisgyermekké is kellett lennie (Iz. 8, 6 és 7, 15).

A példát mindenkinél jobban Salamon szolgáltatja, aki azt írja magáról, hogy már zseni gyermekként bevonták a bölcsesség tanításainak hallgatásába (Bölcs. 4, 3–4).

Miután bebizonyítottuk és világosan rámutattunk, hogy az emberek rögtön csecsemőkorától fogva szüksége van gondos nevelésre, és ettől függ az emberi viszonyok egyetemes jobbátételének reménye, föltehetjük a kérdést, vajon elsősorban kire bízunk ezt a feladatot. A felelet: Úgy tűnhet, felesleges figyelmeztetni a szülőket arra, hogy az emberek gondozásának első szakasza rájuk hárul, mivel a legbölcsebb teremtető az utód iránti szeretetet minden élőlénybe beoltotta, úgyhogy a legtöbb állat még életét is képes fölálldozni kölykeiért. De mert az emberek között egyesek *αστοργος* -ok (szívtelenek) és *αλογος* -ok (oktalanok) csupán csak magukra gondolnak és a hasukra, vagy a vagyon gyűjtésére, utódaikkal viszont nem törődnek, (e tekintetben hasonlítanak a strucchoz: ez az állat ugyanis a földre potyogtatja tojásait és fiókáival szemben annyira közömbös, mintha nem is az övéi volnának, mivelhogy Isten megfosztotta a bölcsességtől, és nem adott neki értelmet: Jób 39, 16), ezeket figyelmeztetnünk kell, hogy hagyjanak fel eme emberhez méltatlan magatartásukkal. Hasonlóképpen azokat is, akik nem bűnös mulasztásból, hanem együgyűségből vétének; mert miután felfogadták a dajkát és később a tanítót, gyermekeik gondját teljesen rájuk bízák, úgyhogy, miként aki mindenről gondoskodott, ez után nem törődnek azzal, hogy gyermekeikkel mi történik. Hogy az ilyenek veszedelmes tévedésben vannak, és igazságtalanok utódaikkal szemben, azt először is a gyermekek eredete tanúsítja, akik a mi énünkből származnak. Mivel ők a mi vérünk, a mi húunk, a mi lelkünk, éppúgy nem hagyhatjuk magukra, és önmagunkkal együtt ugyanolyan gonddal kell oltalmaznunk őket, miknt ahogy a fa a belőle hajtó gallyakat nemcsak magán tartja, hanem óvja és élteti is. Hogy miért? Mert megfogamzásuk előtt, amíg mint apjuknak az ágyékunkban vannak, mindenképpen a mi részeink, elszakíthatatlanok testünktől, (ezért mondja a Szentírás, hogy Lévi atyjának, Ábrahámnak az ágyékában volt: Zsid. 7, 10), s mindaddig, amíg anyjuk méhében vannak, tőle elválaszthatatlanok, s ő mindehová magával hordozza, táplálja, a káros hatásoktól gondosan óvja őket. Ezt a mi énünket tehát, mely csak nem sokkal ezelőtt vált ki belőlünk, miért ne szeretnénk, óvnánk és gondoznánk ugyanúgy, mint önmagunkat? Továbbá: valami természeti ösztön folytán mindegyikünknek saját gyermekei a legdrágább kincsei: becsesebbek az aranyból, a drágakőnél és minden más vagyontárgynál, mivel bennük szinte újjáéledünk, halálunk után is élni fogunk és továbbfolytatjuk nemzetségünket. azon kell tehát lennünk, hogy ez a további életünk boldog legyen és dicsőre méltóan, (sőt, ha lehet, dicsőségtől övezve) folytassuk létünket; ez azonban erény nélkül

lehetetlen. Ezenkívül természetes vágy jóit akarni magunknak és szülötteinknek. Mint forrásból, ebből fakad az örökül hagyható vagyon felhalmozására (a külső javakra és tisztségekre, a tisztességes házasságokra) irányuló törekvésünk. De miért nem ezerszer inkább annak a vágya, hogy gyermekeinket az erény által egybekapcsoljuk Istennel, minden jó forrásával? Nem hagyhatunk ugyanis magunk után semmi különös örökséget, értékesebb kincset gyermekeinkre, mint a bölcsességet, az erényt, Isten barátságát, a mennybéli méltóságot, és az evilági élet után az örök királyság jussát. *Gyermekeiket a szülők végső soron nem önmaguknak, hanem ISTENNEK nemzik*, miként Isten mondja (Ezek. 29, 37), és önmaga saját ivadékaiknak nevezi őket (Mal. 2, 15), akikből Isten fiai nőnek fel (Ap. Csel. 17, 29), és akikkel kapcsolatban ezért Isten fia azt az utasítást adta, hogy mint testvéreiket, nővéreiket és mint a jövőbeli korszak örököseit engedjék hozzá őket (Márk 10, 16), és jajt kiáltott arra, aki akár a legkisebbet is megbotránoztatja közülük. (Máté 18, 5–6). Bizonyos, hogy akkor, amikor majd eljön, hogy mindenkin számon kérje a rábízott javakat, ennek a fenyegetésnek a villáma elsősorban azokra fog lesújtani, akiknek a hűségére elsősorban lett rábízva ez az oly értékes zálog, és kiderül, hogy az hűtlenségük vagy gondatlanságuk folytán elveszett. Továbbá: *Isten úgy akarta, hogy a gyermekek szemmel tartásának lehetősége senki számára se legyen annyira kézenfekvő, mint a szülők számára, ezért azokat először a szívük, a szeretet középpontja alatt helyezte el, majd onnan átvitte őket keblükre és öléjükbe, s végül: beoltotta lelkükbe azt a vágyat, hogy a szemük előtt legyenek, vagy ha távol vannak tőlük, rájuk gondoljanak. Vagy hiába?* Köntörfalazás nélkül meg kell mondanunk: *a legtermészetesebb dolog, hogy a gyermekeknek azok legyenek az első nevelői, akik a szüleik*, és ugyanazok legyenek becsületes, szent, boldog életük forrásai is, akik életük forrásai voltak. De mert elfoglaltságai következtében nem minden szülő tud gyermekei nevelésére kellő mértékben időt fordítani, még akkor sem, ha akarja, az ilyenek joggal vesznek maguk mellé felkérés útján és fizetségért felfogadott *tanítókat és gyermekfelügyelőket* nevelőmunkájuk segítőitársainak. A történeti könyvek tanúsága szerint az indek, mégpedig a brahmanok szokása az volt, hogy a gyermek világra jöttkor nyomban felfogadtak mellé egy felügyelőt, vagyis egy „életmestert”, (hogy ennek felügyelete alatt hasznos tanulmányokat folytatva nevelkedjék az üdvös példákön). Mi, amikor a keresztség szentségében felajánljuk gyermekünket Istennek, társakat veszünk magunk mellé az apaságban és az anyaságban, ez derék szokás, de igazi tartalmát kevésbé szokás figyelembe venni. Hát még később, az erkölcsökre és tudományra nevelők felfogadásában milyen szörnyű hibákat követnek el a legtöbben, mivel nem akarnak vagy nem tudnak válogatni, vagy bőkezűbb javadalmazással serkenteni a nevelők buzgóságát! Hányan vannak olyanok, akik mint Lycurgus, azoknak, akik az ígérk, hogy gyermekeiket derekabbakká teszik, készek nem ezer drachmát adni, hanem összes tulajdonuknak a felét átruházni rájuk?

De mert az, *hogy az ifjúság nevelését rögtön csecsemőkortól kell elkezdni*, hosszadalmasabb bizonyítást igényel egyes lusta és ostoba szülők miatt, akik úgy vélik, *hogy gyermekeiket az első években minden szempontból csak babusgatni kell*, abban a hiszemben, *hogy így azok életerősebbek lesznek, miután fölserdültek*, – a következőkben bebizonyítjuk, hogy az ilyenek veszedelmes tévedésben vannak.

Másutt már kimutattuk: az embert Isten úgy küldi a világba, mint egy iskolába, hogy ott Isten képmására formálva előkészüljön arra az életre, mely közvetlenül követi a földi életet. Az embernek ugyanis három tartózkodási hely lett kijelölve: *az anyaméh, a föld és az ég*, vagy ha valaki szerencsétlenségére nem talál el az égbe, az örök sötétség pokla. Első tartózkodási helyéről a másodikba a születés által lép át, a másodikból a harmadikba a halál által, a harmadikból soha, de soha sehová. – Miként ugyanis formálódásának első műhelyében, az anyaméhben, ha valakinek nem alakul ki minden testrésze, vagy tökéletlenül és torz formában alakul ki, ennek a hiányosságnak a pótlására a világon semmi megoldás nincs, hanem az ilyen ember egész életének napjaiban kénytelen nélkülözni ezeket a testrészeket, illetve tökéletlen és torz testrészekkel élni, ugyanígy, ha valakinek földi életében a testében lakozó lelke nem alakul át Isten képmására, erre ezen a földi életen kívül semmi más lehetősége nincs, s az öröklét napjaiban nélkülöznie kell Isten társaságát. Mivel tehát itt a földön ennyire jelentős dologról van szó, miközben a halál, mely egyaránt fenyegeti gyermekeinket és bennünket, gyakran váratlanul ragad el, jaja, mekkora veszélyt jelent az ember lelki nevelését elhanyagolni vagy halogatni! Hiszünk ugyan, hogy Isten irgalma éberem őrködik az ember üdvössége fölött, még ott is, ahol az emberi gondoskodás szunyókál, de ettől még nem érdemel bocsánatot azoknak az embereknek az álmokórossága, akik nem teszik, amit tenni kell.

De még ha a halál megkíméli is az élet első korszakát, és akár a leghosszabb életben reménykedhetünk is, a nevelést akkor sem szabad halogatnunk, mivel akkora a tömege azoknak a dolgoknak, amelyeket az életben meg kell tanulni és tenni, hogy ha az életkor akár megkettőződne is, akkor sem kellene belőle semmit elvesztegetnünk. *Nekünk ugyanis most több tennivalónk van, mint volt a régieknek, ha műveltségben velük egyenlőek akarunk lenni.* Ők ugyanis egy nyelven bölcselkedtek; anyanyelvükön, nekünk oly sok nyelvet kell megtanulnunk. Ők beérték vagy csak a teológiával, vagy csak a filozófiával, számunkra ISTEN teljes

kincstárát feltárja. Nekik néhány korszak volt csak a hátuk mögött, amelyet meg kellett ismerniök, nekünk viszont az összes – hamarosan már a végéhez közeledő – idő történetét. Ők jóformán háborítatlan időknek örvehdhettek, mi a sürgés-forgás zajától teli századba csöppentünk. Idejekorán kell tehát sarkig kitérni érzelkei kapuját annak az embernek, akiknek egész élete során oly sokmindent kell megtanulnia, kipróbálnia, megvalósítania. S nem csupán a tennivalók sokasága, hanem azok változatossága is kényszerít arra, hogy igyekezzünk. Mert miként annak, aki ismeretlen útra indul, (különösen ha egy többszörös útjeláazástól), igen nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy rögtön indulásakor a helyes utat mutassák meg neki, mert a tévedés ekkor szokta a legnagyobb bajt okozni, olyannyira, hogy ellentétes irányba is térülhet, – az embert ugyanígy nem szabad életének közvetlenül a kezdetén magára hagyni. Mert lám az oktan állatok, (még a nagy testűek; a lovak, az ökrök, az elefántok stb. is), amelyeknek az életük fenntartásához szükséges követelményeken kívül egyáltalán semmi tanulnivalójuk nincs, egy-két év alatt elérik a fajtájukra jellemző testnagyságot, és mindenre teljesen használhatók, – az ember még húszévesen sem. Erre a dologra semmi más megoldást nem lehet kigondolni, mint azt, hogy megfontolt terv szerint kell cselekednünk. –

Tudják meg azok a szülők, akik nem törődnek azzal, hogy gyermekeiket hasznos ismeretekre oktassák, ezzel olyan lehetőséget szalasztanak el, amely biztosan nem fog visszatérni. S ha továbbra is azzal áztatják magukat, hogy: *a jó mindig megtanulható*, erre ezt felelem: az első lehetőségek elvesztegetése után annyira eredményesen soha, mert csupán az az ismeret szilárd és tartós, melyet életünk első korszakában sajátítottunk el, mint ahogy ez minden más dolog példájából is nyilvánvaló. A fa olyannak őrzi meg ágait, amilyennek csemete korában kihajította őket: nem változik. A gypjút azt a színt, amellyel átitatták, olyan szívósan megtartja, hogy nem tűri az átfestést. Az edény azt a szagot, melyet új korában magába szívott, őrzi, amíg el nem törik. A keréktalp, miután elnyerte ív-formáját, előbb hull szét ezernyi darabra, mint hogy újra egyenessé váljék. Hasonló a helyzet az emberrel: az első benyomások hatásai erősen megtapadnak benne, s nem tűrik, hogy az újonnan érkezők eltávolítsák őket. Ezért annyira erős és szívós az emberek elméjében a legelső ítélet, – akár igaz, akár nem –, mert ami először szállta meg az agy palotáját, uralkodni akar, – mivel azt, ami senkié sem volt, annak szokás ítélni, aki először foglalta el. A gyermekkor fogyatékoságai tehát egészen az öregkorig elkísérnek, csupán annyi a különbség, hogy akkor bohóságok vesznek el, utána az életidő; és ami akkor kijavítható lett volna, utána már kijavíthatatlanná válik.

Ha valaki ezt az ellenvetést tenné: *A csecsemők testi és lelki erejük zsenesége folytán alkalmatlanok a tanulásra, erre munkát és időt vesztegetni is kár*, – erre a következőt felelem. Valaki ezt mondta: *A kisgyermek minden nyelvet tudnak, beszélni azonban csupán azt, amelyiket ténylegesen megtanulják.* Általánosabban így fogalmazhatunk: *„A kisgyermek mint lehetőséget mindent tudnak, ténylegesen viszont csak azt, amit megtanultak.* Képességük és ügyességük ugyanis meghatározatlan és mindennel szemben elfogulatlan; Plato ennek megfigyelése kapcsán jutott el a világ örök körforgásának gondolatához, és mondta azt, hogy *tanulni annyi, mint visszaemlékezni.*

Mivel tehát a zsenge korral kezdődő szoktatás ennyira nagy jelentőségű, ajánlatos, hogy a dolgokról szerzett első élmények az igazság helyes mércéjének, az első szokások az erények eszményképének megfelelők legyenek. Ha nem ezt tesszük, az nemcsak a jó hatások elvesztésével és a jó szokások kialakításának elmulasztásával jár, hanem más káros következménye is van, tudniillik a haszontalan, veszedelmes gondolatok és képzelgések, sőt cselekedetek zűrzavara. Miként ugyanis a termőföld, ha nem jó maggal vetik be, teremni ugyan terem, de mit? – tüskét, tövist, sulymot, tűzre való gízgázt, konkolyt stb., ugyanígy az emberi lélek is, mivel nyugalomban maradni sehogyan sem képes, mihelyt külső érzékszervei elkezdnek működni és kiterjeszkedni a dolgokra, ha nem foglalják el hasznos feladatokkal, önmagát foglalja le mindenféle haszontalansággal, sőt (mivel hatnak rájuk romlott századunk példái, s őrséggel nem tartjuk távol tőlük ezeket), bűnös dologgal, s ezekről később leszoktatni vagy lehetetlen lesz, vagy roppant nehéz.

Erre vonatkozik Isten ama kijelentése a prófétánál: Jeremiás 13, 23. – Nincs ugyanis hatalmában az embernek annyiszor megváltozni, ahányszor csak akar, mivel szokása természetévé válik. A világ ezért van tele rendellenességekkel, melyeknek feltartóztatására sem az állam hivatalnokai, sem az Egyház szolgálói nem képesek, mivel nem fordítunk komolyan gondot arra, hogy közvetlenül a forrásánál fojtsuk el a bűnt. Isten ugyanis a konkolyt, melynek magvát szedikálásunk közben az ellenség veti el ISTEN földjébe, növekedni hagyja egészen az aratásig. De jaj lesz akkor álomkórosságunknak!

A példák végül is megmutatják, mit kell tennünk. Idézzünk legalább kettőt a Szentírásból! Dávidról, az atyjáról, így nyilatkozik Salamon: *„Zsenge gyermeke voltam apámnak, és egyetlen szülőtte anyámnak, s apám tanított engem, és ezt mondta: Fogadja be szíved szavaimat, őrizz meg tanításaimat, és élni fogsz (Péld. 4, 3–4).* Íme: az istenfélő atya kislemba rögtön bölcsességet csöpögtet, és az istenfélő anya, Bethsába, egyszülöttjénél ezt nem akadályozza meg! A két szülőnek ez a törekvése oly nagy tetszésre talált ISTENNÉL, hogy azt akarta: a gyermeket a próféta által új névvel felruházva Jedidijá-nak: „Isten gyönyö-

rűség"-nek hívják (2 Sám. 12, 25). Éli, a pap, viszont elmulasztotta ugyanezt tenni gyermekei esetében, s bár ő maga ugyan istenfélő volt, fiaival azonban elnézően bánt, s csupán akkor akarta fegyelmezni őket, miután felnőttek és már hozzászórtak a bűnhöz, de hiába, – s ezzel nemcsak istentelen fiaira, hanem önmagára és egész házára is ráhozta Isten átkát és a teljes pusztulást (1 Sám. 1, 2, 3, 4). Ennyire igaz az apostol parancsa: Ne áltassátok magatokat, Isten nem hagy magából gúnyt űzni. Amit az ember vet, azt is aratja (Gal. 6, 7–8). Az élet első korszaka tudniillik a vetésé, a következő korszakok pedig az aratáséi. Helytálló tehát: *Az ifjúsággal semmi üdvösebb nem történhet, mint ha első éveitől kezdve bölcsen nevelik, egyetlenegy alkalmat sem mulasztva el.* Szóval: *A boldog öröklét a jó haláltól függ, a jó halál a jó élettől, a jó élet a jó neveléstől és a helyes cselekvés gyakorlás útján megszilárdított szokásából, ez pedig az idejekorán és helyesen lerakott alapokra épül.*

Amennyire szívügye tehát kinek-kinek saját utódai, az emberiség világi és egyházi kormányzásában pedig amennyire szívügye az előjáróknak az emberi nem üdvössége, annyira buzgó kell gondoskodni arról, hogy az égi csemetéket megfelelő időben ültessék el, nyesegezzék, öntözzék, és kezdjék el okosan nevelni, hogy szerencsésen haladjanak előre a tudományban, erkölcsökben és istenfélelemben.

Az oktatás első szakaszának *a célja*, és kell, hogy *a célja* legyen:

I. hogy idejekorán felszítsuk a pislákoló isteni lángokat, melyek a test terhe alatt megbújnak;

II. hogy megakadályozzuk, hogy a világ, a Sátán és maga a természet ereje, (mint valami mozgatógépek), a kisgyermekeket előre hatalmukba kerítsék, s hiú és veszedelmes dolgok felé vonják. Az emberek ugyanis nem annyira nem ismerik mindenre kiterjedő jogukat, mint inkább nem tudják érvényesíteni. Tanítani kell tehát őket, mielőtt elkezdenék érvényesíteni, hogy tudják érvényesíteni.

III. s végül: hogy az evilági és a jövőendő élet szempontjából igazán hasznos dolgokról nyújtsunk igaz tanítást nekik, vagyis:

1. hogy megbarátkoztassuk őket a világgal, amelyen át fognak haladni, és mindazzal, amivel eközben találkozhatnak, nehogy bármi árthasson nekik, nehogy ne lehessen hasznukra bármi is;

2. hogy megtanítsuk őket a helyes világi érintkezésre az emberekkel, akiknek közösségét nem lehet és nem szabad elkerülniük;

3. hogy felemeljük őket ISTENHEZ, és megtanítsuk őket mennyei életet élni.

Az ezt elősegítő eszközök:

1. *magának a világnak a színpada*, és mindaz, ami rajta van: vagyis érzékszerveink folyamatos foglalkoztatása;

2. *az emberi természet rendszerének helyes elemzése*; ami azt bizonyítja, hogy ez a természet mindenkiben azonos, úgyhogy egyedül önmagából kiindulva ki-ki megtanulhat becsülni mindenkit, s amit magának akar vagy nem akar, mindenkinek ugyanazt akarni és nem akarni;

3. *Isten kinyilatkoztatásainak rendszere*, amelyek megismertetnek és megbarátkoztatnak bennünket Istennel, az angyalokkal, a mennyei és az örök élettel.

Ezek alkalmazásának módjai:

I. saját okos odafigyelésünk;

II. mindenféle külső segítség megszerzése;

III. Isten áldásának kieszközlése imákkal.

Az első megokolása: Senki sem törődik ugyanúgy a máséval, mint a sajátjával; amiről azt akarjuk, hogy mások tegyék velünk vagy a mieinkkel, azt először mi magunk tegyük.

A második megokolása: Egyedül senki sem eléggé éles szemű, és nem lehet mindig mindenütt jelen, különösen ha valakit megosztanak a teendői.

A harmadik megokolása: Az egész emberi okosság semmit sem ér Isten gondviselő szeme nélkül.

Tehát:

1. akinek van ideje rá, maga legyen gyermekeinek őrzője és nevelője;

2. akinek nincs, fogadjon fel melléjük másokat, akik istenfélőek, komolyak, serények; de azért ezekre magukra is figyeljen oda: legalább hetenként egyszer vizsgáljon meg mindent;

3. övéit mindennap ajánlja Isten kegyelmébe.

Akár személyesen, akár mások közreműködésével teljesíti kötelességét, tegye azt

1. *komolyan*, 2. *de mégse zord szigorral*, hanem kedvesen, 3. *folyamatosan*.

1. *Komolyan*; mivel komoly dolog az embert, a tárgyi világ urát, a boldog öröklétben Isten jövőendőbeli társát helyesen megtanítani a dolgok használatára és arra, hogy Istenhez hasonlóan szent legyen, mert ha az indulás helytelen volt, és az alapok rosszul sikerültek, a további munka hiábavaló lesz. (Lásd erre: Sirák 22, 7, 8, 9).

2. *Kedvesen, a gyermekekhez igazodva.* Készítsünk játékokat lelkének szórakoztatására, ezek azonban olyanok legyenek, hogy általuk előre tanulja meg a nevét a dolgoknak, és azok megfelelő időben történő használatát. A gyermekekkel megtaníthatók a felnőttkor tevékenységei, csak gyermeki módon. Timóteus így tudta kisgyermekkorától fogva tanulmányozni a Szentírást, vagyis a teológiát; – miért ne lehetne hát a filozófiát, a jogtudományt, az orvostudományt is tanítani, mindegyiket a maga módján?

3. *Folyamatosan.*

Ennek a KISGYERMEKKOR ISKOLÁJÁNAK hat osztály van:

- I. a születés; másfél hónap;
- II. a szoptatás, másfél év;
- III. a csacsogás és a járnai tanulás;
- IV. a folyamatos beszéd és az érzékelés;
- V. az erkölcs és az istenfélelem;
- VI. az első közös iskolái, vagyis a tudomány első elemei.

I. *A születés osztálya.*

Lásd az anyai iskoláról a Didactica magna-ban mondottakat!

Mindenekelőtt a csecsemőket, akik újonnan jöttek a világra, még újszülöttekként kell Isten szolgálatára szentelni. Az Isten tiszteletére épített templomokat azon nyomban felszentelik Istennek, mihelyt építésük befejeződött, nem pedig csak akkor, amikor már régiek, omladozók; ugyanígy az embereket is, akik Isten templomába lettek szánva, akkor kell Istennek szentelni, mielőtt még öntudatra ébrednek, hogy az első pillanattól kezdve tisztában legyenek vele: nem világi dolgokra lettek kiszemelve, és tudják, mit kell tenniük. *S hogyan?* Imák, a keresztség és rögtön a csecsemőkor legelejével kezdődő jó oktatás által.

II. *Az emlő vagyis a szoptatás osztálya.*

1. Az emberi csemetét táplálni kell, mert magára hagyva elpusztulna. De nemcsak úgy kell táplálni, mint a barmokat: anyatejjel, hogy testileg növekedjenek, hanem ISTEN kegyelmének tejjével is, hogy belső kialakulásuk szintén gyökereket eressen. De mert ehhez emberi erő és szorgalom nem elég, az apa, az anya, a dajkák, a gondviselők, a rokonok és az egész egyház imádkozzanak, hogy ISTENNEK belül működő lelke a kegyelem edényét készítse elő a maga számára az újszülöttnél. A kétévesekbe, a háromévesekbe, de még inkább a négyévesekbe már bele lehet csöpögtetni ISTEN, önmaguk, valamint az élet és a halál ismeretét, amelyeken át az evilági élet a másik élet felé halad, hogy értelmi képességükhöz mértén elkezdjenek figyelni arra, mi végett vannak a világon, s mit kell benne tenniük.

2. Az anyák maguk szoptassák gyermekeiket; az előkelőbbek azonban bízzák rá őket egy dajkára, aki egészséges, tisztességes és istenfélő, hogy a gyermekek az istenfélelem és a tisztesség csíráit szívják magukba.

3. Chrysippus megkívánta, hogy *a dajkák bölcssek legyenek*; ennyire hön óhajtottá ugyanis, hogy az embereket csecsemőkoruktól kezdve ne ostobaságokkal és ne együgyű bugyutaságokkal dajkálják, mivel természetünk folytán azokat az ismereteket őrizzük meg legszívesebben, amelyeket nevelésünk első éveiben sajátítottunk el, miként az az íz, amellyel az edény új korában átítatódott, akkor is megmarad, miután az edény már darabokra tört. Elsőrendű érdekünk tehát, hogy a dajkák ne legyenek ostobák, együgyűek, még kevésbé tisztességtelenek, nehogy ostoba, bárgyú vagy istentelen hatást gyakoroljanak az ilyen zsenge korú gyermekekre, akik mindent megragadnak, ami eléjük kerül; jót-rosszat egyaránt, s ezek azután, minthogy más hatás nem akadályozza, mélyen megtapadnak elméjükben. Egy csepp méreg egész hordót képes megmérgezni, s csekélyke kovász az egész tésztát megkeleszti, – mint ahogy az első emberpár esetében látjuk. S ha ez akkor is megtörténhet, ha a természet ép és érintetlen, hogyne történetne meg most, amikor romlott, – amikor lelkünk ahhoz a taplóhoz hasonlít, mely már tüzet fogott, s hamarosan szikrákat hány és lángba borul?

A III. osztály: *a csacsogás és a járnai tanulás osztálya.*

A kisgyermeket is mindig a tárgyak vezetésével tanítsuk a szavakra: egyszerre tanuljanak meg valamit megismerni és megnevezni, hogy ily módon valóra váljék Salamon mondása: *„A bölcsesség megnyitja a némák száját, és a kisgyermek nyelvévé ékesszólóvá teszi”*. (Bölcs. 10, 21). Ez akkor válik valóra, ha semmit sem nevezünk meg előttük, mielőtt megmutattuk volna nekik.

A dajkák a nyelvet a paradicsombeli módszer szerint tanítsák:

1. Amikor azt látják, hogy a kisgyermek körbehordozza tekintetüket a tárgyakon, (miután életkoruk adta mozgásképesységük már odáig fejlődött), ugyanazokat *a tárgyakat megmutatva* nekik tanítsák megnevezni is őket.

2. *A nagyobb dolgok megnevezésével induljanak el*, (például előbb a „kutya” szót tanítsák meg, mint a „szem”-et, a „fej”-et vagy a „farkat”).

3. *Inkább egyszerű szavakkal kezdjék, mint összetettekkel vagy kicsinyítő képzősökkel*; például inkább a „láb”-bal, mint a „lábikó”-val. Még nem arra van szükség, hogy kedveskedni tanuljon, hanem arra, hogy beszélni és a hangokat kiejteni.

4. *Erőltessék mindig a párhuzamosságot*: vagyis a gyerek a dolog bemutatásával egyidejűleg mondja meg, mi az, majd pedig a dolgot megnevezve szólítsák fel, mutassa meg nekik: Hol a kutya? Hol az asztal? Hol a fejed?

De az sem elég, hogy valaki egészséges, mert ha lusta és rest, nem ér semmit, ezért már ekkor rá kell szoktatni a gyermekeket a testi és a lelki tevékenykedésre, hozzáedzeni őket a mozgáshoz, a fáradalmakhoz és a hideghez, ahogy Saavedra tanítja, (20. oldal), miszerint a perzsák az első hét évben csupán csak testgyakorlatokkal foglalkoztatták fiaikat. –

Ennek módja:

1. Az alapokat az anyáknak kell lerakniuk, terhességük idején kerülve a lustálkodást.

2. A dajkák erre az alapra építik majd rá az épületet, úgy, hogy a gyermekekkel sétálnak, énekelnek nekik, és amilyen módon csak tudják, megneveztetik őket, így fokozva a vérkeringés és a lélegzés élénkségét.

3. Amikor a kisgyermek elkezdene saját lábukon megállni és tipecgni, engedik, hogy mozogjanak és különféle dolgokkal babráljanak. Soha sem szabad megengedni, hogy semmit se csináljanak, vagyis lustálkodjanak. Játsszanak inkább, szaladgáljanak, hogy hozzászokjanak az örökös mozgáshoz. A tevékeny élet az igazi élet; a semmittevés az élő ember halála. Tevékenységre születünk, tevékenységre is szoktassanak tehát bennünket, ameddig komoly dolgokkal nem lehet, addig játékosakkal: mindkettő célja ugyanaz. Csak arra vigyázzanak, hogy a játéknak olyan fajtáit válasszák ki, amelyek inkább mozgással, mint nyugalommal járnak: nem szabad tehát megengedni a kockázást és a kártyázást. Gyakorolják magukat futásban labdajátékban, diszkoszvetésben stb., hogy minden testrészüket egyaránt átmozgassák. Így fogjuk utánozni a régi spártaikat, akik gyermekeiket a kemény erőfeszítésekhez is hozzászoktatták, hogy 1. egészségesek legyenek, 2. a fáradalmakat jobban viselők, 3. és felkészültebbek a váratlan eseményekkel szemben.

A kisgyermekeket tehát nem szabad kényeztetni, hanem a spártaiak példájára, – akiről a Didactica magna 12. oldalán szóltam –, szünet nélkül tevékenykedéssel kell őket foglalkoztatni. Szoktassuk hozzá inkább őket 1. a fürgeséghez, különféle mozgás- és feladatmegoldási gyakorlatokkal; 2. a fáradalmakhoz; 3. és a kényelmetlenségek elviseléséhez megpróbáltatások által. Vagyis: rá kell szoktatnunk őket: 1. a munkára, (amit munka révén tanulnak meg), 2. az okosságra, (amit úgy szereznek meg, hogyha gyakran tévednek, és helyesbítjük tévedéseiket), 3. és hogy mindig igyekezzenek használni a tárgyakat, ezt a képességet éppen a gyakorlatban fogják elsajátítani.

E cél elérésének eszközei, hogy tudniillik ezekhez valóban hozzászokjanak: *a magyarázat, a példák és a gyakorlat*.

1. A *magyarázatok* legyenek rövidek, – bármit magyarázunk legyünk rövidek, vagyis bármit magyarázunk vagy mondunk, az legyen 1. célratörő, az időponthoz és a tárgyhoz illő; 2. rövid, 3. áttekinthető és világosan tagolt, hogy 1. érdeklődéssel fogadják, 2. könnyen megértsék, 3. emlékezetükben szilárdan megtartsák; máskülönben 1. könnyen megutálják, 2. nem fogják fel, 3. ha pillanatnyilag felfogják is, nem őrzik meg emlékezetükben.

Mutassunk nekik *példákat* a munkára: vigyük el őket műhelyekbe, a szántóföldre, a csűrökbe stb. Ha maguk kezdenek el csinálni valamit, ne akadályozzuk őket, sőt vásároljunk nekik hasonló szerszámokat, hogy azokkal játsszanak. Így ugyanis nemcsak a dolgok és a munkafolyamatok nevét jegyzi meg jobban, hanem azokat a munkafolyamatokat is, amelyeknek elvégzésére képesek, (a teendőket tevésként által).

Az *autopraxia* (öntevékenység) nagy titok és minden iparkodás kulcsa. Az egyik ókori bölcs az ifjakat tanulmányaikban szorgalomra és az írók olvasására buzdítva ezt szokta volt mondani: a baromfik azt tartják a legjobb falatnak, ha nem előre elkészített az étel, amivel tömik őket, hanem amit *δια τὸ αὐτοῦ*, kápirgálva szereznek meg élelmül maguknak. Tartsuk be ugyanezt a szabályt a gyermekek esetében is: ők maguk gyakorolják a kápirgálást, a kutatást, a gyűjtést, a kiválogatást; így majd nagyobb lesz az örömük, az idősebbeknek pedig kevesebb a munkájuk.

Bár a kisgyermek semmi komoly dolog végzésére nem képesek, de minden esetben gondolnunk kell arra, hogy játékaik a komoly dolgok előjátékai legyenek. Vagyis:

1. szokjanak hozzá mindig csinálni valamit, nehogy elfecséreljék a időt és tehetségüket;

2. valami céllal vállaljanak tennivalókat, ne vaktában, ostobán, értelmetlen indítatásból;

3. tanulják meg eszközeiket a célnak megfelelően kiválasztani, – hogy azokat vagy megfelelően alkalmazzák, vagy nem érik el céljukat.

A IV., az érzékelés osztálya

1. Az ilyen életkorú kisgyermek vendége a világban: semmiről sincsenek fogalmaik, (sem jók, sem rosszak), be kell tehát vinnünk beléjük őket. De hogyan, ha nem az érzékek kapuin át? Az értelemmel bíró élőlény, az ember, semmit sem tesz ugyanis akaratának döntése nélkül; akarata pedig semmiben sem dönt tanácsadójának utasítása: értelme vagy gondolkodása nélkül. Semmi sincs azonban az értelemben, csak az, ami korábban megvolt az érzékelésben. (A szellem művelésében) *tehát az első, minden mást megelőző feladat az érzékszervekkel való törődés és a fölöttük való őrködés.* Roppant vigyáznunk kell, nehogy az érzékelés által valami hiú, hamis, torz, istentelen dolgot szívjanak zsenge elméjükbe, ami hosszú időre megtapad, esetleg egész életükön át. Az első benyomások ugyanis megtapadnak.

2. De a gyermekek a finomabb dolgok megértésére sem képesek, (még ha azok önmagukban véve a legnagyobbak is), mert hát a dolgok durvább különbségeit sem ismerik. Finomságokkal tehát ne foglalkozunk, csupán a dolgok alapjaival ismertessük meg őket, s lassanként jussunk el a többi, feltűnőbb különbséghez.

3. Hasonlóképpen a *beszéd tanulása* is a gögicseléssel kezdődjék, majd a gagyogáson át haladjon a beszédkézség felé, mindig az autopsia (saját látás) és az autopsia (saját érintés) vezérlésével. Elvontan ugyanis nem beszélhetünk a dolgokról azoknak, akik még nem vonatkoztattak el fogalmakat a dolgokból, és nem vették azokat úgy elméjükbe, hogy érezhetnék amint a szó meghallásakor az illető szó fogalma feléled. Nehéz tehát a kisgyermekhez beszélni, könnyű viszont a dolgokat eléjük tárni, bemutatni, s végül megnevezni. Vagyis: mivel mi még nem tudunk szólni hozzájuk, szóljon hozzájuk maga a természet úgy, hogy benyomást hagy magáról szemükben, fülükben, orrukban, ínyükön, kezükön.

4. Ennélfogva a *kisgyermeknek egész életükön át hasznukra lesz, ha érzékszerveiket tartósan a tárgyakra irányítják*, mivel így hozzászoknak ahhoz, hogy csupán a biztos igazságot helyeseljék, és mindenben saját ítéletükre támaszkodjanak. Mivel az ismeretszerzésnek ez a módja a legkövetkező és az egyedül helyes, ezért ha ekkor elsajátítják annak módját, hogy mindent saját érzékszerveikkel vizsgáljanak meg, nem (idegen vagy saját) vélekedések rabjaivá, hanem az igazság kutatóivá, az igaz bölcsesség várományosaivá tesszük őket, akik a dolgokról szabadon alkotnak ítéletet, semmi hamisat, megalapozatlant, értelmetlent el nem fogadnak, kizárólag csak az igazság, és a bölcsesség szilárd táplálékát gyűjtik maguknak.

5. Mivel tehát az, hogy az egész élet irányítása az érzékektől függ helyes felismerése az élesebb érzékeléssel rendelkezőknek, (vagyis a filozófusoknak), – ha érzékeinket, ezeket a vezéreinket helyessé tesszük, el fogják érni, hogy minden helyes kerékvágásban haladjon.

6. A gyermekek helyes képzése pedig abból áll, felkeltjük érdeklődésüket, hogy szellemük élénk legyen; 2. ha ismereteket közlünk velük, hogy szellemük helyesen fogja fel a dolgokat; 3. ha visszafogjuk őket, hogy tartózkodjanak a káros hatásoktól.

Érdeklődésüket a tárgyak keltik fel; minél feltűnőbbek, annál jobban felkeltik az érdeklődést. Ezért rendelt Isten az Egyháznak, annak gyermekora idején annyi szertartást, és ezért szokta csodákkal felkelteni a figyelmet. (Lásd: Ezek. 12, 1). – *Ismereteket tanítás útján közlünk velük, amelyek ez esetben aligha lehetnek mások, mint a dolgok elnevezése rövidke magyarázatokkal.* 3. *Visszafogni pedig a fegyelmelés által fogjuk vissza őket, melynek hatására félnek olyasmit merészelní, amire nem kaptak utasítást, még kevésbé olyat, ami tilos.*

7. Helyessé tehetők ezenkívül: 1. *kordában tartva, hogy ne csapongjanak; az értelem rendezettségének legfőbb jele, ha képes megállapodni és elleni önmagával.* 2. *Csupán a jókra irányítva: ez az életkor ugyanis olyan, mint a lágy viasz, de hamar elmúlik.* 3. *Megalapozottan igaz dolgokhoz szoktatva, hogy megelőzzük a tévedéseket, né azok előzzenek meg minket.*

Megvan a reményünk arra, hogy mindezeket elérhetjük velük, mivel mint Seneca mondja (109. levél): *A zsenge lelkeket a legkönnyebb a tisztességes és a helyes iránti szeretetre fellelkesíteni, mivel a még tanulékony és csak kevésbé romlott emberekre az igazság ráteszi a kezét, ha megfelelő szónoklójuk akad.* Egybecseng ezzel Isten szava: Izaiás 28, 29.

8. És mert tudóssá a tudomány, erkölcsössé az erkölcs, istenfélővé maga az istenfélelem teszi azokat, akikkel helyesen gyakoroltatták a tudományt, az erkölcsöket és az istenfélelmet, mindezeknek az első alapjait rögtön az első életkorban kell serényen leraknunk, mivel Seneca tanúsága szerint (109. levél), *legkönnyebb a még zsenge lelkeket a tisztességes és a helyes iránti szeretetre feltűzni.*

Az V., az erkölcs és az istenfélelem osztálya.

1. Az erkölcsök alakításának akkor jön el az ideje, mihelyt a gyermekek elkezdenek valamit kívánni, visszautasítani, vagy valamitől tartani, még ha beszélni nem tudnak is.

Kiegészítő megjegyzés

Veszedelemesen tévednek, akik felmentést adnak a még csak gügyögő és futkározó gyerek akaratosságára, mondván: *még nem érti.* – Az apostol tiltja, hogy a gyermekeket haragra ingereljük (Eph. 6). Hogy

miért? Azért, hogy ne szokjanak hozzá a haraghoz, mert később kemény dolog volna leszoktatni róla őket. Az emberben ugyanis minden dolognak és tevékenységnek a gyökerei az első életkorban alakulnak ki. Mert ami csak lesz, az attól lesz, hogy létrejön.

2. A kisgyermek erkölcsre nevelésének három módja van: *a példák, az oktatás és a fegyelmezés.*

A *példákról* jegyezzük meg: 1. Tanítani annyi, mint vezetni, vezetni pedig az vezet aki az élen jár. Nem tanítanak tehát azok, akik nem járnak állandóan élen példáikkal, vagyis akik annak megtételét parancsolják, amit ők maguk nem tesznek. 2. Meg kell tehát akadályozni, hogy bármelyik gyerek alkalmat találjon, (akár keresve, akár véletlenül), a rossz eltanulására. 3. Nem elég azonban, hogy a rossz példák távol legyenek tőlük, kell, hogy jó példák legyenek előttük. Gondoskodjunk a jó példákról, – mondja az apostol –, minden ember előtt. Tehát és leginkább a még ártatlanok előtt, akiket ha valaki megbotráncoztat, jaj annak. – Megjegyzés. Ha csak a rossz példák lesznek távol tőlük, de nem lesznek előttük jó példák, a gyermekek még bizonytalan állapotban lesznek, készen mindkettőre, s miután kibocsátjuk őket a világba, hamarosan találnak majd rossz példákat, amelyeknek hatására elromlanak. Hogy tehát ne romoljanak el, előbb a lehető leggondosabban kell a jóra nevelnünk őket, egészen addig, amíg a jóban állhatatosságra nem tesznek szert. „A vezetőik példái elterjednek a nép között”.

4. A jó példákat észrevétlenül kell adnunk, – hogy ne érezzék: szándékosan mutatnak nekik példát, hanem elhiggyék, hogy ez másként nem lehet –, tehát a legkomolyabban.

5. Szerfölött óvakodnunk kell attól, hogy a gyermek olyasmit lásson, halljon vagy fogjon fel más érzékszerveivel, amiről nem szabad tudnia; ha ezt megelőzzük, biztosan nem fogja megismerni, hiszen hol hatolhatna be ilyesmi az értelmébe, ha bezártuk előtte a kapukat? *Az érzékszervek őrzésére tehát ilyen vonatkozásban igen nagy szükség van, mint erre kevéssel ezelőtt felhívtuk a figyelmet, s a nevelésnek ebben rejlik a nagy titka.* Soha ne tegyük ki tehát ilyen alkalmaknak, és soha ne is hagyjuk magukra őket, nehogy megtalálják az alkalmat.

Az *oktatás* legyen nyílt, világos, történetjék világos szavakkal; még hatásosabbá tehető példázatokkal, – így a facsemete és az öreg fa példájával az, miért van szükség engedelmessegre. Ebben mindenekelőtt be kell tartanunk egy általános alapszabályt: *mielőtt a kisgyermekekben valami a természet készítésére elkezdi kibontakozni, azt rögtön kezdjük el irányítani és alakítani, nehogy bármi, mivel magára hagytuk, ártó módon tévútra térüljön. Ez az első irányítás pedig a lehető legkedvesebb és legokosabb legyen.*

Az ember célját már a kisgyermeknek is a szemük elé kell tární, oly gyakran és oly hatásosan, hogy képtelenek legyenek nem elfogadni, mármint hogy minden ember arra született, hogy 1. okosan uralkodjék a teremtményeken; 2. bölcsen irányítsa önmagát; 3. és mintaképéhez teljesen hasonlóvá válva, tőle, általa és őbenne örömeiket élvezzen az evilágon és mindörökké.

A kisgyermekkor iskolájában tehát a saját akaratról való lemondásra kell tanítani, hogy abban a véleményben, hogy biztonságosabb az, ha az embereket nem a saját akaratuk irányítja, hozzászokjanak az engedelmesseghöz.

A *fegyelemről* megjegyzendő: ennek ebben az életkorban igen nagy jelentősége van. Nem annak, amely ütlegetés eredménye, (ez távol legyen, hacsak a megátalkodott makacsság ki nem kényszeríti, hogy így törjünk meg), hanem annak, amely folyamatos ellenőrzésből áll, hogy azt tegyék, amit tenniük kell, továbbá: okos begyakoroltatásból, hogy meg is tegyék, és elővigyázatos irányításból, hogy helyesen tegyék. Szokjanak hozzá, hogy sohase térjenek le a helyes útról, sem szándékosan, csintalanságból, sem figyelmetlenségből. Erre is érvényes az orvosi szabály: *„A kezdeteknek állj ellent!”*.

Az istenfélelemre való rávezetés szükségessége nyilvánvaló: Izaiás 28, 9; Zsoltárok 8, 3; Második Törvénykönyv 31, 13-ból.

Ennek ugyanaz a három módja van: *példák, oktatás, fegyelmezés.* A *példákról* jegyezzük meg: 1. Minden háznak, ahol gyermekek vannak, kis egyházközségnek kell lennie, ahol reggel és este közös imádkozásokat, hálaadásokat tartanak, himnuszokat énekelnek, felolvassák Isten ígését, és istenfélő beszélgetéseket folytatnak.

A szülők kezdjék el magukkal vinni az egyházba is gyermekeiket. Plato azt javasolta, hogy az apák a fiaikat vigyék magukkal a háborúba, hogy a csata szemlélői legyenek, két okból is: 1. hogy szemük láttára atyáik vitézebbül harcoljanak értük; 2. hogy a gyerekek tanulják meg utánozni szüleik harci bátorságát. Mennyivel inkább ajánlatos ez ebben az esetben, – hogy tanuljanak meg nyugodtan ülni, csendben maradni, a szertartásokat türelemmel bírni, és így a kezdet kezdetén magukat Istenre és az ő tetszésére bízni.

Ami az *oktatást* illeti:

1. Minden adandó alkalommal beszéljünk nekik ISTENRŐL: amikor mennydörög, villámlik, jégeső hull, ha valaki halottat a temetőbe kísérnek, vagy valamely gonosztevét a vesztőhelyre visznek, hogy idejekorán beléjük rögződjék a túlvilági élet (mindkét lehetőségének) képzete, ahová evilági életünkön át haladunk.

2. Adjuk elő nekik Isten igazságtevéseinek történeteit, hogy tudniillik ISTEN miként büntette és bünteti meg példás módon az istenteleneket.

3. Legfőként azonban az imákra szoktassuk rá őket. Ezek legyenek rövidek, és inkább tulajdonképpeni, mint átvitt értelemben használt szavakból álljanak. Egyesek például így kezdik fohászkodásukat: *Isten báránya, ki elveszed a világ bűneit, irgalmazz nekünk.* Ez biztos, hogy meghaladja annak a gyermeknek a felfogóképességét, aki még azt is alig érti, hogy tulajdonképpeni értelemben mit mondunk bárányaknak, vagy hogy mi Krisztus, és miért hívják Isten bárányának. Jobb ezt mondani: *Krisztus, Isten fia, irgalmazz nekem.*

4. Tanítsuk meg őket arra, hogy imádkozás közben kezüket összekulcsolják, szemüket az égre emeljék, illő testtartással álljanak, és anélkül hajtsanak térdet, hogy körbepislogának, – s mindezt tanítsuk meg szóban is, és bemutatással is.

5. Nem szabad megdicsérnünk őket azért, mert illően viselkedtek, mivel akkor az egészre máris úgy tekintenének, mintha a tetszésükön múlna, és szabad volna nekik így tenni, meg nem így tenni is, vagy azt gondolnák, ez csupán arra való, hogy az embereknek igyekezzenek tetszeni. –

6. Különösen a keresztyén vallás alapelveit: a „hit, remény, szeretet”-et vessük idejekorán elméjükbe, mint ahogy az a Teremtés Könyve 15. és 17. fejezetében szerepel: *Én vagyok a mindenható Úr; 1. járj előttem őszinteségből és igazságban; 2. én leszek a te pajzsd és a te nagy jutalmad. 3. Ezeknek a szavaknak a következő az értelmük:*

1. Higgy bennem, – ez a *hit* alapja;

2. Hallgass rám, szeress és kövess, – ez a *szeretet*;

3. Bízz bennem, és tőlem várj minden jót, – ez a *remény*.

7. A gyermekeket tanítsuk meg arra, hogy tagjaiknak és a rajtuk kívül eső egyéb teremtményeknek, továbbá az ennivalóknak, a ruhának, a gyümölcsöknek, növényeknek, ásványoknak, de elsősorban a háziállatoknak stb. használata az ember javát szolgálja, s mindezek használata közben ISTENRE, mint adományozójukra, és az ő dicsőségére kell gondolniuk. Valahányszor alkalom adódik, hívjuk fel figyelmüket az istenfélelemre és az erkölcsökre. Például: Nem illik, hogy az ember olyan koszos legyen, mint egy disznó. – A galamb, minthogy nincs epéje, őszinte; – ezzel az őszinteségre és egyenességre neveljük.

8. Ne hanyagoljuk el a vallásgyakorlatokat, elsősorban az imádságokat: Tanuljanak meg Istenhez imádkozni azáltal, hogy mindenféle imát, – különösen az Úr imáját, a miatyánkot –, fennhangon mondjuk és előimádkozzuk nekik.

Reggeli ima.

Urunk, Istenünk, aki azt akartad, hogy épségben érjem meg ezt a napot, kérlek, őrizd meg hatalmaddal, hogy ne essek semmiféle bűnbe, hanem igazságod szerint irányítsd szívem gondolatait, szám szavait és kezem cselekedeteit, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Rövid asztali ima.

Amit csak az asztalon van és ami még rákerül, azt áldja meg az, aki jóságával táplál mindeneket. Amen. Mi atyánk . . .

Hálaadás étkezés után.

Aki bennünket megteremtett, megváltott, megszentelt és most is táplál, legyen áldott mindörökké. Amen. Hiszek egy Istenben . . .

Esti ima.

Áldjon és őrizzen meg bennünket a mindenható és irgalmas ISTEN, az Atya, a Fiú és a Szentlélek. Amen.

Alkalmi ima.

Legyen irgalmad mirajtunk, Uram, mint ahogy TEBENNED van reménységünk.

A *fegyelem* ne legyen zord szigor, de mégis úgy alakítsuk, hogy érezzék: rajtuk tartjuk a szemünket, és ha nem teszik, amit kell, megszidjuk őket. Ha viszont teszik, megdicsérhetjük őket, de komoly arccal, hogy érzékeljék: komoly dologról van szó, és így kezdjenek el különbséget tenni a játékos és a komoly tevékenységek között. Csekélységnek látszik, amire figyelmeztették, pedig nagyon is jelentős.

Az anyától VI. osztálya mint közös és tényleges iskola.

Ez egyfajta közös iskola, itt kell a gyermekeknek hozzászokniuk az egymással való érintkezéshez, a játékhoz, az énekléshez, a számoláshoz, az erkölcsök és az istenfélelem ápolásához, érzékszerveik és emlékezőtehetségük foglalkoztatásához, (kivéve az olvasást és az írást), – tisztaság, felügyelete alatt, akiknél a szomszédságból való gyerekek ilyenfajta gyülekező helyét berendezik azoknak a költségén, akik azt akarják, hogy körülbelül négyéves koruktól hatéves korukig csemetéiket kellemes körülmények között neveljék és készítsék elő a közös iskolára.

Sophonias Hasenmüller ajánlotta, hogy szervezzenek ilyen iskolákat azoknak az emberkének, akik még nem képesek betűket olvasni és írni, hogy tagolt kiejtésre és számolásra tanítsák őket, előkészítendő az elemi iskolai tananyag jobb elsajátítását. – Ő úgy képzeli, hogy a képzés kívülről való tanulás útján folyék, úgy, hogy bemutatjuk és fennhangon elmondjuk a gyerekek előtt mindazt, amit azután helyesen kell kiejteniök és többszöri ismétlés által emlékezetbe vésniök. Például:

- I. Az egész ábécét, elejétől a végéig, kívülről.
- II. Egy, azután kettő, majd három, négy és több szótagból álló szavakat.
- III. Ügyes, rövid, két, három s végül több szóból álló mondásokat, amelyekkel istenfélelemre, a tisztesség és a tisztességtelen ismeretére tanítjuk őket.
- IV. Lehetőleg minél több, rövid fohászt és röpimát.
- V. A hitvallást.
- VI. A tízparancsolatot.
- VII. A számok nevét százig.
- VIII. Ezek szorzását Cebes táblázata (szorzótábla) alapján.
- IX. A fejből való betűzést, de csak egyszótagú szavak esetében; – ezt a gyakorlatot mint valami rendkívül hasznosat ajánlja.
- X. Képeskönyv bemutatását ábráival együtt.

A tanulás során a gyermekeknek egyik munka sem esik annyira nehezükre, mint amit az elemi ismeretek kezdeteinek elsajátítására kell fordítaniok. Az ifjaknak ugyanis nagy erőfeszítésbe kerül a betűk ismeretének és írásának megtanulása; miután ezen a munkán túljutottak, a többi dolog már úgy folyik, mint megnyitott forrásból a patak. Megéri tehát az oktatásnak ezeket az első, keserű gyökereit valamiféle ügyeskedéssel megédesíteni, hogy ne érezzék nyűgnek; ez pedig másképp nem lehetséges, csak ha ezt a kemény munkát játékká tudjuk változtatni. S hogy miként, arra Saavedra ad útmutatást, (36. oldal), de az ő javaslata a huszonnégy kockáról talányos: elég négy kocka, melyekre egyenként hat betű van írva.

I. Vegyünk egyet, amelyre a magánhangzók vannak ráfestve vagy ráírva. Dobjanak a kockával, és a játékosok közül ki-ki nevezze meg azt a magánhangzót, amelyik neki esett; ha nem tudja, vessítse el a játékot.

II. Miután ezt tökéletesen tudják, vegyünk egy másik kockát, rajta a torokhangokkal. Ezt először egyedül dobják, míg az illető mássalhangzókat jól meg nem ismerik, utána az előzővel együtt, a szótagalkotás végett.

III. Ezután vegyék a harmadik kockákt az ajakhangokkal. Először egyedül ezt dobják, majd vegyék hozzá az első, amelyen a magánhangzók vannak, s végül a másodikat is, a torokhangokkal, s ekkor már nemcsak a pusztá szótagalkotás, hanem a jelentéssel bíró szavak összeillesztése is elkezdődhet.

4. Miután mindezeket pontosan ismerik, végül adjuk oda nekik a negyedik kockát a fog- és az orrhangokkal. Itt is fokozatosan kell haladni: 1. maguk a betűk; 2. betűk magánhangzókkal, 3. a torokhangokkal, 4. ajakhangokkal stb.

5. Végül minden betűt és minden kockát egyszerre kell alkalmazniok: 1. a teljes szótagolást, 2. a szóalkotást. Ezeken kívül még egy kockát adjunk nekik a kettőshangzókkal. Ilyenformán öt kockára lesz szükség.

Az elsőn a magánhangzók legyenek: A, E, I, O, U, Y;

A másodikon a torokhangok: H, G, K, Ch, Q, X;

A harmadikon az ajakhangok és a folyékony hangok: W, B, P, F, L, R;

A negyediken a fog- és az orrhangok: D, T, S, C, M, N;

Az ötödiken a kettőshangzók: au, ae, eu, oe.

Más módszer arra, hogyan tanítsuk meg gyorsan olvasni a kisgyerekeket.

1. Írja le és ejtse ki egy órán át az „a”-t;

2. Második egy órán át az „e”-t, s egyben kapcsolja is össze őket: ae, ea;

3. Harmadik egy órán át az „i”-t, s ismét kapcsolja össze őket, (itt hat lehetőség lesz);

4. A negyedik egy órán át az „o”-t, itt már huszonnéyszer kell ismételnie;

5. Ötödik egy órán át az „u”-t; ez már százhusz lehetőség;

6. Vegyük hozzá az L-t; 7. a V-t; 8. a W-t, 9. az N-t, 10. az S-t, 11. a C-t, 12. a Z-t.

Íly módon huszonnégy óra alatt biztosan megtanítható lesz a gyerek a betűk ismeretére és írására, vagyis rövid idő alatt és gyorsan.

Ezt követően egy óra alatt megtaníthatjuk kétbetűs szavakat alkotni, illetve szótagolni, másik egy óra alatt hárombetűsöket, – végeredményben: *egy hónapnyi idő alatt olvasni és írni.*

A kisgyermekkor utolsó évében két, ábrákat tartalmazó könyvet adjunk a kezükbe:

1. *Képeskönyvet*, mely a mindennapi, otthonról ismert dolgokat és melléjük írva azok nevét, de mindenekelőtt az élő ábécét tartalmazza;

2. *Bibliai kézikönyvet*, mely a szent könyveknek, vagyis a Szentírásnak legfontosabb történeteit tartalmazza.

Itt azonban vigyáznunk kell két dologra:

1. Ne adjuk egyszerre a kezükbe mind a kettőt, hanem külön-külön, egyszerre csak az egyiket, mindegy, melyik félévben;

2. Ne tetszésük szerint, hanem csak meghatározott órákra, – délelőtt, délután – adjuk oda nekik, nehogy elrongyolják, vagy mert sokszor forgatják őket, végül megunják.

Ezeknek a következő hasznuk lesz:

1. A gyermekek a futkározás és a haszontalan játék helyett emberhez méltó gyakorlattal foglalják le magukat.

2. Lelkükben észrevétlenül szeretet gyullad az olyan könyvek iránt is, amelyekben nincsenek képek.

3. A dolgokról úgy szerzik meg az első benyomásokat, hogy azok pontosak, világosak, tagoltak, nincs bennük összevisszaság.

4. Mindazt, ami a Szentírás olvasásából rájuk ragad, nem fogják elfelejteni; az első benyomások tapadnak meg ugyanis a legjobban.

5. Előjáték és előgyakorlat lesz ez a további gyakorlatokhoz. Mídon ugyanis azt látják, hogy anyjuk vagy dajkájuk felolvas belőlük nekik, könnyen meg fogják érteni, hogy az ábrák nem feleslegesek, s igyekezni fognak ők is ugyanazokat olvasni és megtanulni. Miután így mindkét könyv esetében „helyi emlékezet” alakul ki bennük, amikor az elemi iskolába kerülnek és ezt a két könyvet ismételtlen kézbe veszik, mint jó barátaikkal találkoznak majd velük, amelyek könnyűk, szinte jó ismerőseik, és ismereteikhez némi újat kell csak hozzátenniök, hogy tudniillik írni és olvasni tudjanak, és sok ismétlés révén sok haszonnal kívülről megtanulják őket.

Legyen elég ennyit mondanunk a kisgyermekek Isten dicsőségére való tökéletesítéséről. Mielőtt ettől az iskolától megválnánk, foglaljuk össze mi idősebbek azokat az üdvös intelmeket, amelyek kétségtávol hozzájárulnak az emberek, a családok, az országok romlásának megelőzéséhez.

I. tétel: A nevelés elhanyagolása az emberek, a családok és a világ romlását okozza.

II. tétel: az otthoni nevelés hiányosságai azt eredményezik, hogy később: az iskolában, az egyházban és a közéletben keservesen vergődnek az emberek.

III. tétel: Akikben mások reménysége nyugszik, azokat kell legkörültekintőbben nevelni, így a nemesek és a hercegek fiait.

IV. tétel. A jó nevelés alapja az, hogy tanulják meg érteni: miben különbözik az ember az állattól, a derék ember a hitványtól, a tanult a tanulatlantól, a bölcs az ostobától, s végül: miben különbözik az evilági élet a jövőendő örök élettől, s a boldogsághoz vezető út attól az úttól, mely a pusztulásba visz.

Az ilyen jól meggyökeresztetett és zöldellő emberpalántákban az angyalok és az istenfélő emberek csakis szeplőtelenül tiszta gyönyörűségre lelhetnek. De ne feledjük: miután a dologban idáig eljutottunk, még csak reményünk van valami nagy jóra, a jó ténylegesen még nincs a birtokunkban: ne szűnjék meg tehát a gondoskodás! És ha valaki maga nem képes a már megerősödött léleknek további táplálékot nyújtani, bizza rá ezt a közösségre. Erről fogunk szólni a következőkben.

X. FEJEZET

A gyermekkor iskolája
vagyis

az ifjúság hatéves kortól tizenkétéves korig tartó
gondos neveléséről

1. Minden dolog esetében minden előzmény az utána következőkhöz egyengeti az utat, és azoknak rakja le alapjait, s egyetlen következmény sem pusztá függelék gyanánt járul előzményeihez, hanem rájuk épül, úgyhogy részben tőlük függ, részben rajtuk nyugszik és rájuk támaszkodik. Nyilvánvaló ugyanis: ha egy épületnek nem jó alapot raknak le, vagy nem jól rakják le az alapját, az erre emelt építmény nem képes fennmaradni, vagy nem szilárdan, vagy nem sokáig, vagy nem biztosan áll, hanem mindig inog, összeomlással fenyeget, amely végül be is következik, hacsak nem támasztják meg új gyámoszlopokkal.

Mivel azok, amiket a kisebb és a nagyobb gyermekek mozgás, látás, hallás, beszéd, cselekvés terén elsajátítanak, olyan alapok, amelyekre egész további életük ráépül, illő aggályosan ügyelnünk ezeknek az alapoknak helyes lerakására. Elkezdjük már ezt az előző fejezetben a kisgyermekek kapcsán, akik még nem ismerik az értelem használatát, és kijelöltük számukra az életkoruk felfogóképességének megfelelő iskolát; most továbblépve, áttérünk a gyermekkor iskolájára, amelyben majd mindazt tanítani kell, amit a tanulóknak később, a serdülőkor iskolájában el kell sajátítaniuk, csak rövidebben, anyanyelven és közérthetőbben.

Meghatározás. *A gyermekek zsenge emberek, azoknak jövőendő utódai, akikből most a világ (az állam, az egyház, az iskolák) áll.*

1. *Emberek?* – emberhez méltó magatartásra kell tehát nevelnünk őket;

2. *Gyermekek?* – tehát gyermekeként, életkoruk felfogóképességének megfelelően;

3. *Jövőendő férfiak?* – hogy azok legyenek, olyasmikre kell nevelnünk őket, amik mint férfiaknak majdan hasznukra lesznek.

4. *És mert a férfikor az öregkorba, az öregkor a halálba, a halál pedig a feltámadásba torkollik,* úgy kell nevelnünk őket, hogy általa az evilági életen át szerencsésen eljussanak a jövőendő örök életbe.

5. *S mert a halál biztos, órája viszont bizonytalan,* nevelésüket halogatás nélkül el kell kezdenünk;

6. *És mert életidejük, amelyen áthaladnak, fokozatokra oszlik, fokozatosan.*

7. *Mivel a gyermekek zseneségük folytán fizikai munkára még nem elég erősek, a gyermekkor idejét könnyebb tevékenységekre kell fordítanunk,* de olyanokra, amelyek előjátékok ama komoly feladatokhoz;

8. *Csak olyasmire tehát, amire életkoruk alapján már képesek;*

9. *Vagyis: írás-olvasásra, nyelvekre, és könnyebb készségfejlesztő tevékenységekre,* amelyek az emberi szellem számára játékok, de jó előjátékot jelentenek az egész élethez;

10. *Am ezeket is vegyük komolyan,* mivel az élet, amire így készülnek, nem játék, hanem komoly dolog. S nem szabad azt hinnünk, hogy a gyermekek komoly dolgok végzésére nem képesek, – csak a maguk módján. Helyesen mondta Erasmus: *A műveltség megszerzése szempontjából a zsenge évekből többet ér egyetlenegy, mint tíz azokból, amikor már a lélek más gondoktól lefoglalva érzéketlenné válik a tanulással szemben.*

S mert a gyermekek zsenge emberek, akik még ügyetlenek a világ dolgaiban, ennek az életkornak a legmegbízhatóbb és a leghozzáértőbb tanítókra van szüksége, továbbá azért is, mert az épületnek jól kell lerakni az alapjait, és a festménynek helyesen kell megfesteni alapvonásait, mivel amilyen a kezdet, olyan lesz az egész. Tehát a legelső osztály nevelője legyen a többieknél bölcsőbb, s kapjon nagyobb fizetséget is a többieknél.

Ennek az iskolának végcélja az, hogy a testet, az érzékszerveket és a szellemet fürgévé tegye, vagyis:

1. *Fejlessze a mozgáskészséget:* a szemét, hogy gyorsan olvasson; a nyelvét, hogy olvasás közben gyorsan forogjon; a kezét, hogy gyorsan írjon, rajzoljon és fessen.

2. *Töltse meg tárgyakkal az összes érzékszervet,* (a külsőket és a belsőket, a képzeletet és az emlékezőtehetséget), hogy a tanuló a (világegyetem egészében létező) dolgok mibenlétét (τὸ ὅτι) megismerjék.

3. *Kezdje el az értelem használatát a szabad művészetekben* (számтан, zene stb.) *történő bevezetés, valamint az okosság alapelemeinek* (illő erkölcsök) *és az istenfélelem kezdeteinek elsajátítása által.*

Megjegyzések. 1. Az érzékszervek gondozásáról. A külső érzékszervek gyakoroltatása folytatódjék, de az elsődleges gond tevődjék át a belső érzékszervekre, azért tudniillik, hogy a gyermekek szokják meg érzékelésük figyelmét a távolabb eső dolgokra kiterjeszteni, élesebben a valóságra irányítani, magukat a dolgokat élesebben megragadni, elképzelni, megítélni és pontosabban emlékezetükbe vésni. Az idő ugyanis most már nem hagyja nyugton a természet erejét, miközben az egyre jobban kibontakozik, mi pedig ne várjuk meg, amíg a viasszerű agyvelő megkeményedik, és nehezebben fogadja be, amit kínálunk neki. Helyesen mondta valaki: *nemcsak gyorsabban, hanem tökéletesebben is átítatódunk azzal, amit gyermekkorunktól kezdve tanulunk.*

2. A művészetekhez és a tudományokhoz. A művészeteken és a tudományokon főként a *matematikaiakat* értjük, amelyek a számok, a mértékek és a súlyok különbségeire mutatnak rá. javasoljuk, ezekre kezdettől fogva oktassuk az egész ifjúságot, mivel ha ügyesen oktatjuk, nem haladják meg a gyermekek felfogóképességét, (hiszen ábrázolhatók és szemléltethetők), ugyanakkor egyedülálló módon ösztönzik és élesítik a szellemet minden más feladatra. Ezt a tárgyat ebben az életkorban úgy tanítsuk, 1. mint az *érzékelhető dolgok keretét*, még csak a tapinthatókkal foglalkozva, mivel a velünk született principiumok alapján ezeknek közvetlenül belátható a bizonyossága és a bizonyítási módja; 2. mint kulcsot és kaput az értelem használatához, hogy általa meggátoljuk az okoskodás zűrzavarossá válását, az önmagában csapongó természetű képzeletet megkössük és a tárgyakra szögezzük; 3. mint az *egész bölcsesség alapját*, melynek minden titka a számok, a mértékek és a súlyok arányaiból áll. Ezért a régi filozófusok ezzel kezdték a tanulmányokat. A mennyiségek tanának azért is adták a „mathémata”, vagyis a $\alpha\epsilon\lambda\epsilon\gamma\eta$ $\epsilon\varsigma\chi\eta\nu$

„tanulmányok” nevet, mivel a gyermekek az ilyen tudományok iránt igen fogékonyak, ha ügyesen találják nekik. Adjunk a gyerek kezébe vonalzót, körzőt, mérleget és mérőműszereket, – bámulatos dolgokat tapasztalhatunk.

Az ehhez a célhoz vezető eszköz: *hat osztály*, s ezek mindegyikének megvan a maga feladata, melyet egy-egy könyv tartalmaz. Az osztályok és a könyvek a következők:

I. *Ábécéskönyv.*

II. *Az érzékelhető világ bemutatása (Lucidarium).*

III. *Erkölcstan gyermekeknek, az érzékelhető dolgokból és az emberi természet elemzéséből levezetve.*

IV. *Bibliai történetek kivonata.*

V. *Bibliai idézetek gyűjteménye*, mely a legegyszerűbb összefoglalását nyújtja mindannak, amit hinnünk, remélnünk, tennünk kell.

VI. *Találós kérdések gyermekeknek.*

Az ezen iskolának szánt összes könyvet egytől egyig úgy kell elkészíteni, hogy (1) akik a latin tanulására készülnek, azoknak előkészítsék az utat, akik pedig szakmát szándékoznak tanulni, azoknak világosságot hozzanak életükbe. (2) Akár végigjárja valaki ezt az összes, anyanyelvű osztályt, akár nem, ameddig eljut, abból meglegyen az illető fokozatnak megfelelő haszna. Például: tudjon olvasni (már első osztályos kora óta). (3) Még ha valaki színét sem látja közös iskolának, magánúton azt is bárki megtaníthassa belőlük a betűkre, a többit pedig a segítségükkel önszorgalomból el lehessen sajátítani.

2. Ez akkor válik valóra, ha ezek a könyvek egytől egyig (1) *egyetemesek* lesznek, melyek mindent tartalmaznak; (2) *módszerek* lesznek, melyek fokról fokra haladva fejlesztik az érzelmi képességet; (3) ha rajzok, ábrák és mindenféle kellemes dolgok fogják segíteni használatukat; (4) ha a kertészkedés tárgyköréből származó címet fognak viselni, – például: *plantarium* (előnevelőkert), *seminarium* (palántakert), *violarium* (ibolyakert), *rosarium* (rózsakert), *viridarium* (díszkert), *Paradisus* (Paradicsom) –, és minden egyes példány címlapján kép lesz látható, úgymint: növénytövek, kertész, ibolyák, rózsák, dísznövények és a Paradicsom ábrázolása, továbbá, ha a bennük foglalt tananyag összhangban fog állni a címmel. Ezek szerint: (1) a *plantarium* tartalmazza az ábécét, ezenkívül egy szótag- és szómutatót, a számokat és rövid imádságokat; (2) a *seminarium* mindennek (vagyis a teljes pansophiának) a kivonatát, mondásokat; (3) a *violarium* az előbbinek részletesebb és teljesebb kivonatát; (4) a *rosarium* a világ elemzését (alkalmazásával együtt), vagyis a természettudományokat; (5) a *viridarium* a gondolkodás elemzését, a mesterségek révén létrehozott dolgokat és erkölcst; (6) a *Paradisus* a Szentírás elemzését, lényegét (és ennek alkalmazását), a „hit”, remény, szeretet”-et. Eme követelményrendszer megokolása: (1) hogy a gyermekeket az ilyenfajta címmel könnyebb legyen meghódítanunk és megnyernünk; (2) hogy érthetőbb legyen a könyvek fokozatos volta, és világossá váljék, melyiknek mit kell nyújtania.

4. (3) *Kevés legyen belőlük.* Ha a világot meg kell szabadítanunk a könyvek áradatától, már a nevelés kezdetétől fogva meg kell szabadítanunk; ha a világot Isten könyvtárába kell beavatnunk, már a nevelés kezdetétől fogva abba kell beavatnunk.

5. (4) Annyi feladatot tartalmazzanak, hogy azok kellő mértékben lefoglalják a gyermekkor egész idejét, hogy egy perc se maradjon felesleges és rossz dolgokra.

6. (5) *Legyenek bennük* (a Szentírásból és máshonnan) *nagy gonddal összeválogatott idézetek és bölcs mondások, anyanyelvre lefordítva.* Igen hasznosnak véljük ugyanis, ha a gyermekek kis koruktól kezdve tanulnak idézeteket, akár ezerszámra is. Ezt a felfogást Aischines is helyeselte, akitől ezek a szavak származnak: *ἵνα τοῦτον ὁικάν πᾶσις ὄντας τὰς τῶν ποιητῶν γυνώμας μαρτυρεῖν, ὡς αὐτοὺς ὄντας ἀντὶν χρίμεθα*. Azért tanuljuk a költők bölcs mondásait, amíg gyermekek vagyunk, hogy felnőtt korunkban használjuk őket. Az Atyáknak a nézete, Sirák fiának tanúsága szerint (39), szintén hasonló volt. *De mely és miféle mondásokat kell a gyermekeknek tanulniok?* Hogy mindent számszerűsítsünk: (1) a Szentírásból válasszunk ki ezret; (2) a természettel kapcsolatban száz találó aforizmat; (3) a zsoltárokból és a himnuszokból ezret-ezret; (4) az erkölcstan területéről közmondásokat és versikéket. Úgy tetszetős, ha ezeket nem ömlesztve, hanem valamilyen rend szerint megszerkesztve adjuk közre, például, (1) ha értelmi összefüggésbe – párbeszédbe – ágyazzuk őket, s így folyamatos szöveget nyerünk; (2) ha ábécé sorrendbe állítjuk őket, mutató gyanánt, hogy bevezetésként szolgáljanak a szótárhoz. (3) Adhatunk melléjük rövid nyelvtant is, hogy a gyerekek megtanulják utánozni a példamondásokat.

7. (6) Végül: ezek a tankönyvek, (akárcsak a többi szemléltető tárgy is), ne olyanok legyenek számunkra, mint a *láb, hanem mint a térdfeszítő küllők*, amelyek a gyermekeket járnál tanulás közben megtámasztják és egyenesen tartják, s amelyeket, miután a láb megerősödött, félredobnak. Ilyen mértékben van szükségük velünk született képességeinknek, értelmünknek, akaratumnak, kezünknek, nyelvünknek is irányítókra; de

gondoskodjunk róla, hogy ne legyen mindig szükségük rájuk, és úgy használjuk, hogy később kedvünk támadjon félredobni őket.

A megvalósítás módja: a vonzó módszer, hogy minden úgy történjék, mint ha játék volna, folytonos (1) *autopsiával* (önálló látás), (2) *autolexiával* (önálló megnevezés), (3) *autopraxiával* (önálló cselekvés), (4) *autochresiával* (önálló használat), hogy a tanulóknak lehetővé váljék mindent (1) látni, hallani, megtapogatni; (2) megnevezni, elolvasni, leírni; (3) ábrázolni és csinálni; (4) saját hasznukra alkalmazni.

Megoldandó kérdés.

Vajon a gyermekek korosztályát az első évben rövid összefoglalások alapján hasznosabb-e oktatni, vagy inkább részletesen, bizonyos rendet tartva, fokozatosan?

A válasz. 1. A gyermekeknek más tennivalójuk nincs; azok esetében tehát, amelyek nem *παρεργον* -ok, hanem *εργον* -ok a számukra, nincs szükség sietségre. 2. Minden összefoglalásban van valami elsiettség, töredékesség, homály; az első évfolyam elé viszont mindent részletesen kifejtve kell tárnunk.

Első év, I. osztály PLANTARIUM

Ennek az osztálynak *három fokozata* van:

1. a *kezdőké*, vagyis a betűzni tanulóké;

2. a *haladóké*, vagyis az olvasni tanulóké;

3. a *végzősöke*, vagyis az írni tudóké. Természetesen az első és a második csoport tanulói is foglalkoznak írással, de itt tanulnak *κατ' ἐξοχήν* írni.

Ennek megfelelően *háromfélék a segédeszközök* is:

1. Az elméleti oktatáshoz:

- élő ábécé;
- verses szöszedet és mondásgyűjtemény;
- három párbeszéd.

2. Az alkalmazáshoz:

1. ábécé és szótagtáblázat;

2. írotábla, kréta és toll; Megjegyzendő: A szépírás alapjai: 1. a függőleges, 2. a döntött, 3. a kerek vonalak, amelyek mértani pontosságúak. Harsdörfer.

3. papír és tinta.

3. A gyakorláshoz: - *ábécé, ábécés játék*, kockajáték. Válasszunk ki 25 gyereket, mindegyiknek adjuk egy betű nevét, amit írjunk rá a kabátujjukra, (vagy adjuk a kezükbe), ezután válasszunk ki egyvalakit (*decurio*), aki fennhangon szavakat mond előttük, (pl. apa, mienk stb.), azok pedig mondják utána, és ennek megfelelő sorba rendeződjenek. Aki ezt nem teszi, vagy rosszul teszi, veszítse el a játékot. Ez lesz az élő betűzés. Ugyanez vonatkozik a számokra is 1000-ig.

- *gyorsírás* - vetélkedő formájában. Írassunk le velük valamit, (pl. a hitvallást), és aki elsőnek írja le, az legyen a győztes, aki a legutolsónak, a vesztes.

- *szépírás*. Ekkor ne gyorsaságban versengjenek, hanem a betűk szerkezeti felépítésének pontosságában).

Második év, II. osztály SEMINARIUM

Cél: elvégezni azoknak a dolgoknak külső jegyek alapján történő felosztását, amelyeket ismerniök kell, vagyis:

I. az egész világnak, amennyire az érzékek számára hozzáférhető;

II. az egész léleknek, amennyire az értelem számára hozzáférhető (az értelem felosztása);

III. az egész Szentírásnak, amennyire a hit számára hozzáférhető leíró megismerését.

Az eszközök: Mindezeknek végezzük el az elemzését (analízis) kérdés-felelet formájában, ahol szükséges, szemléltessük ábrákkal és világítsuk meg helyes magyarázatokkal, majd az ismeretek alkalmazását gyakorlatokkal gyakoroltassuk, - és a gyermekek mindent meg fognak érteni.

Megjegyzés. A Lexicon Vestibulare-t (elő-szószedet) a Janua Linguarum mintájára olyan összefüggő szöveg formájában szerkesztjük meg, amely csak alapszavakat tartalmaz, ily módon:

„A” betű. Az ábécés gyerek az „A” betűvel, (vagyis az „A” magánhangzóval) kezdi a tanulást, tehát: A fenyő (abies), a juhar (acer), a szil (alnus) fák (arbores). Az éretlen (acerbum) gyümölcs fanyar (austerum). Az aloe keserű (amara), mint az epe. Az ecet (acetum) savanyú (acidum). A bors csipős (acre).

Az ilyen (anyanyelven és latinul) készült szójegyzék nagyon meghálálja magát a Lexicon Januale esetében, amelyben hasonló módon vezetjük majd le az egyes szótövekből a szóbokrokat és különítjük el azok elágazásait.

III. osztály

VIOLARIUM

Erkölcstan gyermekek számára, az érzékelhető dolgokból összeállítva

Ennek a könyvnek azt a feladatot kell teljesítenie, hogy az ifjúság szokja meg: erkölcsi tisztességének kialakításában is a természet tanítványa legyen. Ez úgy válhat valóra, ha (miként az érzékelhető dolgok enciklopédiájának esetében tettük), egyetemlegesen sorra vesszük mindazt, ami a dolgokban létezik és végbemegy, oly módon, hogy az emberi tulajdonságokra és cselekedetekre vonatkoztatjuk őket, és a gyermekeket a természet dolgainak példáján próbáljuk tanítani a jóra és leszoktatni a rosszról. Például: a „víz” szó kapcsán ilyesmikre lehet felhívunk figyelmüket:

1. A víz felszíne, (ha a szél nem korbácsolja fel), mindenütt egyforma, egyik része sem igyekszik a másik fölé emelkedni. Utánozzuk ezt, mi, emberek: mivelhogy mindnyájan egy természetűek vagyunk, egyikünk se tartsa többre magát a másikonál.

2. A víz mindazt, amivel kapcsolatba kerül, megnedvesíti, vagyis átviszi rá víztulajdonságát. Az ember, amire csak tud, hasson emberisésségével.

3. A folyó önmagától viszi a vizét egyik helyről a másikra, hogy városokat, falvakat öntözzön, s ezzel a tevékenységével önmagát is (a vizét) egészségesnek őrzi meg, (miközben a mocsarak vize, mivel áll, elposványosodik), és másoknak is hasznára van. Így azt az embert is, aki szolgálatkész, szeretik, a restet utálják, s az ilyen végül önmaga és mások számára is hasznavehetetlenné válik.

Ugyanígy a *Napról*. A Nap állandóan járja a pályáját, hogy mindenkinek világosságot szolgáltasson; a serény ember ugyanígy szeretné, hogy bár mindenkin segíthetne.

Ugyanígy a *fáról*. A fa nem egy, hanem sok éven át növekedik, hasonlóképpen az ember is, testben és lélekben egyaránt. A fa minden évben, sőt, nyáron naponta nő valamit, (télen a hideg meggátolja ebben); nekünk is minden nap gyarapodnunk kell.

A terméketlen fát kivágják és tűzre vetik; ugyanígy azt az embert is, aki nem terem jó gyümölcsöket.

A fa, mielőtt termést hozna, virágot hajt; az ember, mielőtt másokat tanítana, vagy az emberi társadalomnak egyéb szolgálatokat tenne, tanuljon stb.

Ugyanígy a *kutyáról*. A kutya, ha megdobják kövel, harapdálni kezdi a követ; hasonló a bosszúra vágyó, haragos ember is. Kerülnünk kell azonban a kutya szokásait.

Ha olyan *erdőn* megyünk át, amely természetüknél fogva magasra növő fákból: szürkefenyőkből, pineákból stb. áll, s ezek közé helyenként természetüknél fogva alacsonyabb fák, – tölgy, bükk, nyír, nyárf – keverednek, láthatjuk, hogy ez utóbbiak fajtájuk ellenére a magasba törnek, mintha részüket akarnák a szabad égből, s nem akarják, hogy a többiek elnyomják és elfojtsák őket. Íme, a versengés a növényi életek között! S vajon nekünk, a teremtes értelmes részeinek, az égi csemetéknek nem kellene még inkább érvényre juttatni ugyanezt, hogy tudniillik egymás példáján fölfelé törekedjünk?

A *rózsa* jó illatú, de tövisek között terem. Hasonlóan szép a műveltség és az erény, de a gyakorlatok, (a fáradtság és a fegyelem), amelyek révén megszerezzük őket, tövisesnek tűnnek.

Amikor a *Nap* nincs az égen, de világosságra van szükségünk, megelégszünk a Holddal, a csillagokkal, vagy akár egy kis mécsvirág gyújtásával is. Ugyanígy, ha a nagy dolgok hiányoznak, érjük be kicsikkel, és dicsérjük Istent értük.

Íme, ily módon számtalan példát meríthetünk a teremtmények minden fajtajából, és alkalmazhatjuk őket az emberi cselekedetekre, nagy hasznukra a gyermekeknek. A tanításnak ez a módja ugyanis kellemes, jóformán mentes az unalomtól, és hatékony is, mivel a dolgok jelképei mélyen behatolnak a lelkükbe és nagy hatással vannak rájuk, ami végül is elégséges ahhoz, hogy az egész embert formáljuk és a természet tör-

vényei szerint alakítsuk. Ez pedig kiváló alap minden ez után következő számára: egyrészt, hogy könnyebben megértsék, másrészt, hogy készségesebben elfogadják a természet fölötti dolgokat is. A természet ugyanis lépcső a kegyelemhez: mivel a kegyelem a természetet nem felfüggeszti, hanem magasabbra emeli; nem kiüresíti, hanem tökéletesíti.

De a *mesterségesen létrehozott* dolgokból is lehet erkölcsi tanulságokat levonni. Például: *aki házat vagy tornyot akar építeni, nem homokra alapozza azt, hanem kőre vagy sziklára*. Ugyanígy a tisztességes élet alapja sem az olyan gyermek- és serdülőkor, amelyet elkényeztettek, hanem amely fáradalmakon edződött.

Minél magasabb tornyot épít valaki, annál mélyebb alapot készít neki; hasonlóképpen az, aki nagy bölcsesség és erény építésére vállalkozik, mélységes alázattal kezdje.

Ha a tűz csíholására használt acél és kovakő a legjobb is, a tapló azonban rossz, hiába pattintgatjuk őket egymáshoz. Ugyanígy: lehet a legjobb a tanár és a tudománya, ha ostoba és lusta tanulóval van dolga, hiábavaló.

Tanulj meg, gyermek, megbecsülésre és szerénységre törekedni, a megbecsülés legyen a sarkantyúd, a szerénység a zablád.

Hasonlóképpen vehetünk példázatokat az ókori szerzőktől is, ahogy például azok az antológiákban szerepelnek, de más sorrendre van szükség. Ők ugyanis a jelképes jelentést annak a tárgynak rendelik alá, amelyre a jelképet alkalmazzák; mi viszont annak rendeljük alá, amelyből merítjük. (Ezt jól jegyezzük meg).

Kis gyűjtemény a gyermekek erkölcsstanából

1. Ne kívánj meg mindent, amit látsz, }	és bölcs leszel.
2. Ne higgy el mindent, amit hallasz, }	
3. Ne mondd ki mindazt, amit tudsz, }	és bölcs leszel.
4. Ne tégy meg mindent, amire képes vagy }	

Hasonlóképpen:

5. Ne légy bizalmas mindenkivel szemben, akit megismertél.
6. Bízzál, de vigyázz, kiben bízol.
7. Amit elvesztettél, azon ne bánkódj.
8. Ami elmúlt, az ne zavarjon és ne gyötörjön.
9. Mindig előre tekints, sohase hátra.
10. Ne az foglalkoztasson, amit már megtettél, hanem amit majd tenned kell.

A gyermekeket mindenekelőtt tanítsuk meg arra, hogy értsék, szem előtt tartsák életük célját, és gondolkodjanak el azon, miért születtek, és hová tartanak. Mert élni, de nem tudni, miért élünk, azonos az olyan étellel, amelyet a légy vagy a csalán él, amiknek szintén megadatott, hogy éljenek és táplálkozzanak.

Az emberi élet szemlélődő, közösségi és tevékeny élet kell legyen, (mivel az embernek értelme, beszéd- és cselekvőképessége van). A gyermek tehát tanuljon meg elmélkedni Istenről, és az Istennel kapcsolatos dolgokról; helyesen érintkezni Istennel és az emberekkel; mindig valami ISTENHEZ méltót cselekedni.

Itt kell helyet kapnia az emberi lélek felséges volta leírásának, ahogyan azt Campanella megrajzolta (XVI. fejezet, 64. o. sk.).

A gyermekkorban ebben az iskolájában kezdjenek el hozzászokni a tanulók ahhoz, hogy minden jót az evilági és a jövődi örök élet javának érdekében vizsgáljanak, mondjanak és tegyenek célként mindig a boldogságra törekedve. Gondoskodjunk róla, hogy mindig ott lebegjen mindegyikük szeme előtt a kérdés: **MONDD MEG, MIÉRT VAGY AZ EVILÁGON?**, hogy megszokják: ami nem erre szolgál, azt mint gyanúsat ne vegyék birtokukba, ami pedig ezzel a céllal ellentétes, attól mint méregtől meneküljenek. Ennek a szokásnak a kialakítása az összes többi iskolában is folytatódjék.

Már ekkor szokják meg helyesen beosztani idejüket: a reggeli órákat a Múzsáknak, a délutániakat a társas érintkezésnek és tennivelőik intézésének, az éjszakaikat a pihenésnek szentelve.

Ennek az osztálynak, tudniillik a gyermekkor harmadik évében járóknak, egy bibliai történelmet vagy kézikönyvet is kell adnunk.

Imaformák

Uram, kérjük, hogy cselekedeteinket előzd meg kegyelmeddel, kísérd segítségével, teljesítsd be áldásoddal, hogy valamennyi imánk és munkálkodásunk mindig Veled kezdődjék, általad menjen végbe, s tebened végződjék, akitől, aki által és akiben vannak mindenek. Atya, Fiú, Szentlélek, egy Isten, irgalmazz nekünk. Amen.

Bocsásd ki világosságodat és igazságodat, ISTENEM, hogy vezessenek és elvezessenek engem a te szent hegyedre, szent sátorodba.

Negyedik év, IV. osztály
ROSARIUM

Ennek feladata a megismerés harmadik alapelvének, az isteni kinyilatkoztatásnak tárgyi ismertetése. A gyakoroltatás olyan színi előadások formájában történjék, amelyeket Castellio kezdeményezett vallásos tárgyú párbeszédeivel, de a kidolgozásuk tetszetősebb és részletesebb legyen.

Bevezetés (vestibulum) a Szentíráshoz. Erre néhány példa:

ISTEN az az örök *hatalom*, mely mindent létrehozott és fenntart; az az örök *bölcsesség*, mely mindent irányít; az az örök *jóság*, mely mindent jó célok felé kormányoz.

Az *ember* ISTEN képmása, aki egyfajta, az Istenéhez hasonló hatalommal, értelemmel és akaratall rendelkezik.

A *világ* az ember lakása, táplálkozási helye és iskolája.

A *Szentírás* Isten könyve, melyet a próféták és az apostolok írtak, hogy a külső gondokkal elfoglalt embereket a belső és örök dolgokra figyelmeztesse.

A *próféták* az Ószövetség idejében Isten emberei voltak, akiknek Isten megparancsolta, hogy az ő lelkektől meghívtak héberül jövendöljék meg és írják le akaratát.

Az *apostolok* az Újszövetség idején Isten emberei voltak, akiknek Krisztus megparancsolta, hogy hirdessék és tanítsák az evangéliumot, s akik ezt szóban és írásban görögül cselekedték.

A *próféták közül valók*, akiknek írásaival rendelkezünk, Mózes, József, Dávid, Salamon, Náthán, Izaiás stb.

Az *apostolok közül valók*: Máté, János, Péter, Pál, Jakab stb.

Arra vonatkozóan, hogy (ennek az osztálynak a számára) hogyan rendezzük be a bibliai történelmi színpadot, vegyük figyelembe Lubinus tanácsát: Előszó az Újszövetséghez, 33. o.

Egyáltalán: a III. és a IV. évben tanítanunk kell a gyermekeket arra, hogy *vegyék figyelembe a múltat, irányítsák jelenüket, tekintsenek előre a jövőbe, – méghozzá fokról fokra egyre nagyobb mértékben.* A fa, attól kezdve, hogy magva kicsírázott, részint a mélybe ereszti gyökereit, részint fölfelé, az ég irányába növekedik, méghozzá állandóan ugyanazon arányban, (vagyis: minél tovább él, és lefelé minél mélyebbre bocsátja gyökérzetét, annál több ágat növeszt, és fölfelé annál magasabbra emelkedik). Ebből az következik, hogy a csecsemőben ezek a képességek még egységben vannak, rejtetten, mintegy magba zártan, a gyermekben elkezdődik csírázásuk, s mihelyt egy, két, három nap eseményeire vissza tud emlékezni és fel tudja azokat idézni, tanuljon meg ugyanennyi időre előre is tekinteni. A serdülő, mivel több évre emlékszik, több előtte álló esztendőre nézzen előre, és idejekorán fontolja meg, mit kell a későbbiekben tennie, és hogyan kell eltöltenie az elkövetkezendő időszakot. Aki a bölcsőtől eltelt idők emlékének felidézésére képes, az az örökkévalóságra függessze tekintetét, és arra készülődjék.

Imaformák

Tisztíts és szentelj meg engem, Istenem, hogy tessek Teneked; irányítsd és kormányozd lépteimet, hogy parancsaid útján járjanak. Őrizz és oltalmaz meg engem, szolgálhat, minden bajtól most és mindörökké. Te vagy az én reménységem, ne szégyenüljek meg, Amen.

Őrizz engem, Uram, mint a szemed fényét. Ne hagyj el engem, Istenem, és én se hagyjalak el Téged, a Te szent neved által. Amen.

ISTEN, aki Szentlelkeddel megvilágosítod híveid szívét, add meg nekem ma is mindig, hogy ismerjem, ami helyes, szent dolgokat cselekedjem, hasznosakat mondjak, és élvezzem belső vigasztalásodat, a mi urunk Jézus Krisztus által. Amen.

V. év, V. osztály
DÍSZKERT (Viridarium)

Itt helyénvaló a bibliai mondásgyűjtemény, melyet Hopfius Bibliai idézetek című műve alapján lehet összeállítani, aki a Szentírás bölcs mondásait ábécérendbe rakta.

Eljött az ideje annak, hogy a lehető legnagyobb gondot fordítsuk az istenfélelemre való nevelésre, különösen azok esetében, akiknek zabolátlan egyéniség jutott osztályrészül. Hogy természetüket ne az ellenkezés határozza meg, tanítsuk őket arra, hogy engedjék az át ISTEN irányításának, és teljesen rendeljék alá magukat az Ő akaratának. Egyébként az a gyermek vagy serdülő, akinek lelkébe elkezd befészkelődni az istentelenség, olyan, mint Jónás ricinusfája, melyet alighogy megfogant, máris kiszárít a gyökerében támadt féreg.

Elsősorban arra hívjuk fel figyelmüket, hogy ISTEN szeme mindig ott van rajtuk és cselekedeteiken, ahogyan *Bernhardus* vázolta ezt jámborul a szemlélődésről szóló könyvében: „ISTEN – mondja – mint Szeretet mindent szeret, mint Igazság mindent ismer, mint Méltányosság törvényt ül, mint Felség uralkodik, mint Alapelv irányít, mint Üdvösség oltalmaz, mint Erő tevékenykedik, mint Törvény kinyilatkoztat, mint Jóság gyámolít.”

Vagyis: Isten ott van a teremtményeken belül, méghozzá minden teremtményében, mivel lehetetlen, hogy ne legyen bennük, aki mindenütt jelen van, s betölti az eget és a földet. Mint ahogy a lélek betölti az egész testet, és annak valamennyi (még a legparányibb és leghitványabb) részét is, ugyanúgy Isten is betölti ezt a testi világot, melyet mint bölcsességének színpadát és dicsőségének székhelyét alkotott meg magának. Senki se kérdezze tehát, hol van ISTEN?

Ott van ugyanis benned, előtted, mögötted, fölötted, alattad. Minden oldalról körbevesz és fogva tart; ha alázatosan, istenfélően és tisztán élsz, irgalmasságának, ha vétkezel, igazságosságának kezével.

És mivel egyedül az ismeri bensőnket, aki megteremtett, s egyedül az tud megújítani, aki megalkotott bennünket, szükségünk is egyedül az ő áldására és kegyelmére van ahhoz, hogy kedvezően haladjanak dolgaink. Mert mint ahogy a földet is hiába művelnénk, ha hiányozna a levegő, a napfény és az eső, ugyanígy a szellem művelése sem jut előbbre Isten nélkül. Nem elegendő a földet magokkal bevetnünk, esőt is kell várnunk az égből, s fákat sem elegendő ültetnünk és öntöznünk őket, az is szükséges, hogy áldás szálljon rájuk. A szellem művelésével ugyanez a helyzet.

Isten segítségét pedig kieszközölhetjük: 1. célkitűzésünk egyértelműségével: ha semmi mást nem keresünk, csak Isten dicsőségét, az egyház épülését, magunk és embertársaink üdvösségét.

2. Továbbá: *lankadatlan munkával:* mivel csupán a kérőknek, a keresőknek, a kopogtatóknak szól az ígéret, hogy megkapják, megtalálják és megnyílik előttük az, amit kérnek, keresnek, és amiről azt akarják, hogy megnyíljon előttük.

3. *S végül: buzgón kell ostromolnunk az eget imáinkkal,* nehogy az legyen a látszat, hogy önmagunkban bízunk. Erre nyújtunk néhány példát.

Mindenható, örök és irgalmas Istenünk, aki minden igazi bölcsesség és okosság forrása vagy, áraszd ki ránk Szentlelkedet, hogy ezen a napon, amelyről úgy akartad, hogy szerencsésen elkezdjük, csakis olyat gondoljunk, mondjunk vagy cselekedjünk, ami a Te legszentebb neved dicsőségére, felebarátunk és mi magunk üdvösségére szolgál. Te pedig, az Atya örök Bölcsessége, urunk Jézus Krisztus, aki a zsenge kornak olyannyira tanulékony elmét adtál, add meg, kérjük, természeti hajlandóságunkhoz kegyelmedet, hogy a szabad művészeteket és tudományokat, amelyek majd a Te dicsőségedet fogják szolgálni, gyorsabban megtanuljuk, hogy ezek segédelmével támogatva, elménk teljesebb ismeretet szerezzen rólad, aki élsz és uralkodol az Atyával és a Szentlélekkel. Amen.

Jóságos Jézus! Növeld hitünket, melyet most mint igazán katolikus és apostoli hitet szívünkkel és szánk-
kal vallunk, hogy ennek szabad megvallásában életünk utolsó leheletéig állhatatosan megmaradjunk. Hiszek egy Istenben . . . stb. – Ehhez hasonlókat kinyomtatva lásd . . .

Itt felvetődik a kérdés: *Vajon a fiúkat és a lányokat el kell-e vinnünk a szent gyülekezetbe.*

Bőven akadnak érvek mindkét irányban.

Ellene szólnak: 1. Még nem értik meg, amit hallanak, mert ha az ígét hirdető hozzájuk akarna alkalmazkodni, figyelmen kívül kellene hagynia a többieket. 2. Figyelmük hiányossága folytán semmi hasznot nem szereznek az igehirdetés meghallgatásából, mert ha az egyiknek erre, a másiknak arra kell figyelnie, szükségképpen nem törődhetnek magukkal. 3. Ez egész életükre szólóan veszedelmes és ártalmas: mert ha kiskoruktól kezdve hozzászoknak a figyelmetlenséghez, egész életükben ilyenek lesznek. Mikor kezdenének el ugyanis figyelmesebbekké válni? A megszokott dolgok nem keltenek érdeklődést.

Mellette szólnak:

1. Isten parancsa.

2. Krisztus példája (Lukács 2, 41).

Mi tehát a teendő? Célszerű lesz, ha Isten ígétét külön hirdetjük nekik az iskolában, értelmi képességüknek megfelelően, és gyakoroltatjuk velük a zsoltárok és a közismert himnuszok éneklését, majd rögtön kikérdezzük őket, hogy később, miután felserdültek és figyelmesebbekké váltak, bebocsátást nyerjenek az egyházba, ha kívánják.

De ha mégis be kell engednünk az egyházba őket, ki kell gondolnunk a módját, amellyel segíthetünk gyengeségükön. Vagyis:

1. Otthon szüleik kellően készítsék elő és előre oktassák ki őket arról, hogy mi történik a templomban.

2. Fokozzák figyelmességüket részint a szülők annak tudatosításával, hogy állandóan a szemük előtt vannak, részint az igehirdető azzal, hogy értelmi képességüknek megfelelően beszél.

3. A prédikáció után pedig kérdezzék ki őket. –

Ne hanyagoljuk el, hogy a hittitkok és a hittételek megismerésében részletesebb oktatást kapjanak. Például: a *megigazulás tanát* a következő módon taníthatjuk meg nekik.

1. Bizonyítsuk be a Szentírásból, hogy *minden ember bűnös*, és híján van Isten dicsőségének; így van ugyanis írva a Róm. 3,23-ban.

2. Tegyük fel a kérdést: *Hogyan reméled tehát, hogy megállhatsz ISTEN igazságosságának ítélőszéke előtt?* A válasz:

a mi urunk Jézus Krisztus közbejárása és szószólása által, aki az Atyánál van.

3. *Mivel bizonyítod ezt?* A János 2,1–2–v1: *Gyermekeim, ne vétkezzetek, de ha valaki mégis vétkeznék, van szószólónk.*

4. *Hatékony az ő szószólása?* Igen, mert először is, nem maga tolt fel magát ebbe a méltóságba, hanem az Atya helyezte oda (Zsid. 5,5). *Továbbá:* mert ő maga igaz, mivelhogy mindenben betartotta ISTEN parancsait és nem hágtá át azokat (Zsid. 7, 25–26). *Harmadszor:* mert ezenfelül olyan engesztelő áldozatot mutatott be a bűnösökért (Zsid. 2, 14), mely elegendő volt az egész világ bűneinek megváltására (1János 2,2).

5. *Kikért jár közbe Krisztus?* A bűnbánókért és a hívőkért. Ebben a két szóban foglalta ugyanis össze evangéliumának lényegét (Márk 1, 15).

6. *Mit jelent az, hogy bűnbánat?*

7. *Mit jelent az, hogy hit?*

8. *Mi tehát a megigazulás?* Az, hogy igaznak nyilvánítanak bennünket, ártatlannak a bűntől és mentesnek az örök halállal való büntetéstől. Ez az, ami a bűnbocsánat által történik (Róm. 4, 5, 6, 7, 8).

9. *Mit kér Krisztus a megigazultaktól?* Válasz: Hogy többé ne vétkezzenek, tartsák meg magukat ISTEN kegyelmében, őrizték meg magukat szentül és tisztán, nehogy valami még rosszabb történjék velük.

10. *De mi történik, ha az ember újra elbukik?* Ha gyengeségből történt, Isten a füstölő fát nem oltja ki. Ha egyfajta vakmerőségből, megbünteti, hogy megjavítsa. Ha a végsőkéig kitartó megátalkodottságból, megvonja kegyelmét. Ha nem javul meg, elveti magától.

A VI. osztály. Fejtörő gyermekeknek. PARADISUS (Paradicsom)

Ennek az életkornak valók a vallási és erkölcsi tárgyú fejtörők és a különféle mesék, épületes történetek, példázatok. A megoldáshoz szükséges tárgyi összefüggések már korábbról ismertek lesznek.

Ide tartoznak elsősorban:

1. Találós kérdések a Bibliáról.

2. Találós kérdések a tágabb értelemben vett világról: a természetten, a csillagászat vagy a földrajz területéről, mint például ez: Melyik vidéken vannak kerék nélküli kocsik, amelyek könnyen felvesznek 20, 30, 50, sőt 100 személyt is, és amelyeket egyetlen ló olyan gyorsan húz, hogy repülni látszanak? A válasz: Hollandiában.

Vagy: Melyik az a vidék, amelyik bár egyáltalán nem kap esőt, mégis igen termékeny gabonában? Egyiptom.

Ilyen találós kérdés az, amely a homokszemek, az esőcseppek és az örökkévalóság napjainak számára vonatkozik.

Itt is idézhető az a régi feladvány, mely ama föld nagyságú homokhegyről szól és arról a madárról, mely ezer évenként odarepül és elvisz belőle egy szemet.

Ugyanígy Flagenhaver feladványa a száz számjegyről és az ezer számjegyről.

3. Ide tartoznak végül az értelem műhelyéből származó rejtvények: a kétértelmű, a szofisztikus... a logikai és a nyelvi fejtörők stb.

Megjegyzés. Hasznos volna a gyermekek számára, ha azokat a tételeket, amelyeket mint alapigazságokat fejből kell tudniok, a mnémotechnika segítségével megtámoogatva, bizonyos hármas egységekbe szerkesztenének. Így például a német gyerekek számára:

1. Von Gott soll man dreyrley W lernen,
nehmlich sein Wesen, Willen, Wercken.

2. Gott hat ihm (sich) dreyrley R vorbehalten,
Rahten, Regieren, Rächen.

3. Der Mensch ist Gott dreierley G schuldig:
Glauben, Gehorsam, Gedult.
4. Darauf hat er dem Menschen dreierley S zugesagt:
Sorgen für ihn, ihn Segnen, und das ihn Seligmachen.

Hasonlóképpen a gazdasági életről:

Ein liegend grund (Vorwerck) soll dreierley W haben,
Wasser, Wald, Wiewach, (Luky, Luhy, Lesy).
Ein haussvatter soll dreierley geld samlen
Zehrpfennig, Ehrenpfennig, Nothpfennig.

Ugyanígy csehül:

Newesta ma miti Pet P. k ozdobe swé.
Poboznost, Poctiwost, Pekna, Penezita, Poklidna.
Zenjch tolik M. Maudry, Mjrný, Mily.

Ide tartozik 2. *Priscianus*, vagyis a beszéd és az írás művészetének az eddigieknél részletesebb feltárása. *Aranyat érő találmány a nyelvtan lehető legkönnyebb és pontos tanítására és tanulására.*

Készítsünk összefüggő szöveget, mely mind a tizenötféle szókapcsolatra tartalmaz szabályos példát. Adjuk meg mellé a szabályokat oly módon, hogy a papíron minden szabály alatt hagyjunk üres helyet, hogy a tanulók máshonnan is gyűjthessenek rájuk példákat, természetesen a nevelő irányítása alatt, és úgy, hogy gyakorlás közben versengenek egymással szorgalomban és ítélőképességben.

Hát ha az egyes szabályokra nemcsak egyetlen példát adnánk, hanem a szabályosak mellett feltüntetnénk azokat a szavakat is, amelyek kivételt képeznek. Így teljesebb volna az eredmény.

Megjegyzés. Amit itt a szavak mondattanáról elmondtunk, ugyanez a szó szerkezetek és a mondatok mondattanára is értendő.

3. *Ebben az osztályban szigorúan ügyelni kell arra, hogy a gyermekekben meggyökerezzen az istenfélelem.*

Egyébként az az ifjú, akinek lelkébe elkezdte befészkelni magát az istentelenség, olyan, mint Jónás ricinusfája, melyet alighogy megfogant, kiszárit a gyökerében támadt féreg. A tanulók elsősorban ahhoz szokjanak hozzá, hogy féljék ISTENNEK és szent angyalainak a jelenlétét, – de az egyes istenfélő emberek is, ha jelen vannak. Ha ilyenek nincsenek a közelükben, önmagukat tiszteljék, mint ISTEN képmását, és saját lelkiismeretüket, mint amit Isten adott nekik örül és tanul, sőt úgy, mint Istennek állandóan rájuk szegeződő tekintetét.

Szokják meg, hogy testükkel kevesebbet törődjenek, mint lelkükkel, mert hiszen az előbbi a földből való, és nem szabad többre becsülnünk, mint amennyi megbecsülést az agyagedények érdemelnek, lelkünk viszont ISTENTŐL származik, s ezért fontosabb, mint a világ. Tisztán kell tehát megőriznünk és így visszaszolgáltatnunk ISTENNEK.

Hasznos, ha a tanulókat ebben az osztályban megismertetjük válogatott, istenfélelemre intő mondásokkal, hogy azokat megjegyezzék, s majdan hasznukra váljanak. Ezekre lásd Chytraeus Viaticumát. Például:

Ha csak azt teszed, amit az állatok: eszel, iszol, alszol, stb. állati életet élsz; ha azt teszed, amit az emberek mint emberek: tudniillik emberként dolgozol, foglalkozol a művészetekkel és a tudományokkal, és józanul gondolkodsz, emberit; ha azt, amit az angyalok: Istent szemléled, dicséred és alázatos engedelmességgel tisztelel, angyalit; ha azt, amit az ördögök: Istentől elfordulsz, menekülsz előle és káromlod, ördögít.

A keresztény gyermekeket szüleiknek (a tizenkétéves gyermek Jézus példájára) be kell vezetniök Isten templomába is, de nemcsak a külsődleges, anyagi természetű templomba, a külső egyház gyülekezetébe, hanem abba a belső templomba is, amelyek a lélek épülésére szolgálnak, amely mi magunk vagyunk, hogy ott a gyermek Jézussal együtt ülve kölcsönösen kérdezzük egymást és okuljunk tőle.

Hasonlóképpen komolyan tartsák be a tanulókat, és szorítsuk rá őket, hogy imáikkal és odaadó fohászkodásokkal keressék fel Istent. Például:

Amikor otthonról eltávozik, mondja ezt a gyermek: Mutasd meg nekem, Uram, útjaidat, és világosíts föl ösvényeidről. Irányítsd lépteimet parancsaidnak megfelelően, hogy semmi igazságtalanság ne legyen úrrá rajtam. Tartsd szilárdan lépteimet útjaidon, hogy lábnyomaim ne térjenek le róluk.

A templomba való belépéskor: Uram, irgalmad sokasága közepette lépek be házádba, imádkozni fogok szent templomodban és megvallom a te nevedet.

Hogy a templomban milyen szabályokat kell betartani a gyermeknek, megmondta Krisztus: *Az én házam az imádság háza, nem rablók tanyája.* Itt tehát semmiféle csíny nem követhet el, semmi fegyelmetlenséget nem engedhet meg magának, nem sutyoroghat és nem viharászhat, de még csak körbe sem pisloghat szóra-

Úrvacsora előtti imádság. Irgalmasság Atyja, a teljes vigasztalás ISTENE, aki irántunk való lángoló szeretettedben egyszülött fiadat halálra adtad érettünk, hogy az ő fájdalomtól megtört teste számunkra az élet eledele legyen, kiomlott vére az örökkévalóság itala, add meg nekünk, kérünk, azt a kegyelmet, hogy most figyelmesen, jámboran és hódolattal részesülhessünk a megváltás titkában. A te halálod, Jézus Krisztus, ölje meg bennünk a bűnt, és feltámadásod halálunk után támasszon bennünket új életre, neked tetsző szentségben és igazságban.

Új házba vagy lakásba való költözköskor. Látogasd meg, kérünk, Urunk, ezt a hajlékot, és tartsd messze tőle az ellenség minden cselvetését. Szent angyalaid lakjanak velünk benne, őrizzenek meg minket békességben, és áldásod legyen rajtunk mindig, a mi urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Általános megjegyzések a gyermekek gyakorlatairól.

Írásgyakorlatok

a szépírást, az 1. és a 2. évben;

a gyorsírást, a 3. és a 4. évben;

a helyesírást, az 5. és a 6. évben, – alapfokon.

A szépírásról

5. A pontokról megjegyzendő: a pont (az írásban) vagy négyszögletes; \square vagy kerek; o, vagy félkör alakú; illetve \circ .

7. A vonás vagy vékony, vagy kövér: – —, vagy függőleges vagy ferde: | / |, vagy félkör, azaz sarló alakú: ∩; ezután kettesével, = || ∩ ∩ ∩, végül csoportosan: ≡ ||| ///

8. Az ábra vagy kerek: o, vagy háromszög \triangle , illetve négyszög alakú: \square \square , vagy félkörívekből áll: \mathcal{S} .

1. a vonalakból álló betűket: I L H F E T

2. a félkörökből állókat: C O S

3. a kevert vonalakból állókat:

– függőleges és ferde: N Z M K X V A Y

– függőleges és sarló alakú: D P B G Q

– függőleges, ferde és sarló alakú: R

90

11. A *betűk* erénye az, ha (1) ránézésre kellemesek és nem otrombák; e vonatkozásban a latin betűk felülmúlják a görög és a gót betűket, különösen a mi jobban elváló nagybetűink;

(2) ha jól elkülönülnek egymástól, nehogy az egyik felcserélődjék a másikkal, és ebből félreértés támadhasson, mint ahogy a héberben megtörténik a ך̣ és a ך̣ , vagy a ך̣ és a ך̣ ך̣ ך̣ esetében, (3) ha könnyed a vonalvezetésük: gömbölydedek, s nem szögletesek vagy szálkásak.

12. A *gyorsítás*, amit a régiek használtak, kiment a divatból. Lásd: Caecilius 13. o. és Cnapski Lexiconát: *Pisze pretko*, *Abbreviaty* és *Pismo* tajemne címszavak alatt.

13. A szavak *helyesírását* illetően az a legjobb, ha az írás megfelel a kiejtésnek és fordítva. E vonatkozásban az angolok és a franciák roppant el vannak maradva, bár azzal mentegetőznek, amiért megtartják a régi írásmódot, hogy nyilvánvalóvá akarják tenni: szavaik mint forrásból a latinból származnak, a modern kiejtésnek azonban teret engednek. Ez által azonban méltánytalanok 1. a betűvetést tanulókkal, 2. a külföldiekkel szemben, 3. és egyfajta ellentét támad a szem és a száj, (ha nem a száj és a szív) között.

14. Mármost az írásnak három fokozata van. Az *első fokon* a tanulóknak szemmértékre kell szert tenniök, hogy kialakítsák a betűk vonalvezetésének egymás közötti határozott arányait. A *másodikon* a kezét gyakoroltassuk, hogy gyorsan írjon. A *harmadikon* meg kell szerezniök az arra való készséget, hogy megfigyeljék az egyes nyelvek sajátosságait.

15. És mert ezeknek alapja a mathesis, s gondolkodásunk egészének a számolásban, mérésben, mérlegelésben vannak a gyökerei, (egyesek az ember és az állat közötti különbséget abban határozták meg, hogy az állatok nem tudnak számolni), feltétlenül el kell érni, hogy a számtannal, a mértannal és a statikával az anyanyelvű iskolákban egyetemlegesen foglalkozzanak. *Indokolás.* 1. Ez a három egyszerűen elengedhetetlenül szükséges az értelmes élethez. Miként ugyanis az ábécé ismerete nélkül nem sajátítható el az olvasás tudománya, és egyetlen könyvet sem lehet elolvasni, ugyanígy a számok, a mértékek és a súlyok ismerete nélkül a világegyetem titkait sem lehet kutatni, tudniillik abban Isten művészi szakértelme mindent számok, mértékek és súlyok szerint alkotott meg. De a tárgyi világ tagolódása sem érthető meg jobban semmilyen más módszerrel. 2. Mivel köszörűkövei a szellemnek, kulcsai a bölcsességnek, és a legtiszteletreméltóbb elfoglaltságot jelentik. 3. Kellemesek az ilyen életkorú gyermekek számára, csak érkészítődően kell megválasztani, mit tanítsunk. 4. Az egész életre szólóan hasznosak.

16. Jó, ha a tanulók a számtan területén nemcsak tízig, vagy tízszer tíz, azaz százig, illetve nemcsak kettőseivel, tucatjával, öttucatjával tudnak számolni, hanem oda-vissza is, szellemük fürgesége végett.

Előrehaladón: 2, 4, 6, 8, ... 20-ig.

Ugyanígy:

3, 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, 27, 30.

4, 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

5, 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50.

Hasonlóképpen: 6, 7, 8, 9-cel, s végül 10-zel:

10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100.

Visszafelé 20-tól kezdve: 20, 19, 18, 17 stb.

17. *A gyermekek mindazt, amit tanulnak, véssék emlékezetükbe.*

Ez a korosztály nem érzi meg a munkát, mivel nem mérlegel, és mert kíváncsi természetű, mindenbe könnyen behatol, és mert agya még rugalmas, könnyen tanul, egy év alatt sokmindent elsajátít, (akár egy egész nyelvet is). Ekkor kell tehát kincseket gyűjteni maguknak.

18. A gyermekkor feladatai közé kell sorolnunk a *szomszéd népek nyelvének* tanulását is, akár otthon a cselédektől vagy olyan tanítóktól tanulják, akik ismerik azokat, akár az ilyen nyelven beszélő emberek között. Ezekre 10 vagy 11, esetleg 12, 13 éves korban bízunk rá a gyerekeket, és (mint rendkívüli tárgyat) iktassuk be a gyermekkor és a serdülőkor iskolájába, tekintettel arra, hogy *nyelvek tanulására legalkalmasabb a gyermekkor*, mivel

1. *a nyelv* bármely kemény és szokatlan hangok könnyed képzésére jobban hajlik, mint később;

2. *az emlékezőtehetség*, a nyelvek elsődleges alapja, ekkor a legerősebb;

3. *a csevegés vágya*, (ami vele született tulajdonsága a gyerekeknek), nagymértékben segíti ezt a tanulmányt;

4. a *szaktárgyakhoz*, amelyeknek az ítélőképesség az alapjuk, a gyermekek szellemi képessége még nem alkalmas. Mit tehetnek tehát eközben? Jobbat nem, különösen azért, mert az a módszerünk, hogy könnyebb a tanulás úgy, ha mindig a már megértett anyagot tudatosítjuk, hogy értelmük ne birkózzék a tárggyal, hanem a tárgy világos megértésétől segítve csupán a szavakat keresse meg hozzá.

A könnyű módszer. Ugyanazokat a könyveket, amelyeket anyanyelven tanultak, adjuk a kezükbe szórul szóra lefordítva arra a nyelvre, amelyet tanulni kezdenek. Ennek a következménye az lesz, hogy:

1. Könnyen elsajátítják, mivel értelmük már nem a tartalomra, (azt ugyanis már ismerik), hanem csupán a szavakra és a kifejezésekre figyel.

2. Egyben ismétlik és világosabban megértik, amit már tanultak;

3. Következésképpen ez igen hatékony felkészítése is az értelemnek a magasabb tanulmányokra.

19. Minden gyermek tanuljon zenét.

1. Mivel mindennek harmonikusnak kell lennie, ez pedig nyilvánvalóan a legharmonikusabb; 2. emberhez méltó felüdülést nyújt; 3. ISTEN dicsőítése érdekében, hogy versengve mindnyájan kis Dávidokká váljanak.

Általános szabály. *A gyermekkor iskolájában a foglalkozásoknak általánosoknak kell lenniök*, tekintet nélkül arra, hogy a gyermekek közül ki lesz majd nemes, ki plebejus, mesterember, kereskedő, paraszt, – pap vagy világi személy –, mivel amit itt oktatnak, mindenkinek hasznára fog válni, ugyanúgy, mint ahogy az anyaméhben minden embernek minden testrésze kialakul. Hintsük szét tehát az egyetemes bölcsesség magvait a Krisztusnak szentelt ifjúság minden tagjának a lelkébe, hogy ha felsőbb, (latin) iskolában tanulnak tovább, jóformán mindenről legyen valami előzetes ismeretük, ha pedig mesteremberek lesznek, és anyanyelvükön fognak könyveket olvasni, vagy bármikor, bármiféle beszélgetést hallgatni, elsősorban azonban Isten igéjének olvasása vagy hallgatása közben, mindenhez hozzáértően közeledjenek.

A gyermekeket velük elbeszélgetve biztassuk a tanulásra.

Például:

Kívánod-e, hogy mindent tudj? – Hogyne. – Tehát mindent tanulnod kell, mert amit nem tanulunk meg, azt nem tudjuk. Sokakban megvan a tehetség, de mert nem csiszolják, semmit sem tudnak.

De talán nem is lehetséges, hogy mindent tudjak. A válasz: lehetséges. ISTEN minden embert fogékonytá tett mindazon dolgok iránt, amelyeket érette alkotott. Márpedig megalkotta ezt az egész látható világot mindazzal egyetemben, ami benne van, és adott három könyvet és három szemet: az érzékelést, az értelmet és a hitet.

Csakhogyan ez nehéz. A válasz: 1. Semmi sem történik fáradság nélkül: sem ennivalót nem készítesz magadnak, sem nem veszel magadhoz, sem fel nem öltözől, sőt, még nem is játszol és nem is szórakozol.

2. Nem kell megerőltetned magad, lassan, fokozatosan kell haladnod. A vízcsepp kivájj a sziklát... – Nincs szükség arra, hogy fölrepülj a toronyba, a lépcsőn kell felmenned.

3. A munkát megkönnyíti majd számodra a játék és az, hogy mindent kellemes körülmények között szemlélhetsz meg, és mindent úgy fogsz megtanulni, mintha játszanál.

A fegyelmelés szabályaihoz. Alapszabály. Mindabban, ami az akarattal kapcsolatos, előbb szokjunk hozzá a legkeményebb dolgokhoz, s csak utána engedjük át magunkat a kényelemnek. A lovászmester a lovat előbb kötőfékre fogja és úgy irányítja, s csak utána engedi meg a kantárszárat.

Ellenvetés: *Mire jó az ennyire sokféle tárgyi ismeret?* A válasz: 1. Mivel életünk a dolgok összessége között telik, illő, hogy mindegyikükről legyen valami ismeretünk. 2. Az emberi szellemnek gyönyörűséget jelent mindent megsejteni, miért irigyelnénk el hát ezt attól a korosztálytól, amelyiknek más hasznossá tenni-valója nincs. 3. Ebben az életkorban még nem lehet tudni, kit mire szán a sors, vagy hová vezet a véletlen; kóstoljanak bele tehát előzetesen mindenbe, és amellettszartsanak ki, amihez a legjobban értenek. A vándorok örömeiket lelik abban, hogy sok helyet, várost, tartományt, országot látnak, de végül egyben telepednek le. 4. Aki azt kívánja, hogy ember legyen, ne pedig emberi torzó, egészében művelje magát az által, hogy a dolgok teljességét megsejti. 5. Ha Ádám örökösei vagyunk és a dolgok feletti uralomra lettünk teremtve, hogyne jelentene gyönyörűséget a dolgok tárházának áttekintése? A hagyomány szerint Socrates ezt szokta volt mondani: *Ki-kiről a dolgról tud kellő ékesszólással beszélni, amihez ért.* Ha ez igaz, (márpedig igaz, mert ha a dolgot tisztán látjuk, szinte önmaguktól jönnek a szavak), szeretetre érdemes ez a módszer, mely minden dolognak megtanítja a különbségeit, hogy mindenről pontosan és készségesen tudjunk véleményt nyilvánítani, s különösen azok számára az, akiknek egyszer majd emberekhez kell szólni emberi módra. Röviden: *Ismerni a dolgok igazi különbségeit, méghozzá pontosan ismerni, ez az igazi bölcsesség kezdete és vége, alapja és csúcsa.*

A gyermekeknek szóló alapfokú nyelvkönyvről a maga helyén fogok szólni.

Ez a nyelvkönyv ne lépjen túl a szókapcsolatokon. Ha mondatokat is diktálunk, azok szavaik és szerkezetük tekintetében a legegyszerűbbek legyenek, de gondolatilag gazdagok. A gyermekeknek csak olyan gyakorlatokat adjunk, amelyek a XV szabály alapján elvégezhetők. Például:

1. Az I. szabály alapján: kapcsoljanak össze egymással névszókát (az 1. fejezetből), bármilyeneket, amelyek értelmesen összekapcsolhatók, mint például: Isten a teremtő; az ember bűnös; a víz elem; a hárs fa, stb. Ez a gyakorlat csiszolja a valóság tárgyaival kapcsolatos ítélőképességet.

2. Kapcsoljanak össze egymással két névszót, amelyek közül az egyik birtokos esetben áll, például: a világ teremtője (creator mundi), isten embere (homo Dei), az ember könyve (liber hominis), a hárs fája (arbor tiliae).

3. Alkossanak értelmes jelzős szerkezetet úgy, hogy névszó mellé melléknevet illesztenek (a 2. fejezetből) azonos nemben, számban, esetben.

4. Majd ezután alkossanak rövid mondatokat úgy, hogy a névszókhoz igét kapcsolnak hozzá, például: Isten teremtette a világot. Az ember dicséri Istent.

Megjegyzés:

A vestibulum	}	ne menjen túl	}	a szavakon és szókapcsolatokon.
A Janua				az egyszerű mondatokon.
Az atrium				az összetett mondatokon.

Mindezeket előzzék meg azonban az önálló szavak.
A szónoklatok és a könyvek ezek után következzenek.

XI. FEJEZET

A SERDÜLŐKOR ISKOLÁJA

A nyelvek és a szabad művészetek gimnáziuma. Legfőként a latin nyelvnek és más magasabb művészetnek, illetve tudománynak, továbbá az erkölcsnek és az istenfélelemnek az enciklopédiája.

Hogy mit jelent műveletlennek, és mit műveltnek lenni, s hogy a kettő között mi a különbség, a kisgyermek kapcsán már előadtuk; a kisgyermekkor és a gyermekkor iskolájáról szólva pedig vázoltuk a műveletlen lelkek művelésének alapelveit. Most áttérünk a serdülő korosztály nevelésének kérdésére. Ha a dolgot a természetből és a képzőművészetből vett példákkal világíthatjuk meg, úgy találjuk, hogy az ember értelmét nyugodtan mondhatjuk *palotának*, amely a kisgyermek esetében még homályos, a gyermekében világos és kis számú, ákombákom festmények díszítik, a már művelt serdülőé viszont ragyogó és szépen ki van festve. Vagy ha így jobban tetszik: a *műveletlen* ember értelme olyan, mint a *síró homokpuszta*, amelyen itt-ott van csak satnya fű, a *művelté* pedig mint a *legjobban megművelt kert*, mely tökéletes gyönyörűséget nyújt a szemnek és az orrnak. Ennyire érdekében áll az embernek mint egyénnek – de a közjónak is –, hogy amennyire lehet, kiművelt legyen a szelleme! Hogy ezt jobban megértsük, és a serdülők képességeinek kiművelésében ne vegyük játéknak a munkát, előrebocsátunk néhány dolgot az emberi egyéniség műveléséről, mielőtt még rátérnénk magára a nevelésre.

1. *Mi az ember?* A mindenható, mindentudó, szent és örökké boldog Isten képmása.

2. *Mi a képesség?* Az ember vele született alkalmassága mindarra, ami által Isten képmásává művelhető, minthogy adva van számára az ÉRTELEM, a KÉZ, a NYELV.

3. *Mi az emberi értelem?* A dolgok tükre, ami a mindentudó Isten hasonlatosságára lett megalkotva.

4. *Mi a kéz?* Az eszközök eszköze, végtelenül sok mű létrehozója, ami mindenek alkotója, Isten jobbának a hasonlatosságára készült.

5. *Mi a nyelv?* Az ember tolmácsa emberhez azon dolgok vonatkozásában, amelyeket meg kell érteni vagy meg kell cselekedni, (vagy amelyeket már megértettek, illetve megtettek).

6. *Mit jelent a képesség művelése?* Olyan értelemben használjuk, mint: „földet, kertet, szőlőt művelni”, aprólékos gonddal úgy megmunkálni, hogy az emberi élet számára hasznos gyümölcsöt teremjen. E tekintetben az emberi tehetséget *lélekkel bíró szántóföldnek* mondhatjuk.

7. *Hány része van az emberi képesség művelésének?* Annyi, ahány a velünk született képességnek: nyilván három. Az ÉRTELMET azért műveljük vagy csiszoljuk, hogy sok igazat tudjunk: a hamisságok ne szedjenek rá bennünket, a jót válasszuk, a rosszat elkerüljük. A KEZET a bennünk lévő egyéb képességekkel együtt azért műveljük, hogy képesek legyünk tenni, amiket tennünk kell, és szorgalmunkkal úrrá legyünk a dolgok hiányosságain. A NYELVET azért műveljük, hogy érintkezésünk az emberekkel értelmes, vonzó és kellemes legyen. Röviden, azért műveljük magunkat, hogy képesek legyünk: BÖLCSNEK LENNI, CSELEKEDNI, BESZÉLNI.

8. *Mit jelent az, hogy BÖLCSNEK LENNI?* Olyan értelemmel rendelkezni, mely gyönyörűen ki van festve a tárgyi világ képmásaival. Ennek három összetevője van: 1. ISMERNI a dolgokat, 2. ÉRTENI a dolgokat, 3. HASZNÁLNI a dolgokat.

9. *Mit jelent az, hogy ISMERNI a dolgokat?* Biztosan tudni, hogy léteznek: ezt a dolgok látása, hallása, szaglása, ízlelése és tapintása révén érzük el. (Az első korosztálynak az érzékszerveit kell foglalkoztatni.)

10. *Mit jelent ÉRTENI a dolgokat?* Ésszel felfogni, hogy az illető dolog belülről micsoda, mire való, honnan való, és hogyan jött létre. (A serdülő korosztálynak tehát a gondolkodását kell foglalkoztatni.)

11. *Mit jelent HASZNÁLNI a dolgokat?* A dolgok ismeretét és értését az élet valami hasznos céljára alkalmazni, hogy miként a Teremtő szándéka szerint semmi sincs hiába, ugyanúgy mi se hiába tudjunk és értsünk bármit is. (A megállapodott korosztálynak tehát a dolgok használatával kell foglalkoznia.)

12. *Mit jelent az, hogy CSELEKEDNI?* A dolgok ismeretét, értését és használatát ténylegesen megvalósítani magunk és mások javának, a magán- és a közjónak növelése érdekében, úgy, hogy tekintettel vagyunk a dolgokra, az emberekre és ISTENRE.

13. *Mit kell tennie az embernek a dolgokra való tekintettel?* A válasz: Uralkodni fölöttük, mivel így parancsolja a Teremtő: (Ter. 1.), vagyis elrendezni, átalakítani, tetszőleges használatra alkalmassá tenni mindent, ami a világon van.

14. *Mit kell tennünk az emberekre való tekintettel?* Mindenkiel szemben higgadtan, igazságosan, jóindulatúan viselkedni, s ezáltal a békét és a barátságot ápolni, ki-ki a maga helyén és állásában.

15. *Mit kell tennünk ISTENRE való tekintettel?* Szeretettel, félelemmel, dicsőítéssel és fogadalmakkal tisztelni a legjóságosabb Teremtőt. [Az emberi élet egészének a dolgok megtevésével kell eltelnie.]

16. *Mit jelent az, hogy BESZÉLNI?* Lelkünk minden belső gondolatát közölni másokkal, tanítva, intve, buzdítva, vigasztalva, s mindezt a közösség üdve érdekében.

Mindezekre tehát idejekorán kell rászoktatni mindenkit, elsősorban a *serdülőket*, akik annál inkább alkalmasak lesznek erre az iskolára, minél biztosabb alapjait rakták le nevelésüknek az alsóbb iskolákban.

A serdülők fiatal emberek, akik kinőttek a gyerekkorból, de testük, ítélőképességük, és testi erejük növekedése még tart.

Ennek az iskolának a célja az, hogy a nevelés és oktatás érzékek által összegyűjtött tömegének meghatározott formát adjon a gondolkodás teljesebb és evidensebb használata érdekében, mivel *az emberek az oktanak állatok fölötti méltósága értelmének a függvénye.*

Az ÉRTELMEZTETÉST kell tehát a leg gondosabban művelni, hogy minél inkább eltávolodjunk az oktan állatoktól és minél közelebb kerüljünk a szent angyalokhoz.

Vagyis: a diákoknak szintetikusán át kell tekinteniük a világot, az értelmet és a Szentírást, hogy megértsék ezek *διδάσκειν* -jét (miértjét).

Itt tehát minden dolgot számba kell vennünk, de a lehető legközérthetőbb formában.

Az eszközök: ama három különböző rendszer, mindegyik a maga alapelvéből levezetve: a filozófia, az államelmélet és a teológia.

Az alkalmazott módszer: párbeszéd, viták, színielőadások, levelek.

A párbeszédéről megjegyzendő: Meglepő, hogy az iskolákban mindeddig nem tanították a társalgás művészetét, holott az élet nagy részét a társalgás foglalja le. Adnunk kell tehát a tanulóknak egy társalgási tankönyvet előírt gyakorlatokkal együtt; – esetleg az összes tankönyv és gyakorlat is lehet párbeszédes formájú.

A vitákról megjegyzendő: A serdülőkor iskolájában alkalmazzuk őket a szellemi képesség gyakoroltatása végett, az ifjúkor iskolájában hagyjunk fel velük, helyettük viszont gyakoroltassuk a bizonyítás és a megkülönböztetés tudományát.

Például:

a *vestibulum* tanulóinak (kezdőknek): párbeszéd;

a *janua* tanulóinak (haladóknak): a janua színjátékokkal történő gyakoroltatása;

az *atrium* tanulóinak (a végzősöknak) hasonló feladatok, amelyek csupán választékos nyelvezetű példázatokból, épületes történetekből állnak.

Ennek az iskolának a Didactica Magnában hat osztályt állapítottunk meg:

I. nyelvit,

II. természettanít,

III. matematikait,

IV. erkölcsanít,

V. dialektikait,

VI. rétorikait; ez utóbbihoz tartoznak a különféle stílusgyakorlatok, ezenkívül a történelem, valamint a Collegium Gellianum.

Ha azonban minden iskolának és minden iskola minden osztályának pansophicusnak kell lenni, – csakis fokozatokban különbözhetnek egymástól –, mindezeket teljesen másként kell majd tanulniok, mint eddig.

Hogy ez utóbbit néhány szóval kifejtsük, általánosságban a következőket kell szem előtt tartanunk:

I. A serdülőkor (latin) iskolájában ugyanazokat kell tanítanunk, amiket a gyermekkor anyanyelvű iskolájában, de (1) különféle nyelveken, mivel ennek a korosztálynak legfőképpen a nyelvtanulással kell foglalkoznia. Hogy tehát minél könnyebben és minél nagyobb eredménnyel foglalkozzék vele, a nyelvtanulás a már ismert dolgok vezérlete alatt történjék; (2) az unalom távol tartása végett viszont részletesebb ismereteket közölve; (3) és mert már a dolgok okait is fel kell tárniok, filozófiával elegyítve.

II. Itt mindenekelőtt három dolgot kell a tanulónak elsajátítaniok:

I. nyelveket;

II. tudományokat és művészeteket;

III. erkölcsöket.

III. Az itt tanulandó nyelveken értjük: 1. egy vagy két szomszéd nép nyelvét, 2. a latint, 3. a görögöt, 4. a hébert, mindezek hat év alatt kényelmesen megtanulhatók. A latinra három, a görögre kettő, a héberre egy év fordítandó.

IV. A tudományokon és művészeteken: 1. az istenieket, a természettudományokat; 2. az emberieket, a mesterségek és művészetek világát; 3. a Szentírást, melyre hit, cselekvés és remény által teszünk szert.

V. A gyakorlatok az érzékek, az értelem, az akarat, a képességek, (vagyis a tevékenységek) és a stílus fejlesztésére irányuljanak.

Ezek legyenek:

1. Rögtönzöttek, nem írásbeli, hanem szóbeli és minden tanulóval közösen végzett gyakorlatok. Mi ez, vagy mi az? Hogyan tennéd meg ezt? Hogyan fejeznéd ki, anyanyelveden, latinul, görögül?

2. Írásbeli feladatok, még hozzá kétfélek: egy órára szóló, mindjárt az iskolában elvégzendő leckék, hogy ki-ki csendben gondolkodjék, javítgassa, s végül adjon számot róla;

3. Egy napra szóló, nagyobb írásbeli feladatok, különösen az idő előrehaladtával.

IV. Elsősorban azonban a Collegium Gellianum gyakorlatai kapjanak itt helyet. Tudniillik a tanulónak nemcsak egyetlen kor vagy egyetlen nyelv írásműveit kell megismerniök, hanem mindazt, amit mint említésre méltót bármely korban, bármely nyelven írásba foglaltak, és számunkra érthető jelekkel írt könyvekben ránk maradtak. –

A tiszteletre méltó kereskedelemben az árucseré abból áll, hogy a kereskedők meghatározott helyeken összejönnek, és attól függően, hogy ki honnan érkezett, onnan hozza a maga jó minőségű áruját, és nagy-lelkűen elcseréli más árukra, amelyeket másvalaki a saját vidékéről hozott... Ha az ilyenfajta cserekereskedelemtől meg lennének fosztva, az egész föld szükségképpen hiányt szenvedne jó néhány szükséges dologban, mert annyira egyik föld sem szerencsés, hogy önmagának minden szempontból elégséges volna. Ugyanígy kell gondolkodnunk a böcsesség cserekereskedelméről is. Jelöljük ki kinek-kinek a maga szerzőjét, mint a föld egy részét, szigetét, városát vagy bányáját... és ott mindazt, ami különösen szépnek és az élet számára hasznosnak kínálkozik, (akár úgy, mint az élet ékítője: közmondások, aranyigazságok, történeti tárgyú elbeszélések drágagyöngye és ékköve, vagy bármi...), hűséges szorgalommal kutassa fel, és miután összehasonlításal meghatározta munkája ellenértékét, vigye a közös piacra, a magáét adja el másoknak, másoktól meg kapja meg azt, ami őt megilleti.

Meg kell tehát engednünk a szerzők csoportos olvasását: 1. a nevelő útmutatása alapján; 2. úgy, hogy személy szerint mindenki más szerzőt olvasson, 3. majd nyilvánosan mutassa be: olvasson fel vagy emlékezetből adjon elő belőle részleteket. Ebből az a haszon származik, hogy

1. mivel nyilvánosan kell számot adnia, a tanuló figyelmesen olvas, hogy megdicsérik, ne pedig megszégyenüljön;

2. amire többen figyelnek, mindnyájuk közkincsévé válik, és a lomhább felfogásúak is sokmindent megjegyeznek belőle;

3. a tanulók már ekkor hozzászoknak a Collegium Gellianumhoz, (melyet majd az Academián látogatniok kell).

A saját szerzőjéből ki-ki kivonatolja:

I. Filológiaiilag: a szavakat, a kifejezéseket, a bölcs mondásokat, a hasonlatokat és a példázatokat;

II. Logikai szempontból: a ritka kérdéseket, a szellemes válaszokat, az elmés érveléseket;

III. A tárgyi ismeretek szempontjából: a korábbiól nem ismert dolgokat, az egyes eseményekről szóló szép elbecséléseket, az ügyek intézésének hasznos módszereit a gazdaságban és az élet bármely más területén.

IV. A tanulók ismerjék meg jól a lakón stílus szabályait, de ne kényszerítsük őket azok követésére.

Az előbbi indoka: 1. az egyetememes módszer parancsa az, hogy mindent tanítsunk; 2. az asianus stílust nem fogják teljesen megérteni ellentétének megértése nélkül.

Az utóbbi indoka: ezt a méltóságteljes magatartást gyermekkortól kezdve . . . – (máskülönböben velük született adottságuk ellenére arra fognak törekedni, hogy rövidek legyenek).

A gimnazistáknak tehát olyan feladatokat adjunk, amelyek révén megtanulhatják, hogy azt, amit más sok szóban adott elő, kevés szóval és éleselméjűbben tudják visszaadni.

Terjengősen beszélni könnyű, lelkünk gondolatait feszes formában összefogni a bölcsesség műve. Innen van a mondás: *Nehezebb lakón módra beszélni, mint filozofálni*, mert ha valaki jól ismeri is a dolgok törvényszerűségeit, attól még nem képes azok titkait elrejtteni vagy feltárni. A lakón stílus egyfajta őszerejű bölcsesség, az ékesszólás csúcsa, – a hegy csúcsára pedig csak sziklafokonként lehet feljutni, és nem sietve, ha csak nem akarunk alázuhanni.

VIII. Noha a *rokonértelmű szavak okos halmozásának gyakorlata* a beszéd és a stílus díszítőelemei közé tartozik, vigyázni kell, hogy ezek ne legyenek értelmetlenek, és ne vezessenek tautológiához vagy batológiához (üres fecsegéshez).

1. *Ne legyen teljesen ugyanaz a jelentésük*, hanem az illető dolognak hasonló fajtáját, különböző fokát jelöljék; például: „szép”, „bájos”. A teljesen ugyanazt jelentők nevetésre indítanak, (mint például: Er hat sich auf ein Pferd oder Ro gesetzt), akár ugyanabból, akár különböző nyelvből származnak (pl. próféta és vates). Frischlinnél egy herceg úgy látogatta meg Italiát és Latiumot, járta végig Franciaországot és Galliát, bolyongta be Angliát és Britanniát, Németországot és Alemanniát, s élt Párizsban és Lutetiában.

2. *Helyes sorrendben legyenek elhelyezve*: fokozatonként a kisebbtől a nagyobb felé haladva, fokozó, vagy ellenkezőleg, csökkenő értelemmel.

3. Szóval, akkor lesznek hasznosak, ha 1. ha a *dolgok* jobb kifejezésére, 2. és a *mi* jobb felvilágosításunkra szolgálnak.

A *dolgokéra*: hogy az ugyanazon dologgal kapcsolatos különféle szempontok vagy a bennük levő különböző tulajdonságok teljesebb kifejezést nyerjenek, mint például Terentiusnál, aki midőn azt akarta kifejezni, hogy valaki ostoba, fafejűnek, bunkónak, tuskónak, számárnak tompa eszűnek nevezte.

Nekünk pedig akkor tesznek jó szolgálatot, ha tekintettel vannak

1. *az értelemre*, mert ha ez nem értette jól meg az egyiket, megértheti a másodikat vagy a harmadikat; csak hogy nem az egyszerű ismétlés, hanem inkább a különböző megnevezés révén, hogy elkerüljük az egyhangúságot;

2. *az emlékezetre*, hogy ha egy kifejezés elkerülte a figyelmet, vagy nem jól vésődött be, egyik a másikat megsemmisíthesse, és képes legyen otthagyni nyomát az emlékezetben.

3. *az érzelemre*; hogy ha egyetlen kifejezés nem volt rá hatással, több hatással lehessen rá. (Ahol egyes dolgok nem használnak, a sok segít.)

IX. A *serdülőkor iskolájában kezdjenek el naplót vezetni*.

1. Mivel itt több és változatosabb ismerettel találkozunk; ezért több segítségre is van szükségük, hogy ne zavarodjanak össze;

2. a *képzeletet és az emlékezetet már kitöltik az érzéki benyomások*; meg kell tehát erősíteni őket;

3. *egész további életük folyamán* (nem csupán tanulmányaik során) *szükségük lesz naplóra*; meg kell hát tanítanunk ennek használatát, s ezt el kell kezdeni valamikor. Márpedig hol lenne jobb elkezdeni, mint itt, amikor túljutva az érzéki ismereteken, képzeletük és gondolkodásuk önállósulni kezd? (Tanítsuk meg ennek módját és korlátait.)

Meg kell tehát tanítanunk a napló használatát.

1. Hogy legyen hová feljegyezniük mindazt, ami nagyon érdekli őket, hogy újra felidézhesék, hogy feledésbe ne merüljön, s végül a használat során megszilárduljon.

2. Hogy ne feledkezzenek meg vagy utánajárni, vagy tanuló társaikat, majd tanítójukat megkérdezni, ha olyasmivel találkoznak, amit nem értenek meg.

Megjegyzés. Az utóbbiakat (amit meg kell kérdezniük vagy tisztázniuk kell) írják a naplóban külön helyre, vagy legalább keskenyebb oszlopba (hogy a helyes válasz feljegyzéséhez maradjon hely, és semmi homály nem maradjon . . .).

X. Komoly gondot kell itt fordítanunk mindenekelőtt az *erkölcs és a jámborság* meggyökereztetésére, s erre kell irányulnia minden erőfeszítésünknek. Itt kell gyakorolni a *hibák kiirtásának és az erények beplántálásának a művészetét*. Az *erények gyakorlása* ugyanis a *nem mindenkinek egyformán nehéz*. Akinek a természet kiegészítősebb, kevésbé heves, kevésbé zavarodik meg, a tüzesebb alkatúval többet kell fáradozni. Néhány embernek olyan kedvező a jelleme, hogy magától hajlik az erényre, s azt erényesen gyakorolja; mások csak küzdelem, s ennél fogva sebesülés meg bánat árán jutnak hozzá.

Kérdés, vajon

I. létezik-e a hibák kiirtásának a művészete? Válasz: Ha a szántóföldről a gazt, a gyomot meg a vadhajtatást, ha a testből a betegségeket el lehet távolítani, miért ne lehetne a lélekből a hibákat kiirtani?

II. lehetséges-e? Azok, akik nem akarják elvállalni ezt a feladatot, tagadják, de ezzel ellentéteset tapasztalnak, akik hajlandók rá. Seneca 117. levele.

III. könnyű-e? Igen is meg nem is. Nehéz a hanyagoknak, akik inkább törődnek más dolgokkal, mint saját magukkal. Könnyű a szorgosoknak, vagyis azoknak, akik munkálkodnak saját üdvösségükön, s kéri Isten segítségét, és ismerik a hibák gyógyításának a módját.

Ezt a művészetet röviden a következőképpen vázolhatjuk:

1. Mivel a lélek hibái betegségek, ugyanúgy kell eljárunk, mint a betegségek gyógyításánál és az egészség helyreállítására és megszilárdítására irányuló gondozás közben. Miként tehát ott szükséges (1) a rossz testnedv eltávolítása, (2) a természet erősítése (3) utána pedig megfelelő életrend betartása, úgy itt is.

2. A testi betegségek gyógyítása tehát először is megkívánja a bajt okozó anyag kiürítését azáltal, hogy 1. gyarapodását megállítjuk, 2. az anyagot beérleljük és 3. kihajtjuk a testből. Az elsőt azzal érjük el, hogy megszüntetjük az anyag szaporodásának okait, a második azzal, hogy a nedveket elkülönítjük a testrészektől, a harmadikat pedig hajtó hatású orvosságok alkalmazásával.

Ebből kitűnik, hogy a jó orvostól hármat várunk: 1. ismerje a betegséget és annak okát; 2. ismerje, hogy mit kell alkalmazni a baj megszüntetése végett; 3. végezzen tényleges, óvatos és kitartó kezelést.

3. A hibáktól szenvedő lélek gyógyításánál tehát így kell eljárunk. Akit meg akarunk szabadítani hibáitól, azt el kell választanunk a rossz társaságtól, s elzárunk a rossz minden lehetőségétől, mert ahogyan lehetetlen halat sütnünk, ha nem vesszük ki a vízből, kitisztítani egy medencét, ha nem zárjuk el a vízvezetékét, s meggyógyítani egy olyan vízkórost, aki folyton vizet iszik, vagy olyan köszvényest, aki a szerelemnek meg a bornak hódol, ugyanúgy lehetetlen józanságra téríteni az italozáshoz szokott embert is, amíg meghagyjuk a részegeskedők között. *Nem sokat ér, hogy megszabadultunk a magunk hibáitól, ha másoktól származó hibákkal kell küszködnünk* (Seneca).

4. Ide tartoznak a ránk ható és bennünket befolyásoló tényezők, hogy egy részüktől óvakodni, más részüket pedig irányítani tudjuk. Ezeknek három fajtájuk van:

1. a külső tárgyak;

2. a testnedvek;

3. az elme a maga természetes hajlamaival vagy máshonnan átvett képzeivel.

Mindenképpen ez a három kerget minket a hibákba, ha nem vigyázunk, vagy ezek tesznek erényessé, ha használni tudjuk őket. Ugyanis:

1. A tárgyak alkalmat adnak vagy ingert okoznak. Ezért vagy kerülnünk kell őket, vagy meg kell keményítenünk lelkünket, ahogyan Ulysses bedugta a fülét.

2. A testnedvek igen heves belső ösztönzéseket váltanak ki. Ezért ezeket a nedveket vagy csökkentenünk kell: étrenddel, megtartóztatással és böjttel, vagy meg kell erősítenünk lelkünket abban az elhatározásban, hogy nem szolgál a testnek.

3. Az elme természetes hajlamait, mivel önmagukban jók (mint a jószágos Teremtő alkotásai), nem szabad másra használnunk, mint a jó elérésére, méghozzá olyan tisztességes úton-módon, ahogyan a józan ész és Isten Igéje mutatja nekünk. A külső képzetek befészkelődését vagy meg kell előzünk (hogy ne lássanak vagy halljanak, különösen ifjú korukban, semmi rosszat), hiszen könnyebb valamit be nem engedni, mint kiűzni, vagy el kell feledtetni, ha ez lehetséges, vagy végül harcba kell szállni velük.

5. Ezek után el kell metszenünk a hibáknak az emberben lévő gyökereit, hogy kitephessük őket, vagyis be kell érlelni és el kell különíteni a sűrű váladékot, hogy erőszakos beavatkozás nélkül kiürülhessen. Ez úgy történik, hogy undort keltünk a hiba iránt (mert amitől igazán megundorodik az emberi lélek, attól nemcsak könnyen hagyja magát elszakítani, hanem önként is megszabadítja magát, hogy ne legyen a foglya). Az undort pedig a dolog rútságának és kártékonyságának felidézése kelti fel, azután meg azé a szégyené és bánaté, amelytől annak idején nem fog majd megmenekülni a lélek, ha nem szabadul meg a hibától. Ezért mindaz helyénvaló itt, ami ezt a képzetet fel tudja idézni (pl. intések, megrovások, példák bemutatása, valamint a derék emberek társasága, akiknek a tekintete előtt és erkölcsi példamutatásuk hatására a hibáktól hemzsegető ember önmaga szégyenli el és feddi meg önmagát.)

6. Harmadjára, a hiba kiűzése az ellentétes szokás kialakításával történik. Ellentétet ugyanis csak ellentétével lehet kiűzni.

7. A léleknek erőt ad a hibák ellenében

1. a gyakori elmélkedés ISTEN akaratáról;

2. a bölcssek tetteinek és mondásainak felidézése utánzásuk céljából;

3. magának az erénynek az édessége, miután szokássá vált,

8. *A helyes életrend:*

1. érintkezés jó emberekkel;

2. a rossz alkalmának kerülése (lásd Seneca 70. levele);

3. a lélek megerősítése az adódó alkalmak ellen, hogy azok ne ragadják el: abban kell látnunk az erényekben való előrehaladást, hogy semmiféle botlás szégyenfoltjával ne hagyjuk újra beszenyezni magunkat. (Hogy a nevelésben mire képes az előírás, a példa, a meggyőzés és a megszokás, arról lásd Verula 37. oldal.)

9. Ennyit a hibákról, mint betegségről. De *mivel ez a lélek betegsége, a lelket pedig az értelem irányítja, szükséges, hogy a hibák egész orvoslását az értelemmel is végezzük*, pl. úgy, hogy bármit ígérnek is hazug hízélgéssel a hibák, magunk tanítsuk meg magunkat arra, hogy az erénytől igazabb javakat várhatunk. Nincs ugyanis rossz előny nélkül, lásd Seneca 70. levél.

10. *Az erények beültetése a lélekbe* az által történik, hogy:

1. *felvilágosítjuk az értelmet*, hogy ismerje a különbséget, mi a valóban tisztességes, hasznos, kellemes, és mi nem: ez oktatás révén érhető el;

2. *a vágyakat az igazi jóra irányítjuk*, hogy ahhoz ragaszkodjanak, ami örömet és nem bánatot okoz. Ezt szolgálja a gyakori buzdítás, a példák és ez a szabály: Bármit készülsz tenni, gondold meg, milyen állapotban leszel te vagy az a dolog, ha megtetted: egyfelől ha bekövetkezik, amire törekszel, másfelől, ha nem;

3. *gyakoroltatjuk az erényt, amely a megszokásból születik*. (Így könnyű az embert az erényre nevelni, mivel az akarata természete szerint jóra törekszik. Ajánljuk neki tehát a jót, s győzzük meg, hogy az jó, s adjunk alkalmat neki, hogy kipróbálja, s tartsuk meg ebben, egészen addig, amíg a helyes viselkedés megszokássá, s örömet adó magatartássá válik.)

11. Hogy azonban ez a mestermű, amelyet már megismertünk, – a hibák kiírtása és az erények beültetése –, sikeresen megvalósuljon,

1. *imádkoznunk kell ISTENHEZ*, akitől minden javunk, minden képességünk származik, aki így vagy úgy, a kérőnek ad, a kopogtatónak ajtót nyit.

A serdülő ifjú rövid imája.

Szentséges ISTEN, részesíts meg jószágod érzetével, lakass jól bölcsességed szemléletével, támogass segítő kezddel! Add meg, hogy mindenkinek hirdessem isteni hatalmad szépségét, hogy hitványnak bizonnyuljon minden, ami nem te vagy, Istenünk. Adj nekünk fogékony érzékelést, adj könnyű felfogást, adj erős emlékezetet. Adj lelkesedést, akaratodért, adj eredményességet munkálkodásunkban, adj haladást a jó kezdetekben, adj kitartást a haladásban, hogy bármerre indulok is, a te kezéd vezessen mindenütt, és áldásod kövessen, mígnem sok hozzád vezetettel együtt temagadhoz elvezetsz majd. Amen.

Hogy pedig minél nagyobb bizalommal forduljanak Istenhez, utánozzanak egy szent életű férfit, amikor rendeltetésük céljáról, ISTENRŐL, az Atyáról, a Fiúról, és a Szentlélekről elmélkednek:

1. *Kit hívsz segítségül?* Hívom atyámat, hívom testvéremet, hívom segítőmet.

2. *Hogy mered ezt tenni?* Atyám parancsolja, testvérem tanít erre, segítőm bíztat rá.

3. *Miben bizakodsz?* Atyám ígéretében, testvérem segítségében, segítőm tanuskodásában.

4. *Mit kívánsz?* Az örökséget, amelyet testvérem kieszközölt, atyám megadott, segítőm jóváhagyott. ISTEN örököse vagyok ugyanis, és Krisztus társörököse. Látom ezért, hogy az egész istenség nemcsak készséges irányomban, hanem teljesen mellettem áll, valahányszor elébe lépek. Ó jaj, ezért annyszor vagyok bűnös, ahányszor nem lépek elébe, vagy fölkészületlenül lépek elé!

2. *Engedelmeskedniük kell a bölcseknek, vezetőiknek és tanítóiknak, s hallgatniuk kell rájuk*. Miként nincsen gyümölcs azon a fán, amelyik előbb nem virágzott, ugyanígy nem lehet öregkorára jogos tisztességre jutni annak, aki fiatalon nem fáradozott valamilyen tudomány művelésével. Engedelmesség nélkül pedig miféle tudományra lehet szert tenni? Az engedelmesség nélküli ifjú tehát tudomány nélküli ifjú, mondja Cyprianus. Továbbá nem szégyen, hanem tisztességes és üdvös dolog engedelmeskedni az okosoknak és hallgatni rájuk. Ugyanezt találjuk Aristidesnél.

3. *Lelkesíteni kell őket ösztönzésekkel*, pl.

1. Szemük elé kell tárnunk az élet és a tanulás célját. Seneca írásából: *Azt várjuk az emberektől, hogy javára legyenek az embereknek, ha lehet, soknak, ha nem, kevésnek, ha még ez sem, hozzátartozóiknak, s ha még ez sem lehetséges, saját maguknak*. S aki csupán csak ezt megteszi, a közös ügy javára tesz, mert aki jó önmagához, eleve az másokhoz is, mert amikor hasznosítja magát a többi ember javára, a közös ügy javára cselekedik, s éppígy az, aki rosszabbá teszi magát, nem csak önmagának árt, hanem mindazoknak, akiknek jó útra térve használnia kellett volna. Így ha valaki mindent megtesz önmagáért, ezzel javára van másoknak, mivel olyasmint csinál, ami azoknak majd javukra válik.

2. A serdülők elméjébe azt is bele kell vésnünk (elriasztandó őket a rossztól), hogy *a rosszat könnyebb megszokni, mint leszokni róla*, még ha az utóbbit valaki akarja is és törekszik is rá; ennek következménye vagy a késő bánat, vagy a végső megátalkodottság és pusztulás. Az egészséget, a látást, a hallást, a szüzességet, a jó hírt, a tiszta lelkiismeretet óvatlanság vagy meggondolatlanság következtében bármilyen véletlen esemény során elveszíthetjük, de vissza nem szerezhethetjük még az isteni mindenhatóság segítségével sem. Ezért igyekezzünk megelőzni a bajt, nehogy az előzzön meg bennünket.

3. Elsősorban azokra a hibákra kell figyelmet fordítanunk, amelyekre hajlamosnak látjuk magunkat, vagy amelybe már beleestünk. Így járunk el ugyanis, amikor az ellenségtől félünk: a kevésbé megerősített pontokat jobban őrizzük. Így a testi betegségek esetében . . .

XI. S mivel minden iskolának apró államnak kell lennie, a helyes az lesz, ha a klasszikus latin iskolát úgy szervezzük meg, hogy az első két osztály demokratikus, a következő kettő arisztokratikus, az utolsó kettő pedig monarchikus alkotmány szerint működjék.

XII. S mivel minden iskolának kis egyháznak kell lennie, ezért legyen saját lelkipásztora, aki velük együtt értelmezze, magyarázza, alkalmazza a Bibliát, és velük közösen imádkozzék . . .

XIII. *A tanulóknak szükségük van egészségük körütekintően gondos ápolására*, mert

1. testi felépítésük törekenyebb részint természettől fogva, részint mert a munka kevésbé edzi meg őket: ezért jobban ki vannak téve a sebesülésnek és az ártalmaknak;

2. nagyobb kár, ha olyan valaki pusztul el vagy fekszik magatehetetlenül, aki az egyház vagy az állam számára hasznos ember lett volna, mint ha néhányan a köznépből járnak így. Lelkiismereti kötelesség tehát a közösséget fenyegető kár megelőzése;

3. mégpedig a biztonságosabb módszerrel: orvosság helyett az életrend szabályozásával.

XII. FEJEZET

AZ IFJÚKOR ISKOLÁJA

A teljesebb bölcsesség elsajátítására szolgáló akadémia

Ez az iskola arra szolgál, hogy az érzékelés, gondolkodás és az isteni tanítások segítségével összegyűjtött műveltség az egységes emberi mindentudás fatörzsévé váljék, mivelhogy az értelem tökéletessége a dolgok tiszta ismeretéből áll, az akaraté a legjobb dolgok választásából, a képességeké pedig mindennek könnyűszerrel történő elvégzéséből.

Ide kell tehát eljuttatni az elméket, amelyek már megszokták az ésszerű gondolkodás korlátait, hogy miközben bőséges ismeretekre tesznek szert anélkül, hogy fáradságos bizonyításra lenne szükségük, s a világosságban mindenütt látják a világosságot, képesek legyenek azonnal és bölcsen beszélni is a dolgokról és intézni is azokat.

Ludovicus Vives verssorai a törvénytől

Fel, fel erény, növekedj, szép korszak, hajtsd ki virágod!

Nyitva a pálya a szellem előtt! Biztos jutalom vár

arra, ki rászolgált, díj illeti azt, aki buzgó.

Isteni lélek részei törjetelek, ím, a magasba;

szép cél hív titeket, fel hát versenyre, kiválók!

Fiaim, tanulj ifjúságodtól fogva és ősz korodig megleled a bölcsességet (Sirák 6, 18). Mily szép, ha az ifjak úgy tündökölnék a bölcsesség dicsőségében, hogy alkalmasnak tartják őket még a fejedelmek oktatására, sőt arra is, hogy tanítsák a véneket, mint József (Zsolt. 105, 22), meg Dániel a társaival. Érdemes megemlíteni azt, amit a káldeusok szokásáról mesélnek, hogy a jóképességű ifjakat három évre rábízták a bölcsere, hogy oktassák őket, s ezek azután olyan felkészülten léptek elő, hogy megállhattak a király színe előtt, tanácsadói lehettek (Dán. 1, 5; 18–19). Nos, mi nem leszünk képesek utánozni az ókori világ csodáit? Nem fogunk még inkább törekedni a keresztyén ifjak kiművelésére, hogy alkalmasnak bizonyuljanak megállni a királyok királyának, Krisztusnak a színe előtt? Nosza ismerjük meg, hogy ezek nevelésével kapcsolatban is milyen feladataink és reményeink vannak!

Ifjúnak nevezzük a serdülőkorból kinőtt embert, vagyis azt, aki elérte a felnőtt testnagyságot, de testi és szellemi erői még növekednek.

Az ifjúkori nevelés *célja* (1) a bölcsesség, (2) az erények és (3) a hit *πληροφορία* -ját (beteljesülését) biztosító harmonikus, teljes, egyetemes világosság, különösen a hit ereje.

Anyaga az egész világ, az ész egész birodalma, a Szentírásnak immár teljes gyűjteménye, s az ezekből összeállított rendszer, a hármass-egy pansophicum, amelyben minden harmonikusan (az érzékelés, az értelem és a hit teljes párhuzamosságával) van bemutatva és saját világosságában ragyog. S ez lesz az alapelveknek és az alapelvek következményeinek örök körforgása. Kiegészítő anyagul szolgálnak a könyvtárak és a peregrináció.

A módszer ugyanaz, mint a serdülőkor iskolájában – a vitatkozások helyett pansophikus kutatások és bizonyítások, hogy ne lehessen ellentmondás, – továbbá megkülönböztetések –, továbbá próbák és előtanulmányok a család, az iskola, az állam irányításához. Követjárások, új találmányok...

Három része: 1. az Akadémia; 2. az Apodémia (külföldi utazás); 3. az Életpálya megválasztása.

Az akadémiának, vagyis az akadémiái tanulmányoknak három osztálya van:

I. pansophikus osztály,

II. pambiblikus osztály,

III. panetoimikus vagy panepistemonikus osztály, vagyis a vizsgák osztálya.

Az első osztályban át kell venni az elméleti pansophiát (a legtöbb ismeretet külön-külön már előre tudják majd, itt csupán az összhang lesz a fontos).

A második osztályban a pansophia alkalmazására kerül sor változatos és folyamatos kísérletekkel. Itt különböző gyakorlatok során tárgyalni kell az emberi ismeretek teljes körét, hogy az ember, bármit szemlél is (legyen az természeti jelenség vagy mesterséges alkotás), azonnal képes legyen azt allegorikusan erkölcsi, szellemi, örök valóságokra alkalmazni. (Ide tartozik a logika, a szimbolika.)

A harmadik osztályban folyik a könyvtárak számbavétele, nemcsak azért, hogy ki-ki ismerje saját szakjának, – annak amelynek szenteli magát, – a legfontosabb szerzőit, hanem a pandecta (mindent átfogó ismeretek) művének szép gyarapítása végett is.

Az akadémiáról

1. *Mi az akadémia?* 1. A bölcsek állandó tanácsa; 2. mindenfajta, bárhol megszerezhető könyvek lelőhelye; 3. a bölcsesség műhelye, amely komoly, a valóságra irányuló szüntelen foglalkozások lázában ég.

Ezért három osztálya van: I. Pansophikus *σπουδαία* (kutatásokkal foglalkozó); II. a gelliusi előadások; III. versenyek vagy vizsgák.

2. Akadémiát tehát alapítani kell:

1. minden országban vagy nagyobb tartományban;

2. könnyen megközelíthető helységben, ahol az élethez szükséges javak bőven megvannak;

3. távol azonban a zajtól (az udvar stb. zajától).

Ezzel ellentétes tanács is adható lenne, tekintettel arra, hogy már közelednek a gyakorlati élethez, már itt az ideje... Az első iskola az anyaméh mély homályában volt, a második a családi otthon falai között, a harmadik magánházaiban, a negyedik félreeső helyen; végül az ötödik már a világosság teljességében. Innen pedig ki-ki lépjen át lassanként a maga köz- vagy magánfeladatainak a körébe: inkább nagyvárosban legyen tehát az akadémia.

(Mindazonáltal kollégiumban éljenek.) Azért legyen nagyvárosban, mivel a jelölteknek ki kell lépniük az élet világosságába, s fel kell készülniük a gyakorlatra: tehát olyan gyakorlatra, amelynek csak ott van igazi jelentősége, ahol sok ember él együtt, hogy az orvosi, jogi, teológiai tanulmányok folytatóinak minden alkalmuk meglegyen a gyakorlásra.

Érvek mellett, hogy az akadémia félreeső helyen legyen.

Valahányszor ISTEN prófétáinak titkosabb misztériumokat akart kinyilatkoztatni, kivezette őket a tömegből a magányba, pl. Mózeset a sivatagba, másokat, mint Illést, Jánost egy hegyre, vagy önkívületbe ejtve még önmaguktól és minden érzéki dolog köréből is eltávolította őket. Válasz: A romlott világban szükség volt arra, hogy a szentek félrevonuljanak; ha a közélet megjavul, akkor az emberek körében fogjanak hozzá az emberi dolgok immár jobb intézéséhez, hogy amikor az akadémiáról hazatérnek, már a gyakorlat emberei legyenek, egyszóval: tanulják azt újra. Ebben az esetben is iskola lesz számukra a férfikor iskolája.

3. A egész akadémia professzorokból és tanulóifjúságból áll.

(Minthogy az első életszakaszt elsősorban az érzékek irányítják, ezek pedig sok hamis és hiú képzetet keltenek bennünk, el kell jutni egyszer oda, hogy teljesen kiigazítsuk az ifjúkor tévedéseit, mielőtt elkezdődik a férfikor a maga feladataival együtt, nehogy elbukjunk, s a dolgokat, melyeket alapjaikban nem értünk helyesen, fölforgassuk, vagy pedig elhamarkodva cselekedjünk. Itt azután jó vezetőkre van szükség. A legrövidebb út a pansophián át vezet, lásd Clauberg Logika 1. oldal; 127. kérdés 58–59. oldal.

Hogy mi az akadémiái tanuló, s melyek az igazi feladatai, azt szépen elmondta Antonius Walaeus abban a beszédében, amely Vossius könyvének az elején található, és másoknak a tanulás értelméről írott értekezéseiben is ki van fejtve.

Továbbá hogy az ifjúságnak mit kell tennie az akadémián, azt elmondtam a Didactica Magnában; továbbá arról, hogy a Collegium Gellianumot nagy gondnal kell megszervezni, valamint a synzétetikus, pansophikus és demonstratív oktatásról lásd a Feltámadt Latium c. munkában a Did. IV. szakaszát.)

4. Az akadémiákon legyenek caenobiumok, vagyis kollégiumok, ott lakják mindenki, aki a bölcsességnek szentelte magát, ne pedig kézművesek, szatócsok, és mindenféle szedett-vetett népség között. Mintegy Isten nazirjaiként távol kell lenniük a világ zajától, távol a tölegtől; egyszerűbb és ésszerűbb életrendet is kell követniük; egyszerűbb ruhában is kell járniuk (a világ divathóbortjától a jobbhoz való visszatérésnek mintegy vezéreiként).

5. Háromféle feladatot szántunk az akadémiái ifjúságnak: pansophikus, pambiblikus, panetoimikus feladatokat.

I. A pansophikus feladatokról.

6. Mivel ennek az iskolának és az akadémiái életnek célja a dolgok tiszta megértése és a gyakorlathoz való eljutás, a *tananyag*nak a teljes pansophiának kell lennie, ehhez a korábbi tankönyvek mintegy bevezetesként szolgáltak. Itt ugyanis a fénysugarak átfogó harmoniájából az érzéki, értelmi, valamint a hittel felfogott dolgok egyesítése révén felragyog majd ama nagy világosság, amely nem hagy semmi űrt, homályt, bizonytalanságot sem az érzékelésben, sem az értelemben, sem a hitben.

7. A módszer a pansophia gyakorlása lesz,

I. ennek megértése mindenben, a *játékos bölcsesség*, vagyis a dolgok kapujának (Janua rerum) vígjátéki gyakorlata, amely megnyerő módon mutatja meg az emberi tévedések felismeréséhez és kiigazításához vezető igaz utat.

Ennek alapja: Példabeszédek 8, 30–31 és 3, 17: *Én, a Bölcsesség minden időben Jehova színe előtt játszom. Játszom az ő egész földkerekségén és gyönyörűségem lelem az emberek fiai között. Útjaim kellemes utak, s minden ösvényem béke.*

8. Természetesen a másik „Kapu”-val (Janua) való párhuzam szerint kell megvalósulnia ennek a *játékos bölcsességnek*, de úgy, hogy magába foglalja az egész pansophiát és az egész panorthosiát.

A pansophiát a következőképpen: Vegyük szemügyre az összes emberi dolgot (a mesterségesen előállítottakat, az erkölcsieket, a szellemieket), hogy milyennek kellene lenniük az eszmény szerint, s hogy miként nem olyanok, s hogy miként kell rendbehozni őket. Tehát tegyük meg főnöknek Salamont és állítsuk mellé Platót.

Minden alkalommal

1. Salamoné legyen az első szó az adott kérdésben a boldog állapot kívánságával.

2. Azután keressék és találják meg az eszközöket.

3. Majd az alkalmazás és felhasználás módjait.

4. Ilyen módon derítsenek fényt a háromfajta eltévelyedésre, vagyis a zűrzavarra, a túlzásra és a hiányra. Mindezt úgy kell elméletileg levezetnünk, hogy ne lehessen nem felismerniök.

5. Végül a panorthosia alapján meg kell mutatnunk ezek orvoslását, ami nem más, mint:

1. a fölösleg megszüntetése;

2. a hiány pótlása;

3. a szükséges rend megteremtése.

Ez tehát az egész pansophia és panorthosia rövid és könnyű összegzése lesz.

Az ifjúkor iskolájában olyan gyakorlatokat kell bevezetni, hogy egy év leforgása alatt mind a hét világot átvegyék, s megtörténjék az ideák egységes bemutatása.

9. Van egy másik pansophikus feladat is, amelyet versenyszerűen lehet megrendezni, melynek során minden egyes elénk kerülő dolognak kutatjuk: 1. meghatározását; 2. felépítését; 3. alapelveit; 4. fajait, mégpedig a legismertebb dolgokét is, mint az ülés, járás, futás, lovaglás, hajózás stb.; író toll, kréta, pálca – az ültetés, az egész évi kerti munkák . . .

10. Mire jó ez?

1. Megtanulják, hogy a módszer valóban egyetemes, a dolgok velejéhez vezet.

2. Hozzászoknak ahhoz, hogy mindenre, amit látni, olvasni, hallani, írni fognak, emélynélten figyeljenek, s napról napra mélyebben behatoljanak a dolgok értésébe, s hogy még a szövegek (szóképek, mondások, példabeszédek stb.) fordítása révén is a dolgok mélyebb ismeretét szerezzék meg maguknak.

3. Szert fognak tenni beszédkészségre, hogy számtalan kérdést fölveessenek és a feltett kérdésekre gyorsan és tárgyyszerűen válaszoljanak. Többet tartogat tehát tarsolyában ez a gyakorlat, mint amennyit első pillantásra ígér: ez nem aranyhoroggal történő pecázás, hanem vaslapáttal való aranyásás, ti. a legkisebb ráfordítással a legnagyobb hasznot éri el.

11. Lehetne egy másik pansophikus feladatot is adni verseny formájában: csak axiómatikus alapon beszélni és írni, különösen amikor tanácsot kell adni, úgy hogy minden gondolat egy már meglévő alapra támaszkodjék.

12. Lehetne továbbá embléma-feladatot is adni, az emblémák felhasználásával, amelyek szellemes szöveggel magyarázott hieroglifák, hogy ily módon az idők végezetén új fénybe öltözve visszatérjen az antikok bölcsessége, hogy őket utánozva megtanuljunk *emblémákban*, vagyis közmondások és példabeszédek formájában beszélni.

13. Készítsünk tehát egy könyvet száz *emblémával*, ezek mutassák be az egész pansophiát, úgy, hogy remek gnómák között vannak elhelyezve. Például: *Ha uralkodó akarsz lenni, uralmat adok neked: uralkodj magadon*. Vagy: *Ha filozófus, a világosság forrásait adom neked: ismerd meg magadat*. Ha pap, templomot és oltárt adok neked: a szívedet, ajánld fel magad mindennap ISTENNEK. És így, végig az egész pansophián, avégett, hogy minden diákban felébredjen a vágy ezek után, s szívesen forgassa a kezében, aztán fedezze fel: birtokában van az egész bölcsesség, ott hordozza a zsebében, és avégett is, hogy a bölcsességet valóságosan gyakorolja. *Az ilyen könyvecske csakugyan Hordozható könyvtár, Élő útikalauz, Kiolthatatlan világosság* lenne; Saavedra Princeps Politico-Christianus című művének a mintájára lehetne megszerkeszteni. Sőt így lehetne összeállítani, vagy legalábbis illusztrációkkal ellátni A dolgok kijavítása című egész munkát is. Elsősorban azonban a Panorthosiát lehetne úgy illusztrálni, hogy emblémán ábrázolva szembeállítjuk a kifogásolt eltévelyedés rútságát a megjavított helyzet szépségével, pl. a műveletlen ember elméje sötétség és káosz, a művelté világosság és rend.

(Hogy miképp lehet a bibliából emblémákat alkotni, lásd Cramerus embl. morale XXXVI. Továbbá Ethica Sensualium, lásd Lehrgedicht 88. Ugyanis az egész Szentírás, az egész természet, s az egész emberi elme a maga fogalmaival és ösztöneivel telve van misztériumokkal, amelyek kölcsönösen megvilágítják egymást – még a legkisebb jelek, apróságok, porszemcsék is . . .)

14. Ennyit mondunk a pansophia elméleti feladatairól; ha ezeket elvégeztük, *el kell kezdeniük a pansophia gyakorlati végrehajtását*, tapasztalatok gyűjtésével. Ezért ajánlatos, hogy az akadémia székhelye nagyvárosban legyen, ahol buzgón gyakorolnak mindenfajta foglalkozást.

Gondolják meg a filozófusok, nem helyesebb-e tapasztalatot szerezni a dolgokról, s magán az akadémián is ezzel foglalkozni, ahelyett, hogy a diákok elvont, a gyakorlatot nélkülöző elméleti spekulációkkal, körmönfont vitatkozásokkal vesztegetnék el idejüket? Feltétlenül helyesebb! Ennek során mindenfajta bizonyítást kell végezniök, személyes szemrevételezés, megtapintás segítségével, mérnöki pontossággal. Helyesen mondja Lord Bacon: *Azt tartják, folt esik a tudományon, ha a tudósok olykor fizikai kutatást vagy megfigyelést végeznek stb., holott gyakran előfordul, hogy apró és jelentéktelen dolgok több segítséget adnak nagy dolgok megismeréséhez, mint a nagyok a kicsinyekéhez*. Később még hozzáteszi: *Én viszont, ha van valami súlya a véleményemnek, határozottan állítom, hogy a természetfilozófia szempontjából a mérnöki ismeretek felhasználásának rendkívül fontos, alapvető jelentősége van. Egy olyan természetfilozófiáról beszélek, amely nem vész el körmönfont vagy fennkölt elméletek ködében, hanem eredményesen munkálkodik az emberi élet bajainak a megszüntetésén stb.* A III. könyv 4. fejezetében pedig, miután kijelentette, hogy azon kutatási mód mellett, amelyik ezideig elterjedt (a fizikusok között), soha az életben nem fognak megmutatkozni a természeti dolgok formái, hozzáteszi a következőt: *E baj gyökere az embereknek abban a szokásában rejlik, hogy gondolataikban túl gyorsan és túl hosszú időre elszakadnak és elvonatkoztatnak a tapasztalattól és a részletektől, és teljesen belefeledkeznek elmélkedéseikbe és okoskodásaikba.*

II. A pambiblikus feladatokról

Ide tartozik az emberi könyvek és könyvtárak használata: amely legcélszerűbben a Collegium Gellianum révén sajátítható el, melyről fentebb szoltunk.

Mivel azonban rendelkezésünkre áll a három isteni könyv, melyek elegendők a dolgok megismeréséhez (amint ismételtlen megmondtam és bizonyítottam), kérdés, hogy az eddig írt és kiadott *emberi könyveket* meg hagyjuk-e.

Válasz: Ha jók, mi mások, mint az isteni forrásokból elvezetett patakocskák, mint ISTEN szövegéhez írt kommentárok és megjegyzések? Filozófusok és orvosok megjegyzései a természet könyvéhez, logikusok és állambölcselőkéi az értelem könyvéhez, teológusokéi a Szentírás könyvéhez. Ha tehát tiszta vízű patakocskát kínálnak, akkor egészségesek, (persze biztonságosabb és kellemesebb magából a forrásból inni). Ha a szöveget jól megvilágító megjegyzések, akkor nemcsak ártalmatlanok, hanem hasznosak is. E ponton azonban szükség van ítélőképességre, mivel gyakran homályba borítanak, nem pedig megvilágítanak, sőt végül az igazságtól a tévedésbe vezetnek el.

A legbiztosabb eljárás tehát az lesz, hogy azok, akik már megismerték Isten könyveit,

1. ne sok könyvet használjanak, hanem csak hasznosakat;

2. vizsgáljanak meg mindent az igazság próbakövével: vegyék ki az aranyat, dobják el a salakot;

3. lassanként hagyják el az emberi könyveket, csüggyenek a tisztán istenieken, hogy *αεαδίδωμο* (Istentől tanítottak) legyenek.

Olvasni kell az ókori szerzőket, hogy ismerjük az idők folyását és a világosság terjedését az emberi nem körében. Helyes lenne ezért, ha az akadémiákon lennének ókorral foglalkozó tudósok. Mégpedig:

1. *jó történészek*, akik mindent el tudnak magyarázni, amikor megkérdezik őket. Mindegyik akadémián ketten legyenek, (1) hogy eleget tegyenek az antikvítás széles körű tanulmányozásának; (2) hogy versengésük kölcsönösen ösztönözze és fejlessze őket; (3) a halandóság miatt, nehogy a szak ellátatlan maradjon, ha az egyik távozik vagy bevégzi életét;

2. *kiváló kritikai szakemberek*, akik minden ókori művet átnéznék és megtisztogatnak, hogy ezután ne maradjon fenn csak az, aminek igazsága és használata jóváhagyott. Száműzzük örökre azt, ami hiú és üres, vagy legalábbis legyenek különválasztva, hogy ha valaki homlokoboglárt akar látni ló nélkül, tollat madár nélkül, vagy megöltek hullait, ahogyan a próféta is mondja (Izajás 66, 24), annak módja legyen rá.

A túl sok könyv olvasása és a régi kor embereivel való foglalkozás olyan, mint amikor valaki egész életében idegenek között kóborol. Tehát

1. bármely korból, bármely tárgyról, csak válogatott műveket olvassanak;

2. mégpedig először áttekintésképpen, kivonatokat, gyorsan. Azután teljesebben, szemelvényesen.

Kiegészítés. Rendkívül hasznos az olyan kivonat, amelyik az egész ókorból, valamennyi híres szerzőből készül, amilyen Plutarchusnak A filozófusok nézetei című munkája.

3. Ügyelni kell rá, hogy idegenből idejében hazatérjenek, hogy megismerjék hazájuk helyzetét és jelenkorát, de főképp azért, hogy a sajátjukban lakjanak, önmagukat irányítsák és örüljenek maguknak, hogy végül megtanuljanak bensőségesen és tartósan foglalkozni ISTENNEL és önmagukkal, hogy semmilyen tudományban ne leljenek akkora örömet, mint saját legbelső lelkiismeretükben.

(A jó könyvek olvasásáról, valamint a rossz vagy semmitmondó könyvektől való óvakodásról lásd Cartesius Voetius ellen írt munkájának első részét a 20. oldalon, hogy melyik és milyen szerzőket kell olvasni, s hogyan. Megjegyzendő az, ami a 22. oldalon áll, ahol *lebeszél a közhelyekből és kommentárokból merített tudásról*. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy – miután minden emberkéz írta könyv Isten könyveihez fűzött kommentár – az lesz a legbölcsebb, aki Isten könyveiből táplálkozik, az emberek közül pedig a lehető legkevesebbet veszi a kezébe.)

A szent kötetnek, vagyis az isteni kinyilatkoztatásoknak a gyermekkortól fogva való olvasásáról.

1. Szerezzünk be magunknak egy tetszetős példányt, a legjobb kiadásból, azon a nyelven, amelyet az iskolában kell majd használnunk, vagy amikor a néphez, illetve a családjunkhoz szólunk.

2. Kötessük be tartósan erős pergamenbe, hogy egész életünkön át kitartsa.

3. Tartsuk meg magunknak ezt az egyet, másra ügyet se vessünk, természetesen azért, hogy mind a helyi emlékezetünk rögzülhessen minden vonatkozásban, mind széljegyzeteink lehessenek.

4. Olvasás közben a legfontosabb mondasokat húzzuk alá és jegyezzük meg, átismételve őket naponta, hetenként, havonta. A második olvasásnál az újonnan felfedezett mondasokat húzzuk alá pirossal, a harmadiknál zölddel, s ugyanezt tegyük meg a negyedik és a további olvasásnál.

5. Azon legyünk, hogy a rendszeres átolvasást két év alatt elvégezzük, úgy tudniillik, hogy mindennap elolvassunk négy fejezetet, kettőt reggel és kettőt este. Az mindig rendkívüli olvasmánynak számít, amikor egy prédikáció kapcsán, vagy más okból alkalom adódik a Szentírás egyik vagy másik könyvének vagy szakaszának a fölütésére: ezt sohasem szabad elmulasztanunk.

6. Az olvasáshoz kapcsolódjék elmélkedés.

III. A panetoimikus, vagyis vizsgaként szolgáló feladatokról

Erről lásd a Didactica Magna akadémiákkal foglalkozó XXXI. fejezetét, ahol megjegyzendő, hogy a végén 11. pontként hozzá kell tenni: „ez a fokozatért letett vizsga”. Hogy e vizsgákat le tudják tenni, szükség lesz rá, hogy azokhoz hasonló előzetes gyakorlatokat tartsanak a professzorok előtt a magánórákon (vagy a nyilvánosakon is), természetesen úgy, hogy amikor a teológia, az orvos- és a jogtudomány szabályainak közös elveit tárgyalják, az osztályfőnök maga délelőtt tanítson, déltől pedig vizsgáztassa a tanulókat: kérje számon:

1. minden egyes dolog értelmét, vagy a vitatott kérdés igazi állását;

2. hogy milyen érvek bizonyítják.

3. Figyelmeztetésekkel sürgesse a tanulót, míg a feladatot meg nem tudja oldani.

A teológiai kar sajátossága legyen (itt ez cél és forma), mindent *ἀναρχίζειν* (magasabb rendűre visszavezetni), mindenben keresztül ISTENHEZ és az eljövendő élethez jutni el.

Ez történhet bizonyos elmélkedések útján, a világ mindennapos ügyeinek ISTEN láthatatlan dolgaival való pusztá összevetésével, akár azokkal, amelyeket kegyelme már bennünk kimunkált, akár azokkal, amelyeket az égben tartogat számunkra.

Kíváncsi, hogy ez sikerüljön, 1. az új nemzedék szent és kedves magatartása végett; 2. ISTEN bölcsességének dicsőségére, amely ebben az összehasonlításban rejlik és ismerszik meg; 3. hogy az emberi lelkeket könnyebben megnyerjük az ISTEN iránti engedelmességnek, s eltöltsük őket annak édességével.

Ez által valósul meg, hogy összehasonlítottunk mindent, amit Isten hármaskönyve tartalmaz, s ISTENRE és az isteni dolgokra (amennyiben ezekben önmagát fejezte ki) vonatkoztatjuk.

APODEMIA – peregrináció

A külföldi országokba való peregrináció a gyakorlati képzés kellemes része, amely nagymértékben gyarapítja a tapasztalatokat, ha okosan szervezzük meg. Hogy ez így legyen, vegyük figyelembe az alábbiakat.

I. Ki menjen peregrinációra?

Válasz: Mindenki, aki többé-kevésbé befejezte az iskolákat, hogy

1. kiszellőztesse a fejét;
2. lelkének örömet szerezzen;
3. biztosabban és könnyebben határozhasson életéről.

II. *Hová?* A szomszédokhoz vagy a messze lakókhöz. Hazájában a szomszéd városokba, várakba, iskolákba, tájakra, vagy a hazájával szomszédos tartományokba. – Távoli országokba azon a szárazföldön, ahol hazája van – néhányan még a kontinensükön kívülre is, a Föld ellentétes oldalán fekvő vidékekre.

III. *Milyen céllal?* Hogy megszilárdítsa magában és másokban a bölcsességet, tanulásra és tanításra felkészült lélekkel kell tehát elindulnia.

IV. Hogyan?

A spártaiak eltiltották polgáraikat a peregrinációtól, mert attól féltek, megrontják őket az idegen, romlott szokások. Tiszteletre méltó intézkedés volt, mivel biztosak voltak abban, hogy polgáraikat otthon helyesen nevelik. Nálunk az jött divatba, hogy a kevésbé romlott nemzetek övéiket a legromlottabb erkölcsű népekhez küldik (ó idők, ó erkölcsök!). Ennek következtében Itália és Gallia mindazt, ami mérgező rossz csak volt náluk, rázúdította a többi európai népre.

Ez a figyelmeztetés egyébként nem vitatja el a peregrináció hasznát. A kereskedő, ahol látja, hogy van, amiből hasznot szerezhet, úgy gondolja, oda kell mennie. Aki tehát a bölcsesség, tudás, jáborság hasznát keresi, oda igyekezzék, ahol hallja, hogy olyan emberek és olyan művek találhatók, akiknek vagy amelyeknek a segítségével épülhet.

Bizony nem alaptalanul írta hajdan (egy bölcs férfi) a gyermeteg kíváncsiság elleni orvosságul: *Hogy mi az emberiség erkölce? Ha tudni kívánod: erre elég egy ház.* Ezzel szemben azonban találóan ezt mondhatja valaki: *Még az egész világ is alig elég!* Nem terem meg ugyanis mindenütt minden, mivel nincs mindenütt mindenre alkalom. Miután azonban a célunk nem az, hogy arra vegyük rá az embereket, hogy szétszórják figyelmüket, hanem az, hogy magukba szálljanak, de mégse legyenek szolgálai sem a teljes tudatlanságnak, sem a csekély tudásnak és tapasztalatnak, s ne is tetszelegjenek képzelt tudásukkal, – mindenben, a peregrinációban is az arany középutat ajánljuk, azt, hogy legyen, de ne szertelen, hanem okosan megszervezett legyen, s ezért a sikeres peregrinációnak a következő szabályokat írjuk elő:

1. *Peregrinációra a hazai földről kell elindulni*, vagyis előbb otthon kell mindent megnézni, ahogy a madarak a repülést próbálgatva teszik... hogy aki otthon vakondok, az ne akarjon másutt sas lenni.

2. Senki se induljon el vaktában, felszínes szándékkal, mármint hogy lássa a tengert vagy a föld tájait, a városok fényét, a különböző öltözködési szokásokat stb. (E tekintetben helyes az a mondás, hogy aki látott egy hegyet, egy völgyet, egy lapályt, fát, lovat, embert, az látta a világot, mert ezekből áll.), hanem azért menjen, hogy gyarapítsa ismereteit. Ezért ne induljanak el az ifjúkor első szakaszának befejezése előtt, míg a műveltség szilárd alapjait le nem rakták.

3. Legyen megbízható vezetője, egy felügyelő vagy egy inas, aki már ismeri azt a vidéket és a nyelvet.

4. Sajátítsa el annak a népnek a szokásait, ahová utazik, ha az művelt, s hasznára lesz neki.

5. Vigye magával annak a vidéknek földrajzi leírását, néhány szerző útleírását, és egy történelmi munkát.

6. Vezessen naplót, abba jegyezze fel megfigyeléseit.

7. Amerre jár, tegye tiszteletét a tudós és neves férfiaknál; akár legalább átutaztában, akár úgy, hogy egy ideig ugyanott marad, ha a város nagysága és a jeles férfiak nagy száma, illetve híressége ezt javallja. Seholy se ragadjon meg azonban túl hosszú ideig, tovább, mint amennyire szükséges.

8. Hasznára lesz, ha az egyiktől a másikhoz ajánlólevelet szerez magának.

9. Inkább nyilvános, elsőosztályú fogadóknak szálljon meg, ahol jobbfajta emberek laknak együtt, akár az ottani nemzetből, akár másokból, akik szintén peregrináción vannak. Azzal, hogy ily módon több nép fiaival érintkezik, bár közben mással foglalkozik, több vidék ismeretére tesz majd szert.

10. Mindenütt úgy viselkedjék, mint vendég idegen háznál: illedelmesen, szerényen, s ugyanakkor elővigyázatosan . . .

11. Ami a látnivalók megtekintését illeti, ami ritkaság vagy különlegesség csak van, igyekezzék mindent megnézni, akár a természet alkotásai, hegyek, sziklák, mint Hispániában Hercules oszlopai, Sziciliában Scylla és Charybdis, továbbá az Etna tűzhányó, akár mesterséges alkotások, pl. kertek, rendkívüli épületek, melyek most vannak fénykorukban, vagy régiségek és romok.

12. Sokkal inkább látogassa meg azonban az emberi elme különböző intézményeit: a tudós társaságokat, a törvényszékeket és a bíróságokat, a templomokat és a kolostorokat, az egyházi tanácskozásokat (kiváltképp akkor, amikor éppen tanítanak, ítéleznek, tanácskoznak, vitatkoznak stb.) a fegyvertárakat, a piacokat és a tőzsdéket, a színházakat és a mutatványokat, ha éppen vannak, továbbá házassági, temetési, lakomai szokásokat, s mindazt, ami eltér a hazai hagyományoktól.

13. Sok embernek kárára szokott válni a hosszú ideig tartó távollét az övéitől, mert hozzászoknak a lelkiismereti lazasághoz és a gyönyöröket hajszolják, vagy mert megszokják a semmittevést és a csavargó életet, az idő meg elrepül, minden haszon nélkül, az évek telnek, csak szemmel láthatólag semmit sem érnek.

A peregrinációval foglalkozó rész függeléke szóljon a polytropiáról, arról a szerencsés képességről, melynek révén sok emberrel társaloghatunk.

Ennek természetes *alapja* a mozgékony szellem, amelyről e versike szól:

Mindegyik ember más, nincs arca se több a világnak,

ám az okos minden jellemhez idomul.

Furcsa világunkban de ki nem tud jól megegyezni.

minden emberrel, nincs neki csöpp esze sem.

Segítségül szolgálnak azonban

1. a nyelvismeret; 2. a fiziognómia tudománya (hogy külső jelek alapján következtessünk a lélek milyenségére);

3. a történelem megismerése, amely a tapasztalatok rövid kivonatát nyújtja számunkra;

4. az erkölcsök pontos megismerése;

5. a peregrináció

Figyelmeztetés .

1. Óvakodnunk kell attól, hogy túlságosan belemerüljünk a beszélgetésbe, vagy hogy minden időnket beszélgetéssel töltsük. Mert nehezebb annál, mint ahogy a tapasztalatlan gondolja, a helyes irány betartása a hullámzó tengeren, hogy ne ütközzünk bele a sértés és megbántás szikláiba, vagy ne hagyjuk elsodortatni magunkat a szabadság vitorlájától. Ezért ajánlják a bölcsek, hogy inkább magunkkal foglalkozzunk; az az értelmes elme első ismérve, hogy képes az önállóságra, s megvan önmagában (*Seneca*) a nyüzsgés viszont, és az, hogy valaki nem lel nyugalmat önmagában, beteges elmére vall. Nagy lépést tett előre, aki kezd barátja lenni önmagának, mondja Seneca a 6. levélben.

2. Mindennél inkább tartózkodnunk kell a mindenféle emberrel, de kivált a gyanúsakkal való társalgástól. A sokféle emberre folytatott társalgás káros azoknak, akik erénye még nem alakult ki: nincs olyan ember, aki ne ajánlana vagy ne tukmálna ránk valami hibát, vagy meg ne fertőzne vele úgy, hogy észre sem vesszük. Minél nagyobb a tömeg, amelyikbe elvegyülünk, annál nagyobb a veszély. Vonuljunk tehát vissza önmagunkba, amennyire megtehetjük, s csak azokkal érintkezzünk, akik jobbá tesznek, vagy akiket mi teszünk azzá. Ez ugyanis kölcsönös: miközben tanítunk, tanulunk.

3. Akinak sokat és sok emberrel kell tárgyalnia, készítsen magának névlistát, vagyis állítsa össze barátainak névjegyzékét, akikkel – akár távolról – kapcsolatba lépett, hogy szükség esetén ismerje nevüket, rangjukat, állásukat. Az e téren elkövetett tévedés sértő; ha viszont látják, hogy emlékezünk rájuk, az kedvessé tesz a szemükben.

Az ifjúkor iskolájáról szóló fejezet harmadik részét szenteljük *annak a tanácsnak, hogy készítsünk feljegyzéseket az életünkről.*

Ehhez tartozik:

I. az eddig eltelt életünk története;

II. az immár akadémiai tanulmányaink leírása;

III. a peregrináción tett megfigyeléseink;

IV. egész életünk tettei, olykor teendői.

A hajdani bölcsek, mondta Plato, ifjúkorukban a tanulással foglalkoztak, férfikorukban a világot járták, öregkorukban visszahúzódtak a nyugalmas életbe. Nem rossz program, ha a bölcselkedés semmi mást nem jelentett nekik, mint szórakozást. De mikor szentelték képességeiket a hazának? Nem megengedhető, hogy a filozófia olyan legyen, mint a terméketlen fa, hogy semmi haszna ne legyen belőle az élet más rendjeinek. Jobbra tanít tehát a pansophia: arra, hogy fiatalon foglalkozzunk a szemlélődéssel, majd életünket töltsük munkálkodással és gyakorlati tevékenységgel, végül az öregkor a jól és bölcsen eltöltött élet tudatában élvezze a nyugalmat és az örömet.

Hogy ez megvalósuljon, mindenkinek három dolgot kell megtanulnia és tudnia gyermekkorától fogva:

1. Csak jó cél érdekében tegyen mindent;
2. Pontosan meghatározott eszközökkel;
3. Barátságos módon.

A világ tele van tévelygő emberekkel. Ahhoz, hogy megszabadítsuk őket minden rossz bűven áradó forrásától, a tudatlanságtól. Mert ha egy vándor útját eltéveszti, annak egyedüli oka a tudatlanság, legyen az bár a külső sötétségnek, vagy testi szeme illetve elméje vakságának következménye, mert nem tudja, hova kell mennie, vagy figyelmetlenségének, mert másra ügyelt, s nem az utat nézte. Ezek szerint az emberi nem örök tévelygésének is az az előidézője, hogy az emberek *nem ismerik az élet célját*, amely felé tájékozódni kell; 2. vagy nem ismerik a célhoz vezető eszközöket; vagy végül 3. belebonyolódva jelen zajos világunk elfoglaltságaiba, nem fordítanak figyelmet arra, ami ennél fontosabb. Ha tehát majd mindenkinek világosan megmutatják, hogy merre kell irányt vennie, ha nem akar elpusztulni, és világosan a szeme elé tárják az oda vezető utat a többi, rossz irányba vívó ösvénnyel együtt, akkor lesz majd remény arra, hogy megszabaduljunk a hiábavalóságtól...

Ebből már kitűnhet, hogy bölcsen mondta Trismegistus: *A filozófia tudománya nélkül lehetetlenség a jámborság csúcsára eljutni. Azt a lelket, amelyik megismeri létokát, kitölti az égő szeretet, s elfeledkezik minden rosszról. Többé ugyanis már nem képes elszakadni a jótól, mert hasonlónak válva ISTENHEZ, tiszta szellem lesz.*

A tudás az emberi cselekedetek napja, az összes többi erény vezére és mestere, mérték, vonalzó és függőn, kezdet, közép és vég, alapzat és tető, végül kincseskamra.

Imformulák az ifjúság számára

ISTEN, aki tanítónk vagy, aki bölcsőbbé tesz bennünket a földön járó állatoknál és az ég madarainál (Jób 35, 11), és aki azért helyezted mécsesedet az emberbe, hogy mindent felkutasson (Péld. 20, 27), nyisd fel lelki szemeimet, hogy lássak; nyisd fel értelmemet, hogy értsek, nyisd fel ítélőképességemet, hogy helyesen tegyek különbséget a jó és a rossz között, hogy helyesen választhassak és helyesen cselekedhessek a Te neved dicsőségére és lelkem üdvösségére.

Bemáttól, aki hajdan így imádkozott:

Uram, valahányszor tudatlanságban vagyok, mindannyiszor világosíts fel engem;
Uram, valahányszor tévedek, mindannyiszor vezess a helyes útra,
Uram, valahányszor vétkezem, mindannyiszor javítsd ki vétkem,
Uram, valahányszor elesem, mindannyiszor emelj föl,
Uram, valahányszor megyek, mindannyiszor irányíts,
Uram, valahányszor állok, mindannyiszor tarts meg,
Uram, valahányszor szenvedek, mindannyiszor légy segítségemre,
Uram, valahányszor veszedelemben vagyok, mindannyiszor védj meg,
Uram, valahányszor csüggedek, mindannyiszor önts erőt belém,
Uram, valahányszor meghalok, mindannyiszor kelts életre.

A FÉRFIKOR ISKOLÁJA

Máté 6, 33:

Keressétek először az ISTEN országát.

Lukács 10.

Ἔνός ἐστι χρεία (Egy dologra van szükség) Az élet εἶργον -ja (lényege) tehát, ember, az legyen számodra, hogy egybekapcsolódj ISTENNEL, a πάρεργον -ja (járulékos eleme), hogy egybefonódj emberekkel és a dolgokkal.

Seneca: Az élet rövidségéről c. írásában:

Egész életünkben kell tanulnunk élni, s amin valószínűleg csodálkozni fogsz: egész életünkben halált kell tanulnunk.

Életed egész folyamán tehát, ember, tanulj meg meghalni, emellett tedd azt, amit halálodkor elvégzettnek akarsz tudni.

Ostobák ugyanis azok, akik úgy élnek, hogy nem mernek meghalni - mondja Augustinus.

XIII. FEJEZET

A FÉRFIKOR ISKOLÁJA

amely fejezet a jó életnek és valamennyi feladatunk sikeres elvégzésének a módszereit, vagyis AZ ÉLET GYAKORLATÁT tartalmazza.

Meghatározás: A férfi olyan ember, akinek termete és ereje elérte fejlődésének a határát, felnőtt a feladataihoz, és azt az életmódot, amelyre magát felkészítette, már ténylegesen el is kezdi élni.

1. Miként az előző fejezetekből láttuk; az egész élet iskola, az tehát a középső része is, amikor erőnk teljében vagyunk, sőt leginkább ez az, mivel az ezt megelőző életszakaszok és iskolák (gyermekkor, serdülőkor, stb.) csupán ehhez vezető lépcsőfokok, és itt nem továbblépni viszályt jelentene, különösen azért, mert sok tanulnivaló marad, s mindezek nem pusztán előgyakorlatokat, hanem komoly cselekedeteket igényelnek.

2. Az alsóbb iskolák, amelyeket eddig elvégzett, sok mindenre meg tudták a fogékony elmét tanítani, de egyik sem tanította meg többre, mint ez, ahol az ember már elkezd a lényegi dolgok komoly intézését, továbbá az emberekkel egész hátralevő életében folytatandó beszélgetések sorát.

3. Korántsem volt ostoba az, aki azt mondta: "Sokat tanultam tanítóimtól, de még többet társaimtól, a legtöbb pedig tanítványaimtól", mert miközben formálunk, mi is formálódunk, s végül cselekvés által válunk művek létrehozóivá. Itt már mindenkinek a saját gondjaira van bízva a nyája, (az iskolában, az egyházban, az államban, vagy akár otthon is), és bármit kell velük kapcsolatban tennie, ki-ki saját magának lesz örök tanítója. Mindenesetre az igazi iskolai módszer is alkotva formál: azáltal ugyanis, hogy az elméletet mindig alkalmazza a gyakorlatra, jártassá tesz a dolgokban, de mert az iskolában a gyakorlatot csak a gyakorlás kedvéért alkalmazzák, ilyen vagy olyan módon, játszva hajtjuk végre, csak játéknak látszik, és korántsem eredményezhet olyan igazi és komoly előrehaladást, mint amikor hosszú évek tapasztalattal komoly dolgokban komolyan ültetjük át a gyakorlatba.

4. Ha valaki úgy gondolja, hogy mindenféle komoly cselekvés nélkül bármilyen előrehaladást is tehet, az Galenus megállapítása szerint ködképeket kerget és képzeleg. Ő ugyanis ezt mondja: az elméleti ember gyakorlat nélkül olyan, mint az a tengerész, aki könyvből tanulta a hajózást. Biztonságban, a székében ülve igen jól leírja a kikötőket, a sziklazátonyokat, a hegyfokokat, a scyllákat és a charybdiseket, s a konyhában vagy étkezőasztal mellett a lehető legjobban irányítja a hajót; ha azonban tengerre száll, s rábízzák egy háromevezősoros hajó kormányrúdját, fönn fog akadni azokon a sziklazátonyokon, amelyeket pedig azelőtt olyannyira jól ismert.

5. Jöjjetek hát, iskoláitokat kijárt ifjak, és a tengerészeti tudományát az élet, vagyis a cselekvések tengerén sajátítsátok el! Tanuljatok meg, ismétlem, férfi módjára cselekedni, és a dolgokat határozottan, ugyanakkor előrelátóan magatok irányítani! A fogatlan gyermekeknek tejet adnak amikor már fogzanak, előre megrágott, könnyebb táplálékot; az idősebbek maguk esznek; a felnőtteknek pedig önmaguknak és az övéiknek is meg kell szerezniök munkájukkal a táplálékot. Ugyanígy zsenge korotokban – gyermekek, serdülők, ifjak – előre elkészített szellemi táplálékot adtak nektek. Most, miután felnőttemek, felnőtt bölcsességeitek

van, az a feladat hárul rátok, hogy saját leleményességetekkel gyarapítsátok önmagatokat és hozzátartozóitokat. Immár önmagatoknak lesztek tanítói és tanítványai. Fejtsük hát ki röviden ennek a lényegét!

6. *A cél az életnek, vagyis minden egyes általunk végzett vagy elszenvedett dolognak bölcs irányítása.* (különösképpen a szeretet gyakorlása) lesz, vagyis az arról való gondoskodás, hogy az ifjúi éveknél az erkölcsre és az istenfélelemre történő neveléséből semmi el ne vesszen számunkra, akik az élet zajló forgatagába kerültünk, hanem inkább mindez nyerje el végül saját, valódi hasznát, hiszen a bölcsesség egész gyümölcsét az jelenti, hogy előrelátóan élünk. Arra kell tehát az embereket megtanítani, hogyan kell alkalmazni a bölcsesség összegyűjtött világosságát az élet minden tevékenységére, hogy mindenben – jón és rosszon – veszteség nélkül haladva keresztül, végül biztosan rátaláljanak a legjobb befejezésre.

7. *Az eszközök:* 1. Isten három könyve, amelyeket most már önállóan kell olvasniuk. Férfivá válva hagyják el a gyermekded dolgokat, az útmutatókat, a bevezetéseket. 2. Mivel már elárasztják őket a feladatok, ne foglalkozzanak mással, csak ISTENNEL és a hivatásukkal; 3. a szerzők közül pedig azzal, akinél valami különösen jóra akadnak.

8. *A mód:* Mindent komolyan kell tenni, vagyis gyakorlatiasan, és a hasznosságot tartva szem előtt, ahogy Pliniusról írták: *"Mindent azért olvasott, hogy elraktározza magának"*. Ha férfivá lettünk, legyen gondunk rá, hogy el lehessen mondani rólunk: semmi olyat nem olvastunk, mondtunk vagy cselekedtünk, amit ne fordítottunk volna életünk hasznára.

9. Ezek szerint az osztályok, vagy inkább a három fokozat a következők:

I. azoké, akik most lépnek férfikorba, vagyis most kezdik el élethivatásuk gyakorlását;

II. az élethivatásukat gyakorlóké;

III. azoké, akik élethivatásuk gyakorlását hamarosan befejezik.

10. A módszer pedig itt az önmagunkkal való társalgás legyen; minden művelt ember saját magával folytasson párbeszédet, maga vesse fel magának és maga oldja meg az összes feladatot.

I. *Olyan általános jellegű megfontolások, amelyek a férfikor iskolájának minden osztályában használhatók.*

I. *Az élet iskola.* A könyveket tehát nem eldobniuk kell, (mint ahogyan sokan teszik), hanem most kell őket megfelelően használniuk.

Az iskola példákat, előírásokat és gyakorlatokat igényel. Mivel a férfikor iskola is, az annak, akik ebbe az életkorba lépnek, szintén kell

1. foglalkozniuk a történelemmel, hogy példákra tegyenek szert;

2. tudós könyvek segítségével keresniük az elvont bölcsességet;

3. gyakorlati tevékenységet folytatniuk, megszakítás nélkül.

S mivel az iskolai gyakorlatoknak a *vetélkedés* is tartozéka, (amelyet, ha csendes, versengésnek nevezünk), el kell azon is gondolkodniuk, *hogyan fogják barátokként tisztességes versengéssel egymást a jóra sarkallni.*

A férfikor iskolája mindenesetre szabadabb, nem könyvekhez és tanítókhöz kötött, – mivel pedig mindenkinek a hivatása lesz a saját iskolája, az is szükségessé válik, hogy ő maga legyen maga és övéi tanítója, maga legyen a tankönyv és maga az iskola, maga adjon önmagának és övéinek példát és előírásokat, valamint folyamatos gyakorlófeladatokat. De mivel bizonyos, hogy több szem többet lát, és senkinek sincs olyan éles szeme, hogy egy barát, élő vagy holt, valami hasznosra ne irányíthatná rá a figyelmét, – tegyük ezért még itt hozzá *az arra vonatkozó tanácsot, hogy olvassunk-e könyveket iskolán kívül is, és ha igen, mi célból és mi módon.*

Az a körülmény, hogy egyes népekbe beléjük ívódott az a rossz szokás, hogy a könyvektől rögtön elfordulnak, és mihelyt elhagyták az iskolát, mint valami nyűgtől, szabadulnak tőlük, arra kényszerít, hogy szót emeljek ez ellen a szellemi rendetlenség ellen, s kihasználjam ezt az alkalmat annak kifejtésére, hogy milyen ostoba, káros és méltánytalan tettet követnek el ezzel. Vajon nem mondjuk-e ostobának azt a mestert, aki fejszét élesít, s miután már éles, eldobja? Mi ártalmasabb annál, mint amikor valaki annyi átküszködött év gyümölcsét mindenestül ki akarja hajítani? (Elvesztjük ugyanis, ha korábbi tevékenységünket nem folytatjuk; nem előrehaladni itt annyit jelent, hogy visszafejlődni. (Hogyan lehetne egy mesterember önmagának nagyobb ellensége, mint úgy, ha miután – hogy megélhetését biztosítsa –, kitanulta mesterségét, később viszont elhanyagolja azt?)

Mármint *leginkább Isten könyveit kell olvasnunk, úgymint:*

1. az ELMÉÉT, hogy soha semmi az értelemmel ellenkező ne legyen bennünk;

2. a VILÁGÉT, hogy cselekvéseink közül ne legyen olyan, amelyik ellenkezik a harmóniával; minden legyen annyira rendezett, mint Isten műve;

3. a BIBLIÁT, nehogy valamit is az Istennel történt megbeszélés nélkül cselekedjünk. Ebben van ugyanis a szentélyünk, ebben van az urim és a thummim, ebből szól hozzánk Isten.

De a többi jó könyvet szintén mohón kell olvasnunk, először is a dolgok minél alaposabb megismerése kedvéért a történetírókat, a filozófusokat és a teológusokat, továbbá stílusuk fejlesztése végett a szónokokat és a költőket, s végül: munkálkodásunkban iránymutatóként, és hogy okosságra tegyünk szert belőlük, erkölcstannal és műszaki kérdésekkel foglalkozó szerzőket, stb. Mindezeket azonban egyetlen jó szerzőnél is kereshetjük, mint ahogy ugyanazon a réten az ökör füvet, a kutya nyulat, a méh pedig virágot keres.

Igaz az is, hogy több szerzőt kell olvasni, minthogy egyikben sem található meg minden, és még ha megtalálható volna, akkor is kellemes a változatosság: magához csalogat, felvidít és leköt. És válogatásra is szükség van, márpedig válogatásnak csakis a bőség közepette van helye. Azt viszont, hogy valaki a szerzőket más ítélete alapján válassza ki, nem ajánlhatjuk: ez ugyanis egyrészt természetlen dolog, másrészt méltatlan az emberi szellem rangjához és módszerünk világosságához.

Ami a könyvek megválogatását illeti, erre azért van oly nagy szükség, mert miközben számuk végtelen, még azokat sem tudjuk mind elolvasni, amelyeket egy közepes nagyságú könyvtár nyújthat. Ha ugyanis Cicero már a saját korábban panaszkodott a költők könyveinek töméntelen sokasága miatt, hogy csak a lírikusok műveinek elolvasására az élete még akkor sem volna elegendő, ha megkettőződne, mit mondjunk akkor a mi korunkról? Hiszen csupáncsak latin költő oly sok társult azóta hozzájuk, mégpedig a legjobbak, (akiket Cicero nem is látott), Vergilius, Horatius, Ovidius, Claudianus stb., nem beszélve a történetírók, a filozófusok, az orvosok, a jogászok hatalmas áradatáról, – úgyhogy ha valakinek ezer év adatna, akkor sem bírná a könyvtárak ezredrészét sem végigolvasni.

Mit kell tehát tennünk, amikor – Plinius szerint – egy könyv sem rossz annyira, hogy ne tartalmazna valami jót? Válasz: Úgy cselekedjünk, ahogy tisztességes lakomához ülve a mértéktartó és bölcs emberek szoktak: mindent vegyünk szemügyre, (ha ez örömet okoz), és igen keveset, de a legjobbakat válasszuk ki magunknak. Először is azért, mert nem szükséges sok könyvre vesztegetni időnket, minthogy rendelkezésünkre fognak állni a világosság forrásai. Másodszer azért, mert sokféle szétaprózódni ártalmas dolog; *a sok olvasás ugyanis megbénít*, – mondja Salamon (Préd. 12.). És Cyprian, amikor megkérdezték tőle, *"miért nincs korunkban annyi tanult és bölcs férfi, mint Cicero és Quintilianus idejében"*, állítólag ezt válaszolta: *"Nem rontotta meg őket annyi könyv, mint most: kevesebb volt belőlük, de azok jók"*. Így igaz: *"Sehol sincs, aki mindenhol van"*, – mondja Seneca. Nem hallgathatom el azt sem, hogy aki sokat olvas, aligha kerülheti ki az eltérő vélemények hangzavarát, vagy az üres ismételtetések egyhangúságát. (Az egyik ugyanis követi a másikat.)

Ki kell tehát válogatni a könyveket, 1. *kinek-kinek azokat, amelyek célkitűzésének megfelelnek*; a politikusnak a politikaiakat, a teológusnak a teológiaiakat, az orvosoknak az orvosiakat 2. *a híreket*, melyek egyedülálló bölcsesség, okosság vagy ékesszólás dicsőségével bírnak, akár régiek, akár újak 3. végül pedig: *a világosakat*: homályos könyveket olvasni ugyanis időpocsékolás, hacsak nem gyanítjuk azt, hogy valamiféle titkos tanítás van bennük.

A történeti tárgyú könyvek olvasásáról egyébként meg kell jegyeznünk, hogy jó ugyan a régi történelmet olvasni, saját korunk történéseit és eseményeit azonban, – amelyek nemrég történtek vagy épp most történnek, (akár otthon, akár a szomszédos népeknél, vagy bárhol az immár mindenünnen bejárható földön), – fontosabb, ... vagy amelyekben Isten rendelését ismerhetjük fel. Mert miként az egész világ a kezdetől a végéig az egész emberi nem iskolája, úgy az egyes ember számára leginkább a saját kora az. El kell tehát utasítanunk egyes félművelt emberek tévedését, akik miközben a görögök és a rómaiak történelméről mindent tudni szeretnének, az otthonukban történelekről egyáltalán nem vesznek tudomást. Mert mi más ez, mint a más házával törődni, a sajátunkkal meg nem gondolni?

Hogyan kell tehát olvasni a könyveket? 1. *Mindig figyelmesen* 2. *válogatva és kivonatolva*; 3. *gyakorlatiasan, hogy hasznot húzzunk belőle*. Ez azt jelenti, hogy szokjunk hozzá az olvasáshoz, de ne úgy, mint a díványhoz vagy a bölcsőhöz, hogy jól érezzük magunkat benne, hanem úgy, mint a kocsihoz vagy hajóhoz, hogy előre vigyenek bennünket. Sose fogjunk tehát a kezünkbe könyvet más céllal, mint azzal, hogy valamilyen szempontból hozzáértőbbé vagy jobbá váljunk, és ha már kézbe vettük, ne tegyük félre addig, amíg nem merítettünk valami hasznos ismeretet, vagy nem tettünk szert tökéletesebb erkölcsökre belőle. Sohase tegyük félre az olvasott szerzőt anélkül, hogy néhány virágocskát le ne szakítanánk, almáriumunkban el ne helyeznénk, és esetleg rögtön, (de a jövőben bizonyosan) hasznunkra ne fordítanánk.

Aki szerzőket olvas, annak válogatásra és kivonatolásra van szüksége, ezt megelőzően pedig szigorú cenzúrára, hogy felismerje: mit kell kiválasztania, és mit elvetnie, mert az emberi dolgokban majdhogynem mindenhol keveredik a rossz a jóval, a hamis az igazzal, az ártalmas a hasznessal. A méheket kell tehát követnünk, akik kiszívják a virágból a mézet, a mérget viszont benne hagyják. Csakhogy a válogatást okosan kell végezni, nehogy elhamarkodottan helyeseljünk vagy utasítsunk el valamit. Az ilyenfajta okosság abból

áll, hogy mindenütt arra figyelünk, hogy a szerző a világosságnak melyik forrásából magyaráz vagy bizonyít valamit, s mi magunk is ahhoz a forráshoz fordulunk. Ha valamit *érzékelés útján* vizsgál, mi is ugyanazt az érzékszervet fogjuk vallatóra, hogy valóban úgy van-e; ha *következtetéssel*, fontoljuk meg magunkban, hogy eldöntsük, vajon a mi gondolkodásunk is ugyanazt mondja-e nekünk; ha egy *tanubizonyosság* alapján, ugyanazt idézzük meg tanuként, akire ő hivatkozik, hogy a magunk erejéből győződünk meg róla, hogy azt a dolgot ugyanazokkal a szavakkal, ugyanolyan értelemben mondja-e. Ha bármi, így megvizsgálva, nem bizonyul helytállónak, el lehet vetnünk akár pusztán mellőzéssel, akár úgy, hogy a bizonytalan dolgok közé soroljuk, akár nyílt cáfolással, mint olyat, ami nyilvánvalóan hamis, akár az istentelen állítások elítélésével.

Az emlékezetre méltó dolgokat, amelyeket nem akarunk elfelejteni, *ki kell jegyzetelnünk*, mivel egyetlen ember emlékezete sem olyan szerencsés, hogy rögtön megőrizze, amit akarunk, hacsak nem raktároztuk el valamely kincseskamra gyanánt szolgáló rekeszbe. De mik ezek a rekeszek? *Velős mondások*, azaz *gyűjtemények* (pandectae): ha bármi hasznosat tanulunk, ezek közé jegyezzük fel, s bármire van is szükségünk, innen keressük ki rögtön.

II. Az élet állapot.

Ebbe az iskolába való belépésünkkel választanunk kell tehát egy meghatározott életformát, és ennek alapján élni le életünk napjait, hasznosan és ha lehet, örömmel szolgálva Istennek, és az emberi társadalomnak. 2. Ez biztos és határozott legyen, s ne térjünk el tőle. 3. Inkább egyet válasszunk, mint többet, mivel így tanít a bölcsesség legnagyobb mestere: *EGYETLEN dologra van szükség*. Jobban tetszett neki Mária élete, mint Mártáé, (noha ez utóbbi is szerette Krisztust), és bármit választunk is, az élet *ἐργον*-ja (lényege) az legyen a számunkra, a többi pedig csak járulékos eleme.

Hogyan kell megválasztanunk az életformánkat? (Ha korábban nem tettük) most Istentől tudakolni az irányt, ki kell kérnünk okos emberek tanácsát, végül magához a lelkiismeretünkhöz, vagyis természetes hajlandóságunkhoz kell fordulnunk, és saját erőnkhez, (mennyit bír el, s hordani mit nem képes a vállunk; Syrus 37.)

III. Az élet fáradtságos munka

Mindenkinek hinnie kell abban, hogy az égi Atya azért küldte az életbe, hogy benne, mint az Ő szőlőjében (Máté 20) és szántóföldjén dolgozzék valamit, vagy valami más feladatra szánta, de mindenképpen arra, hogy egész élete mindennapos fáradalom legyen, s ha itt jól és hűségesen viselkedik, jutalomra, ha hűtlenül és hanyagul, büntetésre számíthat.

IV. Az élet út.

Tudniillik az öregség, a halál, majd az örökkévalóság felé. Meg kell tehát szerezni a biztonságot az öregkor számára:

1. *mivel a megelőző lépés a következő miatt van*, miként láncszem a láncban;
2. *mivel a koldusbotra jutott öregség olyan szerencsétlen és gyógyíthatatlan baj*, mint a krónikus betegség;
3. *mivel az öregség a télhez hasonlít*, márpedig a tél maga terméketlen, semmilyen gyümölcsöt nem nyújt, csak az elraktározott eleség felélését teszi lehetővé az ember számára. Aki nyáron és ősszel semmit sem gyűjtött, ekkor nélkülözni és szűkölködni fog.

4. *Ekkor még lehet, később már nem*. Férfikorban minden képességünk ereje teljében van: érzékelésünk, tehetségünk, emlékezetünk, ítélőképességünk. – Az öregeknek ezek a képességei lassanként eltompulnak, olykor végleg kihunynak. Gyűjtenünk kell tehát a jó dolgok mindenféle kincseit.

5. *És mert az öregség az élet szombatja*, amikor nem dolgozni kell, hanem pihenni, úgy illik tehát, hogy emlékezetünkben tartsuk az isteni parancsot, amely egykor arra kötelezte a zsidókat, hogy pénteken kétszer annyi manát gyűjtsenek, így gondoskodva maguknak élelemről az ezt követő szombatra (Kiv. 16.). Ne gyűjtsünk azonban sem túl sokat, sem túl mohón, nehogy tönkremenjen: ne három, öt, tíz adagot (omer), hanem csak kettőt. V. ö. Préd. 9,10.

Ha tehát nem kívánunk magunknak terméketlen, nehéz, nélkülöző öregséget, míg az életünk nyara, életkorunk ereje engedi, töltsük meg csüreinkeket, éléskamráinkat, pincéinket a bölcsesség eleségével és egyéb, az élethez és a szilárd egészséghez szükséges dolgokkal, stb. Csak akkor remélhetjük ugyanis, hogy az öregség, (ha eljön), számunkra nem szomorú, hanem kellemes, nem terhes, hanem diadalmas lesz, ha időben megszerezzük neki a megfelelő biztonságot. De csak azt szerezzük meg, ami szükséges, fölöslegeset ne; csak azt, ami kényelmérre szolgál, nem pedig terhére van.

Az evilági élet út, amely 2. a halálhoz és az örökkévalósághoz vezet. Messzebbre kell tehát előre terveznünk.

Földi életünkben eljövendő életünk érdekében rendezzünk el mindent, mint ahogy mindaz, ami anyánk méhében történik velünk, evilági életünket szolgálja.

Itt azonban olyan dolgokkal is kell foglalkoznunk, amelyek nem lesznek társaink az örök életben. Ennünk és innunk, ruhákat készítenünk, házat építenünk elengedhetetlenül szükséges, ezek nélkül lehetetlen az élet. Ha azonban helyesen mérlegeljük a dolgot, ezek is szolgálhatják, sőt szolgálniuk kell eljövendő életünket, természetesen a fontosabb dolgoknak alárendelve. Hiszen amint éppen azért vagyunk kötelesek foglalkozni a testünkkel, hogy foglalkozni tudjunk a lelkünkkel, úgy kell a testi dolgokat a lelkiek hasznára intéznünk. Az emberek tehát kertészkedjenek, műveljék meg a földeket, a szőlőültetvényeket, neveljenek marhákat, halásszanak, vágjanak barmokat, és foglalkozzanak mindenféle mesterséggel! S hogy miért! Nem más okból, mint hogy legyen az embereknek táplálékuk, (hiszen az ember minden fáradságának oka a száj: Préd. 6,7). Mert mi másért van ez így, ha nem azért, hogy el ne pusztuljon az élet? Ezen élet folytatásának az az egy célja van, hogy már a testben megtanuljunk a testen kívül élni, ha majd azt a parancsot kapjuk, hogy szakadjunk el tőle.

V. *Az élet célja a nyugalom*, (az öregség és ezt követően az örökkévalóság nyugalma), okos belátásra van szükség, hogy el ne vétsük a célt.

A cselekvő bölcsesség egyetemes törvénye:

Azt tedd, mit nem bánsz majd meg a vég küszöbén.

Ha ez a cél, akkor azok az eszközök is legyenek helyesek, amelyekkel el akarjuk érni célunkat! Bizonyára sosem fogjuk megbánni, hogy

1. Istenbe vetett hitünket megtartottuk;
2. harcunkat igazul megharcoltuk;
3. lelkiismeretünk minden vétünk miatt vádolta magát;
4. sértetlen a hírünk;
5. becsületesen szerzett javakat (sok-e vagy kevés, nem tartozik ide) hagyhatunk örököseinkre;
6. örököseink istenfélők, igazgák és bölcssek. – Olyasmiket cselekedjünk tehát, amelyek vágyott célunk eléréséhez szükségesek az életünkben.

VI. *Az élet állandó fáradozás, hangya módjára való munkálkodás.*

Serénységre van tehát szükség.

Emiatt a következő előírásokat kell betartanunk:

1. *Csak biztos haszonnal járó dolgot cselekedjünk, (hiábavalóan fáradozni az ostobák tulajdonsága);*
2. *mindent pontosan meghatározott eszközök segítségével;*
3. *amennyire lehet, szelíden.*
4. *Ami jót csak tehetünk, tegyük meg, és gyorsan tegyük meg.*
5. *Ha váratlan alkalom adódik, higgyük azt, hogy Isten adta.*
6. *Gondoljunk arra, hogy a kínálkozó alkalmat elszalasztani nem bölcs ember sajátossága.*
7. *Istennen kívül csak magunkra támaszkodjunk.*

Cristophorus Plantinus nyomdász-mester könyvein jelképként egy körző ábráját használta, mely egyik szára támaszkodik, a másik szára körvonalat húz, s az ábra aláírása: MUNKÁVAL és ÁLLHATATOSSÁG-GAL. Nagyon igaz, de úgy vélem, oda kellett volna helyeznie egy *szemet* is, az okosság jelképét, hiszen ha hiányzik a munkának és az állhatatosságnak ez az irányítója, foglalatosságunk nemcsak hiábavaló, hanem még veszedelmes is lehet.

Ezért minden ember először is tűzze ki mind életének, mind élete egyes szakaszainak a *célját*, s erre kitartóan és állhatatosan törekedjék. Ezután rajzolja meg a körvonalat, vagyis azokat az eszközöket, amelyek a célt körülírják. Legvégül illessze mellé az *okosság szemét*, (ez az állandó figyelem szeme, nehogy bármi is eltérjen eredeti irányától). Ezek után nyilvánvalóvá válik majd, hogy minden helyesen van szabályozva és a kívánt hatást fogja elérni. Ehhez: Ephem. Vitae ex Methodo Linguarum 512.

VII. *Az élet család.*

Ezért bölcs belátásra van hozzá szükség.

Csak kevés dologba fogjunk bele, de úgy, hogy be is fejezzük őket, ha bölcssek vagyunk, sohasem fogunk hozzá túlságosan sok dologhoz. Az okosságnak az a jellemzője, hogy nem forgácsolja szét magát túlságosan sok kezdeményezéssel vagy elképzeléssel vagy beszéddel vagy tevékenységgel vagy tervezgetéssel: hiszen szétszóródva az erény elgyengül, erő az egységben van. Úgy tűnik, ezt kívánta megmutatni az Úr, amikor azt akarta, hogy Sámson ereje a hajában, vagyis nyíratlan fűrtjeiben legyen. Köztudott, hogy hajvágás után a pórusok kitágulnak, és a belső nedvek elpárolognak. Ezért mondja Epictetus: Sohasem győzhetnek le, ha csak olyasmibe fogsz, aminek megoldása a te kezében van.

S a költő is ezt mondja:

Hogyha eszed valamit tervez, vond be vitorlád!

Ezért ne minél több tervet készíts, hanem minél jobbat, és tervez jól. S valamennyi alaposan megvizsgált és szilárd elhatározásunkban pedig viselkedjünk úgy, mint Booz és Dávid: amit elkezdünk, igyekezzünk hamar elvégezni: Ruth 3,18; Zsolt. 132, 3.4.5.

Mint csiga, úgy tervez, de madárként tedd meg a terved.

VIII. Az élet küzdelem.

IX. Az élet a szerencse játéka.

Ügyeljünk tehát arra, hogy a magunk szerencsájének bölcs kovácsa legyünk.

X. Az élet színjáték.

Osszuk fel tehát jelenetekre, ahogy a komédiaszerző a maga darabját! Aristoteles megrója azt a költőt, aki egyetlen nap eseményeit egyetlen napnál hosszabbra nyújtja, és azt a színészt is ostorozzák, aki napnyugtáig nem tudja befejezni egy jó tragédia előadását. Márpedig evilági életünk színjáték, az örök élet tökéletlen vázlata és előkészület az örökkévalóságra. A Nap leáldozása az élet kihunyását jelenti. Az valóban bölcs, aki halála előtt élete színjátékát befejezi, úgy, hogy sikert arat vele, s balga, aki lényegtelen dolgokkal foglalta el magát, és komoly feladatba alig vagy egyáltalán nem kezdett bele, s ezért a balgaságért örök halállal kell bünhődnie. Hogy a halandók megtanuljanak óvatosak lenni, előre kell figyelmeztetni és mindenféle szabályokkal irányítani őket.

XI. Az élet a hírnév színpada.

Nem a hírnevet kell ugyan keresni, (boldog, aki rejtőzve él, – itt kell rámutatni a törtetés hiábavalóságára), de ha valakinek mégis más elvei vannak, csak a megengedett úton járjon, az erény ösvényén, ha pedig így nem tud hírnévre szert tenni, bízza Istenre. Nála több, mint elégséges dicsősége lesz szoknak, akiket az istenfélelem és az erény ékesített fel.

Ha viszont megvan már a hírnevünk, s attól övezve élünk,

1. Őrizzük gondosan. Rútabb dolog, ha kidobják, mint ha be sem fogadják a vendéget.

2. Ugyanolyan módon tartsuk meg, amilyen módon megszereztük: az erény segítségével! Ez legyen az erény örökös ösztökéje.

3. Ha helyes tetteink miatt kel rossz hírünk, bizzuk a dolgot Istenre.

Azoknak kell különösen ügyelniük hírnevükre, akik valamilyen tisztet látnak el az államban vagy az egyházban, kiváltképp ha javára akarnak lenni a köznek. Ez utóbbi lehetetlen akkor, ha valami kárt tesznek saját hírükben, mert ugyanakkorát okoznak mások üdvében. Ebben az értelemben nyilatkozott Augustinus: "Nem kell hallgatni az álszent férfiakra, amikor – ha szemrehányás éri őket valamilyen mulasztásuk miatt, s ennek következtében olyan gyanúba keverednek, amelytől jól tudják, hogy távol áll az életük, – azt mondják: elegendő nekik ISTEN színe előtt a tiszta lelkiismeretük. Ezek oktanul, sőt szívtelenül megvetik az emberek véleményét, mivel pusztulásba viszik mások lelkét, akár azokét, akik rágalmat szórnak Isten útjára, akár azokét, akik azzal mentegetőznek, hogy utánozzák, – természetesen nem azt, amit látnak, hanem amit látni vélnek." Ezért az, aki megóvja életét a gyalázatos tettektől, jót tesz önmagával, aki pedig hírnevét is megőrzi, az másokkal szemben is könyörületes. *Mert nekünk a valódi életünk a fontos, másoknak meg a jó hírünk.*

Óvakodnunk kell tehát a rossz látszatától is, nemhogy magától a rossztól, hiszen:

Annál szembeszökőbb és hírhedtebb is a gyarló

lélek bűne, minél magasabb rangú, aki így tesz.

Xenophon ezt írja az Agesilausban: "*Tudjuk, hogy amit híres emberek tesznek, abból semmi sem maradhat rejtve*". S így tárja fel Seneca üdvöztető tanait azok számára, akik a méltóság és a tisztelet legmagasabb fokán állnak: "*Más a helyzetük azoknak, akik rejtve vannak a tömegben, amelyből nem emelkednek ki. Ezeknek erényei is sokáig küzdenek azért, hogy fény derüljön rájuk, ám vétküket is homály fedi. A ti tetteiteket és szavaitokat viszont szárnyára kapja a szóbeszéd. Éppen ezért senkinek se kell annyira ügyelnie hírnevére, mint nektek: híretek, akármilyet érdemeltek is ki, mindenképp nagy lesz.*" (A könyörületességről 1,8.) [Szőke Ágnes fordítása.] Hogy a híres embereknek, akik mintegy a világ színpadán állnak, milyen gondosan kell vigyázniuk magukra, ugyancsak Seneca tanítja (Polyb. 25): "*Minden tekintetben könnyebb a dolguk azoknak, akik érzelmeiket rejtgethetik. Nem szabad, hogy elítélnivalója legyen annak, akit ragyogó fénybe emelt a sors, akihez nem méltó semmi alantas, semi pórias.*" Többek között ezt is írja még: "*Ha azt szeretnéd, hogy minden szabad legyen neked, nem kellett volna magadra vonnod a közérdeklődést: most már mindent be kell váltanod, amit csak megígértél azoknak, akik magasztalják szellemed műveit, – mind őrei a lelkednek. Ha tehát bármi olyat cselekszel, ami méltatlan a tudós férfiú foglalkozásához, sokakban menthetetlenül megrendül az irántad való csodálat. Nem szabad mértéktelenül símod, sem harsányan kacagnod, késő délelőttig aludnod sem szabad, sem*

bokros teendőid elől elmenekülnöd a békés falusi nyugalomba, stb., sem a magad szája íze szerint beosztanod a napot." [Révay József fordítása kisebb módosítással.]

XII. Az élet hullám vagy szél, ehhez hasonlíthatnánk az élet rövidegét és múltó gyorsaságát. Mi is le-
gyünk tehát gyorsak, és igyekezzünk. Akar is meg nem is akar a lusta, – mondja Salamon –, de csak a
serények lelke gyarapszik. Péld. 13. és Ovidius:

Ám igyekezz, ne halaszd soha el későbbre, hogy éljél:
holnap már nehezebb, hogyha nem éled a mát

Martialis igen szellemesen korholja a mindent halogató Posthumust (1.5.):

Ezt mondd mindig: "Majd holnap kezdek el élni";
s mondd, ez a holnapi nap, vajh, mikor érkezik el?
Mennyire messzi e holnap? hol van? merre keressük?
Mely föld bujtatja? Parthia? Armenia?
Oly vén, mint Priamus vagy mint Nestor ez a holnap?
s mondd csak, e holnapnak mennyi az árfolyama?
Holnap, Postumusom? – ma is elkéstél vele: élni:
bölcsen az élt, akinek "tegnap" e "holnapi nap".

Az argusiaknál szokásban volt, hogy annak, aki restségből nem törődött vagyona gyarapításával, vagy akit
tétlennek és lustának találtak, a cenzori tisztséget viselő hivatalnok előtt bevallást kellett tennie arról, hogy
miből él. Alex. 1,3,3,... A sardisiak pedig törvényt hoztak a semmittevők ellen, amellyel a tétlenséget és a
hanyagságot büntették, és amely arra kényszerítette mindenkit, hogy számot adjon munkájáról, egész életéről,
hogy miből és hogyan tartja el magát (Aelianus). S mily rettenetesen mennydörögnek ezek ellen Jeremiás
próféta szavai: "Átkozott, aki az Úr dolgát csalárdul teszi!" (48), és hasonlóképpen nyilatkozik maga a törvény-
hozónk is: "Minden fát, amely jó gyümölcsöt nem terem, kívágnak és tűzre vetnek. (Máté 3). Így hát, nehogy
tévútra térjünk, ne legyünk a magunk szerencsétlenségének kovácsa!

Sietnünk kell tehát, nehogy gyorsabban múljon el az élet, mint ahogyan mi éljük, s együtt kell fohász-
kodnunk Dáviddal az Úrhoz: "Taníts meg számlálni napjainkat!".

XII. Az élet sóvár, mindig hiányt szenved valamiben.

Ezért:

1. ne akarjunk meggazdagodni;
2. ha valakinek mégis megvannak az indokai erre (az örökösök miatt, vagy hogy ne hiányozzék, mint az
erény eszköze), tegyen egyet s mászt érte...
3. ha pedig így sem tudunk helyzetünkön segíteni, türelemmel uralkodjunk lelkünkön. –

XIII. Az élet kellemes dolog.

1. Ne törődjünk az evilági élet élvezésével és gyönyöreivel;
2. Ha mégis hozzájutunk, mértékkel éljünk vele.
3. Ha nincsen, elégedjünk meg a sorsunkkal.

XIV. Az evilági élet bizonytalan és esendő.

Olyan, mint egy utazás, amelyet mindenfelől szerencsétlenség fenyeget, sőt üldöz, mely minden órában
véget érhet, s ez a legjelentéktelenebb ok miatt is bekövetkezhets. Ezért nagy balgaság egy ennyire bizony-
talan élet vágyától vezérelve bármi rút és gyalázatos dolgot cselekedni.

2. Ha nem akarunk hamar megöregedni, érett korunkban legyünk öregek, vagyis hogy a betegségek és a
halál nehogy legyűrjenek, idejében kezdjünk józanul cselekedni, mértéktartóan és takarékosan élni.

3. És mivel hasznos egy bölcs férfinak az az intelme, hogy mindazokat, akik az életet halogatják, megelőzi
a korai halál, az lesz a legbölcsebb dolog, ha minden napunkat az utolsó napunk tartjuk, és minden nap estéjén,
mint életünk alkonyán, végiggondoljuk a történeteket és kijavítjuk hibáinkat.

II. A férfikor iskolájának osztályai egyenként.

Ahogy fentebb említettük, ennek az iskolának három osztálya van:

- I. az élethivatás megválasztása előtt állók, vagyis a kezdők osztálya;
- II. az élethivatásukat folytatók osztálya;
- III. a vég felé közelítők, vagyis az öregezés előtt állók osztálya.

I. Az életforma kiválasztása.

Itt három dologról kell szólnunk. I. Itt az ideje annak, hogy valamilyen életmódot válasszunk. II. Mit és
milyen? III. Mit kell tennünk a választás megtörténte után?

Az I. pontról. Itt az ideje annak, hogy kiválaszd, kinek mondd: "egyedül te tetszel nekem". Ellenvetés:
Mire volt hát jó a pansophicus műveltség megszerzése, amikor csak egy dologra van szükség? A válasz: 1.
Dicsérd a hatalmas birtokot, de csak kicsit művelj.

2. Mihelyt mindent megértesz majd, ezt az egyet is könnyen meg fogod érteni.

3. A többivel nem fogod megzavarni az összhangot. Erre vonatkozik Seneca mondása: *„Azért hibázunk, mert az élet részéről elmélkedünk mindnyájan, az egészről azonban egyikünk sem gondolkodik.”* Ezért, ha bölcs vagy, az egészről gondolkodj, majd a kezdettől tekints a célra, és a célhoz képest vedd szemügyre az eszközöket.

A II. pontról. Hogyan járunk el a választás során, vagyis mely és milyen jellegű életmódot válasszunk?

A válasz: Legyen életmódunk

1. *Biztonságos* lelkünk üdvössége tekintetében. Sőt, nem lesz elég, hogy biztonságos, hanem úgy illik, hogy előrevivő is legyen a saját és a mások üdvösségét illetően.

2. *Tisztas* a jó hír és a becsületes név tekintetében.

3. *Hasznos* a test fenntartása szempontjából; nem angyalok vagyunk ugyanis, szükségleteink vannak.

4. Végül: *kellemes*, ha lehet, ami annyit jelent, hogy nyugalmas és kényelmes.

A maga részéről pedig jelentse ki mindenki: ha az ige szolgálja leszek, vagy orvos, vagy tisztviselő, vagy alkalmazott, vagy kézműves, vagy kereskedő, – kész vagyok szolgálni az embereknek és ISTENNEK. Aki másképpen fog cselekedni és nem fogja maga elé kitűzni ezt a célt, hogy tudniillik az embernek való szolgálattal ISTENNEK szolgáljon, az nem érti a saját hivatását vagy gonoszul visszaél vele, és így saját magának válik igen nagy ellenségévé. Amikor ugyanis minden cselekedetünkkel, amit teszünk, komolyan arra törekszünk, hogy Istent szolgáljuk, jutalom fog ránk várni itt és mindörökké, és hivatásunk számunkra út lesz a királyságba, ahogy az Apostol mondja (Kol. 3,24; 1Tim. 2,15). Ez nagy vigasztalásul van és erre kell hogy szolgáljon mindenkinek, még ha a legszerényebb hivatásban él is. Ennek a Családfőnek ugyanis akkora a dicsősége, hogy házában egyetlen hivatás sem olyan jelentéktelen és megvető, hogy ne tetszene neki, és ne hozná el az élet koronáját.

Szóval: itt csak egy szükségeset kell kiválasztanunk, ami nem annyira egyedül a mi szempontunk, mint inkább a közösség szempontjából legyen szükséges: mert hát nem egyedül magunknak születünk.

Többnyire senki sem egyedül maga dönti el magáról, hogy mire lesz hasznos, hanem várja az elhivatást, mint ahogy Krisztus sem maga szabott meg magának semmit, és nem is fogadott el senkit tanítványának, csak az általa elhívottakat. Ezért mondja: *Nem ti választottatok ki engem, hanem én választottalak ki titeket.* Megjegyzés: Inkább érvekkel kell követelni, hogy az Akadémiai Tanács ejtse meg a választást, s más testületek a magukét.

A III. pontról: Mit kell tennünk a választás megtörténte után, vagyis *mi módon kell a kiválasztott életformában élni?* A válasz: 1. *az Isten iránti félelemben és félelemmel.* Ha hivatásunkban számunkra kedvezően alakul minden, ne áldozzunk hálónknak (Hab. 1,16), ha nem, ne csüggedjünk (Iz. 49,4). Tegyük úgy, ahogyan Péter (Lukács 5,5). 2. *Komolyan, komoly dolgokat cselekedve.* Erre vonatkozik Ruth 3,18. A férfiaknak komolyaknak és tekintélyeseknek kell lenniök. Krisztus, amikor elküldte tanítványait, megtiltotta nekik, hogy tarisznyát és botot vigyenek magukkal, sőt hogy bárkit is üdvözöljenek, nehogy felesleges dolgok feltartsák őket? Te pedig, ember, nem ismered fel, hogy téged is Krisztus küldött az életbe? Vajon nem hasonló paranccsal küldött? Azért talán, hogy az életet mulatságnak tartsd, amit tréfálkozással kell eltöltened? (Megjegyzés. Itt részletesebben kell foglalkozni azzal, miképpen kell az életet semmi mással, mint komoly dolgokkal eltölteni, bár a szükséges szórakozást ne tiltsuk meg).

3. *Állhatatosan.*

Ezenkívül fogadjuk meg a bölcsesség alábbi, örök szabályait:

I. A bölcs tulajdonsága az, hogy minden esetben szem előtt tartja a célt, az eszközöket, s végül az eszközök használatának a módját, azaz a biztos kivitelezést. Ne tegyünk tehát semmit, csak ha tudjuk a cselekvés célját, eszközeit és módjait, s a célt önmagáért akarjuk, az eszközöket pedig csupán a cél miatt.

II. *A jó (boldog) élethez kevésre van szükség.*

Nincs kéznél orvos? Legyen orvosod, ím, ez a három:

vidámság, pihenés, mértékletes étrend.

Cicero is ezt írta Tirojának (Levelek XVI.,18): „az egészség feltétele az emésztés, a részegség kerülése, a mértékletes séta, valamint könnyű széklet.” Seneca is így ír arany mondásai között: *„Orvosságul szolgálnak a tisztas kedvtelések, és bármí, ami felfrissíti a lelket s a testnek is javára szolgál. Tanulmányaim állították helyre az egészségemet. A filozófiának tulajdonítom, hogy felkeltem, hogy megerősödtem, neki köszönhetem az életemet.”* És az 5. levélben: *„Nyilvánvalóan feltett szándékunk a természetnek megfelelően élni: az viszont a természet ellenére van, ha gyötörjük testünket. Utáljuk az egyszerű csínt, hemperegni akarunk a mocsokban, s nemcsak olcsó, hanem undorító és visszataszító ételeket fogyasztunk. Miként az ingyencségeket megkívánni élvhajhász, úgy a használatos és az olcsón beszerezhető dolgoktól tartózkodni örüllés. Egyszerűséget követel a filozófia, nem mártíromságot, s az egyszerűség nem okvetlenül fésületlen.”* [Kurucz Ágnes fordítása.] Vegyük

hozzá, hogy a pátriarkák hosszú életének titka az egyszerű éltrendjük volt. Nem gyenge hússal, hanem égi táplálékkal és gyümölcsökkel, mézzel és olajjal táplálkoztak. Ezenkívül nem volt nekik akkoriban semmi gondjuk és félelmük, sem nem háborúztak, stb. és lelkük mindig vidám volt. – Valóban boldog állapot! Manapság minden másként van: jóllehet halandó voltunk a természeti szükségességéből ered, a halál korai időpontjának azonban jórészt a rossz szokás és a mértéktelenség az oka. Így tehát joggal mondja Seneca a Vitás kérdések c. munkájában (Bevezetés a X. könyvhöz): *„Ami madár csak röpköd, ami hal csak úszik, ahány vad csak futkos, mind a mi gyomrunkban leli sírját. Még kérdezed, miért halunk meg hirtelen? Holtakkal élünk.”*

Ide tartozik a kellő testedzés. –

III. *Úgy éljünk, hogy a közösség előtt és a köz hasznára éljünk*, hogy rólunk is el lehessen mondani: *derék ember, kincse a köznek.*

Az élethivatás megválasztásához tartozik, hogy számot vessünk családunk eltartásával, és idejében kiváltszunk, melyik hivatást látjuk erre legalkalmasabbnak.

A család eltartásának általában véve három lehetősége van:

I. *a földművelés*, II. *a kézműves munka*, III. *a kereskedelem.*

Az első a legtermészetközelebb, a legbiztonságosabb, az Istennel való kapcsolattartás biztosítója, visszatérés a pátriarkák életéhez, kellemes.

Kézművesnek és kézműves műhelynek is lenni kell.

A kereskedelem virágzása, (a javak ki- és beszállítása) szintén érdeke az emberi társadalomnak, de csak ott, 1. ahol a szükség megköveteli, mivel nem minden föld terem meg mindent; 2. ha törvénytisztelő, lelkiismeretes és a hivatal által arra kijelölt emberek folytatják. Szükséges tehát, hogy a felsőbb hatóságok rendelkezése értelmében egyesek ezek legyenek.

Jobb azonban visszatérnünk ahhoz, amire ítéltünk, az (arcunk verejtékével végzett) munkához, hogy ne mi legyünk átkozottak, hanem a föld. – Keresd fel, családőd, a hangyákat! Lásd, mennyire távol áll tőlük a tétlenség! Keresd föl a méheket, s látni fogod, mennyire távol van tőlük a zűrzavar, mennyire rendezett a körükben minden!

A földművelés mellett szólnak a következő érvek.

1. Ez az éltmód a legromlatlanabb, mivel ez által ISTENNEL, és nem emberekkel lépünk kapcsolatra.

2. Ez az éltmód egyben a legnyugodalmasabb, nem szórja szét a lelket, nincs benne családság, sem hazugság, s mivel ezzel foglalkozva mindenki saját erejéhez mérten rendelkezhet be, a legtakarékosabb élet alapja.

3. Ez az éltmód a legelő füvén élő szelíd állatokéhoz hasonló (Zsolt. 145, 15), míg állatokkal táplálkozni, és a mások vérével táplálkozó vadállatokat utánozni...

Krisztus országában minden vadállatnak áldoznia kell az Úr előtt: Iz 11.

Vegyük hozzá ehhez a pátriarkák példáit!

II. OSZTÁLY

azoké, akik élethivatásukat folytatják

Szabályok:

I. Miután kiléptek az iskolából, ahogyan szorgalmasan jártak iskolába, úgy járjanak most a templomba és a gyülekezetbe,

mégpedig azért,

1. hogy tovább gyarapodjanak;

2. annak elnyerése végett, hogy Istenbe vetett hitük nagyobb legyen;

3. hogy jámborságuk növekedjék.

Egyszóval: a hit, remény, szeretet gyarapítása végett.

II. Továbbá azzal az eggyel törődjenek, hogy kinek-kinek a szíve, valamint a lelke és a teste ISTEN temploma legyen, s növekedvén Béthel igazi családjává váljanak.

Ezt jelenti majd, hogy az Úr színe előtt és az Úrral együtt járnak, mint Enoch: ha mindig ISTENRE gondolnak, s szüntelenül őt tartják szemük előtt; ha az ő és szent angyalainak a szeme előtt óvakodnak a bűntől, ha pedig elbuknak, magukba szállnak és az úr bocsánatát kérik, s azután jobban vigyáznak az ő színe előtt.

III. Senki értelmes ember ne vesse bele magát a gyakorlati életbe annyira, hogy nem hagy magának időt az elmélkedésre, egyrészt éltrendjének megújítása, másrészt lelkének megerősítése végett.

Ehelyett inkább gondolj, ó ember, mindennap,

1. az első teremtsére, mely téged Isten képére formált, s dicső uralmadra minden teremtmény fölött;

2. engedetlenségből történt első bukásodra – hogy meg ne ismételd;
3. Isten ítélőszéke elé történt első idézésedre, „Hol vagy Ádám?“, amely elől nem lesz menekvésed, ha bárhogyan megismétled bűneidet;
4. az ígért kegyelemre és bűnbocsánatra („az asszony magzata“), hogy azt kívánd, még a te lábad is taposson mindig a Sátánon;
5. az időlegesen mégis csak rád mért (de orvosságnak szánt) büntetésre, az orcád verítékével végzett munkára, hogy készségesen alávesd magad, örülve annak, hogy az átok villáma nem rád, hanem miattad a földre sújt le;
6. az elküldött megváltóra, akinek érted adott elégtétele révén te igazulsz meg a hit által, és hogy megigazulj, tarts ki a hitben, s könyörögi hited gyarapodásáért;
7. ne feledd, hogy meg is szentel téged a Szentlélek és az újjászületés – ne szennyezd be magad újra;
8. és hogy már itt a földön dicsőséget szerzel, ha elkerülsz a romlást 1 Péter 1, 8 és 2 Péter 1, 4;
9. de még hátravan a küzdelem a test és a vér, valamint a szellemi gonoszság ellen, amelyet feltétlenül meg kell vívnia annak, aki nem akarja elveszíteni a győzelmi koszorút;
10. itt van azonban a versenybíró, aki készíti a trónt a győztesek számára – jelenések 3, 21.

III. *Tégy meg mindent, amit ISTEN parancsol, viseld türelemmel, ami rád mér, zúgolódás nélkül.* ISTEN ugyanis, minthogy maga a jó, nem akarhat mást, csak jót (akár fenyít, akár szenvedést okoz).

IV. *Semmit se félj, szeress, tisztelj úgy, mint ISTENT.* Ami lábad alatt van, az arra való, hogy taposs rajta. ISTEN önmaga kivételével mindent az ember lába alá vetett; ezért mindent semmibe kell vennünk, elég nekünk egyedül ISTEN.

V. *Úgy kezd az életet, hogy már a halálra gondolsz.* Úgy élj, ameddig élsz, mint aki meg fog halni, hogy úgy halj meg, amikor majd meghalsz, mint aki élni fog. Mert jaj azoknak, akik a halálra támadnak fel! At kell lépned a halál kapuján; de hogy ne haljál meg a halálban, már a halál előtt le kell törni a halál fullánk-jait, a bűnöket (1 Kor. 15, 56). Haljanak meg tehát a bűnök, előbb, mint te, hogy Krisztus élete éljen benned. És akkor egyáltalán nem kell félned a haláltól: mert ha már elvesztette fullánkját, csupán átvész az Életbe, ártani nem tud neked. Úgy éljünk tehát férfikorunkban, hogy később majd ne kelljen panaszkodnunk az öregkorra (ha majd rántör), mint valami kórra, hanem örvendhessünk neki, mint a munka utáni édes pihenésnek. S mert az idő szüntelen folyik, mint a vízórában a cseppek, ezért gyorsan kell végeznünk mindent, hogy már a vég előtt elérjünk az élet végcéljához. Utána már semmit sem lehet tenni.

VI. *Viselkedjék mindenki komolyan hivatásának tevékenységei közben, ISTEN segítségét kérve; a túlzott aggodalmaskodástól azonban óvakodjék.* Ha valamilyen gond meghaladja képességeinket, hagyjuk ISTEN-RE, még ha úgy látjuk is, hogy valamit jobban is lehetne intézni annál, mint ahogyan látjuk, hogy mi intéz-zük. Nem a mi dolgunk, hogy többet akarjunk, mint amennyi megadatott. Imádkozzunk inkább és mondjuk: *Istenem, nézz könyörülettel fáradozásaimra, ne végy ki az életemből, csak ha majd elvégeztem, amit rám bízál, s amit dicsőségedre magam elé tűztem. De ne is hagyjál meg, ha haszon nélküli leszek, életem ne kár meg baj legyen, adjam át a helyem az érdemesebbeknek.* De addig is, amit kezünk megtehet, azt végezzük állhatatosan; mert a síron túl, ahová igyekszünk, nem lesz feladat, sem számadás, sem bölcsesség, sem tudás, mondja a Prédikátor 9, a költő pedig:

Míg korod és az erőd enged, végezd csak a dolgod:
görbe öregkor jó, hallgatagon közelít.

Ovidius (A.A. 2, 669-70) [Bede A. ford.]

Láttam oly ifjat már, ki elévült korral a vállán
céltalan elröppent napjaiért zokogott.

Tibulus 1, 4, 34 [Kárpáty Cs., ford.]

Vespasianus akkor is ugyanúgy végezte császári kötelességeit, amikor betegsége súlyos fájdalmakkal gyötörte, még követséget is fogadott az ágyán fekve, s amikor barátai kérlték, kímélje magát, így válaszolt: *Egy császárnak állva kell meghalnia!* (Suetonius) Így a derék férfinak mindig munkálkodnia kell. Sokba bele-fogni, semmit sem elvégezni, az ostobaság jele; általában ezt teszik még a jobb emberek is: gyakran kez-denek új életet, de sohasem viszik véghez. Most van itt a tevékenység ideje, hogy ki-ki törődjön magával és másokkal. Dicsőítőleg emlegetjük a *vének óhaját, a férfiak intézkedéseit, az ifjaknak pedig a tetteit.* Sokszor hallottam azt a mondást, hogy az a legelső férfi, aki maga dönt hasznosan; a második az, aki hallgat a jóta-nácsra, aki pedig sem önállóan dönteni, sem másra hallgatni nem tud, annak a legrosszabb a természete. Miután nekünk nem adatott meg az ész és értelem legelső fajtája, kövessük a másodikikat, a közbülsőt, s miközben uralkodni tanulunk, fogadjuk el, hogy engedelmeskedünk az okosnak (Liv. I. XXII. cap. 29).

VII. Elsősorban a *takarékosságot* kell minden férfinak és családatyának a lelkére kötni. Főképp Krisztus példája nyomán: bár hatalma mindenható, éléskamrája az egész természet – s noha a legbőkezűbb (mikor

emberek ezreit látta ingyen vendégül), mégis összeszedte a maradékokat, egyszer hét, egyszer meg tizenkét kosárral, hogy emlékeztessen a hét napjainak a számára, meg az év tizenkét hónapjára...

VIII. *Szorgalom és takarékoság*: ez kettő titka a *vagyonszerzés művészetének*; kivált ha nem feledkezünk meg az Istenhez intézett mindennapi imáról. Hitvány ember sajátsága másutt keresni azt, amit meg lehet otthon: vagyis imádkozunk és szorgos munkával szerezzük meg a szükségeset, s amit megszereztünk, azt használjuk és élvezzük takarékosan (hálát adva ISTENNEK). Aki ért ehhez, annak kimeríthetetlen kincstára van. De ha tán ISTENNEK úgy tetszik is, hogy nem ad semmi vagyont, odaadja nekünk önmagát az örök élet reménységével együtt; aki meg tud elégedni ISTEN eme kegyelmével, annak minden kincsnél többet érő kincse van.

A férfi mindennapos imája:

Mi atyánk, aki a mennyekben vagy, add, hogy ne legyünk hálátlanok azért, hogy bennünket fiaidnak, az ég örököseinek választottál.

1. Szenteltessék meg szent neved bennünk, tőlünk és általunk, míg a földön élünk, amiképpen majd akkor, amikor a mennyben leszünk.

2. Jöjjön el a te országod hozzánk, közénk, és mi oda...

3. Te, aki kinyilvánítottad nekünk akaratodat, add, hogy akaratodat teljesen végrehajtsuk, ahogyan végrehajtják az égben szent angyalaid.

4. Te, aki megadtad életünk napjait, add meg a napi szükségleteket is, s amikor életünkhöz újabb napot adsz, add meg mellé az erőt és áldást is napi feladataink teljesítéséhez.

5. Te, aki a szeretet parancsát adtad nekünk, hogy Téged mindenek fölött, a felebarátunkat pedig mint önmagunkat szeressük, add, hogy szeretetben éljünk, úgy, hogy ne bántsunk meg Téged, ki mindennél hatalmasabb vagy, se bármelyik felebarátunkat, akár nagy, akár kicsi, se saját lelkiismeretünket. – Ha pedig mégis megbántunk, bocsáss meg jóságosan, ahogyan parancsod és példád szerint mi is felebarátainknak...

6. Te, aki azt akarod, úgy éljünk a világban, mintha iskola, küzdőtér, katonaság volna, s ezért javunkra megengeded, hogy kísértésbe essünk, ne hagyj el bennünket, kérünk, semmiféle küzdelemben vagy veszélyben...

7. ...

Add meg végül, hogy ne ezért a mulandó életért munkálkodjunk, hanem ama jövődőért, amelyik tartós; s amíg itt vagyunk, ne magunknak keressünk országot, hatalmat, dicsőséget, hanem egyedül neked, akit egyedül illet meg az.

[Itt el lehetne mondani az egyes hivatások szerint, *hogyan kell viselkedniük azoknak a férfiaknak*

1. *akik a magánéletben élnek*, csak a maguk dolgával foglalkoznak ... (hogy igyekezzenek mások javára lenni);

2. *akik közhivatalt viselnek* ...

3. Összegezve: *ki-ki ragaszkodjék ahhoz a szerephez, amelyik neki jutott a világ színpadán*, és tisztességesen játssza el.

Vagy így is lehetne tárgyalni:

Mivel tartoznak valamilyen meghatározott hivatást folytató férfiak

1. *önmaguknak és övéiknek* – arcuk verejtékével fogyasszák saját kenyerüket...

2. *szűkölködő felebarátainknak* – kezük munkájával segítsék őket;

3. *ISTENNEK* – önmagukkal, testükkel-lelkükkel – tizeddel a vagyonukból, az idő hetedével...

De legyen elég erre csak utalni. Ha megfogadja mindenki, amit már elmondtam, egészséges lesz az egész világ.]

A férfikor iskolájának III. osztálya

azoké, akik már elhagyják ezt az iskolát, s az öregkort várják.

Az a legnagyobb emberi boldogság, ha előbb találkozunk vágyaink és cselekedeteink végpontjával, mint életünk végpontjával, hogy elnyerhessük a teljes lelki nyugalmat... Az életidőnket előbb helyesen *fölhasználhatjuk*, azután *kellemesen élvezhetjük*.

Ennek módja

1. Ne szórjuk szét erőnket túl sok és nehéz feladatra; akarjunk keveset, de az legyen határozottan jó és megvalósítható.

2. Igyekezzünk befejezni azt, amibe belefogtunk, úgy, hogy minden alkalmat kihasználjunk, egyet sem mulasszunk el, nehogy mulasztásunk után csak megbánásra legyen lehetőségünk, s a hiba kiküszöbölésére nem. Az alkalom bizony egy-kettőre elszáll, mint a madár ha nem ragadjuk meg, s nem fordítjuk hasznunkra.

3. Őrizzük meg mindenkor Isten jóindulatát – az ő gondviselése segít még az emberi rövidlátáson is, ha látja, hogy a szív együgyűsége miatt téved, nem gonosz szándékából.

A magas életkor elérésének művészete.

A hosszú élet lényege: ne éljünk *tétlenül*, mindig *végezzünk szorgosan hasznos munkákat*. A tétlen számára örökké tart az éjszaka meg az alvás; a tevékenynek meg mindig nappal van és ébrenlét. A tétlenség az élő ember sírja, ezért a tétlen olyan, mint a halott. Továbbá: *Gondoljunk mindig a halálra*. Amilyen biztos, hogy megszülettünk, olyan bizonyosan meg kell halnunk, ám bizonytalan, hogy mikor. De mégis ettől függ az örök élet.

Mielőtt befejezzük, röviden átismételve vegyük szemügyre a férfikor bölcsességének valamennyi alappillért.

1. Ismeretlen dologra vonatkozóan nem szabad semmit sem megállapítani, kijelenteni, kezdeményezni.

2. Nem teljesen ismert dologra vonatkozóan nem szabad semmit végérvényesen megállapítani, kijelenteni, kezdeményezni.

3. Minden dolog esetében előbb kell magunkban megállapításra jutnunk, mint szándékkal valamit kijelentenünk vagy cselekvéssel próbálkoznunk.

4. A bölcsesség tehát nem más, mint okosan 1. gondolkodni, 2. beszélni a dolgokról és 3. okosan végezni a dolgokat.

5. A tökéletes és szilárd bölcsesség nem más, mint a dolgok tökéletes és szilárd elgondolása, kimondása, végrehajtása.

6. A gondolkodás tökéletessége pedig abból áll, hogy 1. mindent olyannak ismerünk meg, amilyen: jó vagy rossz; 2. a jót választjuk, a rosszat elvetjük; 3. a jót követjük, hogy elérjük, a rosszat kerüljük, hogy megmeneküljünk tőle. Egyszóval, az elme tökéletessége a dolgok világos megismeréséből, a helyes akaratból és a tevékeny szorgalomból áll.

(Jegyezzük meg az alábbi, könnyebben megvalósítható szabályokat.)

1. Ne foglalkozzunk sokkal, csupán a szükségességekkel, amelyek célunkhoz elvezetnek.

2. Ne vállalkozzunk olyasmire, aminek ISTEN segítségével való végrehajtása nem áll hatalmunkban.

3. Amire vállalkozunk, az legyen hasznos, legyenek határozott eszközei, s legyen könnyen elvégezhető.

4. Amit magunk megtehetünk, ne várjuk mástól.

5. Amit ma megtehetünk, ne halasszuk holnapra.

6. Gondoljunk arra, hogy az okosság fő része az, hogy élünk az alkalommal, ha adódik.

7. Élünk úgy, mintha soha sem halnánk meg, s haljunk meg úgy, mintha öröké élnénk.

8. Tartsuk eszünkben, hogy mindig ISTENT keressük, nem a világot. Mert csak a végtelen elégíthet ki...

9. Tegyük mindig azt, amiről azt szeretnénk, hogy már meg legyen téve.

XIV. FEJEZET AZ ÖREGKOR ISKOLÁJA

melynek anyaga az emberi bölcsesség csúcsa, s a halandó élet végének sikeres eléréséről meg a halhatatlan életbe való boldog belépésről tanít; vagyis: *az élet gyümölcseinek az élvezete*

Az öregkor az élet utolsó, hanyatló szakasza, a halál szomszédja. Azt, hogy ez is iskola, s az öregekre is vonatkoznak az iskola szabályai, a következők bizonyítják: Először is az, hogy *egész jelen életünk alsófokú iskola, ahol felkészülünk az örök akadémiára*. Márpedig az öregkor része ennek a életnek, tehát része az iskolának, tehát iskola; kell tehát, hogy legyenek saját tanárai, előírásai, feladatai, tantárgyai, rendje, hogy a továbbélés az öregeknek is továbbhaladás legyen.

2. Amikor valamit megteszünk, a végén kell a legjobban odafigyelnünk, nehogy minden addigi haszontalan legyen és tönkre menjen. Márpedig az öregkor az élet záradéka: vigyáznunk kell tehát, hogy meg ne semmisüljenek az egész élet eredményei, s ismernünk kell ennek az elővigyázatosságnak a módját.

3. Ami gyenge, azt irányítani és támogatni kell. Márpedig az öregkort az élet legesendőbb szakaszának tartják; ezért nem szabad támasz nélkül magára hagyni.

4. Az öregeknek megvannak a maguk sajátos hibái, erkölcsi torzulásai: ezek ellen feltétlenül el kell látnunk őket orvosságokkal, s meg kell tanítanunk az orvosságok helyes alkalmazására, miután még ők sem tudnak mindnyájan önállóan gondoskodni magukról. Ezért mondta valamelyik bölcs: *Ez az ember sorsa ebben a gondokkal terhelt életben, hogy nem csak teste, hanem lelke is öregszik, s szüksége van mindennapos pihentetésre és orvosságokra. Akik ezt elmulasztják, azoknál azt tapasztaljuk, hogy vénségükben elállatiasodnak.*

5. *Amíg tart a háború, s ellenséges csapatok kószálnak szerteszét, addig nem szabad letenni kezünkben a fegyvert, sem fölhagyni az őrködéssel.* Márpedig az ember egész élete katonáskodás (Jób 7, 1), s az öregek nemcsak régi ellenségeikkel találkoznak, hanem új támadások is érik őket.

6. *Minél kockázatosabb valami, annál nagyobb körültekintésre van szükség, s arra is, hogy megtanítsanak bennünket a körültekintésre; nem szabad hagyni, hogy hebehurgyán vágjon bele bárki.* Márpedig az átmenet az életből a halálba maga a rettenet. Bizony minden félelmes dolog közül a legfélelmetesebb a halál, ezt nem is annyira Aristoteles tanúsítja, mint az élők egész egybehangzó kara. Nem szabad tehát senkit magára hagynunk, jótanácsok nélkül, hogy mit tegyen, éppen ekkor, amikor (mint Scylla és Charybdis között) vagy a hajótörés, vagy az elnyeletés bizonyos veszélye fenyeget, mégpedig mindig és mindenkit a testet illetőleg, gyakran és sokakat a lelket illetőleg. Ha tehát Noé több mint száz évig építette a bárkát, hogy majd átkeljen rajta az egy évig tartó vízözön árján, mennyivel inkább illik, hogy néhány évig készüljünk a halálba való átmenetre (amelynél nemcsak testünk bizonyos elmerülését várjuk, hanem attól félünk, hogy lelkünk is elmerül)?

7. Összefoglalva: Akkor jó minden, ha a vége jó. Mit ér, hogy a szántóföld bőven termett búzát, a szőlő meg fürtöket, ha végül aratáskor vagy szüretkor (amikor a csűrbe meg a pincébe kell hordani a termést), közbejön valami baj és tönkreteszi az aratást vagy a szüretet? Találónak véljük a mondást: *Tenger a világ, hajó az élet.* Eszerint ugyanis aki él, az hajón utazik, s amíg utazik, útítarsa vagy a körültekintés, vagy az elmerülés veszélye. Van rá példa, hogy valaki éppen a kikötőben szenvedett hajótörést. Életünk kikötője a halál, hazánk maga az ég: ide az lép be, aki derekasan kitart a jóban; aki viszont a hit és az erények hajótöröttje, az kinn marad mindörökké.

8. Lássuk hát (itt is éppen úgy, mint az előzőekben) az öregkor iskolájának a célját, a célhoz való eljutás eszközeit és az eszközök helyes használatának módját.

9. Ami a célt illeti: ha a végsőhöz a végső, a legmagasabbhoz a legmagasabb illik, akkor az öregkor iskolájára (minthogy az iskolák között ez az utolsó, s ezért a legmagasabb) marad az ember utolsó, s a világon legfontosabb teendője, hogy egész élete végül jó legyen akkor, amikor jó a befejezése. Ugyan micsoda ez? A halandó élet egyfajta dicső záradéka s a halhatatlan élet egyfajta kellemes nyitánya, végül az oda való boldog belépés. Még pontosabban: az öregkor iskolájában azt kell megtanítani és megtanulni, hogy az öregek hogyan legyenek képesek rá, tudják és akarják

I. helyesen örömeiket lelteni az élet múlásában;

II. hátralevő életüket helyesen leélni;

III. az egész halandó életet helyesen befejezni s az örök életbe boldogan belépni.

Ezért ennek az iskolának három osztálya van:

I. *azoké, akik átlélik az öregkor küszöbét, s szemügyre veszik feladataikat* (az elvégzetteket és az elvégzendőket);

II. *azoké, akik az érett öregkorba lépnek, s igyekeznek megtenni, ami még hátravan;*

III. *az elgyengülteké, akik már csak a halált várják.*

Mert bár minden korban kell és hasznos a halált várni, mégis itt kell a leginkább és szükségképpen, mert az emberek meghalhatnak ugyan előbb, itt azonban lehetetlen, hogy meg ne haljanak.

11. Ami az első osztályt illeti, jól mondja Seneca: *A fiatal dolga a szerzés, az öregé a felhasználás.* Még találóbban mondhatnánk: *A fiatal dolga a szerzés, a férfié a felhasználás, az öregé az élvezés.* Mert ahogy nem illik az öreghez az első, a szerzés (*van-e rátabb, mint az életet kezdő vénember?* tudniillik aki akkor kezd, amikor abba kell hagyni), ugyanúgy a második sem, a felhasználás. Mert ha a fiatal dolga a szerzés, az öregé a felhasználás, mi marad a közbülső életkornak, a férfinak? Bizonyára valami közbülső a munka és az élvezet között, nyilván a dolgok használata. Ezzel együtt jár ugyan még a fáradozás, de ez egészséges és kellemes, mert már mutatkozik a dolgok haszna. Végül is a fáradozásokon át jutunk el a pihenéshez, a felhasználáson át az élvezéshez. A teljes nyugalom, minden előző fáradozás gyümölcsének bármiféle zavartól mentes élvezete persze fenn van tartva az örökkévalóság számára, minthogy azonban az öregek, akik eljutottak erre a fokra, az örökkévalóság várományosai, egyszersmind remélhetik, hogy (amennyire lehet), megízlelhetik.

12. Mivel továbbá az öregkor még nem temető (ezt ugyanis mindenfajta munkálkodás abbahagyása jelenti: Préd. 9, 10), hanem az élet része, az egész életünk pedig munkálkodás (Jób 5, 7), ezért az öregek ne úgy hagyjanak fel a munkával, hogy átadják magukat a semmittevésnek és a kába tétlenségnek, hanem úgy, hogy elhagyva azt, amin már túljutottak, még nagyobb igyekezettel lássanak hozzá ahhoz, ami a versenypálya befejezéséhez s a cél szerencsés eléréséhez még hátravan.

13. Ott van végül ama harmadik cél, *az élet tisztességes és boldog befejezése.* Megintcsak Seneca mondta erről igen találóan: *Fiatalon azon gondolkodtam, hogyan éljek jól, megöregedve azon gondolkodom, hogyan haljak*

meg jól. Csakugyan ez a tökéletes bölcsesség, amint Isten tanúsítja: *gondoskodni saját végső dolgairól* (M. Törv. 32, 29). Erre ugyan kora gyermekségünkől kezdve szükség van, ám az ifjúkorban (amikor a világ dolgainak újdonsága, az érzékeket gyönyörködtető változatossága s a későbbi élet kilátásai gyönyörű csábításaikkal elvonják a lélek figyelmét) komolyan nem kerülhet rá sor; az öregkorban aztán megvan ennek a lehetősége és szükségessége is. *Lehetősége*: mert az öregek sokmindentől viszolygó érzékelése számára elhalkul az ügyes-bajos dolgok zaja. *Szükségessége*: minthogy a múltból nincs tervezés, csak a jelenről és a jövőről: az öregek pedig (ha észnél vannak) már a halált látják a szemük előtt: erről gondolkodnak tehát szívesebben, hogyan köszöntsék (még ha váratlanul jön is). Itt kell bizony, itt kell idézni a platói filozófia tételét, amely így hangzik: *A filozófia elmélkedés a halálról*. A filozófiának bizonyára a legszebb része az, hogy *megtanulunk meghalni*: értsd jól meghalni. Meghalni ugyanis nem művészet, eljön magától; ám *jól meghalni, ez a művészetek művészete*.

14. Mivel pedig szükséges, hogy a távolabbi célok jobbak, a végsők pedig a legjobbak legyenek, az öregnek nem szabad megállnia ott, hogy megtanul és tud meghalni, hanem az szükséges, hogy a halálon keresztül be tudjon hatolni abba, ami mindennek a legvége, maga az **ÖRÖKKÉVALÓSÁG**. Bizony, igaz a mondás: *Az élet mozgás, a halál nyugalom*. Az ember halála azonban, mivel nem a véget jelenti az embernek, hanem csupán máshova viszi őt, nem hozza magával az ész, a vágyak és a törekvések megszűntét, hanem még messzebbre irányítja őket. Ugyan hová? Magára az örökkévalóságra, amely azután elhozza a dolgok utolsó lezárását. *A halál csupán az a pont vagy sarok, amelyen az örökkévalóság forog*.

15. Ezek az öregkor iskolájának céljai és osztályai; de milyen eszközök lesznek azok számára, akiknek majd ebben az iskolában kell tanulniuk? Ugyanazok, mint a többi iskolában: *példák, szabályok, folytonos gyakorlás*, de most már a legfenségesebbek, a legfelső fokon.

16. *Példa* lesz mindenki, aki előttünk bölcsen elvégezte a földi életnek ezt az utolsó iskoláját, amennyire az emlékekből ismerhetjük őket. A legfenségesebb példák pedig azok lesznek, akikben a legfényesebben ragyognak azok az erények, amelyek az élet utolsó felvonását széppé teszik, vehetjük akár a pátriárkák és hērőszok régi példáit, akár a mi korunkéit is.

17. A legjobb szabályokat és intelmeket a szent könyvek adják, amelyek egyre az örökkévalóságra figyelmeztetnek bennünket, valamint más derék ember, aki köztünk élve vagy könyvekben szólva hozzánk int minket. Minden szabálynak és szabályként megfogalmazandó előírásnak az lesz a lényege, hogy I. *Mindenekelőtt gondoskodjunk a lelkiünkről*, hogy amikor innen távoznia kell, biztosak legyünk abban, hogy az égbe költözik. II. *Azután a testiünkről*: hogy a fájdalmak kínja nélkül bevégezve az élet hátralevő részét hogyan szunnyadhat el csendben és élvezheti nyugalomát a sírban. III. *Végül a mieink közti tisztaság híriünkről, a halál utáni időre is*.

18. *Hiánytalan és tökéletes gyakorlásra van itt szükség, hogy az öregek azon legyenek, hogy minden olyan erény meglegyen bennük, amelyik az öregkort dicszítheti*: nem külsőségben, látszat szerint, hanem valóságosan, azzal, hogy minden nap meghalnak a test és a világ számára, otthagyják az élet mellékes dolgait, s már csak a fontossal foglalkoznak, maguk és mások bizonyos hasznára. Mert ha a régiek helyesen nevezték az *okosságot az emlékezet és tapasztalat lányának*, akkor a sokat tapasztalt, sokat megélt öregeknek ismeretük és tudomásuk egybegyűjtött kincseit a jövőjükéről való gondoskodásra kell fordítaniuk. Mint ahogyan a fa minél nagyobbra nő, s minél több gyökeret ereszt, annál magasabbra emeli koronáját is az ég felé; ugyanígy az öregeknek is, minél több eltöltött idő van mögöttük, annál inkább kell maguk előtt az örökkévalóságot látniuk. Továbbá, ahogyan a fa a tavasz beköszöntekor virágokat hoz, majd amikor eljön a termés növelésének ideje, a virágokat leveti, azután a gyümölcsseit is odaadja az embereknek, s csak a leveleit tartja meg (dísznek és védelemnek), amíg lehet, de végül azokat is elereszti, s csak arra van gondja, hogy gyökereivel megkapaszkodjék a földben; ugyanígy az ember, az első életszakasz virágzása és az élet munkálkodásának néminemű gyümölcssei után mi mást tegyen már, mint hogy amíg lehet, őrizze az erények díszét, végül azonban ezeket is eleresztve belekapaszkodjék az örökkévalóság gyökerébe, az **Ő ISTENÉBE**.

19. *Hogyan is van ez?* Van-e még valami különbség az öregkor eme bajai között? Feltétlenül, a már megállapított fokozatok: *a viruló, az elnehezült és a gyengélkedő öregkor* szerint. Ezek teendői különbözők és különbözőképpen végzendők, melyeket a céljuk és a feladataik szerint kell megszabnunk, nem az évek terhe, hanem erejük megléte vagy fogyta alapján. Vegyük szemügyre ezeket részletesebben!

20. A virágzó öregkor feladatául azt jelöltük meg, hogy lelje örömét az élet múlásában. De hogyan? Először is úgy, hogy megállva, *szemügyre véve saját egész múltját*, örvend helyes cselekedeteinek, s gondolkodik a helytelenek kijavításán. 2. *Megvizsgálva jelenét*, mint napja estelének, hete vasárnapjának, éve szüretének, úgy örül élete közelgő befejezésének. 3. *Előretekinve arra, ami még hátravan neki*, elhatározza, hogy áttör rajta. 4. *Félve azoktól a sorscsapásoktól, amelyek még bekövetkezhetnek*, s az öregeket érni szokták, tart tőlük, vigyáz magára és imádkozik, hogy megmeneküljön tőlük. 5. Óvakodva a betegségektől és

más kellemetlenségektől, nagyobb gondot fordít étrendjére, mint életében valaha. Ezek mindegyikéről mundanunk kell valamit.

21. *ISTEN a teremtés művének befejeztével rátekintett arra, amit alkotott, s látta, hogy mind nagyon jó* (Ter. 1, 31). Utánozd őt, te öreg, aki már-már fölhagysz a tevékenységgel! Tekints rá te is minden tetteredre, amit az életkorok előző hat napján végeztél, *jók voltak-e vagy rosszak?* Ha jók, örvendj s dicsérd Istent, abban a biztos tudtában, hogy *tetteid követnek majd* (Jel. 14, 13). Ugye, ha majd halálodon leszel, Ezekiással együtt Istent hívhatod tanuul, *hogy igazságban jártál Isten előtt, tökéletes szívvel, s azt tetted, ami az Úr szemében jó* (Iz. 36, 3). Ha ellenkezőleg, rosszat tettél, bánkódj, engesztelj, hagyj fel vele, s amíg még lehet, jó tettekkel fizess érte, hogy még kegyelemre találj. Ha ezt teszed, ez lesz az utolsó, s egyben a legjobb cselekedeted, s Isten esküvel megerősített ígérete alapján reménykedj a kegyelemben (Ezek. 18, 21 stb. 33, 11). Ha abban, amit életedben tettél és elviseltél, összekeveredett a rossz a jóval, válaszd külön a hitványat a drágától (Jer. 15, 19), hogy ezt elhagyd, azt meg kifényesítsd; s amikor kiválogattad az aranyat a szemétből, a rosszat vedd a purgatorium (vagyis az őszinte bűnbánat) tüzére, hogy még éltedben égessen téged, a jót pedig magaddal együtt vedd ISTEN könyörületességének mélységébe, s mondd: *Hitvány szolga vagyok, csak a kötelességemet teljesítettem* (Luk. 17, 10.)

22. S ahogy a napi munkára felfogadott napszámos örül az este közeledtekor, hogy hamarosan megpihenhet, ahogy minden mesterember a hat munkanap elmúltával örül a küszöbön álló vasárnapnak, s ahogy örvend a gazda a szüret befejeztével, miután a termés végét is begyűjtötte; így, öreg, neked is örömed kell származzon abból, hogy közel van napjaid estéje, heteid vasárnapja, életed szürete. Mert ahogy minden este, minden vasárnap, minden ősz ünnepnek számít, hisz pihenést ad a napi, a heti munka és az egész év földművelő munkája után, és ezért Isten dicséretével kell befejeződnie, pontosan így kell az élet estéjének, az élet vasárnapjának, az élet szüretének is. Ez utóbbinak gyönyörűsége főképe található Mózes törvényében (Kiv. 23, 14): Az év folyamán háromszor tarts nekem ünnepet: I. A kovásztalan kenyerek ünnepét (15. vers), II. az első teremést ünnepét abból, amit a földedbe vetettél, III. s egy ünnepet az év végén is, amikor a termésedet betakarítottad a mezőről (16. vers). Ez az évenkénti három ünnep (*a pászka* a tavasz kezdetén, *a pünkösöd* a nyár beköszönte előtt és *a sátoros ünnep* őszutón) azt a három nagy változást jelképezi, amelyet az ember élete során megél (a születést, a kiválasztott élet állapotát és a halált). Mivel pedig Isten azt akarja, hogy az év három ünnepét vidám ünnepléssel neki szenteljük, s a jámbor emberek ezt is teszik, miért ne tennénk ezt az élet ama három ünnepével? Ahogyan ugyanis a magunk és hozzátartozóink életének kezdetét az egyházban ünnepélyesen Istennek szenteljük, a keresztelés szertartásában följajánva neki, az élet adójának, az élet zsengéjét; s életünk derekán is (az ifjúkorból kilépve), amikor pályát választunk, s átlépünk abba az állapotba, amelyben Istennek és az emberi társadalomnak szolgálunk kell (amikor kinek-kinek a hivatás olyan, mint az élet aratása), miután teljesítettük az élet feladatait, miért ne ünnepelnénk meg a legfényesebben Isten dicsőségére meg a magunk örömére az élet utolsó szakaszát, az *öregkort* is.

23. De ne adják át magukat a tétlenségnek, hanem amekkora időre még számítanak, azt serényen fordítsák tisztes tevékenységekre. Mert ahogy a pályán minél közelebb ér a futó a célhoz, annál gyorsabbnak és elővigyázatosabbnak kell lennie, nehogy lemaradjon a díjról, akár a kitartás hiánya miatt, akár fölbukás miatt; és aki tornyot épít, annak sem elég, hogy lerakta az alapot, vagy felrakta a falakat, rá kell még tenni a tetéjére a sisakot, mert különben kinevetik (Lukács 14) – így az öreg se a tétlenségben lelje örömét, hanem abban a reményben, hogy közeleg a munkák befejezése. Legyen élete olyan, mint az égitestek, amelyek sohasem szűnnek meg mozogni, csak a világ végén. S ez nem csupán a már elkezdett munkákra vonatkozik; ha alkalom kínálkozik valami rendkívüli (azelőtt ismeretlen) dolog megvalósítására, tunyaságból ne mulassza el, mivelhogy ami utolsó, annak mesterműnek kell lennie. Isten szokásos eljárása is ez: az egyszerűvel kezd és a tökéletesnél végzi; a Sátáné a fordítottja: a magasban kezd és a mélységbe zuhan. Ha van eszünk, Istent utánozzuk, azt, hogy a végén földadják, hagyjuk meg az ostobáknak.

24. Ne cselekedjünk azonban öntelten, ne próbálkozzunk erőnkön felül. A gögtől és meggondolatlanságtól egész életünkben óvakodnunk kell, de leginkább az élet utolsó szakaszában, az öregkorban, amely csak akkor nem végződik bukással, ha nagyon óvatosak vagyunk: másként még a kikötőben is zátonyra fut vagy hajótörést szenved, sokkal előbb, mint az óvatlan hajós. Ugye az öregkor önmagában is veszélyeztetett, amint a példák mutatják: ki megvakul, ki együgyű lesz, ki követelőző, pajzán, zsémbes, mogorva, bárgyú, istentelen, hitehagyó. Milyen szomorú látvány, amikor *egy angyali ifjúból a végén sátánfajzat lesz*. Mert akkor kitörlik az élet könyvéből (Kivonulás 32, 33), akkor átkozott százéves bűnös lesz (Iz. 65, 20), akkor igazságáról, amit tett, nem fognak megemlékezni, a vétkekben, melyeket vétkezett, fog meghalni (Ezech. 18, 24). Ezért az öregeknek imádkozniuk kell mindig: *Ifjúságom bűneire ne emlékezz, Uram* (Zsolt. 25), *Ne vess el magadtól öregségemben, amikor erőm elfogy, ne hagyj el engem* (Zsolt 71, 9), *Taníts meg arra (a végén), hogy megtegyem akaratomat, mert te vagy az én Istenem, a te jó lelked vezessen*

engem, mintha sík földön járnék (Zsolt. 143. 10). Aki hordoztál engem anyám méhe óta, hordjál engem öregségemig; aki teremtettél engem, hordozz és ments meg engem (Iz. 46, 3-4).

25. Avégett, hogy kisebb legyen (bármiféle bajtól származó) veszedelem, okosan teszi az öreg, ha gondosan vigyáz mindenre, ahonnan csak bármilyen veszély fenyegeti életét, egészségét, erkölcsét, józan eszt. Ilyenek például a túlzásba vitt beszélgetések, a túlzásba vitt fürkészése a világ dolgainak, a kincsek, a megtiszteltetések, az élet kellemességeinek eltúlzott értékelése. Szállítsa le inkább ezeket az öreg minden téren, s szeresse a magányt, a nyugalmat és a takarékossgot, ahogy *Barsillai*, amikor elhárította a királyi udvar élvezeteit (2 Sam. 19,35), meg *Seneca*, aki *öregkorában megváltoztatta az életvitelét, s megtagadta magától az osztrigát, a kagylót, a kenőcsöket, a bort, a húst, a párnákat stb.* (99. levél). Bizony okosan. Mert hát az öregség magában véve is betegség, még hozzá gyógyíthatatlan, minek akkor mértéktelenséggel vagy ingyenségekkel új betegségeket földézni, hogy aztán küszködjunk velük? Ha megakadályozni nem lehet is az öregkori gyengülést (sorvadást), késleltetni azért lehet, vagy legalábbis meg lehet kímélni a terhes kísérőjelenségektől. Szabad azonban hosszabb életet kívánnunk, ha valami hasznos tevékenység még hátravan, vagy azt, hogy a hátralevő életünk mentes legyen a kellemetlenségektől, hogy amit tennünk kell, azt kényelmesebben végezhessük el.

26. Elmondtuk hát figyelmeztetéseinket, hogy mit kell tenniük azoknak, akik a virágzó öregkorban vannak; mondjuk el most már azt, mire kell figyelniük, amikor elnehezednek a kortól. Ennek az lesz a lényege, hogy minél inkább érzik életük határának közeledtét, annál jobban törődjenek azzal, hogy tető alá hozzák azt, amiért a világban éltek: minden hátralevő idejüket csupán annak szenteljék, amivel a legjobban használhatnak maguknak és utódaiknak, Sámson példája szerint, aki halálában többet ártott Isten ellenségeinek és többet használt híveinek, mint életében (Bírák 16, 30).

27. Minél előrébb haladnak tehát az öregek a korban, annál odaadóbban foglalkozzanak a vallással, az erkölcsi méltósággal, és annál gondosabban ügyeljenek a tiszta lelkiismeretre. Nemcsak a maguk kedvéért, hogy tudniillik foltalanul megőrizzék egészen a végig (vagy akkor tegyék teljesen tisztává), hanem mások miatt is, hogy a bölcsesség igaz tanítványait, Isten őszinte imádóit, a haza derék polgárait hagyják maguk után, a lehető legnagyobb számban. Ez pedig nem következik be, ha nem lesznek egészen a végig, s éppen akkor a leginkább, az erények legtisztább tükré, a rend legszilárdabb oszlopa, minden jóra a legkomolyabb figyelmeztetők.

28. Vagyis úgy éljenek, hogy eszükben tartják Salamonnak, a nagy bölcsnek (mármint késő öregkorában bölcsnek, amikor belátta és jóvátette élvhajászó életének tévelygéseit), intelmét: *Amit kezded megteheted, végezd buzgón, mert a sírban, ahová immár sietsz, nincs munka, nincs számadás, sem bölcsesség* (Préd. 9,10). És Krisztus Urunkét, aki életének vége előtt, sok tanítása és sok csodatétele közben, az egyik nagyon szép tette (a vakonszületett maggyógyítása) előtt, ezt az emlékezetes bevezetést mondta: *Addig kell végbevinnem annak tetteit, aki küldött, amíg nappal van* (Ján. 9, 4). Hogy ezt azért mondta nekünk, hogy utánozzuk, kiderült abból, hogy a tanítványaihoz szólt, és hogy hozzátette: *Eljön az éjszaka, s akkor senki sem munkálkodhat.* Ezt nem érthetjük az ő halálának éjszakájára (az nem tartott csak három napig, aztán feltámadt és újra munkálkodott, s miután fölszállt az égbe, hatalommal uralkodik mindenben, vég nélkül), hanem ránk kell értenünk, mert amikor meghalunk, *nem támadunk fel, míg az ég el nem pusztul*, ahogy Jób mondja (14, 12). Mi vagyunk tehát azok, akiknek munkálkodniuk kell, amíg az élet fénye világít. Minden derék öregembernek úgy kell gondolkoznia, mint *Vespasianusnak*, aki már halálos beteg volt, de közben még a birodalom ügyeit intézte, és amikor barátai figyelmeztették, hogy kímélje már magát, így válaszolt: *Egy császárnak állva kell meghalnia.* Dehát minden embernek, kiváltképp a hívő, istenfélő, bölcs és öreg embernek, aki átlátott a világ hívságán és megveti, s tudja, hogy császári rangja van, azt kell kívánnia, hogy állva haljon meg (vagyis úgy érje a halál, hogy közben végzi a maga dolgát).

29. Persze helyénvaló az a horatiusi mondás is, hogy *időben fogd ki a vénülő lovat*, de abban az értelemben, hogy előtte becsülettel elvégezte az élet szántását. Hogy tehát elvégezhesse, bizonyos segítségre és önkorlátozásra van szüksége. Rövidre kell fognunk a közepét, hogy ne érvünk túlságosan későn a végére, mondta Cicero. Ezért ha egy öreg észreveszi, hogy elvesz az élet feladataiban, a kikötőhöz már közel kezdje el bevonni a vitorlákat. S mivel az egész életén keresztül tanulni kellett a helyes *gondolkodást, beszédet, cselekvést*, e tanulásnak a legfelső foka az kell hogy legyen, hogy I. *tisztán gondolkodik*, vagyis az élet tévedéseit felismeri és kijavítja; II. *tisztán beszél*, vagyis jótanácsokkal oktat másokat; III. *tisztán cselekszik*, vagyis csak olyat tesz, ami illik a halhatatlanság várományosához. Röviden: az öregek már csak komoly dolgokkal foglalkozzanak, csak üdvös szó hagyja el szájukat, csak szent dolgokról gondoskodjanak. A végéhez közeledő év nem szépeleg virágocskákkal, hanem gyümölcsöt terem, s azt sem lágyat (mint az eper vagy a cseresznye), hanem szilárd, sokáig elálló gyümölcsöt; s az élet utolsó szakaszához ilyen gyümölcsök

illenek. *Undorító az ábécékönyves öreg*, mondta Seneca. Undorító a szótáras öreg is, vagyis a szószátyár, a tettek nélkül fecsegő.

30. Ha tehát azt látja az öreg, hogy van még benne valami hiba, igyekezzék kiirtani; ha valami akadályozza, igyekezzék fölébe kerekedni, hogy rossz vonásai előbb haljanak meg, mint ő. Mert Seneca mondása a pogányokra jellemző: *Hálás vagyok az öregkorak, hogy mindazt amit meg kellett volna tagadnom magamtól, képtelen vagyok megtagadni* (119. levél). A keresztyénnek nem szabad addig várnia, amíg nem képes a bűnre; el kell hagynunk bűneinket, előbb, mint ők hagynak el bennünket, hogy boldogan mondhassuk az apostollal: *A jó harcot megharcoltam, végigfutottam a pályán, megőriztem a hitet, fejemem már a győzelmi koszorú.* Bizony a Sátán, a világ, a test, amíg itt élünk, valünk vannak és harcolnak ellenünk. Be kell fejeznünk azonban ezt a harcot, előbb, mint az életünket, méghozzá úgy, hogy ne mi veszítsük el, hanem ők.

31. *Legyen része az öregember bölcsességének az is, hogy visszafogottabb a gondolkodása.* Vagyis félreteszi azt, amit csak ennek az életnek a kedvéért kellene ismerni. Tehát elégedjék meg immár elmésség helyett a hittel, bármiféle dolgok ismerete helyett a legtöbb nem ismerésével, okosság helyett az őszinteséggel, ékes-szólás helyett a csenddel. Hiszen már megmutatkozott az emberi tudásnak és a bennünket itt körülvevő dolgoknak a megbízhatatlansága. Kezdjen el tehát előretekinteni az örök javak megbízhatósága felé, s megízlelni édességüket. Ehhez segít hozzá, ha panszofikus módon gondolkodunk, vagyis nem függünk emberektől, sem emberi vélekedésektől, csupán Isten könyveiben gyönyörködünk, vele együtt, mint az előttünk megnyílt Paradicsomban. Az legyen tehát a legnagyobb örömük, hogy sétálgatnak Isten elébük kerülő teremtményei között, lelkiismeretük kertjében, Isten ígéinek virággyai mellett, hogy közben megszokják, hogy mindenben Istent lássák s mindent jelen állapotukra vonatkoztassanak. Alkonyatkor például gondoljanak életük végére, éjjel a sírban való nyugalomra, hajnalban feltámadásukra (hasonló gondolatokra ad alkalmat a hét, a hónap, az év vége, meg az újak kezdete. Aztán idézzék emlékezetükbe a bibliából Barzillait meg a többi szentéletű öregot, s másfelől a százéves gyermekeket stb. Összefoglalva: ami csak (külső vagy belső) érzékelésüket megmozgatja, ebben az állapotukban fordítsák mostmár saját épülésükre.

32. Az is javukra válik majd, ha azt tartják, hogy az evilág dolgaihoz már nincs közük, s félreteszik a velük való törődést, s ebből a célból, ha valami részük van belőlük, arról rendelkeznek, vagyis (mint mondják) végakaratot tesznek. Vannak természetesen babonás emberek, akik rossz előjelnek vélik a végrendelezést, s ezért halogatják. Pedig amiatt senki sem hal meg, hogy megfogalmazza végakaratát; s ha mégis akkor hal meg, nyugodtabban hal meg. A végrendelet célja az, hogy I. *lelkünket Istennek ajánlja*, hogy immár egyedül az ő kezében legyen; II. *testünket a földnek*, hogy sírbe téve nyugodjék; III. *javainkat az örökösöknek*, azzal az okos szándékkal, hogy semmi perpatvart ne legyen; IV. *emlékezetünket minden embernek* valamiféle jótéteményekkel, hogy áldják azt. Hogyne lenne jobb mindezt még a haláltusa előtt elintézni? Erre adott példát nekünk *Jákob* pátriárka, aki a fiainak hagyta az örökséget (Ter. 49), *Mózes*, aki a népére (M. Törv. 33), *Dávid*, aki Salamonra és egész országára (1 Krón. 28 és 29), *Krisztus*, aki az egyházára (Máté 26, 26; Jan 13–18), *Péter* (2 Pét. 2, 12–16), *Pál* (2 Tim. 4, 5) stb.

33. Ha pedig valaki letette már életét Isten kezébe, s Isten mégis megtoldja neki azt valamennyivel, ne-hogy visszavegye azt, amit már odaadott Istennek, s a mintegy már az égben rá váró élet gondolatától visszazuhanjon a világba. Kiváltképpen azoknak, akiknek öregsége már a nagy ítéletnek, a dolgok ama nagy változásának küszöbére esik, nem szabad megfeledezniük arról, hogy azon ember módjára, akinek ISTEN megadta, hogy Noéval együtt túlélje a vízözönt, s olyan legyen, mint valami Janus, aki mind a két korszakot látja (azt, amelyik a fiatalabbak számára már feledésbe merült, és az éppen keletkezőben lévő), azon buzgólkodjanak, hogy ami jó példa csak eljuthat az előző korszakból az utódokhoz, az nem vesszen el, hanem szerencsésen fennmaradjon és terjedjen, ami pedig rossz volt, s az isteni büntetés már eltörölte, azt ne hagyják a hátsó ajtón belopakodni, zárják el az útját, mint korunk igazi, nagytekintélyű Atlasai.

34. Az elgyengült öregek feladata a *halál köszöntése, a kíséretében belépés az új, halált nem ismerő életbe.* Hogy ezt a feladatot sikeresen elvégezzék, mindenképp előtt arra kell törekedniük, hogy ne féljenek a haláltól, miként a világ gyermekei szoktak. Nem így van? Nem féltünk a születéstől, miért félünk a visszaszületéstől? Amikor itt is és ott is a döntés nem a mi kezünkben van, hanem Istenében! Miként rábíztuk Teremtőnkre szültségünk helyének, idejének, módjának a megszabását, anélkül, hogy tudtunk volna róla, ugyanúgy bízzuk rá halálunk körülményeit is, tudva és akarva. Ő, aki akkor és egész életében minden jót tett nekünk, most is így tesz majd. Itteni életünk sokmindenben hasonlít Nabukodonozor szobrára: az eleje arany (vagy legalábbis annak látszik), azután egyre hitványabb anyagok következnek, s az utolsó része agyagban végződik. Miért nem kívánjuk, hogy ez az agyag széttörjék, hogy tér nyíljon új dicsőség számára (Dániel 2), azt a széttörést nem megsemmisítésnek, hanem újjászületésnek tekintve?

35. S mivel az öregek emlékezete is gyengül, hasznos lesz, ha azt, amiről megfeledezni ebben az életkorban a legkevésbé sem jó, bármiféle módon megjelenítjük a külső érzékelés számára, akár magukkal a tárgyakkal, akár képekkel, akár bizonyos jelképekkel, pl. halál, feltámadás, utolsó ítélet, a pokol kínjai, az ég gyönyörűségei. Ez okból az sem lesz rossz az öregeknek, ha ilyen festmények vannak körülöttük, vagy halottak koponyái, vagy még életükben ők készítik el maguknak az utolsó lakhelyet, a koporsót, vagy magát a sírt, ahogyan Ábrahám és más pátriárkák tették, meg Arimatiai József, stb.

36. De nem elég megtanulnunk *meghalni*, hanem meg kell tanulnunk *jól meghalni*, úgy, hogy a testi halál előtt kiirtjuk a bűn minden melegágyát, s elkezdjük a testben azt az életet, amely a testen kívül vár ránk. Élünk tehát úgy, mintha már elhagytuk volna a testet, élünk igazi, merő szellemi életet, meghalván nemcsak a világnak és másoknak, hanem már saját magunknak is; lelkünkben többet legyünk a mennyben, mint a földön; immár többet beszéljessünk Istennel, az angyalokkal és a boldog égilakókkal, mint halandó emberekkel. Ez azt jelenti majd, hogy Mózással elbúcsúzunk a föld népétől, bámuló szemük előtt fölhágunk a Nebo hegyre s a Jordánon inneni tájról szemügyre vesszük azt a megígért boldog földet a Jordán túlsópartján.

37. S ahogyan Noé sem kelhetett át övéivel együtt a vízözön árján a hajó nélkül, amelyet Isten irányításával előbb épített és bárkának nevezett, sem Izrael fiai a Vörös-tengeren az Urat hívó hangos kiáltózás nélkül, aki mindenhatóságának szelével kettéválasztotta a tenger vizét és népének utat nyitott (Kiv. 14,21), ugyanígy nem kel át senki a halál mélységén sem, a hit hajója, az imák kiáltó hangja nélkül. Ezért akik a halál szomszédságában érzik magukat, ne hagyjanak fel a folytonos fohászokkal és sóhajtozásokkal, hogy megerősödjék bennük az Isten irgalmába vetett hit.

38. Azoknak, akik így Istenre hagyatkoznak hitben és könyörületességének reményében, utolsó tettük az lesz, hogy elénekelve Simeonnal: *Most bocsásd el, Uram, szolgálodat* stb., és Istvánnal: *Uram, Jézus, fogadd be lelkemet*, diadalmasan távoznak az evilágból.

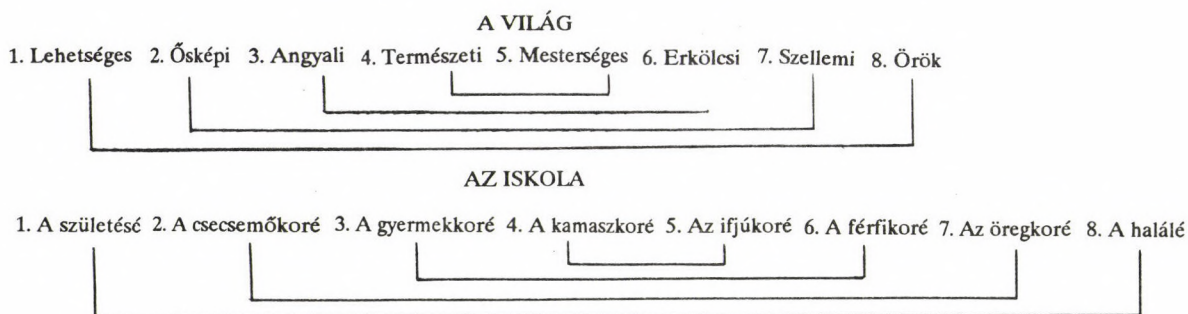
39. Az ilyen halál révén minden egyes szent életű öreg Sámson képmása lesz, mert több ellenséget öl meg holtában, mint életében, s diadalt ül a halál pillanatában, úgy, hogy diadala a soha véget nem érő örökkévalóságba torkollik.

XV. FEJEZET A HALÁL ISKOLÁJA

Bár az öregkor iskolájában végig emlegetjük, úgy gondolom, mindenképpen be kell iktatni egy fejezetet a halál iskolájáról, mivel

1. ott csak általában van szó róla, itt viszont teljesebben kell foglalkozni vele;
2. nem csak az öregeknek hasznos, hanem minden életkornak;
3. nagy különbség van a jó halál és az öregség között.

Kiegészítő megjegyzés. Amint a pansophiában a világokhoz hozzáadtunk egy nyolcadikat, az örök világot, ugyanúgy helyesnek látszik itt hozzáadnunk egy nyolcadik iskolát, a halálét, hogy az feleljen meg az első iskolának, a születésnek. Valamennyire kiderül a következő párhuzamból:

Jelen munkában azonban talán elegendő lesz az, amit az előző fejezetben az öregeknek elmondtunk; ha okosan alkalmazzuk az egyes életkorokra, akkor érvényes lehet itt Krisztus ama mondása: *Amit nektek mondom, azt mindenkinek mondom*; eszerint itt: amit az öregeknek mondtunk, mindenkinek mondtuk; Mivel azonban ez a tárgy (vagyis a szép és boldog halál tudománya) méltó rá, hogy minden jámbor ember gondolkodjék és elmélkedjék róla, sőt fontos az üdvösség szempontjából is, és sok jámbor és felvilágosult férfi sokféleképpen foglalkozott vele szakszerűen, kiváltképpen Nathan Chytraeus „Kalauz az utolsó utazáshoz” című könyvében, ezért azokon túl, amire az öregeket intettük, hozzá utasítjuk az olvasót.

XVI. FEJEZET

A pampaedia befejezése, az örök Bölcsességhez intézett fohászokkal

Azt remélem, hogy immár egyetértünk abban, hogy

I. a szellem egyetemes művelése a világ üdvére fog szolgálni;

II. ez elérhető a már leírt eszközökkel;

III. feltaláltuk a módszert is, hogy ezen eszközöket úgy alkalmazzuk, hogy használatuk könnyű is és kellemes is – következésképpen az ilyen műveltség a gyönyörök paradicsoma lesz, amely nyitva áll az emberiség előtt.

2. Ha valaki itt, ott vagy amott másképp látja a dolgot, adja elő, s cáfolja meg bizonyításainkat; ameddig ez meg nem történik, Istenben dicsekedni fogunk azzal, hogy

I. Az egész világ Augias istállójának megtisztításához feltaláltuk az Alpheus folyót (lásd Panorth. II. fejezet);

II. feltaláltuk Isten paradicsomának, az emberi nemnek igazi műveltségét;

III. és az élő nyomdászatnak a művészetét, amely a bölcsességet nem papírra, hanem a szívekbe nyomtatja;

IV. és a lelkek nagy, örök, önkéntes és harmónikus mozgását;

V. és a kör négyzögesítését: hogyan kell a nyugtalan elméket visszafogni, a megállapodott és lomha elméket mozgásba hozni;

VI. feltaláltuk végül a kiolthatatlan fényt. Valóban, a világ szert tehet arra a kiolthatatlan fényre, amely után Salamon sóvárgott (Bölcs. 7, 10), mivel végtelenül megsokszorozható, miután minden tanítványból lehet tanár, s minden egyes évben minden egyes iskola a dicséretesen kiművelt tanítványok seregeit bocsátja majd ki. *Simák lesznek a föld lakóinak útjai, amikor megtanulják az emberek, együtt és külön-külön, hogy mi kedves Istennek* (Bölcs. 9, 18). Végre a világ már nem lesz bárdolatlan, érzéketlen, értelmetlen, vallástalan, szentségtelen és elvetemült, nem lesz zűrzavarok és átok birtoka.

3. Ha pedig valaki úgy véli, nem kell még ennyire ujjongani, mivel még nincsen pontosan meghatározva minden részlet, az ilyen mutasson rá, ahol hiányzik valami, s mindjárt pótolja is a hiányt, hogy mégis csak meglegyen, amit számonkért: s a teljesebb fényben annál jobban örvendünk majd valamennyien.

4. Ha pedig valakiben aggály támad azon akadály miatt, amelyet Isten helyezett (jogos felháborodásában) a népek közé, mármint a NYELVEK ÖSSZEZAVARÁSA miatt, nosza tanácskozzuk meg (Istennel) ennek okos eltávolítását, mielőtt az EMBERI VISZONYOK egyetemes megjavításának tervébe belefogunk.

Te pedig, teremtetlen Bölcsesség, aki értünk mégis testet öltöttél (hogy élő példákkal mutasd meg nekünk az okosság útjait), tanúsítsd Szent Lelkeddal az emberek elméje előtt, hogy amivel itt foglalkozunk, az semmi más, mint a Te műved: elvezetni hozzád az emberek gyermekeit az egész világból, hogy karod ölelésében az örök áldásban részesüljenek. Mutasd meg, hogy a te műveden munkálkodunk, midőn szent akaratodnak szolgálva az az egyetlen célunk, hogy a világ alkonyakor olyan fény ragyogjon, amilyent megígértél, s amelytől a holdfény olyan lesz, mint a napfény, a napfény pedig hétszer fényesebb; és abban a fényben már nem ember fog embert tanítani, mert te, az egyetlen örök tanítómester teszel bennünket θεοδιδάκτος (Istentől tanítottá)

ÁMEN

D E
R E R U M
HUMANARUM
EMENDATIONE
CONSULTATIO
CATHOLICA

Ad Genus Humanum

Ante alios verò

Ad Eruditos, Religiosos, Potentes,
E U R O P Æ.

TITULNÍ LIST CELÉHO SOUBORU ZE SVAZKU PANEGERSIE.
CONSULTATIONIS TOTIUS CORPORIS TITULUS, QUI PANEGERSIAE LIBRUM PRAECEDIT.

ACADEMIA SCIENTIARUM BOHEMOSLOVACA

IOHANNIS AMOS COMENII

DE

RERUM HUMANARUM
EMENDATIONE

CONSULTATIO CATHOLICA

Editio princeps

TOMUS II

PAMPAEDIAM, PANGLOTTIAM, PANORTHOSIAM,
PANNUTHESIAM

NECNON

LEXICON REALE
PANSOPHICUM

CONTINENS

SUMPTIBUS
ACADEMIAE SCIENTIARUM BOHEMOSLOVACAE

PRAGAE
IN ACADEMIA
h. e.

IN AEDIBUS ACADEMIAE SCIENTIARUM BOHEMOSLOVACAE
MCMLXVI

De
Rerum Humanarum
EMENDATIONE
Consultationis Catholicae
Pars IV^{ta}
PAMPAEDIA.

In qua

De Ingeniorum Cultura Universalī, totiusque Vitae negotiis ita in Cancellōs redigendis, ut Mens cujusque Hominis (per omnes aetates faventer occupata) hortus deliciarum fieri queat, consultatur.

Reique tantae haud infeliciter tentatae
Specimina exhibentur.

Cant. 4. v. 16.

Surge Aquilo, et veni Auster! perfla Hortum meum,
ut fluant Aromata illius.

Synopsis Pampaediae.

		<i>Introitus: docens quid Pampaedia sit et intendat .</i>	
Pampaediae	Tractatio	Cap. I.	
		demonstrans <i>Necefsitatem, Pofsibilitatem,</i>	
		<i>Facilitatem</i> , ut Homines doceantur	
		OMNES.	Cap. II.
		OMNIA.	III.
		OMNINO.	IV.
		explicans requifita universalium	SCHOLARUM. V.
			LIBRORUM. VI.
			MAGISTRORUM. VII.
		explanans particularem omnium praxin per aetates gradatim, ceu Scholas feptem.	
		Scholam videlicet	
		1. GENITURAE.	Cap. VIII.
		2. INFANTIAE	IX.
		3. PUERITIAE	X.
		4. ADOLESCENTIAE.	XI.
		5. JUVENTUTIS.	XII.
		6. VIRILITATIS	XIII.
		7. SENII	XIV.
		8. MORTIS	XV.
		Conclufio oftendens rerum ita conftitutarum perfalutares Ufus —	Cap. XVI.

Introitus.

I RECTE Cicero *Sapientiae munus in HOMINIS CULTU* occupari pronunciavit : si piū fuit ; Mosis viri DEI , ut *TOTI POPULO suo Spiritum suum daret Deus* , votum ; si consolabilis Sanctissimi Dei , de olim effundendo super *OMNEM CARNEM Spiritu suo promissio* ; si aliquando integrè parendum est mandato Christi , ut *OMNES GENTES DOCEANTUR OMNIA QVAE ILLE MANDAVIT* ; si denique aliquando imitandus Sanctorum Apostolorum *Zelus* , de erudiendo omni homine , omni sapientiā , ad omnem hominem reddendum in Christo perfectum : ad illam nos occupationem , ad illud Votum , ad illamque Spem , mandatum , studium , propiūs accedentes aevō nostrō , modum inveniri optamus , quō , sicut Res jam redactae sunt in ordinem , Lucis vi : ita Rebus queant subigi Mentes , Ordinis vi : ut quā Res Omnes inter se ordinatae , Veritatisque legibus aeternis connexae sunt (quod in Pan sophia vidimus) tam de hac Rerum Luce , Ordine , Veritate , participare queant Homines ipsi : ad similem Harmoniam reductus intra se quisque , et inter se omnes : idque verè .

2. Effet id restitutio quaedam Humanae MENTIS , contemplatricis , reatricis , Dominaeque rerum factae , suo juri : ad obtinendum , ne tanta Dei opera , quae egit et agit , tantusque illorum decor , sine pleno teste sint ; nec ullus Testis sine oculis , lingua , manu ; nec ullus Mundi Civis privilegiorum suorum ignarus , sine praerogativae suae fruitione , brutalem duntaxat cum brutis vivens vitam .

3. Difficile videatur impetratu , ut Omnes homines Culturae adhibeantur ; ut Culturae universali ; ut Culturae solidae ; eos in Homines novos , ad imaginem Dei veram verè transformaturae . Quia tamen quod optatur pulchrum est , impossibilitatis imaginatio abesse debet , nisi postquam tentatis omnibus , Omnia frustra tentari patuerit .

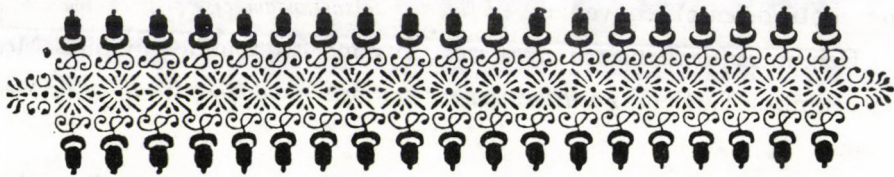
4. Stabiliamus igitur ante Omnia inter nos primū Desideriī nostri FINES . Nempe , ut quid sit , quod hīc proponimus , liquidò liqueat : interque Omnes
(nemine

nemine contradicente) conveniat, *desideriò desiderandum esse, quod svadere incipimus*. Dehinc *Possibilitatis non deesse vias*, si concessis abundè divinitùs Mediis infiltere velimus. Tandem, *Facilitatis amoenae rationes non de fore*, si concessis Mediis uti sciamus.

5. Venire, Consultemus de istis in tanti negotij aditu, ut si pulchra, si possibilia, si facilia et amoenae, deprehensa fuerint, quae moliri aggredimur, aggrediamur tantò animosiùs.

6. Tu autem *Sapientia aeterna*, quae in Terrarum Orbe ludis, et cujus deliciae cum Filiis hominum sunt; fac ut nostrae quoque deliciae Tecum jam sint! adapertis nobis plenius viis, quibus Tuos nobiscum ludos et intelligamus meliùs, et promoveamus inter nos avidiùs, et ludamus denique coram Te ipsi quoque potentiùs, ad oblectandum svaviùs Te aeternum delictum nostrum! Amen!

CAPUT I.

Pampaedia quid et cur desiderabilis, 1-10. OMNES homines excoli, et OMNIBUS excoli, et OMNINO excoli, quod Sensu optetur, 11-15.

AMPAEDIA est totius Humanae Gentis Cultura universalis. Graecis enim *παιδα* Institutionem et Disciplinam, quâ Homines erudiuntur: *πᾶν* autem Universalitatem sonat. Hoc igitur quaeritur, ut πάντες, πάντα, παντῶς (Omnes, Omnia, Omnino) doceantur.

2. Quod Universalis Culturae Votum revocet nobis eorum quae in considerationem venire solent in *Nihil*, *Aliquid*, *Omnia*, divisionem summam, quam inter Ideas vidimus, ut desiderium nostrum, desideriique ratio, patefcat melius.

3. *Nihil* hic est Cultura nulla: qualem in extremè barbaris Gentibus cum horrore et commiseratione spectamus: ubi pecudum more nascuntur, vivunt, intereunt miseri mortales.

4. *Aliquid* hic est Cultura aliqua, ad hoc, istud, illud: qualis jam apud politiores Nationes scientias, artes, Lingvas caeteraque studia inter se partientes, visitur.

5. *Omnia*, hic erit Cultura Universalis; quâ quicquid ad conciliandum Imagini divinae Homini, ultimum sub Caelo splendorem possibile est, obtineri quaeritur.

6. Quod desiderium in tria sequentia se resolvit. Primum, quod optatur, est, ut sic plene ad plenam Humanitatem formari queat, non unus aliquis aut pauci, vel multi; sed Omnes et singuli Homines, juvenes et senes, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, Viri et faeminae, Verbo: cuicui Homini nasci contigit: ad tandem

aliquando totum Humanum genus reddendum Cultum, per omnes aetates, status, sexus, nationes.

7. Secundò, optatur, ut non in una aliqua re, aut paucis, vel multis, sed omnibus, quae Humanam perficiunt naturam, rectè formatus quisque Homo, integrè fit cultus; Vera scire, falsis non deludi; Bona amare, à malis non seduci; Facienda facere, fugienda non admittere: deque Omnibus, cum Omnibus, dum Opus est, sapienter loqui, nullibi esse mutus: cum Rebus denique, et cum Hominibus, et cum Deo, non temerè, sed per Omnia rationabiliter Agere, eoque nullibi à felicitatis suae fine aberrare, gnarus.

8. Et quidem OMNINO. Non ad pompam et fucum; sed ad Veritatem. Nempe ad reddendum Omnes Homines imagini Dei (ad quam conditi sunt) quàm maximè conformes. Verè scilicet Rationales et Sapientes, verè Activos et alacres; verè Moratos et honestos: verè Pios et sanctos: eoque verè Felices et beatos, hic et in aeternum.

9. Brevius: ad Omnes homines verà Sapientia collustrandum: verà Politia in ordinem redigendum; veraque Religione ita DEO uniendum, ut suae in Mundum missionis fine excidere possit nemo. Quod fiet, si Omnes discant

I. Oculatè per omnia incedendo, de necessariis ignorare nihil.

II. Optima eligendo, et placidè ubique agendo, delectari omnibus, indigere tamen paucis.

III. Bonum summum inveniando, illique soli sese indivulsè jungendo, evadere beati.

Verbo: Sapere ad aeternitatem, neque desipere hic.

10. Tria ergò inusitata svadere incipimus

imaginibus aut emblematis certis, ut Mortis, Refurrectionis, Judicij extremi, tormentorum Gehennae et gaudiorum Caeli. Hinc non malum erit Senibus tales circa se habere picturas, vel mortuorum Calvarias, vel se vivis parare sibi ultimam domunculam, Tumbam; aut ipsum sepulchrum, sicuti Abraham aliiqve Patriarchae, et Joseph de Arimathia, fecerunt etc.

36. Nec tamen sufficit discere *Mori*, sed *Bene Mori*: suffocatis ante Corporis mortem peccatorum fomentis omnibus, incipiendoqve in Corpore Vitam illam vivere, quae nos extra corpus expectat. Vive igitur tanquam carne jam exutus, vitam verè et merè Spiritualem, moriendo non Mundo tantum et alijs, sed et jam ipsi tibi: plus mente habitando in Caelis, quàm in terra: et plus jam conversando cum Deo et Angelis, beatisqve Caelitibus, quàm cum hominibus mortalibus. Hoc erit cum Mose valedicere populo terrae, illisque inspectantibus conscendere montem Nebo, et è regione cis Jordanem spectare beatam illam promissam terram trans Iordanem.

37. Et sicuti Noë cum suis transire non potuit aquas Diluvij sine aedificata priùs navi, monstratà divinitus, quàm appellavit Arcam: et filij Israhël mare rubrum sine magnis clamoribus ad Dominum, qui Omnipotentiae suae vento aquas maris dimisit, et populo suo transitum fecit (Ex. 14. v. 21.): ita mortis abyssum nemo sine Fidei nave, precumqve clamore, transibit. Qui ergò morti se vicinos vident, firmandae

ad misericordiam Dei fidei suae, suspiriisque ac gemitibus perpetuis vacare, non intermittent.

38. Ultimus demum ita per fidem et misericordiae spem sese tradentium Deo actus erit, cum Simeone *Nunc dimittis Servum tuum Domine* etc. et cum Stephano, *Domine Jesu suscipe Spiritum meum* — cantando, cum triumpho hinc migrare.

39. Ita moriendo, quisque sanctus Senex typicus erit *Samson*, plus hostium occidens moriendo, quàm dum viveret: triumphansqve in ipsa morte, sic, ut triumpho in ipsam nunquam terminabilem aeternitatem exeant.

CAPUT XV.

SCHOLA MORTIS.

Interferendum omninò videtur Caput de Schola Mortis, etfi illius passim in Schola Senij mentio facta.

1. quia ibi obiter tantum: hinc plenius de illa agendum.

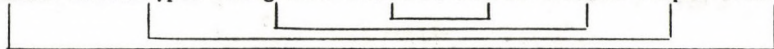
2. quia non folis Senibus convenit; sed omni aetati.

3. quia aliud longè Euthanasia quàm Senectus.

Add. Sicut in Panfophia additur Mundus octavus Aeternus: ita videtur hinc addenda Schola Octava, Mortis, ut respondeat Scholae primae Nativitatis. Ut ut patebit ex parallelismo.

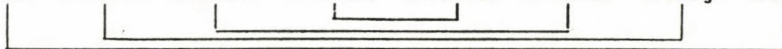
Mundus

1. Possibilis. 2. Archetypus. 3. Angelicus. 4. Natural. 5. Artif. 6. Moral. 7. Spir. 8. Aeternus.

Schola

1. Nativ. 2. Infant. 3. Puerit. 4. Adolef. 5. Juvent. 6. Virilit. 7. Senij. 8. Mortis.

Hic quidem ea sufficere possent, quae Capite praecedenti Senibus dicta sunt, singulis aetatibus prudenter applicata; valereqve hinc posset illud Christi: *Quod Vobis dico, Omnibus dico*: ita hinc: quod

Senibus dictum, Omnibus dictum. Verum quia Materia haec (Ars nempe bene beateqve moriendi) hominis cuiusque pij contemplatione et meditatione digna, imò et salutaris est, varièqve

De Lerum Humanarum
EMENDATIONE

Consultationis Catholicae
Pars IV^{ta}

P A M P A D I A

In qua

De Ingeniorum Cultura Universalī,
totiusq; Vitae negotiis ita in cancel-
los redigendis, ut Mens cuiusq;
Hominis (per omnes aetates sua-
riter occupata) hortus deli-
ciarum fieri queat, con-
sultatur.

Seig tanta haud infelicitate tentatae
Specimina exhibentur.

(ant. 4. n. 16.)

Super Aquilo et veni Auster perfla Hortum meum,
ut fluant Aromata illius.

1. Von Gott, so man dreyer W. drey
unfelig sein Wesen, Willen, Werken
2. Gott hat zu dreyer R. vorbestalt
Kasten, Regionen, Räder.
3. Der Kasten; 1. Gott dreyer G. dreyer
Zustand, Geschehen, Gedult.
4. Dreyer hat 2. den Kasten dreyer S. dreyer
Vorgang, sein Ich, Ich dreyer, und dreyer dreyer
Ist de Oerderung
für Caput gründ Vorwerk, so dreyer W. dreyer
Weser, Wale, Welsch
(Lut, Luf, Luf.)
für Lauffer, so dreyer geld, dreyer
Erpferung, Erpferung, Nothpferung.

da Bucherei

Mischma mit Pet. K. Kordel, me.

Kordel, Kordel, Kordel, Kordel, Kordel.

Kordel, Kordel, Kordel, Kordel, Kordel.

Huc patet 2. Priscianus: si loquendi et scribendi
seclitum antequam plerumque quia adhuc.

Aurea inventio pro facili et grati docenda et discenda
Grammatica.

TARTALOM

Kelemen Elemér: Előszó	5
PAMPAEDIA	9
A Pampaedia áttekintése	11
Bevezetés	12
I. fejezet	13
II. fejezet	14
III. fejezet	21
IV. fejezet	31
V. fejezet	37
VI. fejezet PAMBIBLIA	42
VII. fejezet PANDIDASCALIA	50
VIII. fejezet A SZÜLETÉS ISKOLÁJA	66
IX. fejezet A KISGYERMEKKOR ISKOLÁJA, AZ ANYAÖL	68
X. fejezet	80
XI. fejezet A SERDÜLŐKOR ISKOLÁJA	93
XII. fejezet AZ IFJÚKOR ISKOLÁJA	99
XIII. fejezet A FÉRFIKOR ISKOLÁJA	107
XIV. fejezet AZ ÖREGKOR ISKOLÁJA	118
XV. fejezet A HALÁL ISKOLÁJA	124
XVI. fejezet	125
FÜGGELÉK	
I. Képek a Consultatio Catholica 1966-os prágai kiadásából	
1. A Consultatio Catholica címlapja	
2. A Bevezető 1. oldala	
3. A Consultatio Catholica II. kötetének címlapja	
4. A Pampaedia címlapja	
5. A Pampaedia áttekintése	
6. A pampaedia bevezetésének latin szövege	
7. A Pampaedia I. fejezetének 1. oldala	
8. A Pampaedia XV. fejezetének 1. oldala	
II. Képek a kézzel írt szövegről	
1. A Pampaedia címlapja	
2. A Pampaedia X. fejezetének egyik oldala	

COMENIUS: PAMPAEDIA

(Pampaedia: Allgemeine Bildung)

Die Pampaedia befaßt sich mit Bildung des menschlichen Verstandes.

Comenius faßt diesem Werk seine Lebenserfahrungen in den Schul - und Erziehungsreformen zusammen.

Hier stellt er sein umfassendes Erziehungs - Bildungssystem vor, das zugleich der Entwicklung des Individuums und der Gesellschaft dient.

Die grundlegende Bedingung des Erfolgs ist, wenn jeder Mensch - von seiner materiellen Lage und seiner gesellschaftlichen und nationalen Zugehörigkeit unabhängig - an der allgemeinen Bildung beteiligt ist. Das ist das naturgegebene Recht des Menschen. Ein ganzes Leben ausfüllende Erziehung kann von der Etappe vor der Geburt des Kindes bis ins hohe Alter nicht nur das Leben eines einzelnen Menschen harmonisch gestalten, sondern sie kann auch die Verwirklichung der einheitlichen, friedlichen und harmonischen menschlichen Gesellschaft befördern.

Das Wesen seiner demokratischen Erziehungsauffassung: jedem Menschen müssen alle nötigen Kenntnisse und die wesentlichen Zusammenhänge der Dinge am möglichst vollkommensten beigebracht werden. Ausführlich spricht er über dessen Bedingungen: pansophistisches Schulsystem, gute Bücher, geeignete und gut ausgebildete Lehrer, sowie erfolgreiche, schnelle und sichere Lehrmethoden. Die Methoden betreffend mißt er den Erfahrungen durch die Sinnsorgane, der Veranschaulichung, der aktiven Beteiligung der Schüler, sowie der Anwendung der angeeigneten Kenntnisse, als Prüfstein des wahren Wissens eine große Bedeutung bei.

COMENIUS: PAMPAEDIA

(Pampaedia = general training)

Pampaedia deals with the cultivation of human comprehension. In this work Comenius sums up his practical experience gained in the field of scholastic and educational reforms. He introduces his comprehensive pedagogical and educational method, which does good to the development of the individual and the society at the same time. The main condition of success is that all men - regardless of their financial social and national status - should participate in general training. It is a natural right of man. Education filling up a man's life from the time before he had been born up to old age is not only capable of making one's life harmonious, but is also able to promote the creation of a unified, peaceful and harmonious human society.

The essence of his democratic concept is as follows: all men should be taught all required knowledge and substantial interdependence in the best possible way. Comenius gives a detailed account of its conditions: the pan-sophic school system, useful books, suitable and qualified educators and the methods of effective, quick and confident study. Concerning methods he attaches great importance to sensory experience, demonstration, the active and operative participation of the students and the practical application of the acquired knowledge as the touchstone of real attainment.

BIBLIOTHECA COMENIANA

A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG KÖNYVSOROZATÁVAL KÍVÁNJA ELŐSEGÍTENI COMENIUS SZELLEMI HAGYATÉKÁNAK, ESZMÉINEK FELTÁRÁSÁT ÉS KORSZERŰ ELEMZÉSÉT, TOVÁBBÁ A TÁRSASÁG KUTATÓMUNKÁJÁNAK KÖZZÉTÉTELÉT.

SOCIETAS COMENIANA HUNGARICA IUBET SERIE LIBRORUM SUORUM SPECIEM HEREDITATEMQUE INGENII COMENII APERIRE ET ANALYSEM MODERNAM EIUS ADIUVARE ATQUE OPERA SOCIETATIS HUIUS PUBLICARE.

DIE UNGARISCHE COMENIUS GESELLSCHAFT WÜNSCHT MIT IHRER BÜCHERSERIE DAZU BEITRAGEN, DIE GEISTIGE ERBSCHAFT UND IDEEN VON COMENIUS ZU ERSCHLIESSEN UND ZEITGEMÄSS ZU ANALYSIEREN, WEITERHIN DIE FORSCHUNGSARBEIT DER GESELLSCHAFT ZU VERÖFFENTLICHEN.